

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

Година LXXXVI

Бр. 3-4/2013.

ЗАПИСИ
ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ
(1927-1933. године)
Уредник Душан Вуксан

ЗАПИСИ
ГЛАСНИК ЦЕТИЊСКОГ ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА
(1935-1941. године)
Уредник Душан Вуксан, Одговорни уредник Ристо Драгићевић

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ
ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА РЕПУБЛИКЕ
ЦРНЕ ГОРЕ И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ
(од 1948. године)

Одговорни уредници:

Јагош Јовановић 1948-1956, др Андрија Лаиновић 1957-1958,
др Мирчета Ђуровић 1959-1962, др Ђоко Пејовић 1963-1966,
др Радоман Јовановић 1967-1974, др Јован Р. Бојовић 1975-1979,
др Ђуро Вујовић 1979-1983, др Јован Р. Бојовић 1983-1993,
др Зоран Лакић 1994-1998, др Радослав Распоповић 1998-2001,
др Божидар Шекуларац 2002-2006, др Ђорђе Борозан 2006-2008,
др Радослав Распоповић од 2009. године

YU ISSN 0021-2652

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА
И
ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА ЦРНЕ ГОРЕ

Година LXXXVI

3-4

ПОДГОРИЦА
2013

Р е д а к ц и ј а:

Карл Касер (Аустрија), Бернард Лори (Француска), Масимо Букарели (Италија), Костантин Никифоров (Русија), Габријела Шуберт (Њемачка), Стјепан Матковић (Хрватска), Љубинка Трговчевић (Србија), Мирослав Перишић (Србија), Драгана Кујовић, Момчило Д. Пејовић, Звездан Фолић, Сенка Распоповић, Вукајло Глушчевић и Радослав Распоповић

Главни и одговорни уредник
Радослав Распоповић

Секретар редакције
Иван Лаковић

“Историјски записи” излазе четири пута годишње. Власник и издавач: Историјски институт Црне Горе у Подгорици. Рукописе треба слати Редакцији “Историјских записа”, Историјски институт Црне Горе, 81000 Подгорица, Булевар револуције 5, пошт. фах 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com, тел. 241-336. Рукописи се не враћају. Годишња претплата износи за Црну Гору 15 €, а за иностранство 30 €. Цијена по једном броју у продаји за Црну Гору је 4 €, а двоброја 8 €.

Претплата се шаље на адресу: Историјски институт Црне Горе - Подгорица, на рачун 510-8148-40 код Црногорске комерцијалне банке.

Часопис *Историјски записи* је доступан и преко међународних база података CENTRAL EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL) EBSCO - Historical abstracts with full text

За истакнути допринос изучавању историје, “Историјски записи” су, поводом педесете годишњице излажења, 1977. године одликовани Орденом заслуга за народ са златном звијездом.

YU ISSN 0021-2652

INSTITUT HISTORIQUE DU MONTÉNÉGRO

ISTORIJSKI ZAPISI

ORGANE DE L'INSTITUT HISTORIQUE
et de la
SOCIETE DES HISTORIENS DU MONTENEGRO

LXXXVI

3-4

PODGORICA
2013

R e d a c t i o n:

Karl Kaser (Austria), Bernard Lori (France), Massimo Bucarelli (Italy),
Kostantin Nikiforov (Russia), Gabriella Schubert (Germany), Stjepan Matković
(Croatia), Ljubinka Trgovčević (Serbia), Miroslav Perišić (Serbia),
Dragana Kujović, Momčilo D. Pejović, Zvezdan Folić, Senka Raspopović,
Vukajlo Gluščević and Radoslav Raspopović

Rédacteur responsable
Radoslav Raspopović

Sekrétairé de la rédaction
Ivan Laković

Les Ecrits historiques paraissent quatre fois par an. Propriétaire et éditeur:
Institut Historique du Monténégro à Podgorica. Les manuscripts doivent être ad-
ressés à: Istorijski zapisi, Institut Historique du Monténégro, 81000 Podgorica Mon-
ténégro, Bulevar revolucije 5, boîte postale 96, e-mail: istorijskizapisi@gmail.com,
téléphone N° 241-336. On ne renvoie pas les manuscripts. L'abonnement d'un an est
de 15 € pour la Montenegro et de 30 € pour l'étranger. Le prix de numéro vendu
en Monténégro est de 4 € et le prix de double numéro est de 8 €. Le règlement de
l'abonnement doit être effectué au compte de l'Institut Hutorique du Monténégro;
Podgorica, N° 510-8148-40 chez de la Banque Commerciole Montenegro à Pod-
gorica.

ЈУБИЛЕЈИ

200. година од рођења
Петра II Петровића Његоша

Академик Миомир ДАШИЋ*

ПЕТАР II ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ У РЕВОЛУЦИЈИ 1848-1849. ГОДИНЕ У МЕМОАРСКИМ ЗАПИСИМА МАТИЈЕ БАНА

ABSTRACT: *Petar II Petrović Njegoš expressed his political views on the revolution 1848-1849 in many letters. It is pointed out that because of the negative views of Hungarian and Italian revolutionary elite, Serbs and Croats sided with Viennese court against the revolution. Njegoš' four meetings with Matija Ban were very significant and had serious political consequences. Njegoš' ideas on unification are also briefly mentioned.*

KEY WORDS: *Njegoš, revolution 1848-1849, Serbs, Croats, Montenegrins, Matija Ban*

1.

О Петру II Петровићу Његошу (1813–1851), митрополиту и владару Црногорско-брдске државе (1830–1851), историографија је исписала више хиљада страница, прије свега црногорско-српска. Прошлост Црне Горе Његошевог доба, међутим, заокупљала је пажњу и многих страних научника. Библиографија о Његошу броји преко 17.000 јединица – монографија, зборника радова и других посебних издања, разних студија, есеја, чланака, популарно писаних текстова, као и разноврсних других радова и прилога, расутих у многим часописима, ревијама, дневној штампи и другој периодици. И поред свега написаног, не престаје занимање за Његошево дјело и његово вријеме у Црној Гори.

Његош је интелектуално спадао у најдаровитије и најобразованије владаре свога времена у Европи. „Пустињак цетињски“, како је сам себе назвао, у оригиналу је читао дјела Волтера, Игоа, Пушкина, При-

* Аутор је редовни члан Црногорске академије наука и умјетности.

родну историју Бифона, и друге европске писце. Познато је да је одржавао тијесне везе са познатим књижевницима онога времена, прије свега са српским: Симом Милутиновићем, Вуком Караџићем, Љубомиром Ненадовићем, Милицом Стојадиновић, Матијом Баном, Бранком Радичевићем и његовим кругом младих литерата у Бечу, са културним посленицима окупљеним око Матице српске и другим познатим личностима из друштвеног и јавног живота Кнежевине Србије и српског народа уопште. Одржавао је тјешње културне односе и са хрватским и словеначким писцима: Петром Прерадовићем, Иваном Мажуранићем, Људевитом Гајем, Станком Вразом, Јернејем Копитаром и другим значајнијим јавним дјелатницима са простора Троједне Хрватске и Словеније. Пријатељевао је, и хладио односе, и са познатим италијанским пјесником Николом Томазеом, поријеклом Словеном из Далмације, и дубровачким књижевником Медом Пуцићем.

Његош је одржавао, путем преписке, пријатељске политичке везе са кнезом Србије Александром Карађорђевићем и истакнутим државником оновремене Србије Илијом Гарашанином. О томе пријатељству свједоче бројна писма које је Његош размјењивао са кнезом Карађорђевићем у револуцији 1848–1849. године.¹

Природно даровит – радозналост духа, завјетован сазнању, снажне интелектуалне енергије – Његош је од ране младости ширио свој сазнајни хоризонт – савременици су оставили свједочанства да је лично владао руским, француским и италијанским језиком, а користио се и њемачким. Он је поета у чијем пјесништву доминира драма космичног стварања каквог није било до њега; та драма стваралаштва ни послје њега није досегнута. О томе свједоче три Његошева велика спјева: *Луча микрокозма*, *Горски вијенац* и *Шћепан Мали лажни цар* – дјела која представљају јединствену мисаону синтезу о најважнијем друштвеном животу онога доба. Прије ових дјела надвременског поетског и филозофског значаја, Његош је објавио и доста јуначких пјесама, неких је и аутор. Сима Милутиновић је у својој књизи *Пјеванија црногорска и херцеговачка* (1833) штампао пет Његошевих пјесама. Талентовани млади пјесник је 1834. године објавио збирку од десет пјесама, међу којима су биле запажене: *Заробљени Црногорац* и *Црногорац к свемогућем богу*. У истој години Његош је штампао и четири јуначке пјесме (*Пјесма за Вида и Мирчету*, *Вук пријатељ овчији*, *Ударац на Мартиниће* и *Лијек јарости турске*). Све те пјесме, иако пуне историчности, наговјестиле су и пјесника неслућеног дара, великог талента и изванредног књижевног замаха. Иначе, Његош је аутор близу

¹ Петар II Петровић Његош: *Изабрана писма*, библиотека „Луча“, Графички завод, Титоград. Припремио за штампу др Јефто Миловић, 1967.

осамдесет епских и лирских пјесама које је у већини објавио за живота. Као што је већ речено, његова најзрелија дјела су *Луча микрокозма* (штампано у Београду 1845), *Горски вијенац* (штампан у Бечу 1847) и *Лажни цар Шћепан Мали* (штампан у Трсту 1851). Осим ових капиталних дјела написао је и спјевове: *Свободијаду*, *Кулу Буришића* и *Чардак Алексића*, а штампао је и збирку народних пјесама *Огледало српско*. Умро је 31. октобра 1851. године у Цетињу, гдје је прво сахрањен у Цетињском манастиру, а касније су његови земни остаци пренијети у цркву на Ловћену, коју је подигао 1845. године и посветио свом стрицу митрополиту Петру I Петровићу – 1834. године проглашен за свеца. Сада, послје седам сахрана, Његош почива у Маузолеју на Ловћену (од 1974. године).

Петар II Петровић Његош чини изузетну појаву не само међу ствараоцима на црногорском и јужнословенским просторима него и у европској цивилизацији онога доба уопште. Његова мисао је генијална, појмовно је цјеловита. У свим предметима које је опјевао правио је мисаоне синтезе с јасним и недвосмисленим филозофским визијама. Није ми циљ, а и не спада то у домен моје струке, да објашњавам Његошево књижевно дјело и његове, без сумње, ванвременске филозофске поруке, али, ипак, повод је да кажем да је он пјесник и мислилац који је о свим суштинским питањима и самог бића свијета саопштио поуздане интелектуалне одговоре. На тим својим полазишним сигурним основама Његош је темељио своје идеје и о историји, о друштвеним кретањима, о политици и о културолошким питањима, односно о обичајима садржаним у традицији народног духа не само Црногораца, односно Срба. У Његошевом поимању свијета, па и историје, доминира умност. Његови коначни судови и о историјским кретањима и појавама изведени су из његовог искуства и то не толико из његовог филозофског самообразовања које је изузетно, колико из истинске животне мудрости и промишљеног разумијевања правила живота у коме „правде име треба да светкује“, за све што се тиче људског бића вјечности и времена, простора у историји, правде, морала, свјетлости и свега другог што чини смисао човјековог живљења.

Његош, „Пустињак цетињски“, као пјесник поникао из куће Петровића – владика, владара и писаца, заувјек сједињен с Ловћеном, планином симболом Црне Горе – постао је свјетионик и духовна мјера за све што се од његовог времена мјери етички вриједним, прије свега у духовној историји црногорског, односно српског народа. Његово поетско и мисаоно дјело постало је спона различитих култура и цивилизација наших простора, његово дјело је неупоредиво, немјерљиво и самодовољно као свједочанство до којег интелектуалног духовног узвише-

ног нивоа може узрасти духовност са јужнословенских простора. Његош је изузетна појава у историји Црне Горе и Српства уопште.

Од изузетног историјског значаја за развој Црне Горе било је и Његошево владарско и државничко дјеловање. Његош је био први владар из лозе Петровић који је утемељио, у до тада разједињеном племенском друштву Црне Горе и Брда, трајне и дјелотворне органе власти који су сламали отпоре изградњи државе. У бесудној земљи, снагом државничке воље, Његош је организовао институције власти помоћу којих је стварао услове да државу уреди према европским грађанским мјерилима. Дјеловањем државних органа – *Црногорског сената, Гвардије и перјаничке службе* – Његош је и снагом силе одучавао Црногорце од самовоље, насиља, крвне освете, издаје, пљачке и других нечасних дјела. Он је заорао дубоку бразду настојању да у земљи племенске самовоље створи основе и за просвјетљивање народа. Отворио је прву државну школу, основао државну штампарију, завео плаћање пореза и тако створио аутономни основ за финансирање државних институција и народних потреба, подигао је прву јавну зграду, гдје су биле смјештене прве државне институције; на плану културе покренуо књижевни часопис и започео публикавање првих школских уџбеника и штампање књижевних дјела. Биљарда – прва државна зграда – постала је и Његошева резиденција, чиме је показао да је он и државник и владар, осим што је био митрополит Црне Горе, Приморја и Брда, и становник Цетињског манастира.

Овај синтетички осврт о Његошу владару, филозофу, владици, пјеснику, мисиоцу и државнику – у години слављења два вијека од његовог рођења (1813–2013), чије генијално књижевно-историјско, пјесничко и религиозно дјело и у овом нашем времену задивљује по својој надвремености – држим да није сувишан, иако је о Његошу, иначе, много и свестрано писано, и даље се пише. Ово слово има и функцију објашњења и Његошевог става и политичких погледа на сложена збивања у револуцији 1848–1849. у јужнословенским земљама у саставу оновремене Аустријске монархије, с акцентом на свједочење Матије Бана о сусретима и разговорима са Владиком.

2.

Револуција, која је почела у Паризу у фебруару 1848. године, брзо се прелила преко границе Француске и снажно потресла и уздрмала вишенационалну, вишеконфесионалну и мултикултурну Хабзбуршку монархију, коју су карактерисали и други сложени унутрашњи односи, прије свега још одрживи друштвено-економски феудални односи. Револуционарно врење почело је 13. марта 1848. у Бечу, када су студенти и

либерално грађанство збацили режим кнеза Метерниха. У Аустријском царству поједини народи су имали подређен положај, па су захтијевали равноправност у односу на Њемце и Мађаре. Револуција се брзо ширила по пространој царевини. Вал револуције у Аустријском царству, под чијом су се влашћу од 1797. године налазиле Далмација и Бока Которска са дијелом данашњег јужног црногорског приморја до Спича (Сутомора), заплуснуо је и овај дио јужнословенског простора. Разумије се, то није могло а да се политички забрињавајуће не одрази и на сусједну црногорско-брдску државу и њеног владара. С обзиром на одјек револуције у сусједству Црне Горе, Његош се од почетка револуционарних кретања ангажује, на одређен начин, у расплитању тих врло сложених догађаја не само на данашњем црногорском Приморју него и на много ширим јужнословенским просторима. Револуција у Монархији дошла је до пуног изражаја у полуфеудалној Мађарској; из темеља је уздрмала царски двор у Бечу. Како је у јужним дјеловима Мађарске била највећа концентрација Срба, то је од првих дана револуционарног гитања у овом дијелу Монархије, Његош показао велико интересовање за њихову судбину. Његош је, иначе, одраније одржавао духовне и културне везе са водећим личностима Карловачке митрополије, а од Мајске скупштине у Сремским Карловцима (1848), која је прогласила Војводство (Војводовину), као аутономну област у Монархији (постојала у вријеме револуције 1848–1849. и десет година послије револуције – од 18. новембра 1849. до 27. децембра 1860. године), политичке и духовне везе су постале још снажније. Његош је одлуке Мајске скупштине, којој су присуствовала и два Црногорца, радосно поздравио. Од тада, он је са вођством Срба у аустријском царству одржавао снажније политичке везе, с будном пажњом пратио све што се дешавало не само у проглашеном Војводству, интересовао се за ставове и однос мађарске револуционарне владе према српском народу, давао политичку и моралну подршку Србима, храбрио их да истрају у одбрани својих националних права, која им је угрожавала мађарска политичка врхушка, посебно од ступања на политичку сцену Лајоша Кошута.

3.

Петар II Петровић Његош прве детаљније вијести о револуционарним збивањима у аустријском царству и њиховом одјеку међу Србима и Хрватима, примио је од Матије Бана (1818–1903), политичког емисара кнеза аутономне Кнежевине Србије Александра Карађорђевића и његове владе, у априлу 1848. године, с поруком о заједничком дјеловању Црне Горе и Србије у народном покрету Срба у Монархији. Матија Бан је у раздобљу између 1848. и 1851. године четири пута долазио на Це-

тиње, гдје је водио дипломатске разговоре са Његошем у својству специјалног емисара кнеза Карађорђевића и Илије Гарашанина, водећег државник оновремене Србије. Матија Бан је у вријеме својих посјета Цетињу (званично професор Лицеја, претече Велике школе у Београду) био повјерљива личност српске владе, овлашћен да са Његошем води повјерљиве дипломатске разговоре о догађајима и српском покрету у револуцији 1848–1849. године, и све до 1851. године, до преране смрти црногорског владара. О тим сусретима Бан је оставио занимљиве мемоарске записе који употпуњују Његошеву личност као владара, те и свједоче о богатству идеја које је чуо од њега.² Имајући у виду историјски контекст у којем су се сусрети и разговори Његоша и Бана одвијали, и, какав је њихов политички значај за разумијевање политичке и друштвено-економске ситуације у којој су дјеловали владари двије оновремене, међународно још непризнате српске државе – Црне Горе и Србије, постоји разлог да се позабавим овим мемоарским записима – значајним историјским извором. Наравно, ваља се позабавити и аутором овог мемоарског списка као релевантним свједоком. Утолико прије што је казивање овог Дубровчанина, српског писца и дипломате готово остало заборављено у фондovima великих библиотека, и у ријетким дипломатским архивима. Његошев јубилеј – двије стотине година од његовог рођења – побудио је радозналост потписаног да укаже на изворну историјску, и књижевну, вриједносну димензију, и на значај овог мемоарског списка, за који је један савремени историчар књижевности написао да се „може упоређивати са знаменитом путописном књигом прозе Љубомира Ненадовића, *Владика црногорски у Италији или Писма са Цетиња*“.³

Ко је био Матија Бан и како је стекао високо дипломатско повјерење владе Србије, те му је, у раздобљу од 1848. до 1851. године, повјерена мисија да четири пута посјећује Цетиње ради сусрета и разговора са Његошем као државником. Бан је и касније у политичком животу Србије као књижевник, професор, политичар и дипломата имао видно мјесто у јавном, политичком и књижевном животу Србије. Овај вриједни Дубровчанин рођен је 16. децембра 1818. године у Петровом Селу код Дубровника, у породици сиромашног берберина, досељеног из Босне. Основну школу и гимназију завршио је у Дубровнику. Приватно је изучавао филозофију код А. Маслаћа и педагошке науке код Н. Арбанаса. У фрањевачки ред је ступио 1834. године у Дубровнику, али је већ

² Матија Бан, *Подаци о Петру II Петровићу* Његошу, Мемоарска проза XVIII и XIX века, Зборник, Друга књига, приредио Душан Иванић, Едиција Српска књижевност: Мемоари, дневници, аутобиографије, књ. 16, Нолит, Београд, 1989.

³ Горан Максимовић, *Његош у мемоарским записима Матије* Бана, реферат на Научном скупу Матице Српске о Његошу, Нови Сад, 2007.

слједеће године из њега иступио. У Дубровнику је службовао у једној адвокатској канцеларији, а потом у катастру. Занимљиво је да је неколико година провео на Блиском истоку, на острву Халки (1839–1844) у цариградској (грчко-турској) средини, у Цариграду и Бруси, учећи грчки и турски, а повремено подучавајући у језицима и друге на свом имању у Анадолији. За вријеме боравка на Блиском истоку проширио је образовање и стекао високу културу.⁴

Док је боравио на Истоку, Матија Бан је упознао панславистичке планове пољске емиграције коју је предводио кнез Адам Чарториски. (Један огранак те емиграције дјеловао је у Цариграду на основу панславистичког плана кнеза Чарториског). План Чарториског га је толико заинтересовао да је одлучио да се 1844. године пресели у Србију, гдје је већ дјеловао Пољак Фрањо Зах, један од блиских сарадника кнеза Чарториског и његовог круга у Паризу. У Београду Бан ће остати да ради до краја живота. По досељењу у Београд прве три године био је васпитач кћерке кнеза Александра Карађорђевића. Као резултат тог његовог педагошког дјеловања настале су три свеске – *Воспитатеља женског* (1847)⁵. Тај Банов рад у двору учинио је да постане близак сарадник кнеза А. Карађорђевића и његовог министра Илије Гарашанина, те је као човјек особитог повјерења, обављао од 1848. до 1851. године више полувзваничних дипломатских мисија за владу Србије у Сремским Карловцима, Загребу, Задру, Дубровнику и Цетињу – носио је повјерљиве поруке тадашњим водећим политичким и националним првацима Срба, Хрвата и Црногораца. Имао је сусрете и разговоре са Јосифом Рајачићем, Стеваном Книћанином, Људевитом Гајем, баном Јосифом Јелачићем и Петром II Петровићем Његошем – ради сарадње за ослобођење српског и свих других јужнословенских народа.⁶

Матија Бан се, послје династичког преврата у Србији (одлуком Светоандрејске скупштине смијењен је кнез А. Карађорђевић), приклонио се политици кнеза Михаила Обреновића – од 1861. године био је шеф полувзваничног прес-бироа и националне пропаганде. Са тог положаја је пензионисан 1880. године.⁷ Од 1885. године живио је тихо на свом имању на тада далекој периферији Београда, гдје је подигао кућу и

⁴ Kamila Lucerna, *U spomen Matije Bana Dubrovčanina*, Ljetopis JAZU, 21, Zagreb, 1906, 126-168.

⁵ Светислав Вуловић, *Моралне и политичке искрице из политичке историје од Матије Бана*, Просветни гласник, ХИВ, Београд 1888; *Матија Бан*, Из Википедије, слободне енциклопедије, августа 2013.

⁶ Св. Вуловић, наведени рад; Павле Поповић, *Матија Бан и његов књижевни рад у Дубровнику*, Српски књижевни гласник, бр. 6, Београд, 1903, стр. 431-443; Г. Максимовић, нав.реферат, и други радови о М. Бану.

⁷ Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша И Михаила*, Београд, 1933, стр. 57-59.

узорни виноград.⁸ Од четрдесетих година 19. вијека Бан је био један од најплоднијих српских писаца. Почео је да објављује књижевне саставе 1835. године у Дубровнику, на италијанском језику. Касније је у Београду на српском језику објавио велики број књижевних дјела. Писао је пјесме (штампао двије свеске *Различних пјесама* у Београду, 1853, 1861), и два спјева: *Прометеј* и *Лазар, новски војвода*. Објавио је неколико историјских драма у духу класицизма, међу којима се, по оцјени историчара књижевности, најуспјешнијом сматра *Мејрима или Бошњаџи* (1849). Написао је укупно тринаест драма с историјском тематиком: *Миљенко и Добрила* (1850), *Смрт кнеза Доброслава* (1851), *Смрт Уроша Петога*, (1852), *Краљ Вукашин* (1857), *Цар Лазар или Пропаст на Косову* (1858), *Таковски устанак* (1859), *Ускрс српске државе* (1862), *Цвијети србске* (1865), *Марта Посадница или Пад Великог Новгорода* (1872), *Маројица Кабога* (1880), *Јан Хус* (1884), *Кнез Никола Зрински* (1888). Све ове његове драме су мало запажене, остале су у сјени савременика – Ђуре Јакшића и Лазе Костића. Једино је остала запажена његова трагедија *Цар Лазар*, будући да је њеним садржајем одбацио легенду о Вуку Бранковићу, као издајнику у Боју на Косову (1389) – приказана је личност Бранковића позитивним драмским јунаком.⁹ Краљевска српска штампарија у Београду, у раздобљу од 1889. до 1892. године објавила је у осам томова *Дјела Матије Бана*. Његови радови су превођени на више језика: француски, руски, њемачки, пољски, чешки и словачки.

Матија Бан је био редовни члан Друштва српске словесности, касније Српског ученог друштва и Српске краљевске академије. Југословенска академија знаности и умјетности одала му је признање избором за свог дописног члана. Умро је у Београду, 13. марта 1903. године.

Матија Бан је одржавао сталне везе са својим родним крајем. У Дубровнику, приликом одласка у дипломатску мисију на Цетиње, дуже је боравио и покренуо забавни календар *Дубровник* (1849), чији је био уредник у три његове свеске. Од 1852. па до пензионисања 1880. године био је професор на Лицеју а потом на Великој школи, гдје је предавао француско-славјанску књижевност као дио свјетске књижевности.

Матија Бан се активно бавио политиком у револуционарном периоду 1848–1849. године, и касније. Њему се приписује да је био осни-

⁸ По Бану се тај дио данашњег великог београдског насеља назива Баново Брдо, а да и многи Београђани, изузев ријетких познавалаца историје и историје књижевности и не знају ко је био Матија Бан.

⁹ Горан Максимовић, *Матија Бан (Петрово Село код Дубровника, 1818 – Београд, 1903)*. Фелтон: “Заборављени писци српског 19. вијека”, *Бестселер*, год. III, бр. 63, Београд, 8. август 2008, стр. 4.

вач једног политичког програма националног ослобођења и уједињења Јужних Словена. Заступао је политички став да би будућа држава требало да буде нека уређена унија Србије и Хрватске, којој би се касније, по жељи, по ослобођењу од турског царства, прикључила и велика Бугарска. С тим концептом федеративне јужнословенске државе, који је очигледно био у сагласности са *Начертанијем* Илије Гарашанина, М. Бан је долазио на Цетиње, гдје је водио политичке разговоре са Његошем – заједно су стварали план о ослобођењу српског народа под турском влашћу.

х х х

Мемоарске записе: *Подаци о Петру Петровићу Његошу*, Матија Бан је објавио у листу *Преодница*, у Београду, 1984. године, у пет наставака.¹⁰ Према његовом свједочењу, он је, као повјерљива личност кнеза Александра Карађорђевића, послат (у дипломатској мисији) на Цетиње – последице избијања револуције у Аустријском царству, марта 1848. године, „кад се била узрујала сва скоро Европа, те народу српском претијаше велика опасност не само у Угарској него и у Далмацији, а посредно и у самој Србији“, са задатком да Његоша информише о ставу да Србија и Црна Гора заједнички дјелују у насталим историјским околностима. Прије него што је отишао половином априла 1848. године на Цетиње, Матија Бан је „био послан народним гласом“ у Карловце патријарху, онда још митрополиту, Рајачићу, у Загреб тек именованом бану Јелачићу, те у Задар и Дубровник, гдје је саопштавао поруке о заједничком дјеловању Срба и Хрвата у револуционарним превирањима у Хабзбуршкој монархији. У свим именованим варошима задржавао се у посљедњој декади марта и првој половини априла 1848. године „више дана“ у разговорима са поменутих националним првацима, па је тек „око половине априла могао стићи на Цетиње“. Бан помиње да је на Цетињу одсио „у једној малој гостионици“ и одмах писао „владичином тајнику Д. Милаковићу молећи га за приступ к Владици“. До тада Милаковића је познавао „само по имену, а тад се познасмо и лично“, (перјаник га одвео Његошевом секретару). Милаковић је – пише Бан – „уман и честит човек у пуном смислу, а патриот каквих бих моме народу тисућама желио“. Пошто су кратко разговарали „о ондашњим догађајима и приликама“, Његош је послао перјаника с поруком да Бана очекује у својој резиденцији – Биљарди. Бан је оставио лијеп и живописан опис ентеријера ове државне зграде, у којој се срео са сенаторима и

¹⁰ Матија Бан, *Подаци о Петру Петровићу Његошу*, *Преодница*, год. I, Београд, бр. 7, 8, 9, 10, 11.

многим другим народним старјешинама (у с богатим одијелима) који су га у сали, гдје се налазио билијар, дочекали у стојећем ставу. Међу гларварима Бан је одмах запазио „на горњем углу биљара висока и лепа Црногорца у народном оделу, где се на мене осмехну“ (и „одвојивши се од осталих“), био је то Владика с којим се срдачно поздравио – „пољубив га у руку, изручим му поздрав“, на који је одговорио „веома смишљено и речито“.¹¹

Матија Бан је Његошу укратко изложио политику Србије према ондашњим околностима, „и догађајима који су се могли отуд изродити“, а потом му је описао политичко стање како га је „нашао у Срему, Славонији, Хрватској и Далмацији“. Бан је саопштио црногорском владару и шта је „свршио у Карловцима и у Загребу“, као и разлог овог доласка к њему. „За све време што сам говорио“ – каже Бан, Његош га није „ниједном речи прекинуо, гледао је пред собом у тле, а само би погледао упро у мене очи“. Када је Бан свршио свој реферат, Његош га је последије кратке ћутње, узео за руку и дословно рекао: „Хвала влади српској на томе за чим је прегнула, а вама на лепој вест и труду. Добро рекосте да у таквом покрету за спасење српско не сме изостати и црногорска пушка. Знате ли шта сам био наумио радити да ми нисте дошли? Спремао се да скупим четири хиљаде мојих Црногораца, па с њим да прегазим турско земљиште, упаднем у Србију и приморам српску владу на дјелање. Али ево, богу хвала, тога већ не треба. Држаћу Приморце у запту да не развијају заставу Св. Марка, а за даљу радњу чекаћу док ми не јавите да су сазрели догађаји“.¹²

Његош је, Бан каже, изненадно, након сусрета и разговора у Биљарди, дошао к њему у гостионицу, гдје су наставили разговор. На Банове изразе захвалности на почасту коју му је Владика учинио посјетом, он га је прекинуо ријечима: „Оставимо комплименте западњацима, а ми ћемо као два чиста Србина разговарати се са срцем на длану“. Владика је Бану поставио питање када мисли натраг, и кад му је одговорио: „Прекосутра, ако ви допуштате“. Владика је одговорио: „Кад би стајало до мене, ја вас не бих тако скоро од себе отпустио; сам сам и мученик на овим стијенама као Прометеј на Кавказу; али разумем да се морате што пре враћати у Београд“. Ставио је госту до знања да до поласка пароброда из Котора има неколико дана („до суботе“), па би-

¹¹ „Жубор усхићења трептао је по дворани; али на један његов знак сви се уклонише. Остадосмо сами. Понуди ме да седнем, па се и он ували у једну огромну наслоњачу црном кожом превучену“.

¹² Матија Бан у наставку каже да се последије овог првог сусрета и разговора с Владиком задовољан вратио у гостионицу и сјео да одмах подробно напише извјештај о разговору с Владиком. Разговор под наводницима штампан је курзивом у мемоарским записима.

сте могли до „тога дана овде почекати“. Бан је на ту понуду одговорио да би то радо учинио „да немам у Приморју више којешта да посвршавам“ и да је наумио да то учини управо до поласка пароброда из пристаништа у Котору; у противном изгубио би „пуних седам дана“, будући да га у Трсту очекује важан посао, а кашњење од седам дана је „у садашњим приликама сувише“. Након тог разговора Његош је позвао Матију Бана к себи на сијело, а сјутрадан, у „подне на ручак“... Прије него су се растали, Његош је изразио Бану захвалност на пјесми коју му је прије двије године (1846) посветио у којој су Црногорци упоређени са соколовима, и прве стихове одрецитовао.¹³ Наставио је коментаром *јесмо соколови, „на и грабљиви као они“*. *„Али божија ми вјера, не што бисмо тако хтјели, него што смо на то приморани. Ја задржавам Црногорце од грабежа на аустријској страни, јер су нам тамо све сама хришћанска браћа, али на страни турској морам често заклопити очи и дати им одушка“*.¹⁴

Бан пише да му се Његош тада пожалио на своје Црногорце који стално пљачкају „турадију“, а насрћу и на „ришћане“ у Приморју, и да ће то стање трајати све докле „год се не иселимо из ових кршева“. *„А да би се могли иселити, треба најпре да се Српство ослободи и уједини. Ја бих тада у моју Пећку патријаршију, а књаз српски у Призрен. Мени духовна, а њему световна власт над народом слободним и усрећеним“*.¹⁵ У свом романтичарском заносу Његош је рекао да је то његов „златни сан“, али се запитао да ли ћемо то доживјети?

На ову Његошеву изјаву, у којој је експлицитно исказана суштина његове националне и политичке идеологије, касније су се често позивали политички вође и историчари (у историографији) и Црне Горе и Србије. Његошева мисао, забиљежена Бановим пером, често је цитирана. Она је постала необилазна у политичким разговорима и споразумима као мото како и на који начин да се изврши подјела српских области у ослободилачким ратовима Црне Горе и Србије у 19. вијеку, и све до коначног слома Турског царства на Балканском полуострву 1912. године. Улазећи у рат 1912. године, против петовјековног окупатора, владе Црне Горе и Србије споразумјеле су се да, након протјеривања турске

¹³ Бан пише да је Његош почео свечаним гласом да рецитије стихове:

“Гомила хриди стоји, ужасна гора,
Главу јој гром лупа;
Ноге вал мути мора;
Ту ко соко гњездо
Горјанин свој дом стави...

¹⁴ Курзив је у оригиналу мемоарских записа М. Бана, *Подаци о Петру Петровићу Његошу*, стр. 99.

¹⁵ Исто, стр. 99-100.

власти, Пећ са Пећком патријаршијом припадне Црној Гори, а Призрен, као средњовјековна пријестоница српске државе, уђе у састав Краљевине Србије. Лондонским и Букурешким миром тако је и поступљено.

У наставку дијалога Бан каже да је Његош односе Срба и Хрвата у револуцији овако видио: Истина је да су „садашњи Срби и Хрвати сложни, а европске владе скоро све занете код куће; ипак смо окружени моћним непријатељима, а средства нам недовољна“. Он, Његош, би могао, ако би обезбиједио „свуд наоколо границе“, да Србима и Хрватима помогне у борби за ослобођење са „шест до седам хиљада бораца, који би чудеса починили“, али за њихову опрему би морао да има материјална средства – муницију, храну и „понешто новаца“. Јер, ако би се без опскрбе кренуло, Црногорци „као људи у нужди“, плачкали би „без разлике и турска и ришћанска“ села, тако бисмо претворили „и пријатеље у непријатеље“, те лако „и саму циљ промашили“. Замолио је Бана да ово саопшти у Београду да се има у виду како бисмо се кренули у реду, „на онда што бог даде и срећа јуначка“. Након тог дужег разговора Бан је Његоша „успокојио“ да ће све што је говорио вјерно саопштити у Београду.

Матија Бан наглашава да је читав овај разговор са Његошем у гостионици одмах прибљежио и послјејече вечере отишао на Његошев позив, на „село“ (сједник) које се „држало у дворани биљарде“. „Владика је седио у својој наслоњачи, а сенатори и војводе седијаху наоколо“ – описао је атмосферу у којој се причало и шалило. Његош је водио главну ријеч и на послјетку је рекао Бану смијешећи се, ето, „сад имате оригиналну слику једнога црногорскога салона“. „Али салона без госпођа“, каквих „украса“ имате у Београду.¹⁶

Сјутрадан Бан је посјетио „неке важније личности, цркву и манастир“ у Цетињу, а пред подне је пошао у Биљарду, на ручак на Његошев позив.¹⁷ Његош је том приликом изнио лијепе мисли у разговору и о књижевности. Говорио је с „правим пијететом“ о свом учитељу Сими Милутиновићу, који је био умро почетком исте године: „И у мишљењу и у говору, и у свему животу, то је био прави пјесник; у пјесмама, истина, неједнак, али често са полетима тако снажним да му се мораш дивити“. Када је Бан саопштио свој став да смо Сарајлији дужни „што је оставио за собом ученика који га је наткрилио“, Владика је оштро ре-

¹⁶ Бан каже да је на те Његошеве ријечи одговорио:

“Куд ћете лепшег украса од оваквих јунака?

Код вашег салона, ја на београдске заборављам”.

¹⁷ Занимљив је Банов опис атмосфере за ручком: “Сто је био постављен у дворани биљарда; на столу сребрно посуђе само за два лица; а ручак са мало, али веома укусних јела, наквашених добрим приморским вином па при завршетку, и шампањским. Око стола служио је један момак, пред којим говорило се само о књижевности”.

аговао ријечима: „*То не допуштам*“, изразивши увјерење да је његов књижевни најбољи састав *Горски вијенац*. Његош је потом наставио да говори о врлинама и недостацима овог свог драмског спјева. Када му је Бан рекао да је три пута прочитао *Горски вијенац*, Његош је наставио: Спјев „*Ће се допасти само мојим Црногорцима, и зато што сам у њему изнио њихове обичаје, њихов начин мишљења и говора, њихов карактер, те се виде као у огледалу; али се неће допасти образованом свијету, који ће ми замјерити да оно није права драма, да владика Данило, који је главна особа, увјек мудрија а скоро ништа не ради, па ипак дјело које смишља испада му срећно више неким случајем него његовим напором*“. Занимљиво је напоменути да је тада Његош Бану рекао да је поменуте мане, („мада нерадо поправљам што сам једном написао“), наумио „да исправи при „другом издању *Горског вијенца*“. Бан пише да се усудио да примијети „да се поправљањем често исквари“ дело; а све те мане које споменусте кад би и постојале, оне се већином тичу облика; сама пак поезија тако је оригинална, чиста и велика да ће вечито остати као узор у нашој књижевности“. Његош је на овај Банов вриједности суд о *Горском вијенцу* узвратио питањем: „*Говорите ли то из учтивости, или по убеђењу?*“ – На то је Бан одговорио: „Ја увек настојавам да то двоје спојим“. Његош је на то само додао: „*Да, заборавих да сте Дубровчанин*“.

Том приликом ова два пјесника повела су кратак разговор и о поезији младог Бранка Радичевића. Његош се потпуно сагласио са Бановим мишљењем да је у питању други род поезије, „која рефлектира дух бачких Србљака, као и ваша дух црногорски. Онде је несташност, лепа наивност, мекост, чаробно зујање у трави и цвећу, као што је у вас озбиљност, крепчина, полет, и праскање грома: он славуљ, ви оро“. Овај дискурс о поезији Бан је у свом свједочењу закључио да је „велики наш песник скромно о себи мислио“, и да је друге „ваљане песнике ценио“. Напоменуо је и да је Његош чудновато „у разговору прескакао са поезије на политику, и обратно...“

Матија Бан завршио је свој први сусрет са Његошем у Цетињу, априла 1848. године. Биљешке о дијалозима са Владиком састављао је одмах послје свог сусрета са њим. Политичке разговоре су водили без присуства других Црногораца, што говори о њиховом настојању да остану дискретни. Повјерљиве планове српске владе само је наговјештавао у мемоарским забиљешкама, како то, иначе, чине дипломати. Поред већ наведеног, Његош је Бану саопштио и много других својих погледа на настале политичке прилике у Аустријском царству, као и о својим ставовима о могућности ширег покрета за ослобођење српског народа, који је вјековима трпио угњетавање под туђинском влашћу. Банови по-

вјерљиви усмени извјештаји Београду о Његошевим политичким погледима на збивања, која су се посебно тицала Срба и Хрвата у револуцији, у Аустријском царству, као и о Његошевим идејама о широком покрету који би покренуле Краљевина Србија и црногорско-брдска држава, вјероватно су били много опширнији од сижеа датих у мемоарским записима овог повјерљивог емисара српске владе. То се да наслутити из писма Владике П. П. Његоша кнезу Александру Карађорђевићу, (Цетиње, 2. маја 1848), које почиње: „Казаће Вам г-н Бан моје намјереније“, како би он, кнез Србије, требало да поведе српски народ у борбу за слободу. „Нека се крв српска ријекама пролије, нека страда није буде које и хоће, само силно и свето име Карађорђево нека буде непрекидно на одређеније судбе. Све ће добро бити. Велики Ваш отац ако Вам буде огледалом, Ви сте бесмртни“. Завршио је писмо строгом опоменом да син Великог Карађорђа не би смио да се склони „под влијанијем себичности страха“ јер би на њега, кнеза Карађорђевића, загрмљело „вјечно проклетство рода“.¹⁸

4.

У вријеме када је Матија Бан први пут посјетио црногорског владу и владара П. П. Његоша, револуција је снажно тресла Аустрију, и у њој Србе и Хрвате. Његошева политика се прилагођавала историјском реалитету, стварности, али колико год да се мијењала, а мијењала се, та политика никад није прерасла у буржоаски национализам какав је породила оновремена Европа. Политика црногорског владара, владике и пјесника била је и до последњег дана његовог живота и остала национална – српска и југословенска, свакако, гледано са његове позиције и из угла друштвено-политичких прилика оновремене црногорско-брдске државе.

Његош је, из његовог државног угла гледано био у праву што је ослобођење српског народа испод турске (османске) власти стављао у први план. Сматрао је битним да се на рушевинама османске империје изгради црногорска модерна грађанска држава као слободно друштво. Јер, ослобођење црногорско-српског народа било је од најживотнијег интереса за Црну Гору. Стога му не треба замјерати што је сматрао споредним питање на који начин, и, помоћу којих и каквих снага ће се то ослобођење обавити, и, у какве ће економске и социјалне односе то одвести и Црну Гору и Српство у цјелини. За њега је било примарно ослобођење српског народа не ради успостављања капиталистичких друштвених односа, већ, прије свега, ради стварања националне држа-

¹⁸ Петар II Петровић Његош, *Изабрана писма, приредио за штампу др Јефто Миловић*, бр. 130, стр. 284. – Сва писма на која се позивам преузета су из овог избора.

ве, у којој би се нашао читав српски народ. И прије револуције 1848. године Његош је био свјестан чињенице да се ослобођење српског народа не може остварити само борбом против Османског царства, иако је у његовој ослободилачкој концепцији та борба истицана у први план. Знао је да се српско питање не може ријешити само у оквиру борбе против Турске, јер је велики дио српског народа био и под Аустријом, под хабзбуршком туђинском влашћу. Зато је Његош о питању ослобођења Српства размишљао у ширим релацијама – југословенским. Из тих разлога он је политичка и друштвена збивања у Аустријском царству (1848–1849. године), која су учинила да се политички зближе Срби са Хрватима, сматрао почетним кораком ка рјешењу југословенског питања.

Револуција 1848/1849. године није Црну Гору – друштвено-економски неразвијену, с племенским начином живота и патријархалном културом, као и неким другим њеним особеностима, скрајнуту од ондашњег европског свијета – изнутра нимало узнемирила. Међутим, како се револуција дотицала и ондашње њене границе с Аустријом (превирања у Боки Которској и осталом дијелу данашњег Црногорског приморја), а како је битно утицала на промјену свеукупних друштвених односа у Европи, то је неминовно гео-политички положај Црне Горе диктирао да и Његош подешава своје политичке ставове према новонасталим приликама. Црногорски владар је према револуцији изграђивао став кроз политичку праксу – увијек полазећи од њеног конкретног односа према питању српског националног ослобођења, као и општих могућности које је револуција давала, или одбијала, да се реализују политичке идеје и замисли српског покрета о ослобођењу и других Јужних Словена. Политички погледи, које је Његош испољавао према револуцији, потврђују увјерење да га она духовно није изненадила. Он је револуцију дочекао с властитом историјском визијом. О њој је просуђивао без предубјеђења, полазећи, прије свега, од интереса Црне Горе, и српских интереса у цјелини; на револуцију је гледао као на друштвено-политички неповољно стање, и, како ће она (револуција) и колико допријети националном ослобођењу не само Срба, него и Јужних Словена гледано у цјелини. Ријечју, Његош је револуцију дочекао са сопственом визијом и српства и југословенства – без оптерећења својинским интересима и буржоаским национализмом. Друштвено-економски аспект револуције као да га није занимао. Своје практично дјеловање владара и политичара прагматично је усклађивао са својим идејама од историјског замаха, не одвајајући једно од другог. Држао се сопствене стратешке линије коју је идејно одредио и према српству и према југословенству, ријетко одступајући од својих политичких циљева и могућности.

О односу Његоша према револуцији 1848/1849. године и његовим погледима на ослобођење Јужних Словена треба, дакле, судити имајући у виду сложену ситуацију у ондашњој Европи. Занемарује се чињеница да је он на револуционарне догађаје – чак и под претпоставком да су мађарске и италијанске револуционарне елите имале исправнији став према српском и хрватском националном питању, односно према праву Јужних Словена на национално и социјално ослобођење – био принуђен да гледа опрезно и политички мудро и због политике своје моћне заштитнице царске Русије, која је била велики противник револуција уопште. Сваки другачији однос према револуцији која је била уперена против двора у Бечу, а чији је савезник био двор у Сан-Петербургу, и чија ће војска и спасти Хабзбуршку монархију угушујући мађарску револуцију – довела би Црну Гору и њеног владара у непредвиђене сукобе и са Аустријом, па и у политичке неспоразуме са Русијом – својом заштитницом. И из тих разлога Његош се одлучио да прије свега морално охрабрује хрватски и српски покрет у 1848/1849. години, вјерујући да пут сарадње Хрвата и Срба најреалније води југословенској политичкој опцији, да ће та сарадња у перспективи омогућити побједу југословенске идеје и да ће довести до ослобођења југословенских народа. Свеједно што би се то остварило најприје у границама Аустрије!

Прокламовање троједне Хрватске краљевине (Хрватске, Славоније и Далмације) и избор пуковника (касније генерала) Јосипа Јелачића за бана, одлуком Хрватског сабора 25. марта 1848. године, у данима када се, како каже Матија Бан – „била узрујала сва скоро Европа“ – Његош је поздравио као први акт који је отварао пут јачању и осамостаљењу Хрвата и Срба у оквиру Аустријског царства. Он је у романтичарском заносу вјеровао да је тај чин веома значајан и за остварење југословенске идеје. Рјешења проширеног Сабора у Загребу за црногорског владара су изгледала демократска, обећавала су више од укидања кметства и ограничења феудалних права и привилегија. По свему судећи, он је и први Јелачићев наступ разумио као банову југословенску оријентацију. Наиме, Јелачић је писао: „Народност, слобода, једнакост, и сојуз све једноплемене браће под круном југословенскога нашега краља Фердинанда, то је наша величина, наша корист, наша слава, то има бити дични подвик далматинских патриота“. Јелачићев став да ће се Југословени ујединити под круном „краља Фердинанда“, Његош је очигледно сматрао конвенционалним и споредним питањем, јер за њега је много важније од тога било да ће се остварити „сојуз једноплемене браће“ национално угрожене од елита мађарске и италијанске револуције које су испољавале недемократски, шовинистички став према Србима, Хрватима, и осталим Словенима.

Његошу, у првој години револуције, није сметао Јелачићев аустролавизам. Напротив, гајио је увјерење да ће тај аустролавизам који је заступао хрватски бан једног, и то блиског, дана прерасти у југословенство онако како га је он, Његош, замишљао. И сам Његош је допринио стварању илузије о Јелачићу као народном бану, човјеку који има осјећај за народна стремљења, хрватском родољубу и водећој личности највећег дијела Јужних Словена, будући да је потицао из средине војног племства, а не из омрзнутог старог велепосједничког. Као таквог га је приказивала и хвалила и српска штампа и поједини истакнути Срби. О Хрватима да се и не говори. Тек касније ће Његош увидјети да је био у заблуди у односу на Јелачића и његову улогу у револуционарним збивањима 1848–1849. године, увјериће се да је он, у првом реду, поуздани аустријски генерал чији је основни задатак да брани Монархију.

Постоје индиције које су потписаног подстакле да трага за још недоказаним свједочењима, да је Његош слао у Загреб, у рано прољеће 1848. године, војводу Ива Ракова Радоњића са Његуша (са још једним делегатом), да бану Јелачићу усмено пренесе његову поруку да се прогласи „независним баном троједне краљевине“. Преко овог свог изасланства Његош је наводно понудио Јелачићу и војну помоћ од 1.000 Црногораца. Матија Бан је, као што је напријед показано, записао да му је Његош приликом првог боравка на Цетињу, у априлу 1848. године, рекао да су „садашњи Срби и Хрвати сложни, а европске владе скоро све занете код куће“, што је прилика да се „има средстава за општи устанак за ослобођење наших народа иако смо окружени моћним непријатељима“. Његош је Бана замолио да ово саопшти одговорним државницима у Београду. Био је за добро припремљену војну акцију: „Кад кренемо, да се бар кренемо у реду; па онда што бог даде и срећа јуначка“. Матија Бан каже да је последице „подужег разговора“ успокојио Његоша увјеривши га да ће ова његова опрезна промишљања вјерно протумачити не само у Београду него и у другим центрима политике које буде посјећивао. Даљи развој догађаја показао је да до ове замишљене војне акције коју би повео Његош са својим Црногорцима није дошло.

Његош је и касније бану Јелачићу нудио војну помоћ (у септембру 1848) у борби против Мађара. Радио је, нема сумње, колико је то било у његовој моћи, да се између хрватског и српског покрета, као и унутар њих, оствари јединство. Држао је да је наступио погодан тренутак да се оствари јединство Југословена, без обзира на то како је различито то југословенство, и, које се политичке снаге повезују на тој линији. То се учачава из једног писма црногорског владике бану Јелачићу у коме, између осталог, каже да га је „тајна судбина на чело Јужних Словена поставила“ да уклони „гадну љагу са лица силних Славјана који

до дана данашњег ништа друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа“. Он, Његош, очекује од Јелачића да ће кренути путем борбе за ослобођење свих Јужних Словена од њихових вјековних угњетача. Подсјећа га да, „већ земља од ове мрске неправде стење, душе су благородно мислећих Славјана у вјечној муци, стиде се свијета и људи због овога ниског стања у коме се наш народ налази, ради чега мимо проче овај зли нароч нас прати, зашто смо привикли робовати“. На крају писма поставља питање: „Зашто ми своје силе не познајемо, зашто неко слијепо надахнуће управља Славјанима, те се самовољно у туђе вериге вежу?“ Наглашава му Његош да је он „са овом шаком народа под анатемом тирјанства и шпијунства, слободан, али што ми је боље, кад гледам около себе милионе моје браће ђе стењу у туђе ланце?“ Храбрио је и подстицао бана Јелачића на акцију за ослобођење Хрвата и Срба и од револуције која им је пријетила затирањем.

Нијесу то били никакви конзервативни, револуционарно обојени Његошеви уступци Бечу, како се то знало једнострано тврдити у марксистичкој историографији Социјалистичке Југославије. Његош је сматрао да је дошао тренутак да се оствари јединство Срба и Хрвата, будући да су и једни и други били угрођени од екстремног национализма мађарске и италијанске револуције. Јер, пристанак уз сусједне револуције, засноване на јаким националистичким набојима и шовинизму, значило би потенцијално и прихватити мађаризацију Срба и Хрвата, односно италијанизацију Далмације и Црногорског приморја, а то, наравно, није могао ни по коју цијену прихватити.

Његош, понесен идејом борбе за југословенску заједницу, био је емотивно увјерен да настали догађаји свим јужнословенским народима, у првом реду Србима и Хрватима, пружају јединствену прилику да своје жеље и надања, од којих је његова идеја о Југославији коју је јасно артикулисао и прије 1848. године, и, која је по његовом увјерењу имала приоритет, у односу на друге жеље, претворе у реалност. То потврђују, осим писама упућених бану Јелачићу, и Његошева писма која је слао и другим најугледнијим личностима тога времена у Србији и Хрватској, саопштавајући им да од јединства Срба и Хрвата зависи одбрана „народности“ од сусједних револуционарних елита које су им пријетиле денационализацијом.

5.

Црногорски владика и владар је од почетка револуције 1848. настојао да оствари јединство православних и католика у Боки Которској и Дубровачкој области, гдје је био снажан његов уплив. Знао је да је то предуслов да се ове области одбране од италијанизације, коју је подр-

жавала струја блиска револуционарној влади Венеције са Николом Томазеом на челу. Зато се Његош, 20. маја 1848. године, обраћа Бокелјима и Дубровчанима, „од обје цркве“, прогласом („Објављеније“ штампано у 500 примјерака), у коме тек конвенционално спомиње „круну ћесарску“, захтијевајући од њих да остану вјерни својој народности и да се не „дробе“ на „различите партије“. Мудрошћу владара и црквеног поглавара позивао је Бокеле и Дубровчане да све оно што их дијели одбаци и да буду „срцем привржени својој народности“, и, сасвијем вјерни и послушни Јелачићу, „својом једноплеменом бану од троједне краљевине, који је под круном ћесарском“. Није Његош пропустио да Бокелјима и Дубровчанима и припријети, ако се покажу „невјерни“, ставивши им до знања да ће им у том случају Црногорци постати „заклети непријатељи“. Но, истовремено им је обећао, ако се буду држали његових савета, да ће Црногорци и Брђани бити готови да им притекну у помоћ и да ће „за вашу слободу уједно нашу крв пролити“.

Своје погледе на догађаје у вртлозима 1848. године који су били повод за ширење *објављенија* у народу Бококоторског и Дубровачког округа, Његош је образлагао Едоарду Грију, окружном капетану у Котору и савјетнику аустријске владе, који је због тога био узнемирен мијешањем у аустријска унутрашња питања, чињеницом да је *објављеније* написао и објавио само из разлога што „оно истиче из онијех чувствах“ која је „свагда питао (гајио) к правитељству аустријскоме“. Неспоразум је последице овог Његошевог објашњења отклоњен.

Али *објављеније* је изазвало жестоко реаговање Његошевог пријатеља Томазеа, послужило је за распламсавање сукоба између њих. Томазео, као изразити италијански националиста, предсједник револуционарне владе у Венецији, није опростио Његошу што није стао на страну италијанске револуције. Штавише, и последице смрти црногорског владара и владике, он је, разним поводима, и, у разним дјелима, писао о Његошу ружно, грубо и клеветнички. Замјерао му је што је ишао у походе аустријском канцелару Метерниху, па чак и то што се „уз француска вина“ дружио са једном лијепом балерином, плесачицом „италијанског позоришта, вријеђајући руски двор који га издржава“. Највеће погрде о црногорском владици овај чувени италијански пјесник и политичар, словенског поријекла, мада је високо цијенио Његошеву поезију, изрекао је у својим списима која су, према опоруци, објављена неколико деценија последице његове смрти. Разлог је био јасан: није могао да Његошу опрости то што се енергично супротставио намјерама венецијанске владе да загосподари Боком Которском, Дубровником и Далмацијом и што је подржавао Србе и Хрвате, који су стали уз бана Јелачића и аустријски двор. Писао је Његош (20. децембра 1848. године) бану Јелачићу: „Дал-

мација је Твоја бановина“, иако за дивним „братством не чезне, али што је сирота крива кад не види даље од носа“. Она, Далмација, има прилику да „или хоће или неће да се трси талијанства и скине „стари гвоздени јарам“, који јој „Твоји здушници последије неколико дана мјесто захвале“ поново намећу. Садржај овог писма веома је ражестио Н. Томазеа. Одговарао је Његошу врло увредљивим ријечима, непријатељским тоном. Та писма су класични извори који свједоче како и колико политичка определијеленост може покопати пријатељство и међу великанима писане ријечи.

Његош је у првој години револуције (1848) писао топла писма Јелачићу, називајући га сабратором, драгим и свијетлим баном, да је он, Његош, са својом „шаком народа под анатемом тирјанства и шпионства свободан, али шта ми је боље кад гледам околу себе милионе браће ђе стењу у туђе ланце?“ Односи Његоша и Јелачића у првој години револуције били су пријатељски присни, што се види из садржаја писама која су размјењивали. Одговарајући на Јелачићево писмо од 7. децембра 1848. године, Његош каже да га је оно, писмо, обрадовало, иако је тужан због понашања људи у Далмацији и њихове незахвалности, непризнавања оних банових дјела и оспоравања његовог звања. „Нека их буде туга. Може им бити називати те баном далматинским. Нека именују како хоће, само нека је Далмација у Твојој руци, да се једном ставимо“. Његош упућује пријекор и Бечу што Јелачићу није признато „прво званије и мјесто у Царству“, које му је било обећано, него је обећање опозвано – „од свашта ће одступити“. Његош вели: „И што се снажном мишицом не узмогне држати оно све треба за ништа сматрати“. Овај пријекор је упућен бечком двору.

У истом писму Његош даље каже да је желио да Јелачићу пошаље у помоћ „неколико Црногораца и готови су свагда на Твој глас а на корист општу“. Његош се интересује за Јелачићев посао, тражи да га чешће удостојава својим неоцијењеним писмима. (Н° 56, Цетиње, 20. дек. 1848).

Обраћање црногорског владике и владара Бокелјима и Дубровчанима и позивање на потребу остваривања јединства дало је извјесне резултате, али су и Бокелји, одговарајући на његово *објављеније* и пријекорна писма, у којима их је опомињао да се не одазивају на позиве „и ласкања туђинска“ (мислио је на Италијане), јасно је изразио свој однос и према догађајима у Аустрији и Италији, као и према сопственом схватању југословенства. Наиме, бокелјски прваци, у тим смутним данима, испољили су и мудрост и родољубље достојно поштовања генерација. Они су са скупштине представника свих 16 општина бококоторског округа (одржана у Прчању 1/13. јуна 1848), хладно и с политичким резонном отписали и црногорском владару и бану Јелачићу. Његошу најприје

потврђују пријем његовог писма, „у којему нас принуђавате да се Бану од троједне краљевине здружимо“, а затим му стављају до знања да не прихватају безусловно прикључење новоствореној троједној краљевини. „Ми никакво противљење немамо сајединити се са свијема државама славеносербскијема, кад оне постану самосталне и без туђег уплива под ћесарском круном“. И даље у свом одговору црногорском владару бокелски прваци истичу да они од њега, владике, очекују обећање да ће им пружити „руку помоћи противу свакога иностранога нападенија“ за шта ће му бити благодарни у име „свега народа и надамо се тврдо и бесколебно, да ћете познатим родољубијем нами, Ђе би се та потреба јавила, брацки прискочити“. Рачунали су на војну помоћ Црне Горе и Брда, у случају да револуционарна влада Венеције, која је од првог дана истицала своје претензије на Далмацију, Боку и остали дио Црногорског приморја – области које је држала под својом влашћу, од 1420. године до краја XVIII вијека – посегне да поново окупира.

Одговарајући Хрватском сабору и бану Јелачићу, Бокелји им најприје стављају до знања „да ми Далматинци ниесмо но Бокези“, а што се тиче уједињења, постављају услове који би претходно требало да се испуне. „Без сумње – пишу Бану – кад би настојећи догађаји корачали, да се државе славеносербске, то јест југословенске у једно соједине под штитом ћесарскијем без уплива никакве туђе народности нпр. Талијанске, Мађарске, Њемачке и тако даље, без сумње Бока Которска противна бити неће, да се жеља Ваша испуни, што се сојединења тиче. Али данашња обстојатељства, и навлаштито она што сте ви унгарској круни подложни не допуштају, да ми за то сајединења жртвујемо својом независности наше народности, која је нама призната у новоме уставу царства аустријскога. Кад свака јужнословенска држава правилним путем постане самостална без туђег уплива, кад се збуде оно што сви желимо, тј. основа славенског царства под цесарским штитом, кад у најпосље једнака права буду слободно међу реченима државама уговорена и постављена, окружује Боко-каторско од своје стране радосно ће себе у томе сојузу приписати“.

Зар услови које су постављали Бокелји Троједној краљевини и њеном Сабору и бану Јелачићу не значе клицу неке врсте федеративне државности Југословена? Јер, „једнака права међу реченима државама“, у овим условима јесте визија те независности – „без уплива никакве туђе народности“. Да би ушли у састав троједне краљевине, Бокелји су тражили да се Хрватска претходно одвоји од Мађарске, али и да буду сигурни у то да се неће дирати у њихова стечена права.

Све претходно говори да је на Прчањској скупштини бокелских представника, условно речено, преовладала југословенска струја, мада

ни она није жељела да жртвује стечена народносна права Боке Которске и осталог Приморја уједињењу хрватских земаља које би и даље биле зависне од Мађарске или било које друге туђинске силе. Наглашавањем да су они, Бокелџи, за то да се створи држава славеносрпска, то јест југословенска, и да су за то да се „у једно соједине под штитом ћесарскијем“, изражен је само став да су они за легитимизам, што је у оно вријеме било владајуће начело у Европи, проглашено још на Бечком конгресу (1815), а брижљиво његовано од европских конзервативних снага, односно Свете Алијансе.

Революционарна гибања су продрмала Приморје, од Котора до Бара, али захваљујући мудрости бокелџских првака све је прошло без већег крвопролића. Прчањској скупштини, међу представницима општина бококоторског округа, присуствовао је и млади *Стефан Митров Љубишиа*, будући књижевник и велики српски национални радник, који је представљао Будву, односно Паштровиће. Тешко је, међутим, утврдити колико је овај знаменити Србин онда, као врло млад, могао да утиче на закључке Прчањске скупштине, јер о томе нема прецизнијих података, али се може претпоставити да његов удио у њиховом формулисању није био мали. Уосталом, Љубишина каснија национална и политичка активност, коју је испољио у одбрани српских националних права као дугогодишњи посланик Бокешког округа у Далматинском сабору у Задру и Царевинском вијећу у Бечу, говоре да је Љубишиа и у револуцији 1848/1849. године на широка врата ушао у политички живот. Остаје за даље истраживање и питање: Колико је и каквог утицаја могао имати он и на ток догађаја у Грбљу, гдје је избила жестока буна против режима аустријске власти у Котору 1848. године? Такође би било од значаја да се одговори и на питање: колико је и Петар II Петровић Његош имао утицаја, а јесте, јер је наредио да се црногорске чете повуку из Приморја, на смиривање Грбаљске буне и налажење политичког компромиса између побуњеника и аустријских власти у Котору.

Поучени историјским искуством с почетка XIX вијека, када је био учињен покушај уједињења Боке Которске са Црном Гором (1806–1807. и 1813) – што се показало историјски нереалним с обзиром на став великих европских сила према том политичком чину – овога пута Бокелџи су прихватили само оне Његошеве савјете који су се тицали изграђивања става према новонасталим догађајима, прихватили су његову југословенску идеју и, наравно, његово тумачење да у датој историјском ситуацији није могуће остварити уједињење Црне Горе и Боке, иако је и он, као и његов стриц, митрополит Петар I, о томе размишљао.

Наиме, уједињење Боке са Црном Гором није било могуће остварити у датим историјским условима, па су се Бокелџи задовољили

обећањем Његошу да ће им Црна Гора пружити помоћ ако би их ко напао (Италијани), о чему су се тада проносиле гласине. Савјетовао их је да Бокелји и Дубровчани не отказују послушност „законитоме ћесару Фердинанду I без икаква узрока или невоље“, да не иду примјером других „манитих народа који ће себе и вас без икакве потребе упропастити“, алудирајући на Италијане. Пише им то у мају 1848. године, када се увјерио да се и становништво Боке узнемирило по примјеру других народа, па их опомиње да се те „обијести клоне“. Црногорски владар није крио своју забринутост догађајима у Боки изазваним револуцијом, прије свега пропагандним дјеловањем присталица Венеције, чија је влада јасно истицала да је дошао час да поново овлада и Бокотом Которском и цијелом Далмацијом. Стога је налазио за потребно да свештенство, капетане, кнезове, и читав бокешки народ опомене и подсјети да су Бока и Црна Гора „тако спојене као душа и тијело, један народ и дух, један обичај и језик, и један без другог не може ни живјети ни умријети, и зато вас ја у срцу не разликујем од Црногораца и готов сам вазда с вама зло и добро дијелити“. У име тог јединства и истородности припријетио им је у случају непокорности аустријском владару и приклањања венецијанској влади. У завршном дијелу овог писма (посланице), свјестан да би му се могло приговорити, да се превише мијеша у политичка унутрашња питања у Боки и да изражава претензије Црне Горе, Његош тражи од Бокелја да су покорни своме ћесару „као прави синови својему оцу“. На крају поентира извјесну пријетњу – ако га не послушају, он ће им, с допуштењем бечке владе, „грђи но Турчин бити“.

Овакав Његошев ангажман на територији аустријске државе, ипак, протумачен је као антиаустријски, утолико прије што је у писмима бану Јелачићу величао овог аустријског генерала као симбола борбе за слободу покорених јужнословенских народа. То је јасно рекао у писму Јелачићу, од 20. децембра 1848. године: „Твој задатак је велики, њим Европа нови лик добива, он миче љагу гадну са лица силних Славјанах, који до дана данашњега ништа друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа“. Ово промовисање генерала као предводника свих Јужних Словена није, разумије се, могло бити другачије схваћено на бечком двору него као Његошев антиаустријски став. Иначе, Његошева преписка са Бокелјима, баном Јелачићем, кнезом Александром Карађорђевићем и другим пријатељима у Бечу, Загребу, Трсту, Дубровнику, Београду и другим мјестима будно је праћена од аустријских власти које су на њу реаговале, углавном, негативно. Сумњичење на Његоша обично је почињало од Котора, од његовог начелника Греја и службеника начелства.

Устав Аустрије, на који су се позивали Бокелџи у свом одговору Хрватском сабору и бану Јелачићу, иако изнуђен и октроисан, давао им је какве-такве гаранције о извјесној аутономности ка испољавању својих народносних права. И то је био разлог што је Прчањска скупштина изразила опрезан став према стварању троједне Хрватске краљевине. Тада Бокелџи нијесу могли знати да ће угушењем револуције бити укинут и тај импровизовани устав у Монархији, као сувише либералан (поново је уведен тек 1859. године). Југословенска оријентација Бокелџа у 1848/1849. години и њихово условљавање за улазак у Хрватску као троједну краљевину у склопу Монархије – показала се далековидом, јер је Бока Которска све до 1918, до уједињења југословенских народа у једну државну заједницу, остала засебна административна област у Аустријском царству, што је за њу имало одређених предности.

Петар II Петровић Његош је са брижносту пратио све догађаје и појаве у сусједној Боки, плашећи се да револуционарна влада Венеције не обнови италијанску власт у нашем Приморју. О томе је говорио и Матији Бану и тражио да он пренесе његово мишљење влади у Београду, прије свега Његошево страховање о могућности поновне владавине Венеције над Боком и осталим Приморјем. Бока је Црној Гори била увијек историјски прозор у свијет, преко ње се и Његош, више него његови претходници, повезивао с Европом. Стога је настојао да у то смутно вријеме одржи добре и пријатељске односе са аустријским властима, и, наравно, са Бокелџима које је позивао да остану „срцем и душом привржени својој народности и сасвијем вјерни и послушни Јелачићу, своме јединоплемену Бану од троједне краљевине, који је под круном ћесарском“. Црногорски владика се није супротстављао погледима Бокелџа о југословенском питању, иако су ти погледи у понечему одступали и од његовог схватања југословенства. За њега је било најбитније да они не приступе револуционарној Венецији. Са Његошеве идејне линије било је најбитније што су Бокелџи одлучно стали на становиште да бране своја стечена права и да јачају своју народност, да су испољили одлучан став да ће се борити против туђинске супремације – „Талијанске, Мађарске, Немачке и тако даље“ – да су наклоњени, иако с извјесним резервама, према Јелачићевој политици за коју је држао да је од користи не само за Хрвате него и за Србе. У свему томе за Његоша је било важно да Бокелџи имају право да траже снажан ослонац у тврдом црногорском залеђу и да се држе његових савјета. И заиста, он их такве и прихвата и југословенски усмјерава, што ће оставити дубоког трага на тој линији блиске братске сарадње све до коначног ослобођења Боке 1918. године.

Првих мјесеци револуције 1848. године, Његош је имао много тешкоћа да обузда Црногорце да не упадају на територију Боке и При-

морја (до близу Бара) ради пљачке, гдје су се сукобљавали са мјесним становништвом и аустријским органима власти. Преписка коју је водио с Едуардом Гријом, окружним капетаном у Котору, свједочи да су се Црногорци користили насталим врењем, па су све чешће упадали у Приморје, пљачкали и нападали аустријске поданике. Његошево ангажовање и строге наредбе које је издавао да би спријечио такво самовољно понашање црногорских поданика, „да више зла не буде“, како је писао Грију, ипак нијесу пресјекли те појаве. Упозоравао је црногорски владика и да аустријске власти црногорском народу чине одређене неправде: 1) „што им се не дозвољава пазаровати ће су пазаровали од памтивијека; 2) што пандури са њима грубо поступају, и 3) што аустријске власти намјеравају да граде утврђење испред Мирца“. То је по мишљењу црногорског владара доводило и до немира у „овој бесмисленој смутњи“ насталој у Аустријском царству. Ово Његошево објашњавање да и аустријске власти својим поступцима узрокују да Црногорци чине неприлике, па и зла, аустријским поданицима у Боки, изненадило је и бана Јелачића који је упозорио да је то, ипак, мијешање у унутрашње ствари. Његош се у свом одговору (3. јун 1849) доста неспретно покушао оправдати: „Мене је к овоме интерес Црне Горе водио, мене је на ово заклела из ђетињства најсветија свеза и љубав“.

6.

Матија Бан други пут је дошао на Цетиње половином јула 1849. године, опет дипломатским послом као емисар српске владе. Том приликом донио је владици и владару двије хиљаде дуката у злату, (онда је Србија „давала Црној Гори“ помоћ „хиљаду дуката на годину“).¹⁹ Тада је провео три дана са Његошем и изблиза је упознао његову личност. („Био је у пуном смислу и пјесник и филозоф“), човјек темперамента („Дивља нарав горштака у њему се крхала са питомином просвештена човека“). Бан наглашава да је Његош љубио „Црну Гору и Српство; међу својим Црногорцима осећао се крајње несрећан“. Његош је Матију Бана и овом приликом срдечно примио, разговарали су као стари пријатељи о свему, а највише о политичким приликама у Аустријском царству и расплету револуционарне ситуације, те о томе с каквим политичким резултатима ће изаћи Срби и Хрвати из револуционарног заплета.

Занимљиво је истаћи да је Његош, примивши од Бана писма (по руке београдске владе), и двадесет свитака „од сто дуката“ годишње помоћи рекао: „није ли ово жалосна судбина да јуначка Црна Гора мора живјети од милостиње!“ Бан му је на то одговорио, „није то милостиња,

¹⁹ Бан каже да се носећи новац у злату много „путем напатио“, „нешто са тежине (осам ока), нешто од презања да уз пут не будем похаран.“

него је мален поклон имућнијег брата брату неимућнијему, који све кад би и имао плодних њива којим је природа Србију обдарила, морао би више пазити на своју одбрану него на њихово обделовање“. Његош је потврдио ову Банову констатацију да је Црна Гора изложена сталној борби за одбрану од непријатеља („свуд око границе Црногорац иде на рад оружан као за рат“). Новац који даје Србија, вели Његош, најдражи ми је јер је дат од срца и да српска влада ништа не тражи до братску љубав („чини ми се као да га десна рука премеће у лијеву“). Жалио се да му руска помоћ тешко пада: „*Русију водем; али не водем да ми се сваком приликом даје осјећати цијена те помоћи. Ја господар слободне Црне Горе прави сам роб петроградских ђуди. То ми је већ дојадило, па хоћу да тај јарам збацитим*“. Поводом овог Његошевог незадовољства Бан је изразио став да је увријеђена „лична поноситост угушивала политички разум“, па је додао да бисмо без Русије, ипак, зло прошли, јер „она једина има интереса... да подржи дјело Српства“ на коме желимо да озбиљно радимо. Бан је много година касније негирао тврдњу Милорада Медаковића (изнијету у књизи *П. П. Његош, посљедњи владајући владика црногорски*, Нови Сад, 1882), да је Србија онда Његоша „збуњивала и од Русије“, и да га је одвраћала од ове снажне покровитељице Црне Горе.²⁰

Прелазећи на главну политичку ствар – због чега је М. Бан дошао Његошу по налогу кнеза А. Карађорђевића и његовог првог министра у влади – Бан саопштава да су разговори вођени о више политичких питања, а прије свега о стању Срба и Хрвата у Хабзбуршкој монархији и положају српског народа у Турском царству. Његош је тада Бану изнио своје настојање да је његово да побуди народна осјећања у „ерцеговачком и у албанском везиру, који су оба били Срби поријеклом“. Код херцеговачког везира Владика је успио, али код албанског (скадарског) није. Али зато је Његош могао поуздано да рачуна „на албанске Миридите, с којима га је Србија онда измирила и у споразум довела“. Вијест о том мировном споразуму, и да ће Његоша ускоро посјетити „нарочити посланик миридитског кнеза Биб Доде да узме и да бесу“, веома је обрадовала црногорског владара. Тим споразумом је учињен крај вјековном крварењу Црногораца и Миридита.²¹ Био је то велики успјех српске дипломатије за Црну Гору.

²⁰ У вези са том причом да је наводно Србија одвраћала Његоша од Русије онда (1848-1849), Бан каже: „Ја сам дужан истини историјској оборити ту неоснованост Медаковићева причања, која у њега није могла ништа друго бити него *гола претпоставка*“. Јер сам Медаковић је писао да је онда „кореспонденција међу Владиком и владом српском ишла у шифрама, и то је истина; али он није имао кључа тим шифрама, него ја, нити је био као ја посвећен у великој *чисто народној*, ствари, о којој се радило“.

²¹ Његош је на то саопштење, Бан свједочи, рекао: „*Је ли могуће, да Србија није учинила за Црну Гору ништа друго него то, морали би јој Црногорци бити занавијек зах-*

Током три дана боравка на Цетињу и политичких разговора које је Бан водио са Његошем, осим дипломатских, разговори су се тicali и других питања, у првом реду књижевних. Разговарали су о књижевним темама и појединим пјесницима. Бан напомиње да је Његош уважавао руске и енглеске велике пјеснике (мада их непосредно није именовано, то се односило на Пушкина и Державина, те на Џона Милтона), а да је за француске рекао да су „одвећ лаки и меки“. Оно што је у том дијалогу било најдрагоценије, Његош је, напомиње Бан, прочитао му једну своју љубавну романсу, која је била испјевана „у духу француском“. Иако Бан не каже која је то била пјесма, из његовог уопштеног исказа, јасно је да се свакако радило о пјесми „*Ноћ скупља вијека*“. Бан пјесму назива „правим зрном бисера“ и изражава жаљење што ју је Његош највјероватније пред смрт уништио. На срећу књижевности, међутим, пјесма је сачувана,²² а касније је (1955) пронађен и оригинални рукопис пјесме, сачуван у *Његошевој Биљежници*, објављен у књизи под истим насловом на Цетињу, 1956. године.²³

За вријеме другог боравка на Цетињу, Матија Бан је са Његошем водио разговор и о његовом припремљеном дјелу *Лажни цар Шћепан Мали* (рукопис му читао Његош). Ово дјело је – како се види из Његошеве напомене из касније написаног предговора – било написано још 1847. године, штампано, као што је познато 1851. године, у Штампарији Браће Жупан у Загребу, а уз финансијску потпору српског трговца Андрије Стојковића у Трсту, (на корици *Лажни цар Шћепан Мали* стоји да је штампан у *Југославији*, 1851). Бан казује да су, последице читања (сјутрадан), били сагласни о врлинама и манама овог рукописа (у драмском погледу дјело је имало сличне мане као и *Горски вијенац*, али за разлику од претходног у њему је било мање велике поезије), а, ипак, Његош је закључио: „*Што год је од човјека не може савршено бити. Што написах, написах, нећу више у то ни боцнути пером*“. Тако је и учинио: „Шћепан Мали“ изашао је штампан онако какав је био у рукопису кад сам га ја прочитао“, пише Бан.

Занимљиво је истаћи и Банов исказ да се у разговору са Његошем осврнуо и на тадашња оспоравања Мажурановићевог ауторства над спјевом „*Смрт Смаил-аге Ченгића*“ (1845), за којег се говорило да је

вални“. Миридити су јунаци, с њима се од вјекова крваримо. Чисто као да сањам да ћемо одсад бити пријатељи и другови”.

²² Матија Бан је забиљешке, које је водио о разговорима са Његошем 1849. године, објавио 1884, а пјесма Његошева „*Ноћ скупља вијека*” пронађена је последице Банове смрти. Објавио ју је Павле Поповић, на основу преписа пронађеног у *Публичној библиотеци* у Петрограду међу хартијама Јегора П. Ковалевског. (Павле Поповић, *Једна непозната песма Његошева*, Босанска вила, бр. 1, Сарајево, 15. јануар 1913, стр. 9-10.

²³ Горан Максимовић, цит.рад.

наводно потекао из Његошевог пера. Али он, Владика, иако је о својим дјелима с Баном разговарао, истини за љубав никада није о „Ченгић-аги ни речице прословио“. Да је Мажуранићев спјев био Његошев, Бан додаје да га не би „ни сами политички обзири, кад смо већ заједно сковали изведење најкрупнијег политичког дела“, задржали да ту причу потврди. Бан даље свједочи да је о оспоравањима Ивана Мажуранића као аутора поменутог спјева слушао и друге приче и у свом мемоарском запису их саопштио.

Матија Бан је о својем другом сусрету с Његошем, оставио опис једне од најљепших сцена о томе како га је Владика позвао да на добрим коњима пројашу Цетињским пољем. Његош је тада кренуо коња касом, а онда је Бану рекао да коње „пустимо трком“ (одговорио му је да је лош јахач и да „даље од каса не иде“). Разиграо је тада свога коња („мој Дубровчанине, да видиш како Црногорац јури“) и одлетио као стријела пољем (у његовом „црногорском оделу изгледаше као Голијат“ и као „прикован за коња“). Како је био доста удаљен, наједанпут је окренуо коња да се врати и у том окрету, каже Бан, „паде му кратак гуњ с рамена и капа с главе, а просуте дугачке косе таласаху се по ваздуху“. Његош се на то није осврнуо, „него све једнако јурећи“ вратио се Бану и рекао: „Ево ме без гуња и капе; почео витешки, а свршио комично!“

Даљи разговор Његоша са Баном био је политичке природе. Његош је с иронијом казао да актуелни политички српски планови (из 1848. и 1849. године) могу, као и његова трка, свршити на сличан начин: „*Да почнемо јуначки па свршимо комично по себе, а трагично по народ*“.²⁴ Његошу је, по свему судећи, било јасно да ће планови о ослобођењу и уједињењу српског народа завршити без резултата. Он то није очекивао од српских вођа у новијој историји. Подсјетио је на историјску улогу владике Данила, који је ослободио Црну Гору од Турака и учинио је самосталном, говорио о Карађорђевој јуначком дјелу (Првом српском устанку) и дипломатском успјеху Милоша Обреновића, похвалио храброст Стевана Книћанина и његових Шумадинаца у биткама са Мађарима у Банату 1848. и овој 1849. години, како би потврдио своју претходну мисао да је у историји и „покушај дичан, али је тек славан кад је успјехом овјенчан“. Хвалио је Бан генерала Книћанина, тог храброг команданта Срба и његове побједи против Мађара, увјеравајући црногорског владара и владика да садашња „*војна у Мађарској само је предигра великој драми која ће се одиграти с оне стране Саве и Дунава...*“ Бан је у вези с тим рекао и да „ће поред светлих имена која споменусте доћи и

²⁴ Кад му је Бан рекао да је срећа народа у бојној руци, Његош га је пресекао и одлучно узвратио: „*И у њиној, и у њиној*“. Бан је на то додао да народу који „не покушава ништа за своју слободу, неће је ни стећи“.

ваше у историју“, те ћу изменити своје стихове у пјесми вама посвећеној и ријеч „љубави“ у стиху: „Љубави твоје чудо, не Бога“ заменити ријечју „храбрости“. ²⁵ Поводом ове пјесме дуго су водили дијалог, нарочито о значењу ријечи „не бога“ у поменутом стиху, за коју се сагласио Његош са Баном да је може замијенити.

Последњу вечер свог боравка на Цетињу Његош и Бан су провели у расположењу. Одредили су „начин дописивања“ и усагласили и друге детаље дипломатског кореспондирања између Његоша и владе Србије. Бан каже да му је сљедећег јутра кад је дошао да се са Његошем опрости рекао: „*Не бих вам савјетовао да данас идете на пут, јер вријеме је мутно, и биће олује*“. Пошто није одвратио Бана, Његош му је дао свој кишни огртак и два перјаника да га прате, и препоручио да ако га на путу затекне олуја, свакако, преноћи код његовог оца Тома у Његушима. Како се обистинило Његошево предвиђање о олујном невремену, Матија Бан је морао да сврати у кућу Његошевог оца Тома, који га је (и перјанике) најсрдачније примио („сви мокри до коже“), у разговору „као стари познаници грејали су код ватре и сушили хаљине“. Бан Тома описује високог, крупног и лијепог старца, који „опомињаше на јунаке Омерових времена“. Томо је мало говорио, „али свака му је реч била умесна, свака примедба паметна“. Бану је постављао питања да му саопшти своје утиске о Владици, интересовао се за кнеза Александра Карађорђевића и о приликама у Србији, о Книћанину, и патријарху Рајачићу, о бану Јелачићу и његовим граничарима; молио је да му подробно каже своје мишљење и о Лацманима (Италијанцима) на Приморју. Бан се у разговору са овим старцем увјерио „да је о свему што се онда догађало био извештен и желео дознавати како се догађаји развијаху“. Старац је донио „један гуњац“ и огрнуо Бана који је био мокар и подрхтавао од хладноће. „Тронула ме та старчева пажљивост, те му захвалих топлим речима“. ²⁶

На Томово питање да ли су Банови родитељи живи, одговорио је – „Ено их, богу хвала, живи и здрави у Дубровнику“. Рекао му је да је и породицу – жену и троје дјеце довео из Београда у Дубровник, у кући су родитеља, иако „они нијесу још ни видели Србију“. Обавијестио га је да је и он, Бан, рођен у Дубровнику, а да се прије пет година настанио у Београду. Разговор је затим текао углавном о приликама у Дубровнику. Стари Томо је рекао: „*Е, Дубровчани су паметни и поштени људи. И*

²⁵ Матија Бан каже да му је на то Његош узвратио да то нипошто не уради: „*Не дирајте ми ону ријеч „љубави“, она је на своме мјесту, и њом се поносим*“. „Нашто нам храброст без љубави к народу? Тек ова ону узвишава? А слободно изоставите ријечи не Бога“.

²⁶ На Банове ријечи захвалности, стари Томо је одговорио да нема на чему да му захваљује јер, „*Ти си гост Владичин, па ето и мој, који сам имао брата и сина владика*“, више свега дошао си нам из далеке Србије. Ако брат брата добро не прими, а ко ће“.

ми смо једнога овде имали, али је то било прије него си се ти и родио“. – Слушао сам да се „звао Фрањо Долчи, или нашки, Сладовић“. Кад је Бан казао да се о том Дубровчанину зна за његову судбину у Приморју, стари Томо је покупио „дугачке седе обрве тако да су му очи покриле“ и ућутао. Јер, и он, Бан, и Томо знали су трагичан крај Фрања Долчија. Знали су да је у смрт отишао невин.²⁷

7.

У вријеме посјета Матије Бана Цетињу и разговора које су водили Његош и он о политичким, књижевним и другим питањима – у Приморју су се дешавали догађаји у којима је посредно био ангажован и црногорски владар, посебно у расплету буне у Грбљу.

Његош је помно и с посебном пажњом, па и нестрпљењем, пратио ток догађаја код јужних Словена у Аустрији и мимо сусједне Боке Которске. У писму од 20. XI (1. XII) 1848. године он пита Станка Врза: „Иде ли наша ствар на те стране правцем? Хоће ли се наш народ свијету показати народом благородним и достојним самосталности своје или ће вјечно обожавати туђе вериге, које им већ толика вијека готово препилише врат и сатријеше народност?“ Не крије чуђење што се то „с нашим г. Гајом урадило“, па тражи да га Враз обавијести каква је „несрећа слијепога демона“ и код Хрвата „своје злобно и отровно сјеме“ донијела. Сматра да су већ учињене велике погрешке, и да се од правог циља далеко одступило“. Наглашава му да би било добро ако се у тој процјени ситуације вара, јер: „Ако се сада сагријеш, дуго ћемо тај гријех кајати“. У томе је Његош, на жалост, био у праву.

Његош је и неком неименованом Тршћанину такође изнио своју невјерицу у могућност ослобођења поробљених Словена: „Наше ствари свеколике имају велику главу а слабе ноге, те не могу опстати... Е, сиромаси Славјани, шта би Европа без робовах и да јој није њих... Ко је иколико сумљао да нијесу Славјани рођени за ропство нека данас њино пословање види“.²⁸

Већ је напријед речено да се српски покрет у Аустрији, помогнут од Срба из Србије, окренуо против мађарске револуције, а не против

²⁷ Томо је запитао Бана шта је чуо о неразјашњеној смрти Фрање Долчиа, који је 25 година, као учен човјек био у служби владике Петра, стрица Његошевог. Одговорио је чуо да је страдао због неке интриге и оптужбе да је наводно имао тајне везе са Французима и да их је звао да окупирају Црну Гору и да је шпијунирао Петра I. У ту интригу били су умијешани и руски прсти. Сумњало се, пише Бан, да је Долчи задављен у манастиру Стањевићи и то од руке Тома Петровића. Много касније ова сумња је документовано потврђена.

²⁸ Писма на која се позивам у овом чланку, као што је напријед речено, преузео сам из књиге *Петар Петровић Његош, Изабрана писма*, Титоград, 1967.

феудалних структура друштва Аустрије. Што је до тога дошло велику кривицу сноси вођство мађарске револуције због свог националистичког и шовинистичког става према Србима и Хрватима, и другим Словенима. У таквим условима савез Хрвата и Срба, направљен у самоодбрани, давао је изгледа да може довести до уједињења Јужних Словена. Стога Његош није никако могао, и да су Мађари имали политичког слуха за Србе, дејствовати у прилог револуцији а да не дође у сукоб и с Аустријом и вођством српског и хрватског покрета, па и да изневјери своју националну политичку концепцију. У нади да ће се борба Срба и Хрвата против Мађара развијати у самосталан покрет ка јужнословенској независности, Његош је желио да има и директнијег утицаја на ток догађаја. Чини се да тако ваља разумјети и његову понуду Хрватима, новембра 1848. године, да упуту у Хрватску војну помоћ од 2.000 Црногораца. Пишући о тој својој спремности генералном гувернеру Далмације А. Турском, он наводи и разлоге за то, истичући да смо „једно по једноплемености“, а друго Црногорци су вични „по њиховој природној наклоњености војничке трудове сносити“. У том писму Његош изражава не само интересовање већ и забринутост за смјер развоја српског и хрватског покрета у Аустрији. То потврђује његова мисао, која гласи: „Видећи ја да моја сабраћа Срби и Хрвати показују се најавно да правцем иду наклоњени к народности и к покрету, и мене је иста мисао одушевљавала која и Црногорце, ако устанак Србах и Хрватах не би била слијепа нека потстрека, која би на опште наше поруганије пред свијетом служила“. Ако би се десило ово посљедње, Његош каже, он би и Србе и Хрвате „држао за посљедњи народ“ у свијету, и, да би у том случају престао да се назива њиховим братом. Није пропустио да изрази жаљење што међу Јужним Словенима нема јединства, истичући да, не само код њих већ и код свих Словена, нема ни свијести о њиховој важности и снази, због чега прихватају инфериоран положај у Европи („што морају бити робље у Европи“).

Хрватски бан Јелачић, као што ће се показати, није прихватио Његошеву војничку понуду, резонујући (из свог главног стана у Бечу), да му ова неће бити ни потребна, а можда се више прибојавао самовољних Црногораца, њихових својеглавих и распусних ратничких навика. (И Његош је о томе говорио и Матији Бану). Одбијање војничке помоћи вјероватно је имало и друге, дубље политичке мотиве. Јер, Јелачић је морао знати, а не само наслућивати, да црногорски владар има тежње које иду даље од жеље да Мађари буду поражени – поборник је уједињења Јужних Словена и, према томе, у крајњем, одвајања Хрвата и Срба и од Аустрије, на шта он, хрватски бан и аустријски генерал, није ни у сну помишљао. Није Јелачић желио да Његоша и његове непо-

слушне горштаке, Црногорце, има ту на свом тлу, гдје би се непосредно укључили у војна и политичка збивања на простору Троједне Хрватске. Можда је Његошеву понуду о слању наговјештеног црногорског одреда сматрао и нереалном (од априла 1848. године Његош је нудио могућности слања Јелачићу чак и више од двије хиљаде ратника), с обзиром на материјалне неприлике црногорско-брдске државе да војнике опреми оружјем и другим ратним потрепштинама. Уосталом, дешавало се то у вријеме када је у односима између Његоша и бана Јелачића почело да се топи пријатељство и узајамно повјерење из прве (1848) године револуције.

Војну помоћ црногорског владара није прихватила ни Русија 1849. године, чија је армија дошла, на позив бечког двора, да гуши мађарску револуцију. (Његош је јуна 1849. године и генералу Орлову нудио одред од 4.000-5.000 Црногораца за ратовање у Мађарској). Иако су то одбијање петроградски војни кругови мотивисали приметношћу пребацивања црногорске нерегуларне војске морем, преко Трста, а затим до брдовитих терена западне Мађарске, гдје је она могла једино бити употребљена (за брдско ратовање), разлози су стајали, рекао бих, више у чињеници што је и њиховог господара и непослушне црногорске ратнике требало оставити по страни европске политике. Русија је и тим ставом показала да је Црна Гора искључиво објекат њеног старатељства и да црногорског владара жели да искључи из непосредног ангажовања у расплету револуције у Аустрији. Петроградски двор није желио да учини ни један корак који би у оној политичкој и војној сложеној ситуацији био у било чему супротан политици бечког двора. Његош је добро уочио да су у то умијешани прсти државног врха Аустрије, што се види из његовог писма упућеног аустријском министру унутрашњих послова Стадиону, фебруара 1849, у коме, између осталог, каже да се нада да ће аустријска влада убудуће испољити „благородне симпатије к Црногорцима“.

Његош је и крајем 1848. године био увјерен да још није усамљен у својим жељама и идејама да је могуће остварити српско и југословенско ослобођење правцем којим је покрет ишао. Искре наде као да су стизале са више страна. Тако, на примјер, тршћански Словени позивали су га да буде члан њиховог *Збора*, а он одговара неком неименованом Тршћанину, пимом од 20. X (2. XI 1848), поздрављајући ту идеју и истичући да ће оснивачима служити на велику част ако тај њихов Збор, као организација, „буде славјански“. Јер, дошло је вријеме, каже Његош, да Европа види „да нијесу Славјани рођени за ропство“ већ да се и они боре против сљепоће а за своју слободу. „Ја се чудим – каже он – а нигда се начудит не могу, како некима људима може постидно ропство толико

драго бити“ . Корио је Славјане што су толико пасивни и што трпе власт туђина, што „за ропством теже“ . Јасно он већ чини алузију да Словени ни из тадашњих догађаја неће остварити слободу, већ ће и даље остати подјармљени, у служби туђину. Мјесец дана касније (20. XII 1848 / 1. I 1849), Његош пише генералу и бану Јелачићу да поради да уједини Далмацију са Хрватском и да у уједињеној Хрватској обезбиједи сва права словенском народу. У том писму он не скрива своју љутњу на водеће људе из Далмације, као и на бечки двор, што су испољили незахвалност према бану, који је успио да спаси и пријесто у Бечу, односно династију и Аустријско царство, а они му узвраћају незахвалношћу.

Колико је црногорски владар вјеровао, ношен жељама у својој трагичној усамљености, да се може помоћи Југословенима и колико је био увјерен у моћ Јелачића и колико је, чак до наивности, иако је био један од реалних политичара у другим процјенама историјских догађаја и људи, држао до личности хрватског бана – види се из следећих мисли: „Тебе је тајна судбина – пише он Јелачићу – на челу Јужних Славјанах поставила... али се види све Твоје изопачују. Спасио си престол, династију и све њене посљедоватеље; учинио си им услугу какву им нико јоште није учинио од њина постања, па твоји здрушници последије неколико дана мјесто захвале намећу Далмацији стари гвоздени јарам. А Далмација је Твоја бановина. Далмација за дивним братством не чезне али што је сирота крива кад не види даље од носа. Али сада, или хоће или неће, морати ће се трести талијанства... Рашта смо привикли робовати, рашта своје силе познавамо? Рашта неко слијепо задахнуће управља Славјанима, те се самовољно у туђе вериге вежу? Ја сам, истина је, с овом шаком народа под анатемом тирјанства и шпионства слободан, али шта ми је боље кад гледам околу милионе моје браће ће стењу у туђе ланце?... И што се снажном мишицом не узмогне држати оно све треба за ништа сматрати“ . Његош је био убијеђен да је Јелачић послани месија према коме је „цијели народ наш“ упро очи, јер је у стању да ослободи Јужне Словене и да уклони „гадну љагу са лица силних Славјанах, који до дана данашњега ништа друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа“ . Стављао му је до знања да је то „задатак велик“, и да „њим Европа нови лик добива“ .

Уједињени Јужни Словени – истицао је Његош – Европи су требали да дају тај нови лик, не питајући се колико је то историјски било реално. Зато он наставља да се упорно залаже за њихову сарадњу и јединство, у првом реду Срба и Хрвата, јер је у тој сарадњи видио и највећу залог за остварење њихових националних интереса. Тако он, почетком 1849. године, у једном писму подсећа Димитрија Медаковића, познатог српског публицисту и историчара, родом са хрватског простора, на на-

ционалну обавезу изграђивања сталне сарадње и јединства између Срба и Хрвата: „Једном смо вас поздравили да се придружите браћи Рватима, да сте заједно док вас зла срећа понијела није“. Није то било ништа друго него настојање да се истраје на југословенској линији како ју је он замишљао у оквиру могућег дјеловања.

Из писма већ наведеног Његошевог грофу С. Штадиону, министру унутрашњих дјела у Бечу, (од 27. фебруара / 11. марта 1849. године), види се да је и даље вјеровало у сусједну Аустрију, увјерава га, и да ће „она иста чувства чистога пријатељства“ према њој „и унапријед остати“. Из садржаја овог писма да се наслутити да се у Бечу нешто сумњало на црногорског владара кад је био изазван да напише и да се „његово име не да злоупотребљавати, нити се к њему могу никаква опака толмачења односити“. Увјерава он министра Штадиона да је „љубитељ благоразумне слободе која дичи и облагорођава човјека“, али и да је истовремено и „највиши непријатељ анархије која је гора него куга“. Он је под анархијом подразумијевао смутњу и врење у Монархији, прије свега у свом сусједству, против чега је од почетка имао одбојан став. „Та мене је анархија (мисли и на племенске међусобице и непослушност својих поданика – М.Д.) више главобоље дала но иком у Европу“. Стога он, Његош, нема разлога да буде „непријатељем Аустрије, иако је досадашња аустријска политика на наслов Црне Горе и мрзила“, али се никада није борила „противу наше слободе“. А што се „тиче мијешања неких општина црногорских (племена – М.Д.) у послове бокешке“ тога је било и раније против његове воље и може се догађати и убудуће због блискости општина, јер је то тешко спријечити „доклен се гођ у Боки комеша“. Упозорио је своје Његуше (16. марта 1848) да не подстичу и буну против ћесара“ у Боки, јер ћесар је „велик и за њу ће чути или не чути, ако ли је радите за инат мој, то сами своју кућу разурате“.

Мијешање у послове бокешке било је снажније у вези и са бунном Грбљана којима су притицали у помоћ Његуши и други сусједни Црногорци мимо сагласности свога владара. Занимљиво је да Његош аустријском министру отворено ставља до знања да његово „влијаније јако дјејствује на народ бокешки“, али само ако аустријске власти Бокелјима буду дале олакшице (пореске и друге) сразмјерне „њиховом биједном крају“. Ако се буде тако поступило биће довољне „неколике моје ријечи“, наравно, „ако је то угодно аустријском правитељству, да се они поврате сасвим у послушаније“. Није скривао своје увјерење ако „им тек остану на врат исти терети који су им наметнути ево неколике године“, а које они због свог сиромаштва „сносити не могу“, онда се он неће „у то нипошто мијешати“, „јербо бих противу своје части поступио“ – закључује своје писмо царском министру.

Бан Јелачић се 20. III / 1. IV 1849. обраћа Његошу писмом у коме тражи да спријечи прелазак својих људи „с намјеренијем непријатељским у Боку“, а „ако би Которани по савјет к Вама дошли“, молио га је да их савјетује „како је за корист нашу потребно у Боки Которској мир држати“, а њихове жеље он, бан, ће „законитим путем влади подтио и проглас Котора нијети“ и да ће заступати њихова права. Истога дана бан Јелачић је упу нима у коме их је позвао да се држе „реда, мира и братинске слоге“, да буду вјерни цару и да не нарушавају „говорењем и чињењем сјајно име словенско, с којим се Србљи и Хервати диче...“. Ово Јелачићево обраћање, молба, а затим и пријетња Бокељима било је свакако изазвано побуном Грбљана и њиховим сукобом са властима у Котору.

Од марта 1849. године догађаји су се кретали тако да је Његошу постајало све јасније да ће неминовно услиједити неповољан исход за српски и хрватски покрет у Аустрији, почела је да се топи његова нада у остварење југословенске идеје. То је саопштио и Матији Бану приликом његовог другог доласка у Цетиње, јуна 1849. године. Сазнање да је бечка влада Јужне Словене смишљено и лукаво водила и усмјеравала против мађарске и италијанске револуције да би само спасила двор Хабзбурга и Аустрију, а не да би им омогућила било какво уједињење, макар и под „ћесарским штитом“, као и да је Јелачић био и остао само ревностан аустријски генерал – било је за Његоша велико разочарање. Тако је, с током даљег развоја догађаја, његов тон постајао све оштрији и прекорнији у обраћању Јелачићу, све док се односи међу њима нијесу потпуно охладили и најзад угасили. Оно што је наслућивао, пишући Станку Вразу, у јесен 1848, да уочава „страшне погрешке“ нашега народа и његових вођа, и „да се од правога циља далеко одступило“, с надом „да се варам“, на жалост, потпуно се обистинило. О тој изневјереној нади у ослобођење Словена, као што је показано Његош је, према Бановом свједочењу, говорио и овом емисару српске владе.

Расплет догађаја 1849. године му је показао право лице Јелачића, коме је Његош прорицао улогу спаситеља, месије Јужних Словена. Његош се увјерио да бан Хрватске троједне краљевине, као дисциплинован аустријски генерал, није марио за југословенство, нити је за њега био спреман да било шта жртвује на штету Аустрије и свог положаја у њеном врху. Показало се колико је и сам Петар II био у заблуди, вјерујући да ће Хрвати и Срби под Јелачићем успјети да се осамостале и да у погодном вријеме створе једну јужнословенску државну заједницу – свеједно што би била у границама Аустријског царства.

Губљење наде у остваривање идеје југословенства јасно се ишчитава из Његошевих писама (писаних априла и маја 1849), упућених српском кнезу Александру Карађорђевићу и дубровачком књижевнику

Меду Пуцићу. Кнезу Србије он пише да се српска политика у Војводству, која је бранила Србе од Мађара, свела у најамништво за Аустрију. Јер: „Војводство на слабе гране стоји, па и да је сасвим ослобођено од Мађара, за српство никаква напредка, како Срби за себе не војују него за туђина“. Разочаран у исход покрета Срба, и Хрвата, истицао је и у разговорима са Матијом Баном да је било много боље да се Србија, умјесто ангажовања на страни Срба у Војводини, заједно са Црном Гором, окренула према Босни и Херцеговини и да су помогли њихово ослобођење од Турака. „Данас би се у рукама имало оно што се не би могло лако изгубити“ – закључује Његош самоувјерено.

Његошево писмо Дубровчанину, књижевнику Меду Пуцићу, по народности Србину католичке вјере, још више свједочи о његовом разочарању у исход покрета Срба и Хрвата у Аустрији, не скривајући мисао да је југословенство још увијек само „идеална ријеч“. „Ја сам се у почетку нешто надао“ – пише Његош Пуцићу, 23. априла (5. маја) 1849 – „но данас видим да је засад југословенство идеална ријеч која само грознијем гласом лијепо звони. Што је Бановина (Троједна Краљевина) и Војводство? То су мртве историчке ријечи – друго ништа. Југословени силе своје не познају, па и заслуге своје не виде. Стога они себе и предају слијепо у безусловно ропство туђину. Ово је вјечна мука за оне који су њихови и за оне душе које ово осјећају – него свеједно бива кад наша браћа не знаду разумјети што је дична слобода“.

Већ је споменуто да је Његош поздравио одлуке Мајске скупштине у Карловцима и успостављање Војводства. У романтичарском заносу и жељи за што бржим јединством свих Срба, па макар и у најформалнијем виду, сматрао је да ће њихово Војводство допринијети општем ослобођењу српског народа и у границама Турског царства, разумије се у савезу са Црном Гором и Србијом. Поздрављао је Ђорђа Стратимировића и Стевана П. Книћанина, водеће личности Срба у Војводству, и одликовао их медаљом „обесмрћеног Обилића“. На том високом одликовању С. Книћанин Владици, „Господару црногорскијех јунака!“, одговорио је из Београда, 7/19. марта 1849. године, захваљујући му што га је издигао на ниво витезова Душанових и соколова Карађорђевића. Увјерава га да ће „високо оно одличје, којим си ме као добри отац обрадовао“ достојно носити и да ће и убудуће „страдајућој у Угарској браћи Србима у невољи“ помагати. О С. Книћанину и о његовом храбром и јуначком вођењу српског добровољачког одреда (Шумадинаца), с којим је добијао битке у равници банатској, бранећи Србе од Мађара, као што је веч речено, Његош је похвално говорио и Бану.

Иако је Његош био против агресивне политике Мађара и Италијана, односно њихових револуционарних влада, због тога што су угрожа-

вале национална права словенских народа, то не значи да је он био и против друштвених промјена које је тражила фебруарска револуција. Напротив. Зна се да је он начелно био за друштвене промјене у корист Срба и Хрвата, а са Гарашанином и другим водећим личностима Србије онога времена, разрађивао је програм и припремао планове за побуне и устанке српског народа у Турској, у комбинацији с ослободилачким акцијама Црне Горе и Србије. О том Његошевом политичком ангажовању оставио је занимљива свједочења Матија Бан у својим мемоарским списима. На том плану, он је био у ствари национални револуционар у пуном значењу тог појма. У припремању и разгарању ослободилачког покрета око граница Црне Горе Његош је, може се рећи, доиста био борац ослободилачког замаха и акције.

х х х

Средином 1849. године владало је немирно стање у Боки Которској, изазвано буном Грбљана због тешких пореских оптерећења, што је резултирало сукобом са полицијом и војском, те и жртвама на обје стране. Али непосредним ангажовањем црногорско-брдског владара и попуштањем аустријских власти, буна се почела смиривати. Смиривање буне се поклопило с временом другог боравка Матије Бана на Цетињу. Његош је Бану изнио свој став и политичко залагање код аустријских власти у Котору како да се компромисно изађе из настале ситуације. Бан је, иначе, од почетка пратио развој догађаја у Грбљу. Занимљиво је да је он 1848. године сковао и ријеч *четник*, по узору на појам у пољском језику, да би означио герилца (борца) у Грбаљској буни. Његош је успио да увјери и локалне аустријске власти и бечку владу да је у интересу обје земље да на миран начин становништво Грбља остварује своје интересе. Сношљивијем поретку у Боки допринијело је и енергично дјеловање црногорског владара да се регулише неометан прелазак Црногораца и Брђана на аустријску територију и његово обећање да ће учинити све што му стоји на располагању да их обавезе на њихово мирно понашање, као и да добије гаранције од аустријских власти да ће коректно поступати према њима, прије свега, на пазарима у Котору, Перасту и Рисну.

Његош је 3. јуна 1849. године писао бану Јосипу Јелачићу да га је његово писмо, „од првога травња о. г. „удивило“, јер тада преласка „црногорског с оружаном руком у Боку Которску сасвијем није било“, а и немира се „мало догађало, којих је свагда пођешто бивало, каноти међу наоружаним опћинама, које су привикле често путах домаће спокојствије нарушавати“. Његош истиче да је свим силама „настојавао, како

што и данас настојим“ да неповредиво мирно стање, „спокојствије остане међу Боком и Црном Гором“. За одржавање мирног стања с Боком Његош увјерава Јелачића да је то интерес Црне Горе и да га је на „ово заклела из ђетинства најјача и најсветија свеза и љубав братска“. Он увјерава Јелачића да ће ове његове ријечи „цио народ бокески једнијем гласом потврдити“. Његош у истом писму бану Јелачићу истиче да његов уплив на Бокелје је братски и да је „истина доста јак“; он је „готов у свако доба на ползу субратску употребити“, али под условом да се „Бокелјима учини олакшица сходно њиховом биједном стању...“ Његова ријеч у том случају може „сва комешања Бокеза утаманити“, ако „сви ти терети несносни, од неко доба Боки наметнути, остану Бокелјима на врат, Његош каже да се настале неспоразуме између аустријских власти и становника не би „могао умијешати, јербо бих поступио противу сопствене чести“. О томе, каже Његош – писао му је нешто и г. Штадион, „и ја сам њему исто овако за Бокелје одговорио“. Писмо је Његош завршио „Збогом Свјетљејши Бане“ с жељом да те прати „од бога здравље“ и у сваком „претпријатију срећан успјех“. Иначе, садржај овог писма црногорског владике бану Јелачићу, за разлику од ранијих, која су била приснија и топлија по тону, упућује на закључак да су њихови односи постали строго службени, официјелни.

Нормализовање односа с Аустријом било је значајно и на плану одбране Црне Горе и Брда од евентуалних турских напада, затим куповине оружја и муниције и права слободног транзита преко њене територије. Биле су то привремене противуслуге Аустрије. Његош је у револуционарним превирањима – када бечка влада „немаше кад ни главе на Боку обратити“, због заузетости у сламању мађарске револуције и борбе против италијанских аспирација на Далмацију – пријетио Боки да ће је, ако се не примири већ покуша од Аустрије да се отцијепи, „сву прахом и пепелом учинити“. Набавком оружја, муниције, војних и других потрепштина, међутим, Црногорци се нијесу дуго користили. Јер, аустријска влада је и даље с неповјерењем гледала на односе Црне Горе према Приморју, па је, највјероватније због тога и донијела одлуку да се Црногорцима забрани испорука оружја и другог ратног материјала. Штавише, аустријске власти су 1850. године забраниле превоз топовских граната морем („неколике иљаде зрна и картеча за топове“), купљених раније у Енглеској, као и друге муниције и оружја за Црну Гору. Окружне власти у Котору и губеријалне у Задру ту забрану транспорта ратног материјала у Црну Гору образлагале су наводном опасошћу да до њега могу доћи Бокелји, у вријеме кад се „Аустрија побједоносна миром надслацава“. То образложење, без обзира на то што је у Боки било талијанаштва, није било убједљиво јер 1850. године заиста

није било бојазни од неке нове побуне против Аустрије, поготово што је већ био ступио на политичку сцену апсолутизам Александра Баха, министра унутрашњих послова. Разлози због којих је аустријска влада забранила транспорт оружја и муниције у Црну Гору били су сасвим друге природе. Највјероватније да је на Беч утицало Турско царство, будући да су у то вријеме њега узнемиравале вијести о стварању српских тајних организација за припремање оружане борбе за ослобођење српског народа.

8.

Матија Бан свједочи да је последице другог боравка на Цетињу, из Дубровника, гдје је остао да презими са породицом, са Владиком водио кореспонденцију о политичким односима Србије и Црне Горе, као и о политичком стању у Приморју, некад шифровану (шифре уговорене у јулу 1849), а „некад преко нарочитог скоротече, из Београда доведеног“.²⁹ Почетком прољећа 1850. године Бан је добио налог да „што скорије“ дође у Београд. Пошто је уредио послове (свакако политичке природе), како не би стали за вријеме његовог задржавања у Београду, одмах је о томе, „по скоротечи“ послао вијест Његошу. У Београду Бан је од кнеза А. Карађорђевића и Гарашанина добио нове политичке инструкције, „да пошто је усколебаност народа легла у свој Европи“, и пошто су све силе предузеле „да мир утврде и одрже, то је мудрост налагала“ да се не подижу буне и покреће *источно питање*. Наложено му је да се врати у Дубровник и оданде пође на Цетиње и Његошу пренесе поруку српске владе да се „спремљени покрет у Турској“ обустави „до згодније прилике“, и да све људе који су на „томе радили распустите“.

Матија Бан је у прољеће 1850. године трећи пут био гост црногорског владике и владара, опет у улози специјалног дипломатског емисара српске владе. Овај сусрет са Његошем је за Бана био потресан и тужан. Његош је био оболио од туберкулозе, а к томе и порушена државничка надања и одустајање од политичке акције за ослобођење српског народа тешко су му пале. Иако политички уздрман и тренутно немоћан, Његош је предложио Бану, након што је саслушао вијести које му је саопштио, да на своју руку поведу акцију против Турака: „*Знаш ли шта је? Ерцеговина, Босна и Црна Гора са Албанијом у нашој су руци; сад их већ можемо запалити кад год хоћемо; бацимо ватру, па Србија, хтјела – не хтјела, мора за нама поћи*“. Кад су, касније на вечери, након поду-

²⁹ Тога љета Његош је у Дубровник послао свог сестрића Стевана Перовића, с молбом да му Матија Бан нађе стан у каквој честитој кући, и узме учитеља за италијански језик. Бан је Перовићу нашао доброг учитеља, а њега примио у својој кући на становање – и увео га у отмена друштва.

же ћутње, разложили све могуће околности и последице, Бан му је одговорио, „да кад бих извесно знао да ћемо својом иницијативом Србију повући у акцију, он се не би колебао“, али зна политички став Србије да би таква акција била осуђена на пропаст, да би у њој највише страдао народ. Његош се сагласио са Баном, резонујући да би заиста у случају покретања устанка сав терет „одговорности пао на једину Црну Гору“ с несагледивим последицама – дипломатским и војничким.

Занимљиво је да је црногорски владар у планираној акцији против турског царства рачунао на војничке снаге од „педесет хиљада бораца – и то каквих људи.“³⁰ На растанку с Матијом Баном, Његош је потврдио и своје страховање да би војна акција (устанак) против Турака, у вријеме када је Европа улазила у мирније воде, последице угушења револуције у Аустријском царству, била осуђена на пропаст и да би од те акције, коју је и сам предложио, највише страдао недужни српски народ. Признао је да ће га до смрти бољети што је добро смишљена идеја (прихваћена и од вође албанског племена Миридита, Биб-Доде, и наводно усмено утаначена и са херцеговачким везиром, Али-пашом Ризвановићем Стачевићем), остала само мртво слово, неостварена. („*Од Косова овако што није било урађено у нашем народу, па да сад мора напразно проћи. То ће ме до смрти бољети*“ – рекао је црногорски владар). Бан је, састављајући свој извјештај о разговорима с Његошем српској влади, овај његов закључак, пропратио коментаром да: „Заиста од косовске пропасти још се никад не беху до тада сложили, православни, католици и потурчењаци у мисли избављења народног, и обнављања старе српске државе. То је био и остао покушај...“ Покушај који карактерише политику онога времена не само Његоша већ и других првака, који су Србијом управљали, и који су правили планове о рушењу Турског царства не марећи на реал-политику, оновремених европских сила и њихових кабинета, који су стајали на становишту легитимизма (још од Бечког конгреса 1815). Његош, мада је био реалан државник, у многим пословима које је успјешно реализовао у изграђивању државних институција у Црној Гори, ипак, у идејама о ослобођењу српског и других јужнословенских народа, испољавао је романтичарски став. Но, на то ни њему ни Бану не треба замјерити – били су оба пјесници епохе романтизма.

Последњи (четврти) сусрет Његошев с Матијом Баном одиграо се на Цетињу, у лето 1851. године. Аутор својеврсних мемоарских за-

³⁰ Бан бильежи да му је тада Његош рекао и слиједиће: “За дипломатске (последице) не марим, и војничких се не бојим чим сам у споразумљењу од албанске стране са Биб-Додом, а од ерцеговачке са везиром Сточевићем. Ту само имаћемо око 30000 пушака, додајте мојих 15000, а 5000 из Далмације, па располажемо са снагом од 50000 људи, И то каквих људи. (М. Бан, *Подаци о Петру Петровићу Његошу*).

биљешки свједочи да је Његош том приликом био много болеснији него приликом разговора вођених годину дана раније (средином јула 1850), и, да је увелико слутио скору смрт. Иако тешко болестан Његош је срдечно примио емисара српске владе, разговарали су, разумије се, претежно о политичким приликама и односима Црне Горе и Србије. Његош је, свједочи Бан, и том приликом, изразио жељу „да се све установљене пограничне жеље не укину, него да се бар главне задрже још за једну годину“. Иако је Његошу рекао да за то није био овлашћен од владе из Београда, Бан пише да је пристао на његов предлог, „под своју одговорност“, да се задржи шест раније формираних агенција (не каже којих и гдје). Београдска влада се с тим сагласила, али је одбила да Бан даље остане у Дубровнику – није му дато ни одобрење да пренесе типографију са Цетиња у Дубровник (имао је за то одобрење Владике), гдје је требало да штампа у „духу нашем један политички лист“. По категоричком налогу Илије Гарашанина Бан се вратио у Београд, гдје је добио постављење за професора француског језика, што је била „само завеса којом се други рад прикривао“, његово повјерљиво дипломатско дјеловање.

На растанку са Баном, приликом његовог четвртог сусрета, Његош јако ослабљен, осјећајући да му се ближи смрт („душа ми убија тијело“), рекао: „*Пријатељу мој, не жалим што ћу умријети, али жалим што нијесам у моме животу ништа знаменито учинио*“. „Тако је хтјела моја зла судбина, која ми од почетка није била у животу наклоњена“. Бану је дао савјет, као младом и здравом човјеку, који је на добром мјесту „за народни рад“ да у Србији остане, јер је она матица Српства, „без ње никад ништа“. Аманет ти наша народна ствар, „*која неће успјети ако на њој не буду постепено радили разумни, самопријеговарајући и одважни људи*“. Замолио га је да пренесе његове, Његошеве, поздраве Кнезу, Книћанину и Гарашанину, и да им каже (од моје стране), „да ће Српство препородити“ прије „дрском одважности него претераним обзирима“ дипломатије. Дипломатија има својих рачуна, а ми морамо полазити од наших интереса. Завршио је Његош са Баном овај посљедњи разговор: „*Сјети ме се гдје год кад ме већ не буде, и нека потомство бар дозна за наше намјере, кад му дјела не могу оставити*“.

Банови мемоарски записи непретенциозног наслова (*Подаци о Петру Петровићу Његошу*) – скицирани и највећим дијелом написани непосредно, послје сваког разговора са Његошем, с основним ауторовим полазиштем да што прецизније унесе чињенице и опсервације – сами по себи говоре да им не треба коментара. Ови записи својим садржајем употпуњују друге изворе, прије свега, многа писма Његошева значајнијим личностима Срба, Хрвата, као и других појединаца, чије је дјеловање било од значаја у догађајима бурних револуционарних

година (1848/49), и око средине 19. вијека. Мемоарски записи Матије Бана дају потпунију слику о Његошевом ставу и политичким погледима у оном турбулентном времену. Чињенице у овим записима помажу да се осветле и догађаји у Приморју од априла 1848. до љета 1851. године, као и да се прикажу политичке прилике у Његошевој Црној Гори, у оном временском раздобљу.

х х х

За вријеме трећег боравка Матије Бана на Цетињу, као што је већ напоменуто, због одлуке владе Аустрије (из 1850) о забрани увоза у Црну Гору оружја и муниције, земља се била суочила с великом тешкоћом – пријетила јој је опасност од турског напада. Била је то више него велика незахвалност Петру II Петровићу Његошу, који је судбоносне 1848/49. године „спасио Боку Которску и округ Дубровачки од потпуног разорења“ од црногорских пљачкашких чета, и, што је утицао да у пограничним племенима „докрајчи анархију“. Погођен том промјеном аустријске политике, новембра 1850. године, пошао је у Беч са захтјевом да се Црној Гори поново одобри набавка оружја и муниције у Аустрији, под условима како је то било утврђено раније. Од канцелара кнеза Шварценберга тражио је, као дар за учињене услуге у догађајима 1848. и 1849. године и „дванаест топова и неколико стотина центи барута“. Да би на овај захтјев добио повољан и брз одговор, обратио се и бану Јелачићу за посредовање. Бечка влада је одобрила Црној Гори увоз оружја, с мотивацијом да ће оно бити употребљено за властите потребе, а не за рат против Турске. Захтјев за уступање дванаест топова и означене количине барута као поклон, међутим, одложен је („за сада“), јер политичке прилике нијесу допуштале да се то обећање црногорско-брдској држави одмах реализује. Његошу је утјешно речено да ће му Аустрија у случају да Турска нападне Црну Гору и Брда пружити одговарајућу помоћ, укључујући и тражене топове и барут.

Упућеност Црне Горе и Брда на приморске пазаре гдје су набављани не само оружје и муниција него и сви занатски и индустријски производи, и преко којих је ишло оно мало извоза из Црне Горе, те могућност коришћења зимске испаше за стоку, запошљавање (у поморству и другим привредним дјелатностима), иселјавања Црногораца, као и због повољнијих климатских услова да планинска земља дође много раније у Приморју до сјемена и пољопривредних производа за исхрану, у вријеме када у залеђу има најмање хране, позајмљивање новца и други облици привредне сарадње несумњиво су морали имати утицаја на тјешње везе истородног становништва једне и друге државе, на њихо-

ву узајамност, сарадњу, па и рјешавање многих спорова које су државне власти морале да рјешавају. Све је то било од утицаја на политичке и свеукупне односе Аустрије и Црне Горе, и, онда, и касније.

Односи Црне Горе и Аустрије, разумије се, умногоме су зависили и од политичких односа Аустрије и Русије, односно једне и друге сједне и Турског царства с друге стране. Политички односи са Црном Гором, над којом је бдјела Русија, за Аустрију су имали велики значај с обзиром на њен геостратешки положај и улогу у ширењу ослободилачког покрета у српским областима и њене везе са Србијом. Стога је Аустрија, руковођена одраније својим тежњама продора к дубини Балкана и даље према Блиском истоку, и своје политичке и друге односе према ослободилачкој борби Црногораца и Брђана одређивала је зависно од тога колико и како те њихове акције може искористити за своје политичке интересе.

Захлађење у односима Његоша и руског двора (због одлагања његове молбе да посјети Сан-Ретербург), аустријска дипломатија је искористила и својим политичким интригама успјела да га увјери да је много реалније да се више наслања на сусједну Аустрију и да од ње тражи помоћ и заштиту. То се и десило 1850. године, кад се Његош, иначе велики русофил, у интересу одбране своје црногорско-брдске државе од наговјештаја турског напада, привремено приклонио Аустрији и од ње тражио помоћ о којој је било ријечи.

9.

Кад је избила револуција 1848. године, захвативши и јужнословенске земље под Аустријом, Његош је изражавао сумњичавост да она неће донијети национално ослобођење ни Србима, па ни Хрватима. Мађари и Италијани су у 1848. и 1849. години, чак, још више насрнули на јужнословенске области и народе, запријетивши им националном асимилацијом.

Никола Томазо, који је стао на чело обновљене Млетачке републике, 19/31. марта 1848. године, обраћа се Његошу, у својству новог заштитника Боке Которске, и, у заповједничком тону га упозорава, да се не усуђује спустити, у дослуху с Русијом, „из Црне Горе и напасти Котор“. Чуо је он да Црногорци упадају, пљачкају и пале пограничне крајеве, а та, као и друга њихова злочинства „неће остати некажњена“. Упозоравао је црногорског владуку, као владара „дакако слободног народа“, и као пјесника и Словена, да не допусти да његови људи користе новонасталу ситуацију и поступају на злочиначки начин против Далматинаца над којима бди „Божја правда“ и он, Томазо, чији је глас „страшан јер је праведан“. Пријетио је Владици, дотадашњи његов пријатељ,

да ће све то бити жигосано од Европе, јер је она „упрла очи у Вас“. Та Европа, по Томазеу, била је Европа револуције и промјена, па није скривао намјеру да Венеција поново овлада Боком, с грађанском влашћу и италијанском културом.

Аустрија је искористила Јужне Словене, у првом реду Хрвате и Србе, усмјерила их против револуције (ишло јој је у прилог то што су од револуције и сами били угрожени), дајући им у почетку наду (прокламованим уставом и другим привременим политичким и социјалним уступцима) да је могуће да дође до њиховог уједињења под круном ћесарског црног двоглавог орла. Његош је, (то свједочи као што се видјело и Матија Бан), немире, међутим, схватио као могућност да се Срби и Хрвати осамостале и усмјере ка југословенској независности. Њему је то, у датим условима, изгледало реалним избором. Јер, и Црна Гора и Србија, као међународно непризнате државе биле су недовољних снага, а ни код Срба у Угарској и на хрватским просторима није било снага које би – и да су биле револуционарно далековиде – биле кадре да српскохрватском покрету дају смјер другачији од оног који је одговарао њиховим властитим локалним интересима.

Послије угушења револуције 1848/49. године, Његош, досљедан идеји ослобођења српског народа, сматрао је да најприје треба све снаге усмјерити на сламање Турске, па тек онда радити на изграђивању јединства Срба са Хрватима и Словенцима. Стога се он радо приклања Гарашаниној концепцији борбе за ослобођење српског народа, залаже се за реализовање његовог тајног плана припремања општег устанка против Турака, о чему свједоче његови поновни разговори и договори са Матијом Баном, који га је по други пут посјетио на Цетињу, у прољеће 1849. године, и конкретније га упознао о завјереничким плановима Уставобранитељске владе у Србији. Посљедње двије године живота црногорског владике протекле су у знаку тјешње политичке сарадње Цетиња и Београда. Цетиње привремено постаје још истакнутији центар националне активности, одакле се усмјерава дјелатност завјереничких организација, створених према Гарашаниновим плановима припремања устанка српског народа. Његош у оно вријеме одржава тајне везе и с Арбанасима католицима (Миридита), придобија их за борбу против турске власти. Он је био дубоко увјерен да ће замишљена акција уродити плодом, о чему јасно говори и чињеница да је, растајући се с М. Баном, нови сусрет романтичарски договорио у српској средњовјековној пријестоници Призрену. Његош је био увјерен да је идеја ослобођења српства најснажнија у Црној Гори, коју он назива „Српски крвави крш“. У томе истицању идеје црногорског српства он је видио реалност успјешне борбе за слободу и егзистенцијални опстанак Црногора-

ца, прије свега за њихов духовни опстанак. Црној Гори и Србији, Његош у романтичарском националном заносу – понесен идејом српства и југословенства – намјењивао је, (у оно вријеме), највећу улогу у рушењу Турске, без обзира на то што обје ове земље за такву улогу, сложен и веома тежак задатак, нијесу имале реалних снага. Он је до краја живота стајао на становишту неминовности рушења Турског царства – у име слободе – упркос чињеници што су велике силе биле за одржавање његовог територијалног интегритета још од Бечког конгреса (1815).

х х х

Европа је послије слома револуције 1849. године улазила у мирније политичке воде, па се наслуђивао и крај планова о свеопштој акцији коју су Београд и Цетиње припремали против Османског царства. Било је јасно да Београд и Цетиње више нијесу, и да су имали снага, могли било шта предузети против Турске. Политички разлози за такав њихов став налазили су се у веома сложеним политичким и социјалним приликама Европе онога времена и политици легитимизма. Његош је то уочавао, али као да није хтио у све то неповољно за свој народ да вјерује. Стога наставља да одржава везе са околним народним првацима у Херцеговини, Васојевићима и другим околним брдским племенима и да их храбри и подстиче на спремност за борбу против освајача; као што је показано, радио је на придобијању за хришћанску ствар и великог католичког албанског племена Миридита, у чему је имао подршку београдске владе.

Његош је, као што је напријед речено, у лјето 1850. године, веома тешко и болно доживио трећи сусрет са Матијом Баном, повјереником београдске владе, који му је саопштио да је у Београду пала одлука да се распусте све тајне организације које су биле створене ради припрема устанка против турске владавине. Но, без обзира на то разочарање, изазвано вијешћу о растурању устаничких организација и гашењу свега што је било створено за планирану борбу, он, Његош, није пао у очајање. То потврђује Матија Бан у свом мемоарском спису. У Његошу је до последњег даха остала неугашена и југословенска идеја. „Само обмана је убитачна и за људе и народе... Ја злу свакојем гледам право у очи“ – написао је он јануара 1850. године – Стевану Книћанину. За Његоша су само привремено биле потиснуте наде у будућност српства и југословенства.

Југословенска идеја, као шира од српске, заокупљала је и храбрила Његоша до посљедњег његовог даха, октобра 1851. године. То потврђује и његово писмо словеначком лингвисти и пријатељу Фран-

цу Миклошићу, од 12 (24) марта 1850. године, у којему пише да с нестрпљењем очекује појаву његовог рјечника, за који каже да ће бити „највећа драгоценост нашега жалоснога књижевства“, и да ће имати велики значај за даљи развој културе Јужних Словена. „Та то је светиња словенска, која је до данас трунула у талогу некњежества, заробљена народом забаченим самим собом“. Интересовао се и за најављени Миклошићев лист на који жели да се претплати, а за који ће секретар Милаковић слати и „погђе који“ прилог из Црне Горе. Писмо Миклошићу завршава: „Ви сте на мјесто те можете велику ползу принијети силном но кукавном и слијепоме југословенству“.

Његош је идеју о југословенству као опцију за ослобођење од туђина, за политичку и културну еманципацију Јужних Словена, његовао све до смрти. То се да видјети и по томе што је он, послвије слома револуције у Европи, и промјена става Беча према Србима и Хрватима, по упутствима београдске владе кнеза А. Карађорђевића, разрађивао план о акцији ослобођења области између Црне Горе и Србије, с визијом стварања српске јединствене државе која би се даље ширила на Босну, а затим би у савез с њом ушла Хрватска, а можда и словеначке покрајине. У том Његошевом плану наслућивала се идеја о некој будућој југословенској федеративној државној заједници. Његову југословенску мисао потврђују и познати стихови, које је ставио као мото свом „Лажном цару Шћепану Малом“, а који гласе:

„Не пита се ко се како крсти,
Но чија му крвца грије прси,
Чије л’ га је задојило мл’ јеко“.

И у предговору „Шћепана Малог“, Његош налази за потребно да спомене југословенство, објашњавајући да је у Венецијанском архиву истраживао грађу „о чудноватом Шћепану и о другом стварима односећи се Југословенства“. А на корицама ове своје посљедње књиге назначио је да је штампана „У Југославији“ 1851. године.

Његош је, као што ће то чинити касније Јосип Јурај Штросмајер, држао да су Срби и Хрвати етнички врло блиски, али је уважавао и постојање разлика између њих, као и између њих и других јужнословенских народа, те да их карактеришу и друге особености (језик, култура, обичаји, менталитет и др.), настале првенствено усљед различитих вјера а и њиховог природног историјског развоја.

Иначе, име Југославија од Његошевог доба ће се снагом његошевске мисли неодољиво пробијати из тајних и јавних договора и нарастати све док није постало општеприхваћено за име новостворене државне заједнице Југословена (1918). Оно ће наставити да живи и да добија све снажније значење и у Црној Гори.

Све речено говори да је Његош емотивно, политички и поетски његовао југословенску идеју, вјеровао у историјску будућност њеног остварења. Југословенска мисао за њега је очигледно била нешто дубље и више од државног и политички прагматичког циља – ослобођења српског народа од вишевијековног робовања под туђинима. Видио је он у њеном остварењу пројекцију заједнице југословенских народа, задојених истом историјском судбином.

Југословенска идеја, међутим, ни практички нити политички у малој патријархалној и сиромашној сељачкој Црној Гори, упућеној на сталну борбу са великим унутрашњим тешкоћама и економским недаћама и, наравно, подложној притисцима спољних непријатеља, држави која се грађански тек почела изграђивати, није могла ухватити, (у другој половни 19. вијека), чвршће коријене. И сам Његош, иако је идеји југословенства удахнуо своју широку пјесничку душу, своју оригиналну и визионарску мисао, није успио да ту мисао до краја развије и учини је јаснијом својим наслједницима на кормилу црногорске државе.

Miomir DAŠIĆ

PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ DURING THE 1848-1849 REVOLUTION IN THE MEMOIRES OF MATIJA BAN

Summary

Njegoš' political views and attitude on 1848-1849 revolution are the main themes of this paper. His friendship with ban Jelačić is also shown. The emphasis is on the four meetings (held at Cetinje, from 1848 to 1851) of Petar II Petrović Njegoš and Matija Ban, a political emissary of the Serbian government. The historical context of these meetings is illustrated as well as their political significance and serious consequences for the Serbian nation. A special section is dedicated to conversations of two poets on literature, especially Njegoš' *Gorski vijenac* and *Lažni car Šćepan Mali* and their artistic dimension. His idea of Yugoslav unification is briefly mentioned.

В.А. АРТАМОНОВ*

ДВА РЕФОРМАТОРА - ПЁТР II НЕГОШ И ПЁТР I ВЕЛИКИЙ

К 200-летию Петра II Петровича Негоша.

ABSTRACT: *The appearance of the north and south Slavs 'two geniuses' - Peter I the Great and Petar II Njegoš was not accidental - it was intended to wrest their people out of backwardness.*

Both great reformers burned themselves on fire acts. Peter the Great brought Russia to Europe, Njegoš approved European authorities and strengthened the dynasty that ruled until 1918. Montenegro became a prominent country in the European arena. Njegoš became a national hero of the Serbian and Montenegrin people and the Slavs.

KEYWORDS: *Peter the Great, Petar II Njegoš, reforms in Russia, reforms in Montenegro, the struggle for freedom, national character.*

Император Пётр I Великий (1672-1725) самодержавно правил на двух континентах населением в 15,6 млн. человек. Радивой – Раде Томов Петрович - позже Пётр II Петрович Негош (1813-1851) с 1830 г. был священнодьяконом и государём Черногории, раздробленные племена которой насчитывали 80-107 тыс. человек. Мощь военно-феодальной России царь Пётр поднял беспощадной эксплуатацией русских крепостных. Негошу предстояла задача сплотить племена в единое целое.

Среди картин у Негоша были изображения императора Николая I, Бонапарта, Г.П.Карагеоргия, Байрона, но самым громадным был портрет Петра Великого. Сравнение Петра II Петровича не с его современником - прямолинейным консервативом Николаем I (1796-1855), а с первым русским императором, позволяет рельефнее выделить достоинства великого Черногорца.

* Аутор је виши научни сарадник Института за руску историју РАН, Москва.

Характеры Петра Великого и Владыки Чёрной Горы были контрастными, но оба одиноких реформатора вдохновлялись патриотизмом - вывести свои народы на путь передовых стран¹. Национальной идеей царя была не «Москва Третий Рим», а «Общее благо подданных»². Шире, в масштабах Космоса, мыслил Негош: «Благо всех – вот цель государства и всего человечества. Придёт царство разума... Человечество быстро идёт вперёд. Оно созревает вместе с планетой, на которой живёт»³. «Огненный нрав», решительность и сильная воля были у обоих. Оба государя были законодателями, знатоками европейской политики и истории⁴, оба имели широкий кругозор, ясный природный ум, огромную память и работоспособность, неуёмную любознательность и презирали роскошь. Оба обладали кипучей энергией, могли и хотели делать всё. Ничего для себя – всё для преобразования подданных. Русский царь был полководцем, флотоводцем, дипломатом, ученым, корабелом, врачом. С крайним напряжением сил поднимая империю, он искал отдых в токарной работе, шумных пиршествах и не стеснялся изливать на подчинённых свой гнев. Великий поэт и философ Негош в молодости интересовался механикой, географией и картографией⁵. За строгой монашеской жизнью, за приветливостью, обходительностью и невозмутимостью⁶ в душе копилась неудовлетворённость, порой и «лутина»-злость. Когда после известий о кровавых набегах турок он впадал в ярость, его слова «вылетали как пули из ружья». Из-за огромного, изо дня в день, внутреннего накала Владыка во время бесед «непрерывно ходил по комнате как зверь в клетке»⁷. За год до смерти он говорил: «моя душа убила тело. Не жаль, что умру, жаль, что не совершил в своей жизни ничего значительного» (для освобождения южных славян)⁸. Умеренный в еде и питье (но как все черногорцы, куря креп-

¹ «Я решился идти путём преобразования, дабы вывести эту страну из прежнего состояния и сблизить её, хотя несколько, с прочими народами Европы». П.П.Негош – Нессельроде 20 ноября 1846 г. Негош П.П. Негошева бильежница. Цетиње, 1956. С.166-167.

² Павленко Н.И. Пётр Великий. М., 1990. С.485.

³ Ненадовић Ј. Негош у Италији. // Савременици о Негошу. Београд, 1951. С.180.

⁴ Негош читал русские («Северная пчела», «Библиотека для чтения»), парижские, австрийские, загребские и стамбульские журналы, знал литературу, которая выходила в Европе о Черногории, читал крупного немецкого историка Леопольда фон Ранке (1795-1886). «Для него нет ни одного неизвестного сочинения написанного о Черногории». Г.Штиглиц, 1839. // Савременици... С.75.

⁵ Марјановић М. Црна Гора очима Европе 1796-1918. Београд, 2007. С.29.

⁶ Г.Штиглиц писал, что Негош похож на «Зевса, который с высоты Олимпа изливал благословение на Землю». - Савременици... С.73.)

⁷ Г.Р.фон Франк, 1840 г. // Савременици... С.82.

⁸ Бан М. Три сусрета с владыком Радом // Савременици... С.150.

кий табак), разрядку он обретал не в молитве (литургия в Цетинье им служилась не часто), а в «священном призвании» - поэтическом творчестве и пении героических песен народа, глядя из окна на восходящее солнце⁹.

Ни царь Пётр, ни Радивой-Раде в отрочестве не получили добротного образования. Но если пылкий поэт С. Милутинович-Сарайлия (1791-1847) в 1827-1830 гг. внушал своему ученику Раде, (выглядевшему в 13 лет на 18), походить на спартанцев, терпеть невзгоды и не сдаваться врагам, то учитель царя и будущий «всешутейший патриарх» Н.М. Зотов (1644-1718), не смог как следует обучить царского отпрыска грамоте и был не против бражничества. Оба властных правителя всем были обязаны только своему гению и самообразованию. Оба выглядели силачами-великанами. Правда, худощавый и узкоплечий царь Пётр выглядел хуже статного атлета Раде Петровича, который ростом превышал своих породистых соплеменников¹⁰.

Независимая и непокорённая Черногория с 1496 по 1858 гг. де юре считалась составной частью Османской империи. До Негоша на европейской арене её политический вес был почти незаметным и судьба отчаянно боровшегося с турками народа была ещё не определена. В России, традиционно соперничавшей с Османской империей, «экзотическая» Черногория с её непримиримой ненавистью к туркам, воспринималась как прочная опора на Балканах.

Как правило, черногорские владыки возводились в духовный сан сербскими патриархами. Вояж православного архимандрита Петра II Петровича в 1833 г. в Россию, стал таким же переломным, как путешествие Петра Великого на Запад в 1696-1697 гг. Поездкой в Петербург, увенчавшейся блестящим успехом, Негош достиг двух целей – восстановил материальную и моральную помощь великой империи и укрепил свой авторитет среди соплеменников¹¹. Ведь для черногорцев, начиная с призыва Петра Великого к восстанию против турок в 1711 г. - «Ех Oriente Lux»! Русофильство в Черногории было сильнее, чем в любой славянской земле. «Све у име Бога великого и за здравье цара русијского» – пелось в черногорских песнях¹².

⁹ Медановић М. // Савременици... С.125-126.

¹⁰ По антропологическим измерениям скелета в 1974 г. его рост составлял 192,56-193,44 см. Ивановић Б.М. Антропоморфолошке особине Петра II Петровића Његоша. Подгорица, 1994. С.110.

¹¹ Распоповић Р.М. Дипломатија Црне Горе 1711-1918. Подгорица-Београд, 1996. С.235.

¹² В связи с этим Черногорию даже называли «маленькая Россия», а некоторые европейцы представляли Черногорию как русскую колонию. Спасић К.Ј. Његош и французи. Допуњено француско издање. Београд, 1988. С.193, 204. Неудивительна распространённая до сих пор ошибка, что Негош обучался и воспитывался в Петербурге.

Возвышавшийся над Николаем I, 20-летний красавец-богатырь польстил императору, сказав, что «только Господь Бог может быть выше русского царя». 6 августа 1833 г. весь Синод торжественно в присутствии императора, двора и свиты рукоположил молодого архимандрита в епископы в Спасо-Преображенском соборе Петербурга. Владыку Негоша осыпали драгоценными церковными дарами и деньгами. Николай I демонстративно уравнивал его с собой, именуя «приятелем и братом», и обещал защищать Черногорию как любую свою губернию¹³. Очарованное русское дворянство одарило Владыку своим радушием. В свой ранний «звёздный час» Негош писал: *«Не знаю, на земле ли я, но, полагаю, поднятый крыльями Дедала смотрю с воздуха, или во сне вижу столицу единоверного и единоплеменного царя славянского... Русский народ велик, а цари народа русского великие. Всемогущая рука Творца излила благодать на царя России и весь его Дом»*¹⁴. После визита в Петербург Владыка, одушевлённый поддержкой с севера, мог уверенно проводить централизацию. Ещё в 1831 г. он учредил при помощи русских посланцев И.Вукотича и М.Вутичевича надплеменной Сенат из 16 виднейших племенных старейшин¹⁵, потом суд, государственную казну и всеобщее налогообложение на все черногорские семейства¹⁶. В 1834 г. он написал сборник стихов «Цетиньский пустычник» во славу Николая I и России, которую считал матерью, центром православия и славянства. *«О, славянство... Храбрый русский да будет твоим вождём на пути к славе... Москва, Нева, Волга, Дон! Пусть вскипят ваши воды и потекут быстро... Гласите славные дела, пусть весь мир ими наполнится, пусть удивляются потомку Романова, пусть все народы знают, какого царя имеет славянин: правосудного, милостивого, в делах мудрого и великого, на ратном поле храброго, на престоле великодушного»*¹⁷. Как и Пётр Великий, он учредил черногорские правительственные награды – серебряную медаль «Вера свобода – за храбрость» (1841) и золотую медаль сербского героя Милоша Обилича (1847).

¹³ Јовановић Ја. Историја Црне Горе. Подгорица, 1995. С.202. В 1845 г. Этому не мешал русско-турецкий союзный договор 1833 г., по которому Россия с целью усиления влияния на Востоке могла предоставлять Порте свои сухопутные и морские силы.

¹⁴ П.П.Негош - В.С.Караджичу, первая половина августа 1833 г. Цјелокупна дјела П.П.Његоша. Београд, 1951. Кн. 7. Писма 1830-1837. С.186.

¹⁵ Лавров П.А. Пётр II Петрович Негош, владыка черногорский и его литературная деятельность. М.,1887. С.39; Распоповић Р.М. Дипломатија Црне Горе... С.148-149.

¹⁶ Сбор податей, напоминавший выплату хараджа туркам, неоднократно сопровождался пролитием крови. - Распоповић Р.М. Дипломатија Црне Горе... С.154.

¹⁷ Лавров П.А. Пётр II Петрович Негош, владыка черногорский и его литературная деятельность. М.,1887. С.224.

Все административные структуры были поставлены содержанием. Подати, пошлины и русские дотации шли на благоустройство и просветительские нужды, прокладку дорог, производство пороха, на первые шесть светских школ и типографию в Цетинье, печать учебной и церковной и художественной литературы; ученики посылались в Россию и Сербию. Петербург одобрял укрепление власти владыки.

Не силой, как Пётр I, а главным образом превосходством ума, воли и духа Негош укрощал раздоры, грабежи и кровную месть (от которой, по его словам, ежегодно гибло 300-600 человек). Случалось ему и с риском для жизни раскидывать руками враждующие вооружённые толпы, «налетая как орёл на кур» (так писал его биограф М.Медакович) и оружием подавлять сопротивление реформам и бунты (1833, 1835, 1841 и племён пиперов и цермничан в 1846-1847 г.)¹⁸. Французы (Ж.Ренак) сравнивали его даже с царём «Сербов и греков» Стефаном Душаном (1308-1355) и с кардиналом А.Ж.Ришелье (1585-1642) - сторонником прогресса и цивилизации. Как Ришелье, он был немилосерден в подавлении мятежей¹⁹. Владыка ввёл расстрелы за убийства, шпионаж и измену, но лично, как царь Пётр I, никого не казнил, а только присутствовал при исполнении приговора, чтобы исключить кровную месть судьям. Нельзя считать чрезмерным число ликвидированных господарём непримиримых противников - всего 83 человека²⁰. «Душа моя не терпит безначалия» - писал он. Негош с горечью говорил: «я - государь среди варваров и варвар среди государей». То же мог повторить о себе и царь.

Пётр Великий поднял авторитет Петербурга мощами св. князя Александра Невского. Сакральным символом для разрозненных черногорских племён был Цетиньский монастырь и Негош провозгласил своего предшественника - владыку Петра I Негоша (1748-1830) Святым Петром Цетиньским на четвёртый год после его смерти.

Югославский политик и литератор М.Джилас (1911-1995), следуя стереотипам марксизма, писал, что крестьянство Черногории с запозданием выбивалось из феодализма и не было охвачено капитализмом²¹. Но положение Черногории при Владыке Раде было много сложнее, чем в империи Петра Великого, который унаследовал государственный аппарат от первых Романовых. После разгрома Сербского царства с его высокоразвитым феодализмом, среди сербов в суровых условиях Черногории возродилась военная демократия тождественная «вре-

¹⁸ При подавлении белопавичей, восставших против введения налогов, Негош был ранен в руку. Дујовић Ј. Његош између интрига и отрова. Никшић, 1989. С.73.

¹⁹ Спасић К. Ј. Његош и французи... С.230, 241.

²⁰ Ђилас М. Његош. Пјесник, владар, владика. Београд-Љубљана, 1988. С.269.

²¹ Ђилас М. Његош... С.202.

менам Гомера»²². Ожили племенные структуры и кровная месть, временами перераставшая в межплеменные войны²³. Черногория, дававшая пример сербам Австрии и Турции своей упорной освободительной войной (три пятых смертей черногорцев приходилось на гибель в боях и от ран)²⁴, была аморфной, с открытыми границами (кон)федерацией племён. «Свободы сербское гнездо», «Гнездо воинственной гордости» - писал влюблённый в родную землю Владыка. Он считал черногорцев свободными и независимыми людьми, в отличие от «добровольного рабства» у австрийцев и русских²⁵ и что ни за какие блага не он отдаст даже обледелую скалу – она облита кровью героев.

Противоборство могучего духа Владыки, бившегося в тисках внешней среды, высекло огонь героической поэмы «Горный венец». «Сербская Илиада» стала «национальной библией» везде, где говорили по-сербски. (С.Вулович, Л.Костич). В ней «спартанская» Черногория сопротивлялась космогоническим силам Зла²⁶. Воспевая героизм: «Славно мрите, кад мријете морате!» («Погибайте со славой, если должны умереть!»), Владыка крепил силу народа. Поэт-философ встал в ряд с Гомером, Байроном, Гёте, Шекспиром²⁷. Героика Негоша через столетия приняла эстафету от эпосов Гесер, Манас, Алпамыш, Олонхо, Джангар, Нарты, Беовульф, Эдда и русских былин. Дух Негоша горел не только местной черногорской, но общесербской²⁸, югославянской, всеславянской и общечеловеческой идеей объединения²⁹.

Русскому самодержцу, который не заботился о том, чтобы стать «народным царём», Сенатом и Синодом в 1721 г. был поднесён титул императора и «Отца Отечества». Ближнее окружение уважало, боялось и трепетало от взрывов его гнева, народ почитал своего венценосца далёкой святыней. Черногорцы не имели чёткого представления о го-

²² «В Черногории вы увидите жизнь народа такой, как во времена Гомера» - говорил Пётр II Петрович. Бан М. Три сусрета... С.156.

²³ Возрождение дофеодальных порядков произошло и среди казаков, выселившихся из России в «Дикое поле».

²⁴ Черногорско-русские отношения 1711-1918 гг. Русские архивные документы о Черногории (конец XVII – середина XIX в.). Подгорица-Москва, 1992. С.233-234.

²⁵ Дурковић-Јакшић Љ. Енглези о Његошу и Црној Гори. Титоград, 1963. С.42.

²⁶ Ђуровић С. Филозофско-историјско разумевање Његошевог детерминизма // Друштвено-политичка мисао Његоша. Уред. Марковић М. Београд, 2006. С.75.

²⁷ Так оценивали его И.Андрич, И.Секулич, Д.Л.Машанович. «Писать так о человеке и человечности могли только Гомер, Шекспир и Гёте». - Јовићевић М. Његошева филозофија, симболика етноса и архетипске динамике // Друштвено-политичка мисао Његоша... С.105.

²⁸ Негош, сознаяв свою силу, собиращя в будущем стать Печским патриархом. Бан М. Три сусрета... С.140.

²⁹ Машановић Д.Л. Ловћенски Прометеј. Личност и дјело Петра Петровића Његоша. Београд, 1991.С.129.

сударственной власти и в целом ориентировались на монархическую форму правления³⁰. Каждый черногорец в любое время имел свободный доступ к господарю. Негош, как воитель за сербское единство, стал «отцом нации», подобно Джорджу Вашингтону, Сунь Ятсену, Кемалю Ататюрку, Махатме Ганди. Соплеменники отвечали ему восторженной любовью. Если царя Петра I охраняли преданные ему гвардейские полки, то Негоша - охраняла вся Черногория. Как духовное лицо и воевода он давал высокий пример для подданных, в отличие от безудержных кутежей царя. Культ «Владыки Раде» возник ещё при его жизни. В 1847 г. при возвращении из Вены господаря встречали, целуя его руки с восхищением и слезами радости, под гром непрерывного салюта из ружей³¹.

Царь-практик не задавался темами соотношения Зла и Добра. Пётр II Петрович был философом-метафизиком Земли, Вселенной, тела и духа³². В религиозно-философском произведении «Лучи микрокосма» поэт раскрыл борьбу «сербского кровавого утёса» с «адам» Османской империи как часть мировой войны человечества со Злом³³. Сербское несчастье и Зло в Черногории зародились в Космосе. Оба великих реформатора считали, что допустимо злом бороться со Злом³⁴. Многократно цитировались его знаменитые строки: «Ал' тирјанству стати ногом за врат, то је дужност људска најсветија». («Но тиранству стать пятой на горло – это долг людской, наисвятейший!»). Негош-визионер полагал, что человек создан до сотворения Земли, что Бог - это мысль и животворящий огонь, оживляющий Вселенную, что планета, осквернённая мерзостью Зла и крови, сгорит от космического огня. «Негоша-великомученика» терзал вопрос, почему на Земле сочетаются красота и демонический ужас?³⁵ Можно согласиться, что Негош, видя страдания сербов под игом, был «глубокий пессимист»³⁶, в отличие от холерика-оптимиста Петра I, для которого был открыт весь мир.

³⁰ Коју су државну форму претпостављали Његошеви јунаци // Костић Л.М. Сабрана дела. Земун-Београд, 2000. Т.4. Његош и српство. С.150.

³¹ Како су црногорци дочекали владику Рада // Савременици... С.136-137. Как отважного духом героя, его уважали и враги-албанцы. Записи Русского вице-консула в Дубровнике А.Попова в 1842 // Савременици... С.102

³² Обрадовић С. Његошева метафизика // Друштвено-политичка мисао Његоша... С.31-40.

³³ Турки тоже задавались вопросом – «могут ли дьяволы быть чернее, чем черногорцы?» - Спасић К.Ј. Његош и французи... С.116.

³⁴ Ђилас М. Његош... С.366, 381, 393-394.

³⁵ Велимировић Н. Религија Његошева. Пето издање. Шабац, 1987. Репр.: Београд, 1921. С.1Х, 69, 73, 87; Недељковић Д. Његош филозоф ослободилачког хуманизма. Београд, 1973. С.28.

³⁶ Лакић З., Ђуровић Ж. Његошев дух и мјера // Друштвено-политичка мисао Његоша... С.123, 127.

О слепом копировании русского опыта не могло быть и речи. Царь ненавидел и «ломал через колено» ретроградное прошлое - немилосердно резал русские кафтаны и бороды, вводил парики «львиная грива» и сшибал колокола с церковей. Негош, напротив, старался вписаться в национальный характер. Привлекая сердца воинов, он охотился, «летал, как стрела на коне», бил без промаха из ружья в подброшенный лимон, метко стрелял на дистанцию в 800 м из пушки по позициям албанцев, захвативших в 1843 г. два черногорских острова на Скадарском озере. Владыка был влюблён в обычаи своего народа и после посещения Петербурга не только отказался вводить европейский костюм, но сам демонстративно носил (и позировал перед художниками) расшитую золотом национальную одежду. Русский царь ликвидировал патриархат и превратил церковь в придаток государственной машины. Негош редко одевал мантию и «современники не раз повторяли его слова о том, с какой радостью он сбрил бы бороду митрополита»³⁷. Возможно, утвердив личное самодержавие, которого не было у прежних владык, Негош был бы не прочь принять титул светского князя, но приходилось уступать традиции - народ признавал только духовного владыку³⁸.

Пётр II разбивал стереотип о том, что черногорцы «кровожадная банда разбойников и убийц» и утверждал, что они способны к прогрессу и цивилизации. Вместе с тем Владыка Раде не сразу покончил со свирепым азиатским обычаем отрезания вражеских голов и выставления этих «трофеев победы» на башне перед Цетиньским монастырём, оправдываясь тем, что это народный обычай и что отмену его турки сочтут трусостью и усилят свои нападения³⁹.

Отношения России и Черногории при Негоше были «на равных». В инструкции 1838 г. инженеру Е.П.Ковалевскому предписывалось соблюдать крайнюю «скромность и осторожность», уважение к Владыке и уклонение от вмешательства во внутренние дела, чтобы не возбуждать подозрений у турок и австрийцев. Благодаря русскому содействию в 1839-41 г. были мирно размежованы австрийские владения с черногорскими⁴⁰. Выдворенные из страны председатель черногорского Сената И.Вукотич, а также М. Вучичевич, родственники власто-

³⁷ Кутасова О. Жизнь поэта // Пётр Негош. Горный венец. Самозванец Степан Малый. М., 1988. С.28

³⁸ Его наследник Данило II Петрович Негош снял с себя сан митрополита и принял титул князя в 1852 г.

³⁹ Лежард на Цецињу 1839 // Дурковић-Јакшић Љ. Енглези о Његошу и Црној Гори. Титоград, 1963. С.40; Винингтон-Инграм на Цетињу 1844. Там же. С.115, 116-117; Вилкинсон у Црној Гори 1844. Там же. С.202. Позже головы врагов стали бросать наполненную водой яму перед Цетиньским монастырём. Бан М. Три сусрета... С.162.

⁴⁰ Вишняков Я.В. Русские дипломаты и Пётр II Петрович Негош. М., 1997. С. 19-20.

любивого гувернадура⁴¹ С.Радонича и русский консул в Дубровнике (с 1815 г.) серб Е. Гагич (1783-1859), порочили Негоша, который говорил, что он не принадлежит ни России, ни Австрии, ни Турции. «Россию люблю, но не люблю, когда мне по любому случаю дают понять цену русской помощи»⁴². Черногория была полем борьбы между Австрией, Россией и Турцией, но письма в Турцию он принципиально подписывал как «кавалер российский». Вряд ли справедливо утверждать, что господарь с конца 1830-х гг. понял, что Россия, преследуя в Черногории свои цели, не бескорыстна и поэтому возложил надежды на «оплоты демократии» - США и Францию⁴³. Нельзя сомневаться в возвышенном идеализме и искренности живого голоса Негоша, так отличавшегося от практицизма Петра I: *«О, сколь Москва восхищает меня! Москва - мать царей - начало величия славянского! Москва – столица знати и святой алтарь Православия и Славянства! Я верный поклонник блистательной славы родного племени! Москва – душа души моей и сладостное сновидение, исполненное святыми, великими надеждами! Москва, единственная моя святыня, которой я жадно и усердно поклоняюсь как невинный сын природы новорожденному солнцу после ночи, возмущаемой адскими сновидениями»*⁴⁴. Сообщение французского консула из Триеста 24 февраля 1847 г. о том, что Негош «обожал французов и Наполеона»⁴⁵ можно списать на стандартную дипломатическую учтивость.

В неравной борьбе за свободу Владыка опирался на три главных фактора: Бога, «венценосного гения» - императора Николая I и черногорский героизм. Без русской политической защиты и помощи было бы «немыслимо выживание черногорского народа, государственных структур и Негоша, как главы этого народа... Вся его переписка ... вы-

⁴¹ «Гувернадурство» - институт светских помощников владыки для сношений с иностранными государствами существовал с 1718 по 1833 г.

⁴² Бан М. Три сусрета... С.144; Ђилас М. Његош... С.161. Пострадавший от «тоталитаризма» Ђжилас считал, что русские субсидии «унижали черногорцев» (С.186). Была ли «унизительной» в таком случае периодическая помощь от Венеции и Австрии? По-другому писал англичанин Ч.Лемб в 1843 г.: «Россия, мне кажется, владеет Черногорией так, как будто вся она занята её войском. В случае, если бы русская помощь пресеклась, всё бы превратилось в хаос и путаницу. Черногорцы этому вообще не противятся. Их личная независимость никак не ставится под вопрос, а законы и обычаи остаются неизменными». Лемб в Черногории 1843. // Дурковић-Јакшић Љ. Енглези о Његошу и Црној Гори. Титоград, 1963 С.89.

⁴³ Попытку посетить Париж он объяснял безвыходным положением своего народа. Распоповић Р.М. Дипломатија Црне Горе... С.239.

⁴⁴ Письмо Петра II в связи с избранием его почётным членом Общества истории и древностей Российских при Московском Университете. Његош П.П. Његошева биљезница... С.170-171.

⁴⁵ Спасић К.Ј. Његош и французи... 145-147,150.

ражает глубокую приверженность царю и русской политике»⁴⁶. (В 1837 г. Негош добился крупного успеха – увеличения ежегодной русской помощи до 80 000 рублей, что помогло сформировать государственный бюджет).

Несоизмерим был военный потенциал России и Черногории. В распоряжении Петра Великого, полководца и реформатора русского военного дела, полевая армия по штатам 1711 г. состояла из 62 454 чел. пехоты, 43824 чел. конницы, в полковой, полевой и осадной артиллерии было более 450 орудий, гарнизонных войск было 58 тыс., казаков - 40-50 тыс. К 1853 г. в Русской армии насчитывалось 1 397 169 чел.⁴⁷. Негош, располагая 15-20 тысячами неустрашимых воинов, искусных в партизанской и горной войне, провёл перепись военнообязанных и завёл личных гвардейцев-телохранителей, которые, как и у царя, были исполнителями его воли. Но кругозор господаря перекрывал всё, что было на тогдашнем сербском пространстве. Как и его предшественник - Пётр I Петрович, который думал о создании «Славяно-сербского» государства в составе Черногории, Боки, Герцеговины и Далмации со столицей в Дубровнике⁴⁸, Пётр II тоже мечтал об освобождении южных славян от власти турок и австрийцев и о едином государстве вплоть до Адриатики. Как стратег, он чётко понимал соотношение сил русской, османской и австрийской империй на Балканах, учитывал силу турецких пашей в Албании, Герцеговине, Боснии и Санджаке и признавал, как трудно сотне тысяч черногорцев держать фронт против 2 млн. боснийцев и албанцев. В тогдашней военной истории Негош обоснованно выделял Наполеона (1769-1821), австрийского эрцгерцога, полководца и военного теоретика Карла Габсбурга (1771-1847), прусского фельдмаршала Г.Л. фон Блюхера, (1742-1819), английского фельдмаршала А. У. Веллингтона (1769-1852), генералиссимуса А.В.Суворова (1730-1800), вождя Первого Сербского восстания Г.П.Карагеоргия (1762-1817), австрийского фельдмаршала К.Ф.Шварценберга (1771-1820), генерал-фельдмаршала М.И.Кутузова (1745-1813). Больших сражений, подобных тем, которые Пётр I давал в Северной войне 1700-1721 гг. в Черногории быть не могло. Негош был стеснён в своих действиях и не мог замышлять походов за пределы Черногории, так как Россия в то время была заинтересована в мире с Турцией и Австрией. Но для спасения сербства он был готов поднять восстание в Герцеговине, Боснии

⁴⁶ Бурковић Ж. Његош у писмима. Подгорица, 2005. с.213-214.

⁴⁷ Бескровный Л.Г. Стратегия и тактика Русской армии в Полтавский период Северной войны // Полтава. К 250-летию Полтавского сражения. М., 1959. С.21-25; его же: Русская армия и флот в XIX веке. М., 1973. С.16.

⁴⁸ Марјановић М. Црна Гора очима Европе... С.16.

и Албании, с 4 тысячами черногорцев пройти сквозь турецкие владения и заставить сербскую власть воевать с турками⁴⁹. В бою у Грахово в 1843 г. полководец Негош умело воспрепятствовал соединению турок из Албании и Герцеговины и искусно выбрал позицию⁵⁰. В 1848 г. он предлагал «знаменосцу южных славян» - хорватскому бану Й.Елачичу выслать на помощь австрийцам 2 тысячи черногорцев, в 1849 г. собирался предоставить 4-5 тысяч воинов Русской армии фельдмаршала И.Ф.Паскевича для подавления венгерского восстания.

Светлых минут у Негоша было намного меньше, чем у царя. Русский император никогда не сомневался, что может переkreпить страну и мир. Он видел свои детища – новую армию, флот, «парадиз»-Петербург, счастье великих побед и преображённую Россию. За необузданность своих страстей император расплатился в финале мучительной болезнью и предсмертной 13-дневной агонией. Негош, сравнивая себя с прикованным Прометеем, тоже сознавал силу и величие своей души: *«Благодарю, Тебя, Господи, ибо ты меня на Земле над миллионнами душой и телом украсил»*. Но к концу жизни его всё сильнее угнетали политическая скованность, разочарованность в идее славянства, крах надежд на освобождение южных славян, непримиримая вражда с турками, внутренние распри и несправедливость старейшин⁵¹. К тому же Владыка Раде был скорее светским господарём, чем святым отшельником и неизбежную тягу к женской красоте⁵² не мог сублимировать в молитвенный экстаз. Всё это и особенно призрак смерти - неожиданно вспыхнувший туберкулёз исподволь подточило его здоровье. За 6 лет до смерти, в 1845 г., Негош построил себе на горе Ловчен единственную в мире часовню-гробницу, откуда была видна любимая им Черногория. Перед смертью, в муках от боли в груди, он говорил собравшимся: *«заповедаю вам свободу и независимость Чёрной Горы, защищайте их до последней капли крови!»*⁵³.

«Слава Тебе, показавшему нам свет!» - такова была написанная по-русски первая фраза в завещании, восхвалявшая Господа:

⁴⁹ Бан М. Три сусрета... С.139, 151.

⁵⁰ 12-15 тыс. турок потеряли убитыми и ранеными 150 чел., 4-4,5 тыс. черногорцев - 11 убитыми и 20 ранеными. Мучибабић С. Његошев допринос развоју војне мисли и вештине (1. Новембар 1813.- 19 октобар 1851) // Друштвено-политичка мисао Његоша... С.235, 237.

⁵¹ Негош писал Е.Гагичу 11 ноября 1847, что старейшины облыжно обвиняли его в «тирании, кровожадности, славолубии и воинственности». Бурковић Ж. Његош у писмима. Подгорица, 2005. С.195.

⁵² О монашеских томлениях Негоша см. «Трагови љубавнога живота» в кн.: Секулић И. Његошу књига дубоке оданости. Београд, 1951. С.116-127.

⁵³ Спасић К.Ј. Његош и французи... С.246-247.

«Насколько непостижимая великость Твоя с детства облекла меня гимном Божественной радости, удивления и красоты, настолько с ужасом глядел и оплакивал я бедственную судьбу человеческую. Слово Твоё из Ничто Всё сотворило, закону Твоему всё покорно, человек же смертен и должен умереть»⁵⁴.

* * *

Великие рождаются и среди больших и малых народов. Появление на севере и юге славянства двух славянских гениев не было случайным – им предназначалось вырвать свои народы из отсталости. Оба великих реформатора сожгли себя в огне деяний. Негош утвердил европейские органы власти и укрепил династию Негошей, которая правила до 1918 г. Забытая богом османская провинция стала заметной страной на европейской арене. Он стал национальным героем сербского и черногорского народа и всего славянства⁵⁵.

Сравнение двух могучих преобразователей может оправдать некорректный вопрос из сферы фантазий - а что, если бы Владыка Раде правил на Неве, а Пётр Великий родился среди скал в Черногории? Царь, ни на йоту не отступая от жестоких приёмов и, «поднимая на дыбы» воинственные племена, был бы изгнан ими с Балкан или убит. Негош, которому всё было по плечу, «мягкой силой» и с меньшей кровью мог бы провести такие же кардинальные преобразования, как первый русский император, отстроил бы северную Пальмиру и также упорно воевал бы с противниками. Правитель Черногории «шагал от вершины к вершине, со звезды на звезду. Он поднимал человека на высоту, чтобы оттуда видеть красоту мира»⁵⁶.

⁵⁴ Завещание Петра II Петровича Негоша 20 мая 1850 г. - Milović J. Njegoš u slici i rijeci. Titograd, 1974.

⁵⁵ Библиография о Петре II Петровиче насчитывает около 10 тысяч названий. См.: Osolnik V. Istorija književnosti o Petru II Petroviću Njegošu. Podgorica, 1999; Спасић К. Његош и французи... С.731. Ему в 1881 г. посвящена опера «Черногорцы» чешского композитора К.Бендла (либретто И.О.Весели). // Научни састанак слависта у Вукове дане: реферати и саопштења. Београд, 1990. Т.18/2. Његошево песничко дело. Београд, Нови Сад, 1988. С.526-527.

⁵⁶ Велимировић Н. Религија Његошева. Пето издање. Шабац, 1987. Репр.: Београд, 1921. С. XIII, 28.

V. A. ARTAMONOV

TWO REFORMERS – PETER II NJEGOSH
AND PETER I THE GREAT

Summary

In the XIX century, the „Favorite Country” of Russian tsars – Montenegro, was perceived as a strong support in the Balkans. In mutual relations Russia and Montenegro were seen as „equals.”

In the harsh conditions, after the defeat of the Serbian feudal kingdom, Montenegro revived military democracy, comparable to the time of the Slav mass settlement in the VI-VIII centuries. Revived ancestral institutions and blood feud escalated into tribal wars.

Petar II Njegoš should not be compared with his contemporary, conservative Nicholas I (1796-1855), but with Peter I the Great (1672-1725). Both strong and brilliant, but lonely reformers, they had a broad outlook, vast memory, curiosity and capacity for work. Both were inspired by the patriotic idea - to bring their people to the path of the advanced countries.

After a visit to St. Petersburg in 1833, metropolitan Rade firmly and confidently started centralization of his country. Njegoš's radical reforms were the same as those of Peter the Great.

It was not a question of blindly copying Russian experience. Metropolitan was in love with the customs of his people and tried to blend all in with their national character. After visiting St. Petersburg Njegosh refused to impose European style and deliberately wore traditional clothing.

Petar II was a philosopher, a metaphysician of the Earth and Universe. His spirit was inspired by Montenegrin, Serbian, Slav and universal idea of unification. For centuries „Mountain Wreath” held the torch of folk epics. Njegosh became the „father of the nation” like G.Washington, Sun Yat-sen, Kemal Ataturk, Mahatma Gandhi.

Варвара Б. ХЛЕБНИКОВА*

ЗАГАДКА ЛИЧНОСТИ ПОЭТА И ПРАВИТЕЛЯ ПЕТРА НЕГОША В ТРУДАХ П.А.РОВИНСКОГО

ABSTRACT: Works of famous Montenegrin poet Petar Njegoš inspired Russian specialist in Slav history P.A. Rovinsky to write a monograph, containing a successful attempt to describe the personality of the Montenegrin ruler.

KEY WORDS: *P. A. Rovinski, Njegoš, Montenegro, humanity.*

Славянский мир в 2013 г. отмечает двухсотлетие со дня рождения черногорского поэта Негоша. В России проходят научные конференции и издаются юбилейные сборники¹. Так происходит не впервые. В конце XIX века, в год 75-летия владыки Петра II тоже выходили многочисленные статьи и монографии крупных российских ученых, в которых описывались исторические заслуги выдающегося черногорца. Среди трудов, посвященных жизни и творчеству Негоша, особое место занимают произведения П.А.Ровинского². Ясно, что прожив в Черногории более двадцати лет, пройдя ее всю много раз и узнав этот народ лучше, чем кто бы то ни было, славист не мог обойти своим вниманием личность поэта, философа, политика, борца за свободу славян Петра Негоша.

* Ауторка је доцент кафедры регионалних истраживања факултета иностраних језика и регионоведения МГУ имени М.В.Ломоносова

¹ Петар II Петровић Негош – митрополит, реформатор, поет. М., Институт славјановедения РАН, 2013

² Ровинский П. Значение владык в истории Черногории (Читано на торжественном собрании СПб. благотворительного общества 6 апреля 1886 г.// Известия СПб.благотворительного общества. 1886, №№ 4-5; Ровинский П.А. Петр II (Раде) Петровић Негош владыка черногорский (1830-1851). СПб., 1889; Ровински П. Петар Петровић Његош и Ј. Гагић руски конзул у Дубровнику: Са владичиним писмима из архива руског конзулата у Дубровнику // Јавор. 1886, №№1-10; Ровински П. Владика Црногорски Петар II по одзивима странијех писаца // Књижевни лист. 1902, №№ 3,4,5,6,9-10

П.А.Ровинский взялся за эту тему в те же годы, когда вышла в свет книга П.А.Лаврова «Петр II Петрович Негош, владыка черногорский и его литературная деятельность»³. Многократно подчеркивая научный успех П.А.Лаврова, славист все же считал, что далеко не все стороны жизни и деятельности владыки нашли полное освещение и правильную оценку в монографии, что исторические источники, за которыми следовал П.А.Лавров, иногда были однобокими, что многие поступки и решения Негоша выглядели в контексте общеполитических и черногорских дел первой половины XIX в. не совсем так, как это трактовал Лавров. П.А.Ровинский в начале своей книги написал, что не хотел бы полемизировать или исправлять П.А.Лаврова. Он даже не стремился во что бы то ни стало дополнить то, что можно было бы описать по-другому, хотя от дополнений, исправлений и возражений, конечно, не удержался. Замысел П.А.Ровинского был в том, чтобы представить Негоша не просто политиком или литератором. Славист хотел показать масштаб этой выдающейся фигуры, разгадать загадку его трагической судьбы, передать российским читателям харизму владыки, под обаяние которого попадали даже заклятые враги. Если труд П.А.Лаврова – это образец кропотливого позитивистского исследования, пример дотошного изучения и научной критики источников, то книга П.А.Ровинского «Петр II (Раде) Негош, владыка черногорский 1830 - 1851»⁴ стала своего рода панегириком славянскому поэту, не уступив в научности монографии П.А.Лаврова.

П.А.Ровинский не только не скрывал своей пристрастности и увлеченности поэтом, он акцентировал на этом внимание читателей, убеждая их, что деятельность Петра II никого не может оставить равнодушным. Почему ученый решился на столь смелый в академической среде шаг? Почему он так безусловно оправдывает все поступки и замыслы Негоша? Почему позволил себе, будучи зрелым и успешным исследователем, так восторженно писать о человеке, который заслужил разные, противоречивые и даже негативные оценки современников? Попробуем найти ответы на эти вопросы.

Славист считал очень важными для понимания всего, что делал Негош, те особые обстоятельства, при которых обычный юноша вдруг оказался митрополитом. Очень почитаемый черногорцами владыка Петр I Негош (1784-1830 гг.) перед смертью назначил своим преемником родственника Радивоя (Раде) Томова Петровича потому, что от монашеского сана отказался другой кандидат на место митрополита. По мнению П.А.Ровинского, сам Петр I Негош не видел в племяннике за-

³ М., 1887

⁴ СПб., 1889

датков для церковной деятельности. Он готовил мальчика к светской жизни, сделав его учеником известного тогда писателя и общественного деятеля С.Милутиновича. Раде был веселым подростком, писал дяде смешливые письма и рано проявил повышенный интерес к литературе. К тому же внешность юноши была совсем не монашеской: высокий рост, удивительной красоты лицо, статность привлекали к нему внимание окружающих, но мало в ком такая привлекательность вызвала благочестивые мысли. П.А.Ровинский высказался прямо – Раде был слишком красив, чтобы быть монахом. Узнав о завещании дяди и о том, что народное собрание готово выполнить волю покойного митрополита, молодой человек разрыдался и спрятался; когда же его нашли и «буквально вытолкнули к народу»⁵, он не знал, что делать. Племенные старейшины подсказывали, как именно нужно благославлять паству. Так поэт Негош оказался пленником своей судьбы.

Правда, современные черногорские исследователи полагают, что П.А.Ровинский ошибался, называя юного поэта митрополитом поневоле. В качестве аргументов выдвигаются общеизвестные факты, что племянник много времени проводил в Цетинском монастыре в обществе дяди, что его можно считать воспитанником Петра I. Все это так, однако у П.А.Ровинского были основания думать, что Раде Петрович в юности мечтал не о церковной жизни, а о литературном поприще, о путешествиях, о знакомстве с другими странами и народами. Письма юноши и самые ранние литературные произведения Негоша наводили на такие размышления. Славист полагал, что всю недолгую жизнь Петр II отказывался вести торжественные церковные службы потому, что не очень хорошо знал их распорядок: «Сделавшись монахом поневоле, он никогда не мог примириться с этим саном, и потому всегда и во всех случаях избегал монашеской рясы и священнодействия в церкви»⁶. У владыки при жизни и после смерти были недоброжелатели, которые упрекали его в пренебрежении обязанностями митрополита, в нежелании соблюдать монашеские уставы и даже в ленности. И.Гагич, которому Министерство иностранных дел России поручило курировать черногорские дела, доносил в Петербург: «На счет нравственности и поведения владыки, как многие черногорцы, так и австрийцы предосудительно выражаются. Говорят, что владыка ни малейше не старается благочестием и справедливостью снискать доверие своей духовной паствы; напротив же соблазнительным поведением своим навлекает на себя опорочение и мерзение. Он только и занимается охотой и стихотворством»⁷.

⁵ Ровинский П.А. Петр II (Раде)... С.22

⁶ Там же, с.78

⁷ Там же, с.79

П.А.Ровинский был убежден, что Гагич напрасно так поверхностно судил о поступках Петра II. Честность с самим собой, ясное понимание, что он не церковный человек, заставляли Негоша вести скорее светский, чем монашеский образ жизни. Русского ученого очень огорчало, что современники поэта редко задумывались, почему он так мало похож на монаха и чем ему пришлось пожертвовать для своего народа.

По мнению П.А.Ровинского, на протяжении всей жизни Негоша угнетала тяжелая ответственность за черногорцев, она была непосильной ношей для любого правителя в те времена. Страна была замкнута со всех сторон владениями турецкого и австрийского императоров, не располагала ни развитым хозяйством, ни ресурсами, вела непрерывную войну с соседями албанцами и постоянно голодала. Жизнь и смерть подданных оказались в руках человека, мечтавшего о другом поприще – о поэзии и философии. Петр II надорвался, неся непосильное бремя ответственности и мучительно отыскивая хоть какие-то возможности накормить свой народ. Враги владыки распускали слухи о его скупости, о том, что он утаивал суммы, присланные из России, ставили ему в вину введение небольшого, но тяжелого для бедняков налога. Однако оснований для подобных обвинений, по мнению П.А.Ровинского, не было. Когда Негош умер и огласили его завещание, то выяснилось, что невероятными усилиями он смог собрать и поместить в банк небольшой капитал, проценты с которого должны были поддерживать народ в голодное время. Кроме того, русский ученый считал нужным обратить внимание тех, кто критически отзывался о Петре II, на гордость и порядочность черногорского лидера. Как философ и политик, полный чувства собственного достоинства, Петр тяготился необходимостью просить помощь за границей, даже если это была помощь из России: «Владыку мучил принцип существования на чужой счет, которого народ не понимал и не хотел понимать»⁸. Вводя налог и копя деньги, он стремился сделать свою страну хоть немного самостоятельной. Уважение к черногорскому народу и самоуважение, особую щепетильность Негоша П.А.Ровинский видел и в том, что владыка никогда не опускался до популярничания (или как сегодня говорят, популизма): «...не искал себе популярности дарами и какими бы то ни было подачками главарям, ни задабриванием и угощениями массы...»⁹. При этом митрополит «лично не пользовался ни копейкой народной, а напротив, давал народу свое»¹⁰. Именно стремлением к самостоятельности, к общественному прогрессу, к повышению жизнеспособности Черногории

⁸ Там же, с.74

⁹ Там же, с.94

¹⁰ Там же, с.212

были продиктованы мероприятия, призванные укрепить центральную власть вообще и личную власть владык. Петр II продолжил начинания Петра I, цель которых состояла в создании прообраза государственных учреждений. В своей монографии П.А.Ровинский центральное место отвел роли Негоша в дальнейшем политическом развитии черногорского общества. Славист много раз подчеркнул преемственность политического курса митрополитов, нацеленность этого курса на светские задачи, на то, чтобы родилось черногорское государство. Поэтому все, что было сделано Петром II на политическом поприще - упразднение должности губернатора, пытавшегося теснить владык, пресечение племенных конфликтов и суровое наказание зачинщиков беспорядков, казни политических противников, введение особой должности казначея, попытка создать народную школу и многое другое – российский ученый одобрял и приветствовал.

Столь же высоко оценил П.А.Ровинский и внешнеполитическую деятельность митрополита. Славист слишком хорошо знал реалии балканской политической жизни. Черногорцы убивали врагов и отрезали их головы, отбивали у соседей скот и мстили за гибель близких. Они не давали спуска ни одной враждебной акции турецкой администрации, не оставляли без ответа ни одной вылазки албанцев. Часто давали повод праздным путешественникам из Европы распускать слухи о своей жесткости и склонности к насилию. Но только так, по мнению ученого, черногорский народ смог выжить во враждебном окружении. Великие европейские державы, в том числе и Россия, уже научились заключать компромиссы в трудных вопросах, приспособились разграничивать сферы интересов, договорились о поддержании спокойствия на Балканах. От своих союзников, больших и малых, великие державы ждали послушности и предсказуемости. В таком направлении в течение многих лет старался корректировать дипломатические акции Негоша российский консул в Дубровнике И.Гагич, контролировавший черногорские дела. Но путь компромиссов и уступок был закрыт для Черногории в XIX в., ей нечего было уступать, и никто из соседей не считал нужным пойти ей навстречу. Единственная уступка, на которую согласился владыка, это передача Австрии монастыря Маине и его окрестностей. Многие соотечественники сурово порицали митрополита за это, не зная, какое серьезное давление оказал на Петра II российский посланник И.Гагич. П.А.Ровинский, анализируя действия Петра II и И.Гагича в вопросах внешней политики, сравнивая масштаб личности двух современников, ярко описал, как мелок, трусоват и непоследователен в своих донесениях в Петербург представитель великой державы Гагич. И как отважен до самопожертвования, дерзок и смел был вла-

дыка Негош, руководивший крохотным народом. Не приветствуя пустой бравады и излишней воинственности, наказывая своих подданных за нарушение мира на границе, Петр II настойчиво давал понять турецким чиновникам и военачальникам, что от них он ждет того же. Он не позволял запугивать себя демонстрацией силы или неожиданными провокациями, добываясь военными и дипломатическими средствами признания интересов Черногории. Так случилось после военных стычек и долгих письменных препирательств по поводу местечка Грахово. Успех владыки, как полагал П.А.Ровинский, был очевидным, потому что итогом трудной борьбы стало письменное соглашение 1838 г. «между независимыми областями – Черногорией с одной стороны, и пашалуками Боснийским и Герцеговинским с другой», о разграничении спорных угодий в этой местности. «Это был первый публичный акт, - писал славист, - которым со стороны Турции Черногория признавалась независимой областью»¹¹. Особой заслугой митрополита П.А.Ровинский называл умение заставлять соседей уважать себя и искать мира с Черногорией, не обладая «ни десятой долей тех материальных средств», какими располагали неприятели¹². Медленно, но твердо продвигалась черноморская элита к независимости. Важно и то, что Петр II не был «узким патриотом и служил всю свою жизнь не только черноморскому народу, но и целому Сербству, освобождение и объединение которого составляло его заветную черту»¹³. Таким образом, ученый обозначает место владыки в политической истории всего южного славянства, настаивая на том, что нельзя ограничивать его деятельность только географическими рамками Черногории.

Особое место в монографии П.А.Ровинского заняла тема литературного наследия черноморского поэта. Филологический аспект нужен был слависту не для того, чтобы оценить талант Негоша, но для того, чтобы лучше понять его как человека, как мыслителя, решающего мучительные проблемы бытия, ищущего ответ на вопрос, почему на долю отдельных людей и даже целых народов выпадают невыносимые тяжкие испытания. В поэзии Негоша исследователь обнаружил две характерные черты, которые, казалось бы, мало сочетаются. Это ощущение полного одиночества и бесприютности, с одной стороны, и с другой, непоколебимая оптимистическая вера в то, что мир, сотворенный Богом, прекрасен и гармоничен. Свое одиночество правитель Черногории нес как тяжелую ношу всю жизнь. В юности это чувство было настолько сильным, что он готов был оставить родину и отправиться в дальние

¹¹ Там же, с.102

¹² Там же, с.122

¹³ Там же, с.97

края: «Знаете ли вы, что я много раз думал бросить все и отправиться в Америку...», - сказал он однажды¹⁴. В зрелом возрасте митрополит не мог себе позволить такой слабости, не мог даже в мыслях оставить свой народ на произвол судьбы, но и не избавился от беспокойства и тревоги, нигде не испытывал умиротворения: «Домашний кров представляет собой единое убежище от рассвирепевшей и дикой бури. Я сужу так по себе, потому что меня всегда преследует противный ветер, а прибежища для меня, можно сказать, и нет до могилы», - писал Негош в ноябре 1847 г.¹⁵ В «Горном венце», который П.А.Ровинский считал «верхом поэтической славы владыки», образ Даниила, призвавшего истребить потурченцев в рождественский вечер, это, в сущности, образ Петра II. Славист напоминает читателям монолог Даниила, подчеркивая, что эти слова отразили мироощущение самого поэта: «А что я могу сделать? И с кем? Мало рук – малая и сила: соломенка, брошенная в вихорь, сирота горемычный, у которого нигде нет никого. Мертвым сном спит мое племя; слезам моим нет родителей; для меня затворено небо, не принимает оно от меня ни плача, ни молитвы»¹⁶. П.А.Ровинский отметил сходство вымышленных слов с содержанием одного из писем Негоша, в котором владыка назвал себя великомученником, а свое несчастное отечество «голой сиротой». Такое неизменное страдание, сиротство, печаль не просто окрасили трагизмом литературные произведения, они, несомненно, сократили жизнь поэта. П.А. Ровинский был убежден, что преждевременная смерть настигла Петра II не случайно: «Объяснением может служить жизнь этого владыки, от самых ранних лет полная тяжелых забот и огорчений, и его деятельность без отдыха и без отрады; страшная работа головой и сердцем, вечное напряжение нервов, труд и горе сломили крепкую натуру...»¹⁷.

Однако Негош – настоящий оптимист, не потерявший веры в Бога и в справедливость, несмотря на свою горькую судьбу. Поэму «Лучи микрокосма» завершает обращение к Творцу, которое, по словам слависта, стало «целым гимном к мудрости и свету солнца»: «Сладка чистая святая вода из Твоего бессмертного источника! От Твоего светлого взгляда исчезает в страхе мрак, от Твоего священного шествия рушатся богохульные алтари; Ты поразил смерть воскресением; небо оглашается похвалою Тебе, земля прославляет своего Спасителя!»¹⁸ П.А.Ровинский убежден, что черногорский правитель нашел правиль-

¹⁴ Там же, с. 75

¹⁵ Там же, с. 150

¹⁶ Там же, с. 160

¹⁷ Там же, с. 178

¹⁸ Там же, с. 157

ные ответы на все трагические вопросы, что тяжелые испытания не заставили усомниться, но, напротив, укрепили веру в осмысленность истории. Итогом философских размышлений и поэтических трудов Петра Негоша стала непоколебимая убежденность, что «душа человеческая бессмертна, и представляет отражение светлого ума Бога». И также твердо владыка по мнению слависта, верил в человеческий разум: «Рядом с бессмертием души человека, поэт выше всего ставит его мысль, ум и просвещение»¹⁹. Возможно, поэтому творчество черногорского монаха не оставляет равнодушным и современного читателя, живущего в таком странном секулярном постмодернистском мире, где отрицаются очевидные вещи и библейские пороки объявлены добродетелями.

Также П.А. Ровинский высоко ценил литературное наследие Петра Негоша за народность, которую считал «главным достоинством», позволившим достичь уровня «высшей художественности». Народность отразилась не только в том, что «Горный венец», например, полон народных преданий и песен, обрядов и традиций, пословиц, примет, что там есть живой язык, доступный любому и в то же время удивительно богатый и образный. Народность произведений Негоша в том, что они несут мощный просветительский заряд, что они пробуждают интерес к чтению и литературе вообще. «Народность эта дает себя знать особенно из того, что в Черногории цитируют его многие, совершенно безграмотные, иногда даже не знающие, что это сочинение владыки; и наоборот: в «Горском венце» вы встречаете массу изречений, о которых никто не может сказать, взяты ли они владыкой у народа, или народ усвоил их от владыки и употребляет как народные пословицы», - отметил славист²⁰. Такое слияние души народа и души писателя составляет суть поэтического гения.

Наконец, еще одна тема, поднятая П.А.Ровинским в книге о Негоше. Это тема безграничного обаяния, харизмы, не только внешней, но и внутренней красоты, которыми был наделен Петр II. Внешний облик митрополита был слишком привлекателен, красота его носила, можно сказать, греховный характер и породила у современников самые нескромные подозрения, когда они читали лирические стихи поэта. Обвинения в нецеломудренности митрополита высказывались и до, и после его смерти; они заставили П.А. Ровинского собрать немало свидетельств тех, кто знал владыку, чтобы опровергнуть подобного рода домыслы. Славист подчеркивал, что все, кто лично встречался с Негошем, вольно или нет подпадали под его обаяние, а это не объяснить только

¹⁹ Там же, с.157

²⁰ Там же, с.159

симпатичной внешностью. Как будто сговорившись, современники рисовали почти одинаковый портрет: «Личность владыки, в какую бы среду ни была поставлена она, в каком бы обществе не находилась, везде была бы замечена, всегда оставила бы по себе след... Прекрасной наружности, роста очень высокого даже между черногорцами, с выражением умным, глазами более задумчивыми, чем блестящими, он имел манеры чрезвычайно приятные; ничего нервного, резкого, угловатого в обращении. Владыка привязывал к себе с первого знакомства; но кто знал его ближе, тот не мог не привязаться к нему всей душой», - процитировал П.А.Ровинский воспоминания Е.П.Ковалевского²¹ привел еще немало подобных описаний, вышедших из-под пера итальянцев, англичан, немцев. «Владыка своим образованием, манерами и разговором способен был очаровывать людей, так что мог повести их за собой, куда хотел», - утверждал серб М.Медакович²². Можно, конечно, предположить, что такое завораживающее впечатление на иностранцев Негош производил своей образованностью и талантом. Но такое же очарование испытали и те, кто не был слишком образован, кто был из вражеского стана, жители сопредельных турецких областей или османские чиновники, имевшие по службе дело с Петром II. В своей книге П.А.Ровинский часто упоминает о том с каким невольным почтением относились к правителю Черногории даже его противники. Доказательством необычной харизмы Негоша стал случай, описанный А.Н.Поповым. Митрополит путешествовал из Дубровника в Котор на пароходе, и все пассажиры начинали вести себя очень чинно, как только замечали его. Австрийцы, по словам А.Н.Попова, искали повод заговорить, а албанцы бесхитростно обратились к русскому путешественнику с просьбой: «Попроси господаря, чтобы он позволил нам поцеловать его руку». Попов выразил удивление, потому что албанцы были католиками и «врагами» православного епископа. Они ответили: «Мы соседи и уважаем его... Он юнак и добрый человек»²³.

Всеобщая любовь и уважение не сделали митрополита ни высокомерным, ни надменным, ни падким на лесть. П.А.Ровинский отмечал, что Петр II всегда держал определенную дистанцию с людьми, искавшими его расположения и дружбы. Славист подчеркнул, что владыка не выносил раболепия и угодничества: «Не искал и не терпел он лести, особенно противно было ему холопство, какого бы вида оно ни было, в угодливом ли чиновнике, или в трактирном слуге. А как человек проницательного ума, он не легко давался в обман и потому выбор его падал

²¹ Там же, с.203

²² Там же, с.205-206

²³ Там же, с.197

действительно на лучших людей»²⁴. Поэтому, воспользовавшись выводами П.А.Ровинского, современные исследователи имеют все основания говорить, что Негош не только оставил неповторимый след в черногорской культуре, он подбирал и готовил кадры для будущих государственных начинаний, тем самым создавая базу для провозглашения Черногории княжеством. В личности владыки мы видим то, что редко уживается в одном человеке: богатая художественная фантазия и творческий потенциал сочетались с политическим здравомыслием и практицизмом.

Эти многочисленные свидетельства дали П.А.Ровинскому основания не верить в обвинения, выдвигаемые оппонентами Петра II, и оставить за собой право считать черногорского правителя личностью выдающейся, цельной и прекрасной во всех отношениях. Само собою разумеется, что мы не обязаны принимать целиком точку зрения слависта. Мы можем предпочесть менее восторженные и более критические изыскания П.А.Лаврова. Однако то искреннее восхищение, которое выразил П.А.Ровинский, проливает свет не только на личность Петра II. Многое можно сказать и об авторе «Черногории в ее прошлом и настоящем»²⁵. Прожив долгую, трудную, очень содержательную жизнь, пройдя через увлечение революцией, много путешествовавший по свету, побывавший на войне и видевший гибель людей, страдавший от безденежья и знавший голод не в переносном, а буквальном смысле, П.А.Ровинский сам остался удивительно чистым и привлекательным человеком. Как много сходства обнаружит исследователь, когда сравнит портрет русского слависта, оставленный современниками, с тем, что Ровинский писал о Негоше. Он как будто вложил в образ поэта все, во что верил и что ценил. Подлинный демократизм и стремление в меру своих сил помочь, настоящий, а не показной гуманизм, доказанный трудной и продолжительной общественной деятельностью, умение отказать от материальных благ во имя науки – все это с полным основанием можно сказать о П.А.Ровинском. Поэтому его романтические представления о черногорской истории и о деятелях того времени не вызывают отторжения у современных исследователей, прекрасно понимающих, в чем славист ошибался. П.А.Ровинский стал таким же подвижником российской науки, каким был его герой Негош в деле борьбы за свободу славян.

²⁴ Там же, с.212

²⁵ Ровинский П.А. Черногория в ее прошлом и настоящем. СПб., тт.-III, 1888-1915

Varvara B. HLEBNIKOVA

MYSTERY OF THE PERSON OF THE POET AND RULER
PETAR NJEGOŠ IN THE WORKS OF P. A. ROVINSKI

Summary

P.A. Rovinsky assumed large amount of historical sources of XIX century as a basis of his monography about Njegoš. Scientist stated, that Njegoš was an outstanding person who had a huge influence on his circle. Not only friends and admirers of his literature talent, but also his political opponents fell under his influence.

In all the political and literature ideas of Njegoš P.A. Rovinsky sees his special talent, farsight, constancy and succession.

Scientist estimates Petar II so high, because he found an embodiment of his own ideals in Njegoš' deeds. Letting others to judge Njegoš Rovinski only kept admiring him.

Наталья Д. БЛУДИЛИНА*

РУССКИЕ ИСТОРИОСОФСКИЕ МИФОЛОГЕМЫ В НАЧАЛЬНОЙ ПОЭЗИИ НЕГОША

ABSTRACT: This article examines the early poetry of Peter Petrovich Njegoš: his first collection of poems „Cetinje Hermit” (1833), written under the impression of a journey to Russia. Analysis was given of the metaphorical images in one dedicated to Nicholas I and the future Emperor Alexander II as well as others. There, Njegosh gives grandiose images of the Russian Empire, poetically weaves together Russian and Slavic patriotism and these poems show great respect for the glory and power of the Russian state. For Montenegrin poet, Russia was a messianic prototype of culture, he saw a new force that is truly able to renew humanity.

KEYWORDS: Njegoš, early poetry, the Russians mythologems, artistic images of emperors Peter I, Nicholas I, Alexander II, Russia, St. Petersburg, Moscow, the Neva River, the Don, Derzhavin, Zhukovsky.

Поэтическое дарование Петра Петровича Негоша нашло первое свое выражение в подражании народной песне. Влияние народной стихии на молодого начинающего певца прекрасно изображено П. А.Ровинским, он рассказывает, как молодой Раде проводил свое детство на высотах Ловчена, где пас стада своего отца¹.

В 1829 году юному Негошу попала одна русская книжка о последней войне императрицы Екатерины Великой с турками. Раде, хорошо зная церковно-славянский, без затруднения понял русскую книгу и, воодушевившись русскими победами, написал об этой войне песню, которую распевалась тогда в Черногории под звуки гусель. К

* Авторка је доктор филолошких наука, водећи научни сарадник Института светске литературе им. А. М. Горьког РАН, професор Государственной академии славянской культуры.

¹ П. А. Ровинский: «Петр II (Раде) Петрович Негош». Санкт-Петербург, 1889.

этим первым опытом, относится и песня «Цермничане», напечатанная Милутиновичем в Черногорских и Герцеговинских песнях (1833. 75 стихов)². По ней можно судить насколько молодой поэт умел искусно подражать народной песне. Те же, что и в народных черногорских песнях эпитеты, например, «крвава шехер Подгорица», «поље широко» и т.д., сохранены народные выражения: «западе друму», «жећи певердана», «брешки пушки живи огањ даје»³.

Но особенно хороша была написанная Радом в семнадцать лет песня «Бој Руса са Турцима 1828 године»⁴. И по объему (свыше 700 стихов, содержание всей этой песни с переводом отрывков передано у П.А. Лаврова⁵), и по красоте, и по патриотическому одушевлению она может считаться одним из лучших подражаний Негоша народной песне. В заметке к отдельному изданию этой песни говорится, что народ черногорский так ее полюбил, что почти всякий Черногорец знал её наизусть и охотно поет под звуки гусель⁶.

В этой песне владыки русский император Николай I представлен защитником всех балканских христиан без различия народности, страшным туркам и непобедимым. Страх внушаемый туркам русским именем, прекрасно выражен в речи сановников султана, когда они узнают об объявлении войны: они в страхе, что если «Москов» объявил войну, ни никому из них это не любо; но с ним воевать напрасно; они с тревогой говорят, что с воцарения Петра они несли поражение в каждой битве, ему уступили половину своего царства, теперь «Москов» отнимет и другую. Призванный на совет древний старец Настрадаин советует султану согласиться на все требования русского царя, ибо всякий «Москов» предпочтет погибнуть за своего царя, и свою веру, чем сделаться царем в Турции. Далее следуют воспоминания старца Настрадаина, который помнит все войны, всякую битву и постоянно ведет войну с «Московами», и является поэтическим олицетворением судьбы Турции в прошлом и настоящем. В его речи образно соединены Негошем мифологизация событий и сатирически гротескное описание «мук» турка от страха перед геройством «Московов». Во время Петра I, когда велись непрерывные войны с русскими, три раза смени-

² С. Милутиновић: «Пѣванія черногорска и херцеговачка, собрана Чубром Чойковићемъ Черногрцем». Будим, 1833.

³ С. Милутиновић: «Сарајлија, Пјеванија црногорска и херцеговачка, приредило Добрило Аранитовић». Никшић, 1990. № 25.

⁴ П. П. Његош: «Бој Руса са Турцима 1828 године // Петровић-Његош Петар II: Лиек јарости турске». Цетин. Печатано у Штампари Црногорској. 1834.

⁵ С. Калезић: «Његошу пјесници». Београд, 1940.

⁶ П. П. Његош: «Бој Руса са Турцима 1828 године // Петровић-Његош Петар II: Лиек јарости турске». Цетин. Печатано у Штампари Црногорској. 1834.

лись у старца Настрадаина волосы и три раза вырастали кровавые. Но и Петра мог он перенести, пока не родилась «великая гяурка» (Екатерина II) и воцарилась императрицей «московской». От страха пред ней и ее генералом Кутузовым повыпали, у него все зубы «из верхней и нижней челюсти». Тогда в битве турки проливали кровь, было 12 сильных турецких юнаков, а когда они бежали, не осталось ни одного. По его словам, турки оказались такими трусами, что все бежали, куда глаза глядят, и все к своему Стамбулу, чтобы укрыли их от «гяура» турчанки. Только старик Настрадаин остался в Адрианополе, раненым от руки казака, здесь его лечили доктора и вынули из его плеч 74 копья, которые вонзили в него казаки во время бегства⁷. Эти гиперболизированные «муки» старца Настрадаина — кара Господня, жестокий урок захватчикам чужих земель!

Можно вспомнить строки русского поэта Г.Р. Державина (он был известен Негошу), написанные «На взятие Измаила» в 1790 г.: «Луна полна на башнях крови / Поникли гордой Мекки брови / Стамбул склонился вниз челом».

В заключении песни «Бој Руса са Турцима 1828 године» выражена уверенность, что близится конец владычеству турок в Европе:

И нек зна се, докле је свијета,
Како чини больи од горега;
И нек знаде грдни Османлија,
Да каурка може родит цара,
Тер уз цара божијега дара.
Па ако му јш једаред кресне,
Да без чуда из Европе скокне:
Нек излази, откуда је доша;
Вријеме је, скок је његов проша;
Он га тамо, не бит ни овамо.
Све бијеле виле од свијета
Сад питају Махмута султана,
Како му је с Русом ратовати,
Какви су му Турни витезови,
Мудро ли му збори Настрадаине.
У Ал⁴ се виле топрв домислиле,
Николају царске даре дају
Пак султана Русине одбрану:
Све да воле, што је не волео,

⁷ Там же.

Да се соли, што је не солио.
И то било, истина је било:
Оће нама мир и здравље било⁸.

Так поэтическое дарование молодого Негоша нашло первое свое выражение в русской теме и в подражании народной песне. Это было вполне естественно в стране, в которой не было дома, где бы не раздавались гусли, под мелодию которых воспевались бесчисленные славные подвиги народных героев, хранителей сербской независимости и доблестных борцов против мусульманского нашествия. (По черногорскому воззрению: «Те се гусли у кућу не чују, / Ту је мртва и кућа и људи», т.е. «Где не слышно гусель в доме, / Мертвы и дом и люди»⁹.)

Но одного влияния народной стихии недостаточно было для развития поэтического таланта молодого юноши. Хорошо известен факт благотворного воздействия на Негоша сербского писателя Симеона Милутиновича (он приехал в эти годы в Черногорию, в Цетинье) и познакомил молодого поэта с европейской романтической литературой.

В 1830 году юный Раде был выбран приемником умершего владыки Петра I. Заботы об управлении страной и борьба с турками мешали ему заниматься поэзией. Лишь, вернувшись из России в 1833 году, владыка издал первое собрание своих стихотворений «Цетинский Пустынный»¹⁰. Большая часть заключавшихся в них стихотворений написана под впечатлением поездки по России. Любезное радушие, с которым был принят молодой владыка в Петербурге, оставило в его душе благодарное воспоминание, а могущество и богатство России, успехи русского просвещения вызвали чувство почти восторженного поклонения. Потому и неудивительно, что большая часть стихов сборника посвящена России. Из них три оды — Николаю I (№ 2 «Ода на дан рођења сверусијског Императора Николаја првога»; № 3) и тогдашнему наследнику престола, будущему императору Александру II (№ 4 «Ода на дан рођења Наследника руског престола Царевића»). В их поэтической форме Негош придерживается традиционного жанра торжественной оды; высокого стиля и лексики, соответствующих значительному содержанию. В этих стихах Негош связывает воедино русский патриотизм и славянский: «О славянство, со времени своего появления славное, / с алтаря сердца и души принеси искренние и чистые жертвы / ... Ныне день

⁸ П. П. Негош: «Бој Руса са Турцима 1828 године // Петровић-Негош Петар II: Лиек јарости турске». Цетин. Печатано у Штампари Црногорској. 1834.

⁹ П. А. Ровинский: «Петр II (Раде) Петрович Негош». Санкт-Петербург, 1889.

¹⁰ П. П. Негош: «Пустиняк Цетински. Списао у Црной Гори на Цетинио 1833 године». Цетин. Печатано у Штампари Црногорској. 1834.

рождения Николая, твоего Марса/ истинного царя твоего Олимпа./ ... Храбрый русский да будет твоим вождем на пути к славе...»¹¹

В первой оде, на 25 июня, день рождения Николая I, дан его образ как Зевса «громовержца», идеального монарха: «правосудного, милостивого, в делах мудрого и великого, на ратном поле храброго, на престоле великодушного», его рука «держит счастье и несчастье половины трех частей света», одних низвергает, других воздвигает, ее помощи ищут многие, «притекая» под ее защиту¹². Очевидно, здесь находит отражение многолетняя славянская литературная традиция восприятия силы монарха как помазанника Божьего: он явлен как могущественный человек-творец, сеющий свет во тьме и представляющий волю Бога на земле.

Представлен в стихах и грандиозный метафорический образ России с ее огромными просторами «от моря Балтийского до Черного», исполненный могучей деятельной энергией: «вскипающие» своими водами Москва, Нева, Волга, Дон всему миру «от Германии до Китая» «гласят славные дела» «потомка Романова». «Раскаты грома» посылает Зевс, русский царь, с высоты гор «славянского Олимпа», которые пробуждают от давнего сна все народы: «Николай восстанавливает их права, охраняет и защищает с обнаженным мечом в руках». Он держит на плечах «гордый, льдами покрытый Кавказ», «схватившись за его твердую ось», потрясает его, и его «дикие обитатели» падают к его ногам, признают его своим государем. Его рука сокрушила царство персов и османов. «Всё это деяния славянского царя и куплено дорогой славянской кровью!» — восклицает поэт, и призывает: «Трепещите и падайте ниц перед ним сопротивные!»¹³

Далее в оде следует призыв к русской нации: «Но всех больше радуйся ты, великое русское племя, которое идешь шагами Рима, под управлением Николая; тебя осеяло молодое солнце (млади Феб). Дух Петра и Фридриха сидят на высоком троне, он мудро властвует тобой, одевает тебя в одежды новой славы; под его мудрой властью ты возросло и возрастёшь превыше всякаго рода на земле. Слава Галла и Британца помрачится пред твоей...»¹⁴

В русской поэзии XVIII – первой половины XIX века есть подобная мифологема, связанная с образом Петра Великого. Преобразователь России представлен символом богатырской мощи человека, гигантом

¹¹ Там же.

¹² Там же.

¹³ П. П. Ёгош: «Пустыняк Цетински. Списао у Црной Гори на Цетиню 1833 године». Цетин. Печатано у Штампари Црногорской. 1834.

¹⁴ Там же.

и исполином, как эпический герой, повелевающий стихиями и отстаивающий также опоэтизированную Россию: «На запад смотрит грозным оком / Сквозь дверь небесну Дух Петров, / Во гневе сильном и жестоком / Преступных он мятет врагов» («Ода на прибытие ея величества великия государыни императрицы Елисаветы Петровны...»). По М.В.Ломоносову — священная историческая миссия России, заповедованная предками, нести в Европу мир, Россия стремится образумить западные народы, получившие жестокий урок войны, призывает их жить в добрососедстве: «Народы, ныне научитесь, / Смотри на страшну гордых казнь, / Союзы разрушать блюдитесь, / Храните искренню приязнь...» («Ода на прибытие ея величества великия государыни императрицы Елисаветы Петровны...»). Высоким одическим стилем о величии России писал Г.Р.Державин: «Услышь, услышь, о ты, вселенна! / Победу смертных выше сил; / Внимай Европа удивленна, / Каков сей росссов подвиг был. / Языки знайте, вразумляйтесь, / В надменных мыслях содрогайтесь; / Уверьтесь сим, что с нами Бог; / Уверьтесь, что его рукою / Один попрет вас росс войною, / Коль встать из бездны зол возмог!» («На взятие Измаила»).

В финале оды Негош пафосно призывает всех славян сплести «венцы бессмертия» и венчать ими главы Николая и Александра: «А мы, твои братья, в горах черногорских, мы любящие глас свободы, / в наших простых сердцах воздвигнем памятник защитнику наших прав Великому Николаю, / и вовек он будет в них стоять чистый, пылающий искренностью, / подобно лучам светлого солнца в чистом брильянте»¹⁵.

Негош в этой оде оставляет в стороне все ошибки и неудачи культурного европеизированного развития России, которые привносились извне, или имели внутренний временный характер (смотри также ниже анализ оды Неве).

Российская «молодая» светская культура, рассматриваемого периода, действительно содержала много положительного для других народов. Она динамично развивалась на протяжении XVIII века и не имела тех негативных характеристик, которые присущи были более «старой» европейской цивилизации. Начало XIX века явило активный поиск лучшими умами национальной идеи, формирование национального самосознания: необходимо было осознать специфику собственной национальной культуры, выяснить ее место в европейской и мировой истории, определить ее исторический потенциал и перспективы развития. Самоосмысление России в мировом контексте, сопоставление идеалов и действительности, особенности реализации теории прогресса стали важными составляющими формирования русской идеи, приводят ее к

¹⁵ Там же.

мысли о своей особой миссии. Весь XIX век «говорили» о самоценности России независимо от степени ее преэминентности по отношению к Византии и Западу, ее специфическом положении между Востоком и Западом, явилась тогда мысль об особом назначении России, о ее богоизбранности как страны, являющейся оплотом истинной веры (и продолжает реализовываться в разных формах вплоть до нашего времени!)

В экспрессивном духе написана и другая ода Негоша императору Николаю I, в которой он прославляется, как победитель турок и защитник христиан от неверных, и которой предпослан многозначительный эпиграф:

Шта ћеш мају плести вјенец,
Кад му га је сплео творац¹⁶.

Можно здесь провести также параллель с творчеством Державина, в одах которого героико-патриотическая тема занимает большое место: боевые подвиги русского народа поэт прославлял всю свою жизнь, начиная с 1780-х годов, когда шла русско-турецкая война, и кончая победами над Наполеоном. Войне с турками посвящены известные его стихотворения: «Осень во время осады Очакова» (1788), «На взятие Измаила» (1790). Главным героем этого цикла является не российский самодержец, а другой державный исполин — «росс», обобщенный образ русского воинства: «О росс! О род великодушный! / ... О исполин, царю послушный!» («На взятие Измаила»). Следуя за ломоносовской традицией, Державин в эмоционально приподнятой манере, с помощью торжественной лексики рисовал картины боя, в которых проявляет чудеса храбрости росс — «исполин», «твердый и верный», чья «твердокаменная грудь» смело противостоит врагу: «О кровь славян! Сын предков славных! / Несокрушаемый колосс! / Кому в величестве нет равных, / Возросший на полсвете росс!» («На взятие Измаила»).

Ода Негоша на день рождения наследника, будущего императора Александра II, столь же как и другие насыщена и торжественными метафорами, и яркими аллегориями и метафизическими олицетворениями, которые создают грандиозный образ свершения чудесного и судьбоносного для России события.

Здесь создан замечательный в своей экспрессии лик державной столицы — «Петрова града», как могучего Громовержца, ликующего в своей неуёмной силе: «Чудное совершается! / Петров град сияет, / блещет, сыплет молнии, / бросает грома / и над ним в воздухе / текут ог-

¹⁶ П. П. Негош: «Пустиняк Цетински. Списао у Црной Гори на Цетиню 1833 године». Цетин. Печатано у Штампари Црногорској. 1834.

ненные реки». Город поэтически оживает под пером Негоша: «Светлая и славная Нева / идет смело и весело / плести венец бессмертия / великому новорожденному, / а чудный Петрополь / в ее водах / видит радостное лицо, / гордится и веселится, / потому что видит рождение / наследника своей славы, / во всем подобного отцу»¹⁷. Безусловно, здесь сказываются и живые впечатления поэта посетившего Петербург, которым он восхищался, а в его поэзии рождались образы, призванные символически зафиксировать победы человеческого гения, которому сама природа плетет ему венец бессмертия.

Негош в своих одах близок известной традиции русской литературы: Петербург как символ победы человеческого гения над стихией представлен в творчестве многих русских писателей, и в их числе и романтиков. По В.А. Жуковскому (в этом он следовал за Шиллером), человек достигает согласия с силами божества, природы, с силами собственной своей судьбы именно через культуру и цивилизацию, доцивилизационное прошлое человечества мрачно и кроваво. В.А. Жуковский в своей поэзии прославил цивилизацию как основу благоденствия человечества, и не только материального, но и духовного.

Поэту Негошу далее слышится голос храброго русского: «Здравствуй и преуспевай Александр! / Да будут тебе примером / твои великие родители, / иди по их стезям и быстро достигнешь всемогущества древнего Рима...»¹⁸

Подобное обращение есть в оде Г.Р. Державина «На рождение в севере порфирородного отрока» (написана по поводу рождения будущего императора Александра I, впервые опубликована в «Санктпетербургском вестнике», 1769, № 12):

Возрастай, дитя прекрасно!
Возрастай, наш полубог!
Возрастай, уподобляясь
Ты родителям во всем;
С их ты матерью равняйся,
Сравняйся с Божеством.

Сравним у Негоша:

Жив', напредуј Александре!
Примером ти нека буду

¹⁷ П. П. Негош: «Пустиняк Цетински. Списао у Црной Гори на Цетиню 1833 године». Цетин. Печатано у Штампари Црногорской. 1834.

¹⁸ Там же.

Твои вели родители,
Путем сваким хајде њиним...

И ниже:

Расти брже, Александре!
Славенскога рода сунце¹⁹.

Не забыта черногорским поэтом и древняя русская столица: «Москва, мать русской славы», которая тоже «веселится и с поспешностью стекается в храмы, приносит к алтарям жертвы, и их фимиамы вместе с сердечными молениями возносятся к престолу Вседержителя. А звон колоколов оглашает воздух, и звуки их чрез облака достигают и небес»²⁰. Этот небесный «аккорд» придает оде мистическое и пророческое звучание.

Следующая примечательная строфа уводит нас на берега «быстрого и славного Дона со своим храбрым населением», которого поэт призывает: «гордись больше, чем любые реки в мире: рождение твоего великого атамана тебя осветило и на веки украсило твой берег венцом славы»²¹. Отряд элитных казачьих подразделений являлся личной охраной государя, и Негош не раз мог их лицезреть при выезде Николая I со свитой в Петербурге. Мифологически создан поэтом образ Дона, как колыбель казачества, стойких защитников царя и отечества.

Венчают оду строчки, проникнутые славянским патриотизмом: «И всему славянству есть причина вместе с русскими веселиться дню рождения наследника. Будь жив и здоров на благо всем; будь восстановителем прав славянских народов и твердым их щитом, подобно своему храброму отцу; расти скорее Александр, солнце славянского племени; ты дашь нам свет и даруешь свободу»²².

Последним стихам суждено было стать пророческими: после войны 1878–1879 годов за освобождение славян от турок, после которой получили независимость Сербия и Болгария, Александра II, прозванный Освободитель (за освобождение русских крестьян от крепостного права) сделался освободителем и славян.

Между ранними стихотворениями Негоша есть и одно, посвященное державной Неве, олицетворяющей могущество просвещенной

¹⁹ Там же.

²⁰ П. П. Негош: «Пустиняк Цетински. Списао у Црной Гори на Цетину 1833 године». Цетин. Печатано у Штампари Црногорской. 1834.

²¹ Там же.

²² Там же.

России: «Река Нева, гордость человечества! Ты прославила свой исток больше, чем Дунай, Нил и старый Евфрат. Отовсюду ты дивно украшена воздвигнутыми творцу храмами, царскими дворцами и другими зданиями; берега свои осыпала ты бисером, просвещением — самым драгоценным камнем. Из тебя выросли цветы истинного и гуманного знания»²³.

Здесь и в других одах дан метафорический образ слияния воедино природы и культуры, что может послужить характерным для того романтического времени доказательством и специфичности, и более совершенного характера культуры по отношению к природным образованиям, которые она себе подчиняет, покоряет. Сознание культурного человека склонялось к активному воздействию на природную среду, к культу разума, к достижению прагматических человеческих целей. В его основе — идея сотворенности природы, а стало быть, упорядочивания ее угрожающей стихийности человеком, убежденность в превосходстве разума человека над природой. Образно обосновывается «философия тождества», фундаментальный принцип которой — абсолютное тождество природы и духа: природа одухотворена. Такое миропонимание в рассматриваемую эпоху подкреплялось немецкой идеалистической философией, шеллингианством, которым были покорены романтические умы русских поэтов-любомудров. Ф. Тютчев писал в 1836 году: «Не то, что мните вы, природа: / Не слепок, не бездушный лик / — В ней есть душа, в ней есть свобода, / В ней есть любовь, в ней есть язык...»²⁴.

Державный символ России — двуглавый орёл — явлен в этих стихах Негоша философско-поэтической развернутой метафорой с глубоким геополитическим смыслом: «С твоих берегов летят во все стороны орлы, верных защищают, неверных сокрушают и тем до небес возвеличивают твое имя, далеко они разстилают свои крылья, покрыли ими одну шестую часть света, другим дают закон и охрану. Дальний многолюдный Китай приносит дары твоим орлам, чтобы не омрачили они имя Пекина. Гордый Париж и надменный Стамбул отдавали в твои руки свою судьбу и ты увенчала их падших»²⁵.

Непростая история завоеваний России описана поэтически в нескольких строчках, насыщенных художественными тропами: «Часто с гневом протекаешь ты кровавою и своими валами уносишь безбож-

²³ Там же.

²⁴ И. И. Замотин: «Романтизм двадцатых годов XIX столетия в русской литературе». Т.2. Санкт-Петербург–Москва, 1913. С. 40–45.

²⁵ П. П. Негош: «Пустыняк Цетински. Списао у Црной Гори на Цетиню 1833 године». Цетин. Печатано у Штампари Црногорской. 1834.

ников. Собрала ты воедино все короны от северной и до восточной стороны. Непрístupный и высокий Кавказ преклонился пред твоими орлами»²⁶.

Нева в стихах дана и как олицетворение морского могущества России, явленного и другими фольклорно-славянскими образами кораблей-«лебедей»: «От истока и до устьев ты покрыта кораблями с развевающимися на них флагами... Ты воздвигла огромный храм Нептуну, в котором плавают лебеди и вылетают на широкие воды океана, разрезают грудями их страшный мрак, взмахивают крылами над грозной Фетидой. Их громы от морских пучин до небес оглашают имя Славянина, славного от своей колыбели»²⁷.

Венчает и скрепляет сущностным смыслом стихотворение, как и в других одах, «славянский» мотив: «О, Нева! Век бы тебе протекать со славой на гордость народам, храбрым Русским и братьям Славянам; вечно бы на тебе царствовать венчанному славой дому Романовых»²⁸.

Все рассмотренные в ранней поэзии Негоша метафорические, метафизические, символические образы (молодой гений точно «прозревал» их!) разных «ликов» русской цивилизации и истории отразили важнейшие геополитические идеи того времени.

В конце XVIII – начале XIX века начинается смена цивилизационной парадигмы. Под воздействием немецкой философии и романтизма постепенно складывается теория локальных цивилизаций. Европейская «периферия» (с конца XVIII века немцы, с 30-х годов XIX века — и русские) начинала оспаривать первенство Западной Европы в мировом развитии и искала теоретическое обоснование для фиксации своего культурного своеобразия. Тогда и воскрешаются идеи об особом пути и значении России — теперь уже подкрепленные опытом немецких философов: Гердера, Гегеля, Шеллинга, Шлегеля²⁹ (возможно, молодой Негош уже мог через Милутиновича или, пребывая в России, познакомиться с этими идеями). В 1821 году Гегель в письме барону фон Икскулью, своему ученику из России, писал о великой миссии России, приходящей на смену изжившим себя европейским государствам. Особенно значимыми для русской мысли оказались в этот период идеи Шеллинга, высказавшего в работе «Система трансцендентального идеализма» мысль о том, что космополитическое состояние («мировое государство») есть провиденциальная цель истории, но эта цель может быть достигнута

²⁶ Там же.

²⁷ Там же.

²⁸ Там же.

²⁹ И. И. Замотин: «Романтизм двадцатых годов XIX столетия в русской литературе». Т.2. Санкт-Петербург–Москва, 1913, с. 40–45.

только усилиями всего человеческого рода, т. е. отдельных индивидов и отдельных народов. В курсе лекций «Философия мифологии» Шеллинг говорил о кризисе западной рационалистической традиции.

В связи с этими идеями особенно значимо стихотворение № 8 с эпиграфом:

Ко оће превеће,
Изгуби и вреће³⁰

Здесь владыка прославляет недавнее славное прошлое России в 1812 году — борьбу с французским нашествием под предводительством Бонапарта. Победа над Наполеоном, вполне воплотившим прометеевский, героический тип личности, приобретает здесь символическое и метафизическое звучание.

Это важное событие русской и мировой истории. В войну 1812–1814 годов огромное количество русских людей непосредственно соприкоснулось с Западом, а Запад — с мощью русской армии, и на этом фоне расцветает в русском сознание своей национальной самобытности. Слияние всех этих факторов воедино и обусловило возникновение в России идеи национального мессианства. Размышляя над судьбами цивилизации, русская философская мысль и поэзия 1820–1840 годов приходит к противопоставлению материальной и бездуховной цивилизации Запада славянскому миру, организованному на духовных началах единства и любви: эти идеи были духовно сродни поэзии Негоша.

Рассмотренные оды, написанные молодым Негошем на русскую тему проникнуты славянским патриотизмом и уважением к славе и могуществу русской державы. Россия для черногорского поэта уже в ту пору представляла собой мессианский прототип культуры, во внутренне осознаваемую задачу которого входит создание высшего божественного порядка в неупорядоченной вселенной, виделась ему той новой силой, которая действительно способна обновить человечество.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Ј. Деретић: «Историја српске књижевности». Београд, 1996.
2. И. И. Замотин: «Романтизм двадцатых годов XIX столетия в русской литературе». Т.2. Санкт-Петербург–Москва, 1913, с. 40–45.
3. С. Калезић: «Његошу пјесници». Београд, 1940.

³⁰ П. П. Његош: «Пустиняк Цетински. Списао у Црной Гори на Цетиню 1833 године». Цетин. Печатано у Штампари Црногорској. 1834.

4. П. А. Лавров: «Петр II Петрович Негош». Москва, 1887.
5. В. Латковић: «Петар Петровић Његош». Београд, 1963.
6. С. Милутиновић: «Пѣванія черногорска и херцеговачка, собрана Чубром Чойковићемъ Черногрцем». Будим, 1833.
7. С. Милутиновић: «Сарајлија, Пјеванија црногорска и херцеговачка, приредио Добрило Аранитовић». Никшић, 1990. № 25.
8. П. П. Његош: «Бој Руса са Турцима 1828 године // Петровић-Његош Петар II: Лиек јарости турске». Цетин. Печатано у Штампарии Црногорској. 1834.
9. П. П. Његош: «Бој Руса са Турцима 1828 године // Цјелокупна дјела Петра II Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића». Београд: Народна култура, 1936.
10. П. П. Његош: «Пустиняк Цетински. Списао у Црној Гори на Цетиню 1833 године». Цетин. Печатано у Штампарии Црногорској. 1834.
11. П. П. Његош: «Пустињак цетињски // Дјела Петра II Петровића Његоша». Панчево: Наклада Књижаре Браће Јовановића, 1885.
12. П. П. Његош: «Пустињак цетињски // Цјелокупна дјела Петра II Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића». Београд: Народна култура, 1936.
13. П. П. Његош: «Цјелокупна дјела». I–IX. Београд, 1952.
14. М. Поповић: «Његош». Београд, 1962.
15. П. А. Ровинский: «Петр II (Раде) Петрович Негош». Санкт-Петербург, 1889.

Natalia D. BLUDILINA

RUSSIANS MYTHOLOGEMS IN POETRY OF NJEKOŠ

Summary

This article explores the early poetry of Peter Petrovich Njegoš: his first collection of poems «Cetinje Hermit» (1833), written under the influence of a journey to Russia, most of these poems is dedicated to the Russian theme in terms of its historiographic mythologies. Analysis of the metaphorical images of poems on Nicholas I and the then heir to the throne, the future Emperor Alexander II, and others is given. The Prince gives the grandiose fantasies of the Russian Empire, poetically weaves together Russian patriotism, as well as Slavic, poems are imbued

with respect for the glory and the might of the Russian State. To Montenegrin poet Russia was a messianic prototype culture perceived internally to create the highest divine order in disordered universe, it was seen by him as the new force that is capable of updating the humanity.

Neda DONAT*

NJEMAČKI PREVOD *GORSKOG VIJENCA* OD JOHANA KIRSTEA I NJEGOVI ODJECI U NAUČNOJ I STRUČNOJ JAVNOSTI NA NJEMAČKOM GOVORNOM PODRUČJU

ABSTRACT: *The paper deals with the first translation of Mountain wreath in German, done by Austrian Johan Kirste, as well as the reflections of that translations in scientific public of the German-speaking area in the second half of XIX century. At the time, Kirste's translation met mostly the positive critics in the press and scientific circles of Austria and Germany, providing to the spreading and positive reception of the south-Slavic culture and literature in the countries of German-speaking area.*

Key words: Petar II Petrović Njegoš, Mountain wreath, German translation, Johan Kirste, Austria, Vienna, Germany

Lako je pronalaziti omaške ili nesavršena mesta kod najboljih prevodilaca, ali je teže shvatiti svu složenost i važnost njihovog posla.

Ivo Andrić

Svaki narod ima svoje literarno blago koje brižljivo njeguje i koje istovremeno želi da predstavi stranoj javnosti, a to predstavljanje je povezano sa mukotrpnim radom prevođenja.¹

Petar II Petrović Njegoš se ubraja u pjesnike koje je teško prevoditi, a posebno se *Gorski vijenac* smatra djelom koje je gotovo „neprevodivo“, poput drugih remek-djela svjetske književnosti u stihu, kao što su Geteov *Faust*, Šekspirove ili Rasinove drame, Puškinov *Evgenije Onjegin*, Danteova *Božanstvena komedija* i mnoga druga djela.

Miloš Đorđević je u tekstu povodom objavljivanja drugog prevoda *Gorskog vijenca* na njemački jezik četrdesetih godina XX vijeka,² a koji je uradila Srпкиnja Katarina Jovanović, naveo da su ta djela teško prevodiva jer

* Autorka je predavač njemačkog jezika na Fakultetu za turizam i hotelijerstvo Univerziteta Crne Gore u Kotoru.

¹ Neda Donat, *Tri njemačka prevoda Gorskog vijenca*, Beograd, 2004, str. 11.

² Katarina Jovanovits, *Der Bergkranz*, Leipzig, 1939.

su velika po čistoti svoga etosa i po jačini opštečovječanskog u sebi. U njima se ogleda nacija iz koje su ponikla, ona su tumači narodnog karaktera.³

Autorka zapažene knjige o Petru II Petroviću Njegošu, Isidora Sekulić, koja je nadahnuto pisala o jeziku *Gorskog vijenca* i o problematici prevode-nja, izrazila je sumnju da ovo djelo može biti prevedeno, kako je i napisala u jednom svom radu pod naslovom: „*Gorski vijenac možda prepevati ga, nika-ko prevesti*“⁴. Navela je da će prevodioci: „*Mestimično u tekstu možda biti po-bednici, ali na mnogo više mesta pobeđeni*.“⁵

Ovo djelo je teško prevodivo i zbog činjenice da nije uvijek jasno značenje pojedinih stihova. Teorijsko stanovište crnogorskog njegošologa Slobodana Tomovića da „*tumačenja literature pretpostavljaju radost novog stvaranja u okvirima stvorenog, u izuzetnim slučajevima ona mogu da dose-gnu vrijednost primarno stvorenog*“⁶, može se primijeniti i na književni prevod. Prevodenje je umjetnost, a dobar prevod novo umjetničko djelo. Rad prevodioca pri tome predstavlja duhovnu transmisiju između raznih vreme-na, naroda, kultura i jezika. U tom duhu pisala je i Isidora Sekulić: „*Najlepša, a možda i jedina koegzistencija naroda je u umetnostima: a najdragoceni-jim trudom postignuta koegzistencija leži u prevedenim knjigama*.“⁷ Pri tome je prevodenje teže što je veća uloga jezika u umjetničkom „građenju“ teksta.

Sumnje, dileme i problemi koje izaziva prevod Njegoševe poeme na strani jezik, nijesu, međutim, uticale na pojavu prvog prevoda *Gorskog vijen-ca* na njemačkom jeziku. Nepunih 40 godina nakon izlaženja *Gorskog vijen-ca* pojavio se prvi integralni njemački prevod djela, koji je snažno odjeknuo u književnim, ali i drugim intelektualnim krugovima.

Godine 1886. u Beču se, 39 godina nakon objavljivanja *Gorskog vijen-ca* pojavio „*Der Bergkranz*“, prvi prevod ovog djela, iz prevodilačkog pera Austrijanca Johana Kirstea (Johann Otto Ferdinand Kirste, 1851–1921)⁸, ro-đenog u Gracu samo nekoliko dana pred Njegoševu smrt.

Johan Kirste je studirao klasičnu filologiju, sanskrit, uporednu gramati-ku, orijentalne jezike, slavistiku itd. na univerzitetima u Gracu, Jeni, Lajpcigu, Berlinu i Beču. Tokom 1884. godine proveo je nekoliko mjeseci u Beogradu, usavršavajući tamo svoje znanje srpskog jezika.⁹ Pored usavršavanja srpskog jezika, Kirstea su zanimala i pitanja jezika i književnosti.¹⁰ U časopisu *Archiv*,

³ Милош Ђорђевић, „Горски вијенац у новом немачком преводу“, *Летопис Матице Српске*, књ. 353, св. 5-6, 1940, стр. 432.

⁴ Исидора Секулић, *Из домаћих књижевности I*, Београд, 1985, стр. 204-215.

⁵ *Ibid.*, стр. 209-210.

⁶ Слободан Томовић, *Коментар Горског вијенца*, Никшић, 1986, стр. 37.

⁷ Citirano prema: P. Поповић, *Исидорина бројаница*, Београд, 1996, стр. 250.

⁸ Johan Kirste, *Der Bergkranz*, Verlag von Carl Konegen, Wien, 1886.

⁹ S. Vulović, u prikazu ovog prevoda o Kirsteu piše da je on boravio u Beogradu 1880. godine „radi praktičnog izučenja srpskog jezika, koji je još onda dosta dobro razumevao“.

¹⁰ С. Костић, „Његошев Горски вијенац на немачком“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XXXI, св. 1-2, Београд, 1965, стр. 27.

Johan Kirste sa suprugom

Vatroslav Jagić

koji je uređivao Vatroslav Jagić, objavio je nekoliko priloga iz slovenske filologije.¹¹ Kirste je napisao i članak na srpskom u *Stražilovu* o nekim glasovnim pojavama u srpskom jeziku.¹²

Na prevodu *Gorskog vijenca* Kirste je radio nekoliko godina, a o njegovom radu na prevodu se čulo već ranije. Šest godina prije izlaženja prevoda iz štampe je *Stražilovo* za 1880. godinu objavilo vijest o Kirsteovom radu, a zatim je o prevodu koji je u pripremi pisano i u Jagićevom *Archiv für slavische Philologie*.¹³

Kirste se nije nigdje eksplicitno izjasnio kako je došlo do toga da upravo on prevede *Gorski vijenac*. Marina Ličen smatra da je „prevod rađen jamačno u funkciji potvrđivanja austro-ugarske politike, koja je širila svoje južne granice pod parolom zavodađenja reda i mira u turskoj provinciji Bosni i Hercegovini. Prevod *Gorskog vijenca* je poslužio kao afirmacija takve politike, mada prevodilac u svom kratkom predgovoru ističe pesničke vrednosti dela.“¹⁴

Naslov *Gorski vijenac* je preveden doslovno kao *Der Bergkranz*, a takav prevod naslova će zadržati i ostala dva prevodioca na njemački jezik, Katarina Jovanović (1939) i Alois Šmaus (1963). U podnaslovu stoji *Die Befreiung Montenegros* (Oslobađanje Crne Gore). Dakle, već od prve stranice knjige Kirste

počinje sa objašnjavanjem. Ispod naslova i podnaslova stoji da se radi o istorijskom prikazu sa kraja 17. vijeka.

Slijedi kratak predgovor prevodioca. Kirste kaže da je *Gorski vijenac*, bez sumnje, jedna od najljepših tvorevina novije srpske književnosti i da je

¹¹ *Archiv für slavische Philologie*, Band V. 377. Zum slavischen Palatalismus; Band VIII. 395. Die Entstehung der Präpositionen bezЪ, vuzЪ, izЪ, nizЪ, prêzЪ und razЪ.

¹² *Ibid*, str. 8.

¹³ Светислав Вуловић, „Његушев Горски вијенац у немачком преводу“, Прештампано из „Самоуправе“, Београд, 1886, стр. 5.

¹⁴ Марина Лицен, „Шмаусов превод Његошевог Горског вијенца“, реферат саопштен на научном скупу: Превођење *Горског вијенца* на стране језике, ЦАНУ, 28. 5. 1998. стр. 1.

njegovom autoru uspjelo da na majstorski način da sliku života iz crnogorske prošlosti, opiše običaje, navike i shvatanja ljudi. *Gorski vijenac* naziva pjesmom (Gedicht) koja stoji između epa i drame i navodi da se u djelu pojavljuju kola koja u mnogo čemu podsjećaju na antičke horove. Kirste ističe da razumijevanje ovog značajnog djela nije lako ni domaćem čitaocu, jer autor djela koristi slikovit jezik sa puno aluzija na istorijske događaje; u to je upleo i običaje, a sve opisuje starim, sada već nestalim jezičkim oblicima.

Da bi čitalac lakše shvatio tekst, u fusnotama su objašnjenja u vezi sa pojedinim istorijskim ličnostima, kao i objašnjenja događaja, običaja, geografskih lokacija i sl. Objašnjenja su, napominje autor, preuzeta najčešće iz *Rječnika* Vuka Karadžića. Kirste dodaje da je došao u iskušenje da povuče paralelu između srpskih, germanskih i indijskih prastarih, paganskih običaja, ali da je od toga ipak odustao jer tome nije mjesto u jednom prevodu.¹⁵

Autor prevoda u svom Uvodu čak objavljuje i uputstvo kako treba čitati neka srpska slova. Čitaocima koji žele da saznaju nešto više o tim glasovima, on upućuje na svoj rad u Jagićevom Arhivu.¹⁶

Iako je Kirsteov predgovor vrlo kratak, germanista Miljan Mojašević ističe „da je ovaj Predgovor značajan za nemačku pozitivnu predstavu o srpskom narodu i po onom delu kojim informiše o srpskoj srednjovjekovnoj istoriji i posebno o Crnoj Gori i Njegošu.“¹⁷

Interesantno je istaći da *Posveta Prahu oca Srbije* u Kirsteovom prevodu nije prevedena, niti autor pominje njeno postojanje. (*Posvetu* je prevela samo autorka drugog prevoda, K. Jovanović).

Sam prevod *Gorskog vijenca* je na 112 strana. Prevod ima 2819 stihova, kao i original; prevedeni su stih za stih i sačuvan je deseterac. *Gorski vijenac* je Kirste podijelio u devet slika (Bilder). Fusnota ima 138. Primjetno je da je broj fusnota posebno velik u prva četiri prizora, u kojima ima 118 fusnota, a u ostalih pet slika je samo 20 fusnota. Ova činjenica je logična, prevodilac naime u prva četiri prizora upoznaje čitaoca o najvažnijim činjenicama, potrebnim za razumijevanje stihova, tako da je tih nepoznatih podataka u daljem tekstu sve manje. Broj fusnota na jednoj stranici varira od 1 do 12. Gotovo polovina fusnota su napomene u vezi sa određenim ličnostima, a ostale napomene se tiču geografskih lokacija i običaja. Manji dio napomena je o istorijskim događajima.

Na kraju knjige je na devet stranica objašnjeno devet riječi: Alp, Hajduken, Hexen, Klageweiber, Kukuk, Patronatstag, Schulterblatt, Wehrgeld, Weihnachtsscheite (mora, hajduci, vještice, narikače, ptica kukavica, krsna slava, gledanje u pleće, krvnina i bratski mito, badnjak). Ovako detaljno opi-

¹⁵ Johan Kirste, op. cit, str. V-VII.

¹⁶ *Archiv für slavische Philologie*, V, str. 377-390.

¹⁷ Миљан Мојашевић, „Његош код Њемаца“, у: *Петар II Петровић Његош, личност, дјело и вријеме*, ЦАНУ, Подгорица, 1995, стр. 344.

sivanje običaja je zasigurno u funkciji približavanja sadržaja *Gorskog vijenca* čitaocu iz jedne drugačije sredine i sa drugom kulturnom baštinom i moralnim normama.¹⁸

Autor prevoda je izuzetno savjesno pristupio poslu prevodenja, što je ocijenila i kritika. Ubrzo nakon pojavljivanja Kirsteovog prevoda došlo je do prvih polemika koje, međutim, nisu dobile šire razmjere.

Iste godine kada je objavljen prevod u bečkom listu „*Deutsche Zeitung*“¹⁹, na prvoj strani izlazi članak pod naslovom „*Ein montenegrinischer Dichterbürst*“²⁰. Autor članka je Hajnrih Rener²¹ (Heinrich Renner), koji podsjeća da je on u tom istom listu dvije godine ranije pisao o ličnosti i djelu Njegoša. Nije dakle slučajno što Rener daje prikaz Kirseovog prevoda. On je inače i odličan poznavalac prilika na Balkanu. Rener govori o Njegošu, formi i jeziku djela, o životnoj filozofiji *Gorskog vijenca*. On takođe pokušava čitaocima objasniti uzroke koji se doveli do istrebljenja poturica, do „vjerovatno varvarske kazne“, ali koja je, po njemu, bila u interesu „slobode i nacionalnosti“²².

O samom prevodu kaže da se Kirste „*suviše ropski držao originala... ali da je ipak dao jedno zaslužno djelo, jer ako jedna slovenska književnost zaslužuje da je upozna njemačka publika, onda je to srpska... Ko želi da razumije Crnu Goru i njene borbe, njene osobenosti i njeno herojsko požrtvovanje u borbi protiv Turaka, taj mora najprije u sebe primiti Gorski vijenac, i zbog toga od sveg srca pozdravljamo Kirsteov prevod. Takvo djelo može da kaže više nego stotinu istorijskih djela i bezbrojni politički članci.*“²³

Drugi članak o Kirsteovom prevodu izlazi sedam dana kasnije u bečkom listu „*Die Presse*“²⁴ takođe na prvoj strani, pod naslovom „*Der Bergkranz*“, a autor se potpisao sa V. G. U članku se njegov autor prvo osvrće na značaj *Gorskog vijenca*, djela koje je zbog literarne vrijednosti zaslužio da bude prevedeno na njemački jezik. Zatim su ukratko opisani Njegošev život i rad, pri čemu se ističu Njegoševa fizička ljepota, ali i strogoća kojom je kažnjavao one koji krše zakon. Opisani su i Njegoševo školovanje, njegovo učenje nekoliko svjetskih jezika, te dar za pisanje. Prije nego što se detaljnije upusti u analizu *Gorskog vijenca* i njemačkog prevoda, V. G. pominje i Njegoševo

¹⁸ Neda Donat, *op. cit.* str. 35-38.

¹⁹ Heinrich Renner, Ein montenegrinischer Dichterbürst, *Deutsche Zeitung*, Nr. 5223, Wien, 17. Juli 1886, str. 1-2.

²⁰ Crnogorski vladika-pjesnik

²¹ O Hajnrihu Reneru nam nisu poznati bliži podaci, osim činjenice da je 1897. godine u Berlinu štampano drugo izdanje njegove knjige *Durch Bosnien und Herzegovina kreuz und quer*; (Kroz Bosnu uzduž i poprijeko), gdje on na 567 strana daje svoje impresije ovog dijela Balkana. Prvo izdanje izašlo je samo godinu dana ranije i razgrabljeno je u kratkom roku.

²² Heinrich Renner, Ein montenegrinischer Dichterbürst, u: *Deutsche Zeitung*, Nr. 5223, Wien, 17. Juli 1886, str. 1.

²³ Heinrich Renner, Ein montenegrinischer Dichterbürst, u: *Deutsche Zeitung*, Nr. 5223, Wien, 17. Juli 1886, str.2.

²⁴ V. G., Der Bergkranz, u: *Die Presse*, Nr. 203, Wien, 24. Jul 1886, str. 1-2.

djelo *Luča Mikrokozma*, te da su na njegovo stvaralaštvo nesumnjivo uticala i Miltonova djela. Autor članka prepričava sadržaj „devet slika“ na koje je podijeljen Kirsteov prevod, a kao ilustraciju za moćan jezik kojim je djelo pisano i formu stiha daje 22 stiha iz tužbalice. On govori i o formi djela, te sumnja da bi ono moglo biti izvedeno na pozornici, jer mu nedostaje dramatičnost. O prevodu autor kaže da „zaslužuje svaku pohvalu, ne samo zato što je prvi, već i zato što se po metru i izrazu najvećom strogošću pridržava originala. Razumljivo je što se one lijepe pojedinosti koje sačinjavaju nacionalni duh, aromatični miris... u prevodu gotovo sasvim gube, ali tu dr Kirste nije nimalo kriv.“²⁵ Na kraju autor prikaza prevoda zaključuje da čitaoci treba da budu zahvalni Kirsteu što imaju priliku da upoznaju ovu „crnogorsku Ilijadu“, tj. remek-djelo iz književnosti jednog drugog naroda.

Nakon ova dva članka objavljena u bečkim novinama u julu 1886. godine, izašlo je nekoliko prikaza Kirsteovog prevoda *Gorskog vijenca* u renomiranim stručnim časopisima, koji su izlazili u Berlinu, za koje su svoje priloge pisali najznačajniji naučnici onog vremena, poput V. Jagića, M. Rešetara, A. Leskiena, A. Briknera i mnogih drugih.

Vilhelm Volner²⁶ (Wilhelm Wollner), slavista koji je doktorirao na ruskoj narodnoj epici i stručnjak za narodne pjesme kod Južnih Slovena, u „*Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*“²⁷ je istakao značaj Njegoševog djela za književnost Južnih Slovena, te da su istoričari književnosti Južnih Slovena složni da se *Gorski vijenac* ubraja u najznačajnija djela napisana na srpskom jeziku. On odaje priznanje prevodiocu koji je, i pored teškoća sa kojima je bio suočen, „veoma dobro obavio svoj posao“. Međutim, Volner sumnja da prevod njemačkom čitaocu uspijeva da prenese iste slike kao i original, (a što je i svrha prevoda). Po njemu, zapadnoevropejac je ravnodušan prema temi kao što je oslobođenje Crne Gore, a za samo djelo kaže da je „spjev u najvećoj mjeri nedramatičan... nema radnje.“ Volner smatra da bi čitaoci možda pokazali veće interesovanje za tu tematiku da je Njegoš želio i uspio da napiše uzbudljivu dramu. On smatra da junaci, koje Srbin poznaje iz narodne poezije, Njemcu ne predstavljaju ništa i zaključuje da „njemačka publika ne može imati razumijevanja za ovakav spjev.“²⁸

Sličan stav imao je i S. Vulović, tvrdeći da „i najbolji prevod *Gorskog vijenca* ne može ni u pola biti tuđincu ono što je Srbinu, ne može mu biti ni onda kad ga on s potpunim razumevanjem u originalu čita.“²⁹

Volner dalje navodi da se u posljednje vrijeme dosta prevodi sa slovenskih jezika, posebno iz ruskog, te se nada da interesovanje za ovaj prevod nije

²⁵ Ibid, str. 2.

²⁶ Vilhelm Volner (185–1902) rođen je u Moskvi. Studirao je slavistiku i uporednu lingvistiku u Lajpcigu.

²⁷ Vilhelm Volner, *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*, Berlin, 1887, I, str. 363-364.

²⁸ Vilhelm Volner, *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*, Berlin, 1887, I, str. 364.

²⁹ Svetislav Vulović, *op. cit.*, str. 4.

samo „modni hir“. On ističe da je u budućnosti potrebno posvetiti veću pažnju izboru djela koja će biti prevedena, jer je njemački čitalac, više od drugih evropskih „osposobljen“ za upoređivanje i za donošenje kritičkog suda.³⁰

Kirste je već u narednom broju časopisa reagovao na recenziju, ističući da za Slovene *Gorski vijenac* ima sličan značaj kao Geteov *Faust* za Njemce, te je djelo stoga zaslužilo da bude prevedeno, a posebno je napomenuo da bi se „bez bedema srpske hrabrosti Carigrad nalazio možda u – Lajpcigu“³¹, čime je potvrdio da je djelo zaslužilo da bude prevedeno ne samo zbog svoje literarne vrijednosti, već i zbog sadržaja.

Časopis je u istom broju objavio i Volnerov odgovor na Kirsteov tekst, u kojem on ponavlja svoje ranije iznesene stavove.³²

Vatroslav Jagić³³, najznačajniji slavista druge polovine 19. vijeka, u desetoj svesci *Arhiva* dao je opširniji prikaz prevoda dr Kirstea, koji je čitaocima tog časopisa već bio od ranije poznat, ali ne kao prevodilac, već kao autor lingvističkih rasprava. On se pohvalno izrazio o prevodu. Za Kirstea kaže da se pokazao kao „temeljan poznavalac jednog od srpskih pjesnika koga je najteže savladati“.³⁴ Jagić ističe savjesnost kojom se prevodilac trudio da shvati ne uvijek jasan smisao originala i da stihove prevede što je moguće tačnije: „Sa zadovoljstvom možemo konstatovati da njegov rad, što se tiče tačnosti prenošenja misli, udovoljava i najstrožim zahtjevima“³⁵, navodi on u svom prikazu. Međutim, on ne vjeruje da će prevod naići na veće interesovanje čitalačke publike, jer je djelo „čudnovato etnografski obojeno“. Jagić čak prevod *Gorskog vijenca* upoređuje sa prevodom neke indijske drame. On ipak ističe važnost Kirsteovih objašnjenja, koja olakšavaju razumijevanje teksta.

Jagić pominje da je već ranije prof. Vulović u beogradskom listu *Samouprava* dao detaljan prikaz prevoda i analizirao neke nepreciznosti u prevodu, nakon čega on navodi i neka svoja zapažanja vezana za prevod, tj. daje sugestije kako ispraviti nedostatke u oko dvadesetak stihova. Prema riječima autora članka, on se svojim sugestijama želi zahvaliti Kirsteu za posvećenost i požrtvovanje, koji su bili potrebni da se *Gorski vijenac* prevede na njemački jezik. I on, poput Vulovića, žali što prevodu nije dodata kraća biografija Njegoša, na čemu bi mu zasigurno bili zahvalni čitaoci iz zemalja njemačkog govornog područja. (Ovaj nedostatak će ispraviti kasniji prevodioci djela na njemač-

³⁰ Wilhelm Volner, *op. cit.* str. 364.

³¹ *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte und Renaissance-Literatur*, Berlin, 1887/88, I, str. 90.

³² *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte und Renaissance-Literatur*, Berlin, 1887/88, I, str. 90-91.

³³ Vatroslav Jagić je u Beču studirao klasičnu filologiju, a kod Franca Miklošiča je slušao slavistiku. Bio je prvi profesor slavistike na Humboltovom univerzitetu u Berlinu, zatim je predavao slavistiku u Petrogradu, a nakon toga sve do smrti u Beču.

³⁴ Vatroslav Jagić, *Archiv für slavische Philologie*, sv. 10, Berlin, 1887, str. 334-336.

³⁵ Vatroslav Jagić, *Archiv für slavische Philologie*, sv. 10, Berlin, 1887, str. 336.

Bartol Inhof

Milan Rešetar

ki jezik, Katarina Jovanović i Alojz Šmaus). One koji znaju srpski jezik, Jagić upućuje na Medakovićevu knjigu o Njegošu.³⁶

U toj istoj svesci *Arhiva*, Bartol Inhof³⁷, pedagog i publicista, koji je studirao slavistiku u Gracu i Beču, daje prikaz Lavrovljeve knjige o Njegošu, ali se osvrće i na polemiku između Volnera i Kirstea, te kaže da se u osnovi slaže sa Volnerom i njegovim sudom o prvom njemačko m prevodu *Gorskog vijenca*.³⁸ Inhof, kao i ostali autori prikaza prevoda, konstatuje da iz srpskog i hrvatskog jezika nije prevedeno mnogo djela, kao ni iz ostalih slovenskih jezika.

Milan Rešetar³⁹, poznati filolog koji je studirao klasičnu filologiju i slavistiku u Beču i Gracu, je u jedanaestoj svesci *Arhiva*, štampanoj 1888. godine, dao svoj povoljan sud o prevodu za koji kaže da je prilično uspio i da je tek Kirsteovim prevodom na njemački napravljen „prvi korak ka pravilnoj interpretaciji *Gorskog vijenca*.”⁴⁰ Rešetar se u svom članku nije detaljnije bavio ocjenjivanjem pojedinih segmenata Kirsteovog prevoda, već je dao svoje tumačenje nekoliko desetina stihova, za koje je smatrao da ih Kirste nije preveo potpuno tačno, ili da su čak pogrešno prevedeni.⁴¹ Autor članka je zapravo želio da dâ svoj doprinos pravil-

nom tumačenju pojedinih stihova *Gorskog vijenca*, jer je razumijevanje stihova jedan od preduslova za njihovo uspješno prevođenje na neki strani jezik.

³⁶ V. Jagić, *Archiv für slavische Philologie*, sv. 10, Berlin, 1887, str. 334-339.

³⁷ Bartol Inhof (1866–1945), pedagog, publicista. Rođen je u Nijemcima. Gimnaziju je pohađao u Vinkovcima. Studirao je slavistiku u Gracu i Beču kod V. Jagića. Porijeklom je bio Nijemac. Ubraja se u ugledne hrvatske pedagoge. Bio je i književnik, književni i kazališni kritičar, filolog, politički satirik, prevodilac, urednik i novinar.

³⁸ Bartol Inhof, *Archiv für slavische Philologie*, sv. 10, Berlin, 1887, str. 253-254.

³⁹ Milan Rešetar je takođe bio đak poznatog filologa Franca Miklošiča. Radio je, između ostalog, kao profesor slavistike na bečkom univerzitetu, gdje je preuzeo katedru, kada je njegov tast, Vatroslav Jagić, pošao u penziju. Rešetar je dao značajan doprinos razvoju njegošologije i montenegristike. Bio je najbolji poznavalac *Gorskog vijenca* svog vremena. On je proučavanju Njegoševog djela posvetio preko 50 godina svog života.

⁴⁰ Milan Rešetar, *Archiv für slavische Philologie*, sv. 10, Berlin, 1888, str. 289.

⁴¹ Milan Rešetar, *Archiv für slavische Philologie*, sv. 11, Berlin, 1888, str. 289-297.

Istaknuta je korisnost Kirsteovih komentara, te dodaje da „*ne bi škodilo da se i srpsko jedno izdanje priredi sa nužnim primedbama, koje bi široj publici vrlo dobro došle*“.⁴²

Smatramo da su svi navedeni prikazi Kirsteovog prevoda u dnevnoj štampi i stručnoj literaturi, bez obzira na to da li su bili pozitivni ili negativni, još više doprinijeli afirmaciji Njegoša i njegovog *Gorskog vijenca*, a u krajnjoj liniji

Sa magijom ponekad graniči i na prave podvige liči rad dobrog prevodioca.

Ivo Andrić

Zaključak

O *Gorskom vijencu* i prevodima na druge jezike se može tvrditi ono što je G. della Volpe rekao o Danteovoj poeziji: da je ona nerazumljiva, pa prema tome nezamisliva izvan svoga kulturno-socijalnog humusa, organski u njoj prisutnog posredstvom jednog jezika.⁴³ Govoreći o problematici prevođenja, G. della Volpe kaže da misao ostaje *cilj*, a jezik uvijek sredstvo. Zbog toga je poezija u principu prevodiva, ali je to poduhvat koji se ubraja među najsmjeliše, teške i vrijedne hvale. Nije neprevodiva sama poezija po sebi, „*već samo njena eufonija koja u načelu ne može imati nikakvog vernog dvojnika, upravo zbog svoje zavisnosti od fonetskog plana*.“⁴⁴ Kirste se upustio u taj poduhvat. Njegovi savremenici su, kako se vidi iz prethodnih recenzija, imali povoljno mišljenje o prevodu, koji je bio prvi integralni prevod *Gorskog vijenca* na jedan strani jezik. O nedostacima prevoda, svjesno ili nesvjesno, nisu mnogo govorili. Kirsteov prevod je izašao u vrijeme kada iz slovenskih književnosti nije bilo prevedeno mnogo djela na njemački jezik, bilo je, dakle, važno steći međunarodnu kulturnu afirmaciju, a jedan od načina je bilo objavljivanje prevoda naših književnih djela. Stoga je razumljivo što su prevodi „*dočekivani pohvalama koje često nisu bile u skladu sa stvarnom vrednošću prevoda*.“⁴⁵

Kirsteov prevod *Gorskog vijenca* na njemački jezik ima višestruki značaj za istoriju prevođenja *Gorskog vijenca*. Kao što je već ranije rečeno, to je prvi integralni prevod djela, kojim je Kirste utabao put ostalim prevodiocima, a kojima su njegov prevod i tumačenja stihova u velikoj mjeri mogli olakšati razumijevanje i prevođenje djela. Naime, nakon ovog prevoda objavljen je čitav niz prevoda na razne druge jezike, a poznato je da su neki prevodioci poznavali i njegov prevod. Kirsteov prevod je takođe predstavljao odličnu bazu za druga dva prevoda na njemački jezik, pri čemu je svaki naredni prevod bio

⁴² С. Костић, „Његошев *Горски вијенац* на немачком“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XXXI, св. 1-2, Београд, 1965, стр. 31-32.

⁴³ G. d. Volpe, *Kritika ukusa*, Beograd, 1975. str. 67.

⁴⁴ Ibid., str. 170.

⁴⁵ С. Костић, op. cit. 32.

bolji od prethodnog. Ovaj prevod takođe znači početak „opremanja“ kako prevoda, tako i izdanja *Gorskog vijenca* kod nas komentarima.

Kirsteov prevod je i pored nedostataka dugo važio kao najbolji, ali nije lako reći zašto nije naišao na veći odjek kod čitalačke publike, posebno u zemljama njemačkog govornog područja. Moguće je da su za to krive društveno-istorijske prilike, što smatra i Gerhard Gezeman. On je u svom članku u beogradskoj „Politici“ (17. III 1936), pomenuo i Kirsteov prevod, a kao razlog neuspjeha njegovog prevoda kod njemačke publike, Gezeman navodi činjenicu da „*period od berlinskog kongresa i okupacije Bosne do svetskog rata nije bio plodan i podesan za jugoslovensko-nemačke kulturne veze.*“ Dakle, na stepen recepcije prevoda su uticali i neknjiževni faktori (istorijski događaji, političke i društvene prilike, itd.).

Zakasnila pozitivna recepcija prevoda *Gorskog vijenca* je, međutim, uočljiva i kod prevoda na druge strane jezike. Istorija prevođenja *Gorskog vijenca* pokazuje da je u slučaju višestrukog prevođenja ovog djela na isti strani jezik, svaki naredni prevod bio ne samo bolji, već je nailazio i na pozitivniju recepciju kod čitalačke i stručne javnosti.

Autori razmatranih prikaza prevoda posjedovali su ne samo jezičku, već i socio-kulturnu kompetenciju da ocijene Kirsteov prevod i svojim tekstovima, u kojima su dali i biografske podatke o Njegošu (koji nedostaju u samom prevodu), te određeni broj filoloških komentara, doprinijeli su širenju i pozitivnoj recepciji južnoslovenske kulture i književnosti, prije svega u zemljama njemačkog govornog područja.

Neda DONAT

THE FIRST TRANSLATION OF *MOUNATIN WREATH* IN GERMAN AND ITS REFLECTIONS IN SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL PUBLIC

Summary

The first translation of the *Mountain wreath* in German was published in Vienna in 1886. The author of translation was the famous philologist Johann Otto Ferdinand Kirstee. His translation was of great importance for further history of translating of this text. It was the first integral translation which provided future translators an easier understanding and translation. After it, there were many translations in the other languages, but the Kirstee's interpretations of the verses served were widely used for better understanding and translation of the Njegoš's work. Kirstee's translation also served as the excellent basis for the other two translations of *Mountain wreath* in German, where the each subsequent was better than previous. It brought the beginning of "equipping" of both the translations and regular editions of *Mountain wreath* in Serbian with comments. Kirstee's translation was presented in daily press and professional journals and met the positive reaction of the contemporaries.

Михаил В. БЕЛОВ*

ЧЕРНОГОРИЈА В РУССКОЈ ДЕЛОВОЈ И ПУТЕВОЈ ПРОЗЕ 30 – 40-Х ГГ. XIX ВЕКА

ABSTRACT: The paper presents the brief overview of Russian officers and travelers who, during their stay in Montenegro, described its people, history, social relations and political situation. While mentioning the first ones who left their impressions on Montenegro (S.Y.Puckov, M.Tarasov, S.A.Sankovskiy, V.B.Bronevskiy, P.Svinin), the focus stays on the Russian authors who left their memoirs with notes from the 4th and 5th decade of the XIX century. They were Y.N.Ozerckovskiy, P.I.Preys, E.P. Kovalevskiy and F.V.Cizov

KEY WORDS: Russia, Montenegro, travelogue, S.Y.Puckov, M.Tarasov, S.A. Sankovskiy, V.B. Bronevskiy, P.Svinin, Y.N. Ozerckovskiy, E.P. Kovalevskiy, P.I.Preys, F.V.Cizov

Рубеж 30–40-х гг. XIX века следует рассматривать как важную веху в становлении славистических исследований в России, а также как поворотный момент в формировании, во всяком случае, у части русского образованного общества романтических представлений о «братских славянских народах». Не последнюю роль в этом отношении сыграла черногорская тема, разработка которой активизировалась с интенсификацией политических контактов после второго визита Петра II Негоша в Россию в 1837 г. Более того, для романтического мировосприятия с его антитезами и парадоксами социальная архаика Черногории, управляемой православным митрополитом, была особо привлекательным культурно-историческим обстоятельством. Выработанные ранее представления приобрели в рассматриваемый период некоторые новые

* Аутор је професор опште историје Нижегородског државног универзитета „Н.И. Лобачевски”.

черты, контрастность которых выявляется в сравнении с оценочной палитрой предшествующих свидетельств.

Так, в рапорте от 21 марта 1760 г. советник коллегии иностранных дел, полковник С. Ю. Пучков, побывавший в Черногории в 1759 г., сообщал: «... тамошний дикой народ или никогда, или с весьма великим трудом в порядок приведен быть может, ибо никаких прав и законов между собою не имеют...». Пучков жаловался на лицемерие, «своевольство и сребролюбие» как священников, так и мирских начальников, безнаказанно расхищающих врученные им средства. В итоге он заключал: «... в них царствует три духа: православно черногорской, венецианской и турецкой, — одним словом, кто бы ни пришел и их деньгами действительно поманил, то они того называются и ему слепо следовать готовы»¹. Публикатор конца XIX века, историк М. Драгович был преисполнен праведного гнева по поводу этого «небратского и поистине нечеловечного» документа: «... и самый большой неприятель черногорского народа, ни турок, ни латинянин, не написал бы столь неприятельского доклада против Черногории, как тот, который написал “он, Пучков”»². Конфликт историка и источника демонстрирует степень различий в понимании исторической и политической реальности на полуторовековом промежутке. Если в конце XIX века «славянское братство» являлось уже почти непререкаемой аксиомой, то мышление середины XVIII века либо о нем не догадывалось, либо оставляло его на периферии, в тени «православной общности». Вместо *родного* «славянского мира» Пучков увидел в Черногории странное соединение лукавого православия, турецкой дикости и венецианского торгашества. Характеристики эти указывали на варварство или полуварварство дальних (в географическом отношении) родственников россиян. Между тем, посланный в Черногорию в 1766 г. подпоручик Севского полка М. Тарасов, пользовался рапортом Пучкова. С некоторым удивлением он кон-

¹ Драговић М. Материјал за историју Црне Горе // Споменик Српске Краљевске академије. Књ. XXV. Београд, 1895. С. 27–28. Пучков в соответствии с повелением императрицы Елизаветы Петровны передал 15-тысячную субсидию на нужды Черногории, которая могла бы стать ежегодной. Таков был результат настоятельных просьб о помощи со стороны митрополита Василия Петровича Негоша, обращенных к русскому двору. Кроме того, Пучков должен был сообщить о прекращении практики вызова черногорцев на русскую службу, что диктовалось опасениями из-за возможного конфликта с Портой в условиях Семилетней войны. См.: Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в XVIII в. Документы / Отв. ред. А.Л. Нарочницкий, Н. Петрович. М., 1984. С. 233–235. Об обстоятельствах поездки Пучкова см. также: История Балкан. Век восемнадцатый / Отв. ред. В.Н. Виноградов. М., 2004. С. 359–361.

² Драговић М. Указ. соч. С. 30.

статировал его точность и сообщил некоторые новые подробности³. А отправленный в Черногорию для организации антитурецкого выступления во время войны 1768–1774 гг. Ю.В. Долгоруков именовал ее в своих записках «разбойничьим гнездом»⁴.

Составленное уже в начале XIX века «описание Черногории» С.А. Санковского⁵ заметно отличается от свидетельств предшествующего периода как большей детализацией, так и меньшей однозначностью оценок; оно испытало на себе влияние нового литературного стиля — сентиментализма. Автор сравнивает горы с развалинами городов, а суровость ландшафта соотносит с воинственным характером и природными «добродетелями» истинного солдата. Конечно, «весьма часто [странные правила чести] рождают в людях разума необработанного варварское своеволие». Но такой народ «заслуживает внимание любителя рода человеческого» для просвещения «несчастливых людей», поскольку насаждение «художеств и ремесел» избавило бы их от нужды и смягчило нравы⁶. Несмотря на отдельные замечания, касающиеся дикости и буйств (по тем или иным причинам они были исключены из текста первым публикатором), донесения Санковского в целом проникнуты искренним интересом и симпатией к черногорцам, которая транслируется сквозь призму известного руссоистского концепта — «благородный дикарь»⁷. Следует отметить и присутствующую у дипломата просветительскую уверенность в силе социальной инженерии, разумном и быстром переустройстве общественного быта. Мотивы славянской общности, исторические и этнографические параллели в донесениях Санковского не прослеживаются.

Очередная экспедиция русского флота в Средиземноморье и опыт боевого взаимодействия с черногорцами в противостоянии экспансии наполеоновской Франции (1806–1807 гг.) породили волну обществен-

³ Црногорско-руски односи 1711–1918. Књ. 1. Руски извори о Црној Гори од краја XVII до средине XIX вијека / Одговорни уредници Ј.Р. Бојовић, И.С. Достјан. Подгорица–М., 1992. С. 48–64. *Бажова А.П.* Русско-югославянские отношения во второй половине XVIII в. М., 1982. С. 251–263. Политические и культурные отношения... С. 283–285.

⁴ *Долгоруков Ю.В.* Записки // Русская старина. 1889. Т. 63. № 9. С. 493–495. Об этой миссии см., например: *Смилянская И.М., Велижев М.Б., Смилянская Е.Б.* Россия в Средиземноморье. Архипелагская экспедиция Екатерины Великой. М., 2011. С. 79–84.

⁵ *Достян И. С.* Описание Черногории начала XIX в. в донесениях С. А. Санковского // Балканские исследования. Историография и источниковедение. М., 1972. С. 291–336.

⁶ Црногорско-руски односи 1711–1918. Књ. 1. № 5. С. 66–69. С. А. Санковский – А. А. Чарторыйскому, 24 октября 1805 г.

⁷ Разумеется, этот концепт начал складываться в европейской литературной традиции задолго до Руссо: *Дюше М.* Мир цивилизации и мир дикарей в эпоху Просвещения. Основы антропологии у философов // Век Просвещения. М.–Париж, 1970. С. 251–278.

ного интереса в России, который нашел удовлетворение в мемуарной продукции участников сенявинского похода⁸. Однако их культурные ориентации различаются. Одни из них, например, самый известный мемуарист В.Б. Броневский, тяготели к неоклассицизму: «Я видел Спарту, видел в полном смысле Республику, отечество равенства и истинной свободы, где обычаи заменяют закон, мужество стоит на страже вольности, несправедливость удерживается мечем мщения, удивлялся возвышенности духа, горделивости и смелости того народа, которого имя наводит страх всем соседям. Образ же их жизни, неиспорченность нравов и отчуждение всякой роскоши истинно достойно всякой похвалы. Три дни, проведенные мною между ними, я так сказать перенесен был в новый мир и познакомился с предками моими 9-го и 10-го столетия, видел перед собой простоту патриаршеских времен, беседовал с Ильею Муромцем, Добрынею и другими богатырями нашей древности»⁹. В таком случае этнокультурную идентификацию черногорцев и русских разрывала бездна веков.

В свою очередь литературный конкурент Броневского¹⁰ П.П. Свиньин в большей степени был склонен к романтической экзотизации: «Народ сей не может отвыкнуть, несмотря на увещания и запрещения митрополита от ужасной азиатской привычки — грабить и резать головы у побежденных ими неприятелей, которые хранят они как главные драгоценности в домах своих. Не возможно было равнодушно смотреть на *черногорцев* и *бокезцев*, в восторге возвращающихся домой с трофеями. Один из них одет был в женское платье, найденное им в *Рагузе*, на другом был капуцинский капюшон, на третьем — сенаторская мантия и парик, а на плечах с одной стороны на крючках навешаны живые гуси и куры, а с другой — человеческие головы, книги, подушки и все, что только можно найти и унести с собою. Таким образом несколько дней являлись сии странные *фигуры* на голых скалах *Далматинских* гор, пробираясь к хижинам своим с пляскою, и распевая веселые песни, которые с ужасным криком гусей и уток, висящих у них на крючках, производили дикие отголоски! Сии *победители* представляли необыкновенно смешное и отвратительное зрелище»¹¹.

⁸ Хитрова Н.И. Из истории русско-черногорских связей. Первая треть XIX в. (по страницам русской печати) // Национальное возрождение балканских народов в первой половине XIX века и Россия. М., 1992. Ч. II. С. 161–172.

⁹ Броневский В. Записки морского офицера. СПб., 1836. Ч. I. С. 192. 1-е изд.: 1818.

¹⁰ Рейтблат А.И. Как Павел Свиньин на Ивана Заикина жаловался, или Издатель, автор и полиция в начале XIX века // Новое литературное обозрение. 1996. № 16. С. 81–90. Куприянов П. Русское заграничное путешествие начала XIX века: парадоксы литературности // Историк и художник. 2004. № 1. С. 60–62. 2005. № 1. С. 68–71.

¹¹ Свиньин П. Воспоминания на флоте. СПб, 1818. Ч. I. С. 178–179.

Зарисовки, представленные у Свинына, уже содержали в себе некоторые приемы, которые получают развитие в более поздних описаниях. Один элемент — отождествление гор и свободы — стал ключевым мотивом, в основывающихся на рассказах Свинына поэтических текстах: в стихотворении А.С. Пушкина «Бонапарт и черногорцы» и «Черногорце» юного А.Н. Майкова¹². Однако во взгляде Свинына-наблюдателя сохранялась еще очень значимая дистанция: восторг перед силой и ловкостью дикарей смешан у него с утрачением читателя, которое было частью стратегии романтического соблазна.

Другие мемуаристы сенявинского похода менее оригинальны и составили свои свидетельства позднее, под влиянием успеха публикаций Свинына и Броневского. Любопытно, при этом, что один из них отождествил черногорцев с природной стихией («как огненный дождь, с своих гор полились на французов»)¹³, а другой и вовсе не проявил никаких симпатий в описании «зверств» черногорцев¹⁴.

Сдвиг в литературной технике представления черногорцев русской аудитории наметился в записках Я.Н. Озерецковского. Сын известного естествоиспытателя и путешественника Н.Я. Озерецковского, в 1826–1828 гг. он участвовал в Кавказской войне, а также в кампаниях с Персией и Турцией, оставив военную службу по болезни, служил в инспекторском департаменте генерального штаба, а затем перевелся в корпус жандармов, где восстановил чин подполковника и стал порученцем А. Х. Бенкендорфа. В начале 1836 г. он прибыл в Вену по обмену опытом с местной полицией и для выполнения особых поручений (слежка за соотечественниками и сбор информации о политической ситуации), а также как агент военной разведки¹⁵. Во второй половине следующего года жандармский подполковник в сопровождении митрополита Петра II Негоша посетил Черногорию как правительственный эксперт¹⁶.

¹² *Бельяјева Ј.* Српски мотиви у руској књижевности прве половине XIX века // Прилози проучавању српско-руских књижевних веза. Нови Сад, 1980. С. 32–35.

¹³ *Панафидин П.И.* Письма морского офицера (1806–1809). Пг., 1916. С. 42.

¹⁴ *Мельников Г.М.* Дневные морские записки, веденные на корабле «Уриил». СПб., 1872. Ч. 1. С. 173–176.

¹⁵ Переписка Озерецковского с управляющим III Отделением в должности директора канцелярии А.Н. Мордвиновым опубликована в составе других документов: *Бокова В.* Тайная миссия подполковник Я.Н. Озерецковского // Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.: Альманах. [Т. XII]. М., 2003. С. 304–373.

¹⁶ *Аншаков А.П.* Становление Черногорского государства и Россия (1798–1856 гг.). М., 1998. С. 195–214. *Белов М.В., Вишняков Я.В.* Сентиментальный жандарм: миссия Я.Н. Озерецковского в Вене и Цетинье // В «интерьере» Балкан: Юбилейный сборник в честь Ирины Степановны Достян. М., 2010. С. 155–176.

Озерецковский составил и представил в МИД целый ряд информационных материалов, а также записку о политическом положении Черногории на имя А. Х. Бенкендорфа¹⁷. Оценка ситуации и стилистика описания Черногории здесь во многом соответствует сентиментальным упованиям его предшественников на постепенное укрепление государственной власти, искоренение закоснелых обычаев и развитие наук и искусств под сенью мудрого наставника в лице нынешнего митрополита и под покровительством российского монарха¹⁸. Однако подобные бюрократические сантименты в изложении Озерецковского обросли новыми чертами в манере зрелого романтизма с его пристальным вниманием к «местному колориту». Отчасти этому, вероятно, способствовало официальное антизападничество в духе уваровской триады¹⁹, опыт Кавказской войны (Озерецковский сравнивал черногорцев с горами Кавказа)²⁰, а также литературные компетенции чиновника — к этому времени он был автором ряда повестей и рассказов, а также путевых очерков.

Характерное для описаний предшественников соотнесение местных жителей и окружающего ландшафта (непроходимые горы), который как минимум, консервирует «нравы»²¹, дополняется у Озерецковского экспрессивными зарисовками, делающими изображение подвижным. Замкнутое пространство размыкается, а рутинный обычай обретает экзистенциальный смысл. «Привычка ходить по скалам и утесам, прыгая, так сказать с камня на камень, позволяет им (черногорцам. — М.Б.) посещать Катаро... Четырех или пяти часов ходьбы налегке достаточно черногорцу, чтобы дойти до Катаро от монастыря Цетине». (Предшественники Озерецковского неоднократно указывали на эту «привычку», но в их описаниях она представлялась вычурной странностью или дикарской повадкой). И далее: «Черногорец родится с мыслью о своей независимости и вырастает с нею. В виду турецких селе-

¹⁷ Црногорско-руски односи 1711–1918. Књ. 1. № 18–25. С. 194–225.

¹⁸ Белов М.В. Русские путешественники и дипломаты на Балканах: поиск языка описания // Политическая культура и международные отношения в новое и новейшее время. Нижний Новгород, 2009. С. 105–119.

¹⁹ Досталь М.Ю. Всеславянский аспект теории официальной народности // Славяноведение. 1999. № 5. С. 52–59.

²⁰ Кавказская тема к этому времени уже имела свою традицию в русской прозе. Ею могли воспользоваться и авторы, писавшие о Черногории: *Норимацу К.* Проблема границы «России» в кавказских текстах русского романтизма // Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России. М., 2012. С. 284–310.

²¹ В крайнем случае эта тенденция вела к нивелировке культуры до уровня природы в духе описаний и классификаций естествоиспытателей прошлого века: *Слезкин Ю.* Естествоиспытатели и нации: русские ученые XVIII века и проблема этнического многообразия // Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: Антология. М., 2005. С. 120–154.

ний он пашет землю с ружьем за плечами, потому что каждый шаг обрабатываемой им земли может подать повод к распрям, для которых как турки, так и черногорцы не имеют другой расправы, кроме силы оружия»²². В этих зарисовках находится зерно тех представлений, которые получили развитие в русской путевой прозе 1840-х гг.: эта горная земля наполнена значимым действием — защитой свободы, — а не бессмысленным кровопролитием²³. Экзотическая стигма, характерная в описаниях Свинына, несколько сглаживается.

Можно отметить и другую заслугу «сентиментального жандарма» в создании романтического нарратива — последовательная защита или даже фаворитизация Петра II Негоша в глазах правительства. Портрет митрополита как воплощения лучших качеств черногорцев станет неременным атрибутом будущих описаний. Озерецковский намеревался поместить в каком-нибудь русском журнале статью «О политическом положении Черногории», но шеф жандармов признал это нежелательным²⁴.

Больше повезло в этом отношении его преемнику по миссии в Черногории Егору Петровичу Ковалевскому (1809–1868). Известный путешественник, геолог и географ, автор целого ряда произведений путевой прозы, литератор, дипломат и общественный деятель, он окончил Харьковский университет по отделению нравственно-политических наук (1828) и до середины 30-х гг. служил горным чиновником сначала в столице, а затем в Сибири. Первая поездка Ковалевского в Черногорию в 1838 г. стала реализацией идеи, высказанной в записке Озерецковского и поддержанной Николаем I, провести геологоразведку в этой стране. Помимо этого, в инструкции, данной Ковалевскому К. В. Несельроде, ему поручалось собрать сведения географического и статистического характера. Хотя та же инструкция предписывала Ковалевскому «уклоняться от всякого вмешательства в дела, которые не имеют прямой связи с Вашими поручениями», он вынужден был принять участие в урегулировании пограничного конфликта черногорцев с Австрийской империей в сентябре того же года, что явилось его дипломатическим дебютом. Этот эпизод был чреват международными осложнениями, но Ковалевский был оправдан Николаем I, поскольку, в его оценке, тот «действовал как настоящий русский»²⁵.

²² Черногорско-руски односи 1711–1918. Књ. 1. № 18. С. 199–200.

²³ Впрочем, в другом месте Озерецковский оценил пограничные конфликты черногорцев с Австрией как спор из-за «2-3 бульжников». Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. 109. Оп. 2. Д. 132. Л. 93. 31 марта / 12 апреля 1838 г.

²⁴ Аншаков Ю.П. Указ. соч. С. 222, 241 (прим. 169). Дневники, которые вел Озерецковский, в том числе во время поездки в Черногорию, по-видимому, утрачены.

²⁵ Хитрова Н.И. Дипломатическая деятельность Е.П. Ковалевского в 30-х – 50-х гг.

Миссия в Черногории обеспечила особое положение Ковалевского в Главном управлении Корпуса горных инженеров, а его дальнейшие многочисленные поездки по Средней Азии, Ближнему и Дальнему Востоку, Африке и Балканам структурировались МИДом и содержали дипломатический компонент. Тем не менее, опыт путешествий Ковалевскому удавалось претворять в литературную форму очерков, предназначенных для широкой публики²⁶. А первым таким произведением стали «Четыре месяца в Черногории» (1841), модельные для русских путешественников. Именно после появления книги начинается паломничество в Черногорию и Адриатическое Приморье «молодых славянофилов»²⁷. В год выхода книги страну посетили представители первого поколения университетских славистов (И. И. Срезневский и П. И. Прейс, которые, правда, находились там всего лишь один день²⁸), а также зачинатель этнографических исследований в России Н. И. Надеждин²⁹.

Нет сомнений, что Ковалевский имел доступ к материалам и запискам Озерецковского, который, следуя славянофильской квазиконспирации, рекомендовал своего преемника Негошу: «Он наш, и с ним можно быть откровенным»³⁰. Тем не менее, как вспоминал позднее сам Ковалевский, «владыка встретил меня подозрительно, но отношения наши вскоре выяснились, и мудро ли? Ему было 21 год, мне 23. В эти

XIX века // Портреты российских дипломатов. М., 1991. С. 116–119. *Анишаков А.П.* Указ. соч. С. 222–229, 277–280. Описание пограничного конфликта с участием русского чиновника не могло войти в первую путевую книгу (1841) по цензурным соображениям, но составило специальный очерк, опубликованный позднее (1864): *Ковалевский Е.П.* Эпизод из войны черногорцев с австрийцами (из воспоминаний очевидца о войнах за независимость Черногории и Италии) // *Эпоха*. 1864. № 5. С. 169–193. Кроме того, уже во время первой поездки ставший личным другом митрополита Петра II Негоша Ковалевский посвятил ему посмертную биографию: Жизнь и смерть последнего владыки Черногории и последовавшие за тем события // *Современник*. 1854. Т. XLV. С. 55–84.

²⁶ *Вальская Б.А.* Путешествия Е.П. Ковалевского. М., 1956 (библ.: С. 186–200). *Виленкин В.Л.* Странствователь по суше и морям (Егор Петрович Ковалевский). М., 1969.

²⁷ Т. Ивантышынова относит к этой генерации вслед за В.А. Пановым, помимо него самого, К.С. Аксакова, А.Н. Попова, В.А. Елагина, Н.А. Ригельмана и др. См.: Встреча с Европой. Письма В.А. Панова матери М.А. Пановой из Центральной и Юго-Восточной Европы (1841–1843) / Сост. Т. Ивантышынова и М.Ю. Досталь. Батислава, 1996. С. 15 (прим. 9). См. также: *Ивантышынова Т.* Россия и Центральная Европа во взглядах славянофилов // Балканские исследования. Вып. 16. Российское общество и зарубежные славяне XVIII – начало XX века / Отв. ред. Л.П. Лаптева. С. 24–33.

²⁸ Путевые письма Измаила Ивановича Срезневского из славянских земель. 1839–1842. СПб., 1895. С. 228–229 (12 июля 1841 г.). Живая старина. 1891. № 3. С. 34. П.И. Прейс — М.С. Куторге, 19 августа 1841 г.

²⁹ См.: *Францев В.А.* Югославянское путешествие Н.И. Надеждина в 1840–1841 гг. // *Sbornik filologický*. X. 1934–1935. Praha, 1935. S. 111–128.

³⁰ Цит. по: *Анишаков Ю.П.* Указ. соч. С. 222.

годы и чувствуешь и действуешь так открыто, так честно, что всякое сомнение отпадает само собою»³¹.

В описании Ковалевского в полной мере проявились те тенденции, которые только наметились у Озерецковского. Один из излюбленных приемов литературной репрезентации в его путевой прозе — создание сюжетных и жанровых картин. Поэтические пейзажи контрастируют с зарисовками скудного бытового обихода или сценами обыденной жестокости. В грубой повседневности вдруг обнаруживаются особая пластика и красота. Подслушанные автором беседы черногорцев исполнены величественной простоты или озорного юмора. Романтизированный эпос дополняется реалистическим материалом в духе «физиологического очерка» и формирующейся «натуральной школы». Нет сомнений, на литературную технику «Четырех месяцев в Черногории» Ковалевского оказала влияние поэтика раннего Гоголя, его «малороссийские повести» и в особенности «Тарас Бульба»³², а также разработка кавказской темы в русской прозе этого времени.

Коллективный портрет черногорцев исполнен романтического культа силы, молодости, здоровья, витальности. Проецирование местных патриархальных порядков, усиленное художественным гиперболизмом, колеблется на грани гомоэротики: «...мужчины — это племя атлетов, что за рост, и как сложены, какая величественная осанка, какой гордый, повелительный вид, и эти приемы черногорца, это искусство носить свое оружие и свою щегольскую одежду, выказывающую мужественные его формы — все в нем поражает европейца, дитя болезней и неги. Когда вы увидите черногорца на страже, гордо и неподвижно опершегося на свое длинное, красивое ружье, с горящими, устремленными к турецкой границе глазами, с засученными по плечо рукавами косули, обнажающими его мощные, мускулистые руки, вы скажете: для него нет невозможного, и едва ли ошибетесь»³³.

³¹ Ковалевский Е.П. Собр. соч. Т. IV. Черногория и славянские земли. СПб., 1872. С. 162. Ковалевский уменьшает их возраст — на самом деле ему было уже 29 (или 27) лет, Негошу — 24. Помимо психологической мотивировки, на это смещение, возможно, повлияла устойчивое отнесение славян к «молодым нациям». См.: Белов М.В. «Славянский характер»: русские публицисты, литературные критики и путешественники первой половины XIX века в поисках «народности» // Диалог со временем. 2012. № 39. С. 130–131.

³² Белый А. Мастерство Гоголя. М., 1934. Манн Ю.В. Поэтика Гоголя. М., 1988. Вайскопф М.Я. Сюжет Гоголя. Морфология, идеология, контекст. М., 2002. Софронова Л.А. Мифопоэтика раннего Гоголя. СПб., 2010. Карасев Л.В. Гоголь в тексте. М., 2012 и др. О «физиологическом очерке» как жанре «натуральной школы»: Цейтлин А.Г. Становление реализма в русской литературе (русский физиологический очерк). М., 1965.

³³ Ковалевский Е.П. Собр. соч. Т. IV. С. 63.

Под стать этим породистым мужчинам и сам митрополит Петр II, конечно, самый лучший из них: «Чрезвычайно высокого роста, стройный, с черными, как смоль, ниспадающими по плечам волосами, с глазами полными блеску, правильными чертами лица — владыка представляет образец мужественной красоты. Я знаю только одного, в лице которого более величия и поражающей красоты. Его знает вся Европа!»³⁴ Художник избрал бы правителя Черногории образцом для изображения Геркулеса, а философ — путеводителем в своей жизни. Владыка ведет жизнь чрезвычайно умеренную: стол его более чем неприхотливый; в одежде своей прост, но отличается от прочих черногорцев. Он до того щедр и сострадателен к нищете, что нередко отдавал последнюю свою рубаху бедному. Изучение языков и литературные занятия составляют его страсть и отдохновение от тягости правительственных забот. Он считается одним из первых литераторов между славянами, очень хорошо говорит и пишет по-русски и по-французски и, в случае нужды, может изъясняться по-итальянски. Но чувство, в нем преобладающее, чувство, развитое в высшей степени — это пламенная любовь к родине, к ее славе, ее благоденствию; в этом отношении, он постоянно находится в каком-то восторженном состоянии»³⁵.

Следуя классифицирующим схемам ориентализма³⁶, Ковалевский относит черногорцев «к народам Азии»³⁷. Характерная в их изображении экзотизация помещается в противоречивом пространстве отчуждения и присвоения. И в данном случае митрополит Петр II Негош оказывается гибридной фигурой. Воплощая в себе всю красоту и мужество черногорского народа, он обладает при этом западной ученостью и представляет собой авангард европеизированных славян. Такая двойственность актуализировала колебания романтически настроенных российских либералов между выгодами и порчей, которые несет с собой цивилизация. П. И. Прейс, например, писал своему другу М. С. Куторге: «В Цетинье, столице черногорского владыки, мне понравилось все, кроме башни, увешанной головами турков. Владыка и сам против этого “дикого бесчеловечного обычая”, но не хочет присту-

³⁴ Явный намек на Николая I.

³⁵ Ковалевский Е.П. Собр. соч. Т. IV. С. 20–21.

³⁶ Саид Э. Ориентализм. Западные концепции Востока. СПб., 2006.

³⁷ Со всей определенностью об этом сказано в его официальных донесениях: Црногорско-руски односи 1711–1918. Књ. 1. № 27–28. С. 232, 234. Однако и в путевых очерках, предназначенных для широкой публики, имеются соответствующие указания, например: «...черногорцы, как все азиатцы, ничему не удивляются или, лучше сказать, никогда не выказывают своего удивления: им все обычно». Ковалевский Е.П. Собр. соч. Т. IV. С. 127.

пить к уничтожению его, чтобы “не обидеть своего народа”³⁸. Пре-йс, таким образом, был смущен неторопливой поступью цивилизирующих реформ.

В свою очередь обращенный славянофил Ф. В. Чижов, именно в Черногории осенью 1843 г. окончательно утвердившийся в идеи славянского братства, сетовал спустя четыре года в ответах на вопросы следователей III отделения: «...владыка человек очень добрый, с доброю душою, но его успели уверить, что необходимо надобно быть образованным человеком по понятиям австрийцев, то есть говорить по-французски и немецки, не иметь никакой религии или считать ее только достоянием черни и способом держать ее в предрассудках»³⁹. Поэтому в другом месте он противопоставляет искреннюю любовь черногорцев к России более корыстным чувствам митрополита⁴⁰.

Сам Ковалевский со смешанным настроением замечал в первой путевой книге: «Зато, если это совершенное отчуждение Черногории устранило ее от западного образования, искусств, то, тем не менее, и от западных заблуждений, расслабления духа и тела: болезни сифилитические здесь не известны»⁴¹. А в посмертной биографии Негоша жаловался, что в результате его реформ черногорцы «отвыкли драться», обросли собственностью и деньгами⁴².

Отправляясь в Черногорию в 1842 г. В. А. Панов рекомендовал сочинение Ковалевского как «прекрасную книгу». Очевидно, он сам использовал ее как путеводитель. То же самое, по-видимому, следует сказать о его приятеле А. Н. Попове, дважды посетившим Черногорию в сентябре–октябре 1842 г.⁴³ Опубликованное им в 1847 г. «Путешествие в Черногорию» демонстрирует те же живописные приемы, что и Ковалевский⁴⁴. В свою очередь «воспоминания путешественника» Н. И. Надеждина⁴⁵ представляют собой рассказ в рассказе — образец романтизированного эпоса: это сплав тщательно прописанных бытовых реалий, психологически достоверных портретов персонажей с удаленной в прошлое трагической историей, в которой племенная вражда оборачивает-

³⁸ Живая старина. 1891. № 3. С. 34.

³⁹ ГАРФ. Ф. 109. 1 эксп. 1847. Д. 81. Ч. 15. Л. 93–93об.

⁴⁰ Там же. Л. 47. Об аресте Чижова см.: Белов М.В. Славянофил на допросе: ответы Ф.В. Чижова на вопросы III отделения // Родина. 2013. № 6.

⁴¹ Ковалевский Е.П. Собр. соч. Т. IV. С. 128–129.

⁴² Там же. С. 220.

⁴³ Встреча с Европой. С. 61.

⁴⁴ Белов М.В. «Славянский характер». С. 142–143.

⁴⁵ Надеждин Н.И. Черногорцы (из воспоминаний путешественника) // Утренняя заря. Альманах на 1842 год, изданный В. Владиславлевым. Четвертый год. СПб., 1842. С. 209–254.

ся детоубийством и вечным проклятием. Неслучайно этот очерк заслужил сдержанную похвалу Гоголя⁴⁶.

M.V. BELOV

MONTENEGRO IN THE RUSSIAN TRAVELOGUE PROSE
DURING THE 30 AND 40IES OF XIX CENTURY

Summary

Russian visitors of Montenegro have, according to their travelogues, shifted from the earlier presentations of wild and uncivilized of Montenegrins to the more positive picture, acquired later throughout XIX century. While there were many reasons for this, one of them could be easily found in the cultural, political and ideological background of the authors. It is also worth noting that Russian citizens, who demonstrated an interest for Montenegro in the 4th and 5th decade of XIX century, had a better knowledge of Petar I Petrović's Montenegro and, what was far more important, opportunity to meet or hear of his heir. The polyvalent nature of poet, philosopher and statesman, merged in the metropolitan Petar II Petrović Njegoš, strongly influenced the Russian and European authors, greatly influencing their view on his country and countrymen.

⁴⁶ Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.]. Т. 8. М.–Л., 1952. С. 211.

ШЕЗДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА ЦРНЕ ГОРЕ

Поводом прославе јубилеја, 65. годишњице постојања Историјског института Црне Горе, у Ректорату Универзитета Црне Горе 3. јула 2013. године одржана је свечана академија. Уз учешће високих званица и гостију, присутнима су се обратили директор Историјског института Црне Горе др Радослав Распоповић и ректор Универзитета Црне Горе проф. др Предраг Мирановић.

У оквиру програма прославе уручене плакете захвалности онима који су током посљедњих година имали разумијевања за научне потребе Историјског института и помагали његов рад.

Плакете захвалности најприје су уручене представницима државних институција Црне Горе: ректору Универзитета Црне Горе проф. др Предрагу Мирановићу, министарки науке проф. др Сањи Влаховић, министру културе Браниславу Мићуновићу, секретару Министарства просвјете и спорта Срђи Раичевићу, секретару Министарства вањских послова и европских интеграција Предрагу Стаматовићу, директору Државног архива Стевану Радуновићу и представнику Централне библиотеке „Ђурђе Црнојевић“.

Како је током посљедњих година Историјски институт Црне Горе значајну потпору у раду добио од страних држава, посредовањем њихових амбасада у Црној Гори, плакете захвалности су уручене и екселенцијама: амбасадору Републике Аустрије господину Мартину Памеру, амбасадорки Републике Француске госпођи Доминик Газу, амбасадору Републике Италије господину Вићенцу Дел Монако, амбасадорки Републике Пољске госпођи Гразуни Сикорској, амбасадору Руске Федерације господину Андреју Нестеренку, амбасадору Републике Словеније господину Владимиру Гаспаричу, амбасадору Републике Турске господину Мехмету Мијаји Танлиру, амбасадорки Сједињених Аме-

ричких Држава госпођи Сју Кеј Браун и представници амбасаде Уједињених Арапских Емирата госпођи Јелени Чогурић.

Сви добитници плакета љубазно су се захвалили колективу Историјског института за уручена признања, уз срдачне жеље за даљи успјешан научноистраживачи рад и развој ове институције. Присутне су поздравили и гости: др Срђан Рудић, директор Историјског института Србије и Вера Кац, замјеник директора Историјског института Босне и Херцеговине, који су својим доласком у Подгорицу и саопштеним поздравима прославу јубилеја учинили свечанијом.

Уручивању признања претходило је обраћање ректора Универзитета Црне Горе и директора Историјског Института Црне Горе које објављујемо у цјелини. Историјском Институту је поводом јубилеја стигао знатан број честитки сродних институција из других држава, чије факсимиле доносимо у прилогу.

Др Радослав РАСПОПОВИЋ

ОБРАЋАЊЕ ПОВОДОМ 65. ГОДИШЊИЦЕ ОД ОСНИВАЊА ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА ЦРНЕ ГОРЕ

Ваше високе екселенције господо амбасадори,
Поштовани министри у Влади Црне Горе,
Колегинице и колеге,
Даме и господо, драги гости,

Јубилеј који данас прослављамо посвећен је датуму који припада реду најзначајних годишњица у нововременој историји Црне Горе. Ријеч је о дану у коме су, прије 65 година, постављене основе институционалног проучавања црногорске историје тј. темељи научне вертикале континуираног проучавања властитих идентитетских вриједности и њиховог значаја за културну, политичку и сваку другу афирмацију историјског наслеђа Црне Горе. Тада је отворено важно поглавље у развоју научне мисли у Црној Гори, посебно у области друштвених наука. Само по себи је разумљиво да је управо зато, за посленике наше струке али и све оне који се баве хронологијом важнијих догађаја у повјесници Црне Горе, 3. јул 1948. и његово уношење у таблицу памћења, израз осјећаја посебне одговорности према значају чина који се тога дана десио. За нас историчаре, он је важан као дан оснивања Историјског института Црне Горе, а за све остале и као датум утемељења и почетка институционалног развоја науке у Црној Гори. Сем тога, 3. јул 1948. можемо и шире тумачити, и посматрати као моменат отварања нове стране у развоју модерне научне мисли у Црној Гори, не само у области историографије.

Одржавање ове прославе, с једне стране, потврђује сву исправност одлуке донијете на данашњи дан далеке 1948, о започињању на институционалном нивоу, планског проучавања прошлости Црне Горе. С друге стране, ова годишњица као и оне које су јој претходиле, и поред свечарског карактера, потврђује да Историјски институт својим

постојањем и вишедеценијским радом континуирано испуњава иницијалне циљеве прокламоване стратегијом његовог оснивања. Зато ми данас, као и при прослави 60. годишњице Историјског института, славно континуитет успјешности његовог рада који се сада надомјештава са још пет успјелих година током којих су надмашени задаци утврђени у оснивачком акту Института.

Први неопходан корак на путу, којим научни радници Историјског института, и њихови домаћи и страни сарадници, корачају већ 65 година, направљен је 3. јула 1948. године. Тада је уредбом, потписом њеног председника Блажа Јовановића, Влада Народне Републике Црне Горе, „у научно истраживачком циљу“ основала Институт за проучавање историје црногорског народа, као самосталну установу при Министарству просвјете, са сједиштем на Цетињу. Основни задаци Института, према овом акту, били су „да истражује грађу од историјско-научног значаја по свим догађајима из политичког, друштвеног, привредног и културног живота црногорског народа, из најдубље прошлости до најновијег времена, да све писмене радове, документа и споменике из тих области прибира, сређује и испитује. Да све проучава правилном примјеном научних метода, ради ширења научне мисли, давања правилног суда и подизања научних кадрова”.

Првих година рада на Цетињу, Инститит је имао оскудан кадар. Свега неколико запослених, укључујући директора и једног асистента, који су чинили главнину научног сектора. Први директори Института били су: Нико С. Мартиновић, Јагош Јовановић и Андрија Лубурић, а касније Димитрије Димо Вујовић.

У тим скромним, почетним радним условима, направљени су и први научни резултати. Не набрајајући све што је постигнуто, казаћемо да је током првих 10 година постојања Институт објавио 18 посебних публикација на укупно 3.600 страна.

На крају првог периода рада на Цетињу, улиједиле су статусне промјене Историјског института Народне Републике Црне Горе. Оне су имале формалну и суштинску страну. Уредбом Извршног вијећа Скупштине Народне Републике Црне Горе, од 26. септембра 1958, новим оснивачким актом утврђени су ови задаци Института: „проучавање историје црногорског народа, као и развитак друштвено-економског, културног и привредног живота Црне Горе; објављивање резултата свога научног рада; развијање научне сарадње са одговарајућим установама и организацијама“. На крају, Институт је обавезан на усавршавање стручног кадра и стварање научног подмлатка.

Везана за наведене статусне промјене била је и одлука о пресељењу Института са Цетиња у Подгорицу. Тада је ријешено и да се

Институту припоји и Архив за историју ЦК Савеза комуниста Црне Горе, као нова организациона јединица, под називом Архив за раднички покрет Историјског института. Са таквом основном организационом структуром у којој је осим правно-административног и научног сектора, трећа организациона јединица био Архив за раднички покрет, Институт је остао све до реформе архивске службе у Црној Гори 1992. када је Архив за Раднички покрет ушао у састав Државног архива Црне Горе.

У међувремену, с уставним промјенама у оквиру југословенске државе, када је 7. јула 1963. НР Црна Гора преименована у Социјалистичку Републику Црну Гору, и Историјски институт Црне Горе је промијенио име у Историјски институт Социјалистичке Републике Црне Горе. Одлуком о организовању научних установа у Републици Црној Гори од 20. јуна 1996. Институт је преименован у Историјски институт Црне Горе за: истраживање, проучавање и обраду историје Црне Горе, издавање научних публикација и историјске грађе, оспособљавање и усавршавање кадра за научни рад и друге послове у складу са Законом и Статутом Института.

У текстовима о раду Историјског института писаним и публикованим поводом годишњица сличних овој, забиљежено је и то да је од пресељавања у Титоград Институт плански и кадровски јачао, да је у научном сектору имао од пет до седам доктора наука, уз различити број научних сарадника. Са запосленим у правно-административном сектору и у Архиву за раднички покрет (7 до 8 радника) почетком деведесетих година 20. вијека број стално запослених у Институту кретао се и до 28. Тада су реализовани бројни научни пројекти, било самостално било у сарадњи с другим институцијама, посебно руским. Набрајање наслова свих тих пројеката за ову прилику не би имало смисла, као ни других бројних активности на организовању националних и међународних научних скупова, реализованих међународних пројеката, богате издавачке дјелатности. Теме које су обрађиване обухватале су веома широк временски лук, од раног средњег вијека до краја двадесетог. Титале су се простора савремене Црне Горе, што је природно условило и проширење проблемског оквира радова, не само на нововјековну историју Црне Горе већ и на раније територијалне јединице које су данас у саставу територијалне цјеловитости Црне Горе, укључујући и династичке и државне везе са владајућим породицама, које су биле на историјској перспективи петровићевске Црне Горе.

Данас, с дистанце од 65 година постојања Историјског института, можемо одати признање онима који су донијели одлуку о његовом оснивању, сматрајући је добрим примјером стручног утицаја на развој друштвене праксе и усмјеравања Црногораца на изучавање власти-

тих историјских вриједности, захваљујући којима су стекли своје име, међународну препознатљивост и углед у свијету. На њима су утемељене идентитетске вриједности стваране развојем црногорског друштва, које је требало и даље изучавати из васпитних и многих других разлога. У томе је била једна од улога Института, успјешно остваривана током његовог вишедеценијског постојања,

Управо зато на 65. годишњицу постојања Института морамо се сјетити оних који су се међу првима латили овог посла, било као дио свог радног задатка, било као вид остварења властитог сна да закораче у непознат свијет науке. У сваком случају, без обзира на мотиве одређења за овај животни позив, у коме су јасно били видљиви елементи научног заноса, генерације запослене у њему, осим откривања нових знања о прошлости Црне Горе, преносиле су и висок ниво властите енергије потребне за савладавање стално присутних тешкоћа, да би одржали рад ове институције.

Оно што, прослављајући овај важан јубилеј, са поносом можемо рећи јесте да се за све вријеме његовог плодног научног рада дјелатност Института заснивала на постулатима струке и да су квалитетом постигнутих научних резултата веома брзо достигнуте висине на којима је била историографија других, знатно развијенијих историографских школа.

Тако су у земљи породичних и усмених историја, легенди, митова и предања, посебно о народном подвижништву и јунаштву Црногораца, у којој су најважније историјско штиво били народна поезија и историјски спјевови, а веома ријетко писани документи, на којима су најважније странице народног памћења исписане руком оних најмудријих, попут владике Рада. Он снагом свог пјесничког генија, кроз пјесничке слике својих дјела, већ 200 година саопштава оно што је као вид народног памћења до њега сачувано и испричано о Црној Гори, Црногорцима и њиховој прошлости.

Свакако да у таквом амбијенту, у коме је у народном памћењу и предањима чувана свијест о властитој прошлости, простор за рад школованих историчара, и кад су се први од њих појавили, није могао бити велики нити је могао кореспондирати са захтјевима савремене науке. Преокрет у том смислу направљен је оснивањем Историјског института НР Црне Горе и почецима реализације његових програмских усмјерења. Захваљујући његовом оснивању, први образовани историчари релативно брзо, већ педесетих година прошлог вијека, почињу играти до тада непознату улогу у научном животу Црне Горе. Окупљени око Друшва историчара, Историјских записа и свакако Историјског института, они су прокрчили пут од наративне ка научној историји. Могли

бисмо рећи да су релативно брзо и неочекивано успјешно остварили узлет црногорске историјске науке. Без правих узора, захваљујући Нику Симову Мартиновићу, Јагошу Јовановићу, Андрији Лаиновићу, Ристу Драгићевићу, касније Димитрију Диму Вијовићу, Мирчети Ђуровићу, Ђоку Пејовићу, Новици Ракочевичу, Новаку Ражнатовићу, Радоману Јовановићу, Јовану Бојовићу, Ђуру Вујовићу, Радоју Пајовићу, Зорану Лакићу, Миомиру Дашићу, Славку Станишићу, а на другој страни Бранку Павићевићу, Глигору Станојевићу, Томици Никчевићу, Владу Стругару, као и радом бројних млађих колега, данас присутних у овој сали, постављени су темељи црногорске историографије и модерне научне мисли о Црној Гори.

Захваљујући плејади споменутих историчара и резултатима рада оних који су дошли за њима, као и бројним научним сарадницима изван Црне Горе, црногорска историографија је стала уз раме с оновременом југословенском или сада историографијама у региону, не осјећајући инфериорност ни пред једном, ни пред другом, или оним научним дјелима која нам нуди савремена европска и свјетска историјска наука.

Да је Историјски институт од преласка у Подгорицу успјешно реализовао своју научну дјелатност и да је он својим укупним радом допринио подизању научног, културног и просвјетно–педагошког нивоа Републике, говори и то да су неки његови радници најприје постали универзитетски професори, затим декани, ректори, академици, предсједници ЦАНУ, а други млађи, постали су амбасадори, ресорни министри или високи државни чиновници. Сама чињаница да је шест научних радника Историјског института добило Тринаестојулску награду, довољно говори о високом нивоу и квалитету научних дјела за која су додијељена, а која су „произведена у Историјском институту“.

Квантификација успјеха Историјског института може се вредновати кроз двије државне награде: Орден заслуга за народ са сребрним зрацима, додијељен Институту и Орден заслуга за народ са златном звијездом, додијељен часопису „Историјски записи“, али и кроз три признања за издавачки подухват године која је Институт добио на међународним сајмовим књига: у Београду 1998, за петотомни зборник докумената „Црногорски законици 1796–1916“, у Подгорици 2010. за едицију „Монумента Монтенегрина“ штампану у 19 свесака, као и 2011. за Зборник докумената „Црна Гора и САД у документима Националног архива у Вашингтону 1905–1918“. На овогодишњем Сајму књига у Подгорици, Институт је добио награду за најбоље опремљену едицију Јубилеји, поводом зборника радова са научног скупа „Русија и Балкан у посљедња три стољећа“, посвећеног 300. годишњици политичких веза Црне Горе и Русије.

Поменути издања су само мали дио издавачке дјелатности Историјског института. Преко 150 посебних публикација штампано је у неколико едиција: посебна издања, јубилеји, преводи, округли столови. Посебан сегмент у издавачкој дјелатности представља часопис „Историјски записи“. Под тим називом они излазе од 1948. године, али се њима у суштини наставља излагање часописа „Записи“, покренутог 1927. године, чији је уредник био Душан Вуксан. Задатак „Историјских записа“ од оснивања је био да на основу оригиналних архивских докумената и стручне литературе прикаже и освијетли прошлост Црне Горе. Уредници, заједно са члановима редакција, настојали су да обезбиједи висок научни ниво часописа, тако да је он током више од 90 година излагања постао широко познат у стручним и научним круговима широм Европе. Од 1927. до 1941. изашло је 146 свесака „Записа“ на 9.280 страница, а од 1948. до данас објављено је 207 свесака „Историјских записа“ на 38.782 стране. У библиографији за период од 1927. до 2013. налазе се имена 1.333 сарадника – аутора. Од 2008. часопис има међународну редакцију у којој су осим научних радника из Црне Горе познати ствараоци из: САД, Италије, Француске, Словеније, Србије, Хрватске, Русије, Аустрије... Часопис се од 2010. године налази у двије међународне базе података: EBSCO и CEEOL, што му доноси висок регионални рејтинг.

Напоменућемо да Историјски институт од оснивања ради на реализацији научних пројеката које је првобитно финансирало Министарство просвјете, а сада Министарство науке. Данас је ситуација у том погледу сљедећа: Институт реализује неколико међудржавних пројеката: са Словенијом два и по један с Хрватском и Аустријом. У процедури је конкурисања за сличан такав пројекат са Босном и Херцеговином. Реализују се и два национална пројекта: Црна Гора и Југоисточна Европа у спољној политици великих сила у првој половини 19. вијека, на коме су осим научних радника Института ангажоване и колеге из САД и Италије: Џон Тредвеј и Масимо Букарели. Други национални пројекат који финансира Министарство науке носи наслов: Друштвена историја и културно наслеђе Црне Горе од раног средњег вијека до почетка 19. вијека, а од страних сарадника на њему су ангажовани др Иван Стевовић из Београда и др Јадранка Нералић из Загреба.

Посебно желим да скренем пажњу на културно-историјско благо којим располаже Историјски институт. Ријеч је о Библиотеци Института и о архивској збирци те библиотеке. Библиотека спада међу старије библиотеке у Црној Гори и посједује старе и раритетне књиге. У основном фонду библиотеке налази се око 30.000 књига, 192 наслова новина и 687 часописа, што укупно чини 60.000 књижних јединица. Библиоте-

ка је укључена у информативни систем COBISS и до сада су у базу података унијети записи о близу 10.000 књижних јединица. У саставу библиотеке је и архивска збирка са 534 фасцикле докумената. У њој се налази раритетна архивска грађа непроцјењиве историјске вриједности: оригинална писма Петра I и Петра II Петровића Његоша, мемоарски списи државних службеника из периода Књажевине и Краљевине Црне Горе: сердара Рада Турова Пламенца, војводе Илије Пламенца, Илије Бјелановића Бјелоша, Вукашина Божовића, војводе Сима Поповића, Ника Хајдуковића и других. Много је и других значајних докумената.

Посљедње редефинисање статуса Института десило се 2004. Тада су чланице Универзитета, чијим оснивачем 1974. се сматра и Историјски институт, интегрисане у јединствен правни субјект. Институт је постао једна од јединица Универзитета без ранијег степена самосталности. У том новом статусу егзистира већ двадесет година, са основним правима и обавезама осталих универзитетских јединица.

У Историјском институту Универзитета Црне Горе данас ради 20 запослених радника, од чега је деветоро са титулом доктора наука а троје има звање магистра. Са осталим радницима у библиотеци и рачуноводствено-административном сектору, а прије свега по резултатима које остварује, могли бисмо казати да Институт и у новој организационој схеми представља заокружену институционалну цјелину. Иако нема самосталан статус бави се издавачком дјелатношћу, издаје међународни часопис „Историјски записи“, организује међународне научне скупове којих је у посљедњих пет година било седам, има развијену самосталну међународну сарадњу и потписане протоколе о сарадњи са бројним институцијама: Институтом за славистику РАН, Институтом за историју Русије РАН, Одјељењем за историју Санкт Петербуршког универзитета, Архивом Србије у Београду, Историјским институтом Србије, Балканолошким институтом САНУ, Институтом студиорум хуманитатус у Љубљани, Институтом за народно памћење у Варшави, Хрватским институтом за повијест у Загребу, Институтом за историју у Сарајеву, Фототеком „Маруби“ у Скадру, Одјељењем за модерну и савремену историју Универзитета Ла Сапиенца у Риму, а члан је Међународне асоцијације за проучавање историје Југоисточне Европе.

На самом крају желим истаћи да је Историјски институт, као дио Универзитета Црне Горе, захваљујући разумијевању Ректората Универзитета, остварио видан институционалан напредак који је само из статуса универзитетског субјекта било могуће реализовати. Ријеч је о организовању програма академских магистарских постдипломских студија из области хуманистичких наука на студијском програму: Историја/историја културе и историјска антропологија. Програм се реализује у са-

радњи са професорима из Словеније и Србије, на принципу двојне матичности. Отварањем постдипломских студија Институт је трасирао нов правац развоја, одређујући се ка развоју праксе високог образовања у тијесној повезаности с његовом основном функцијом континуираног бављења научно-истраживачким радом. Наредна етапа подразумијевала би отварање докторских студија, чиме би Институт у пракси потврдио висок степен јединства научно-истраживачког рада и образовног процеса.

Све активноти које смо спровели током посљедњих година не би биле могуће без помоћи и донација ресорних министарстава владе Црне Горе, а такође и земаља и амбасада чији су представници данас овдје присутни. Иако је допринос сваког од њих немјерљив, ипак бисмо жељели да истакнемо помоћ и изразимо захвалност Министарству науке, Министарству просвјете, Министарству културе и Министарству вањских послова и европских интеграција за помоћ и одлучујућу подршку у реализацији бројних капиталних научних пројеката. Амбасадама Републике Турске, Републике Словеније и Уједињених Арапских Емирата, и других држава дугујемо захвалност за послове адаптације и реконструкције пословног простора института у коме се одвија његов рад, за одржавање бројних научних скупова, успостављање међународне сарадње, одржавање изложби и штампање научних публикација, а посебно за помоћ у организовању постдипломских академских судија. Без њихових донација не бисмо били у могућности да створимо потребне материјалне претпоставке за остваривање крупног искорак у научном раду Историјског института. Жељели бисмо да ту врсту сарадње на обострано задовољство наставимо и убудуће, уз поновљену потврду свима - дубоког осјећања наше искрене захвалности.

Што се тиче Државног архива Црне Горе и Централне народне библиотеке Ђурђе Црнојевић, оне су за све вријеме постојања Историјског института биле незаобилазне институције чији богати фондови су представљали неопходан услов за наш научно-истраживачки рад.

На крају, користим прилику да се захвалимо Влади Црне Горе и њеном предсједнику господину Милу Ђукановићу, за финансијску помоћ која нам је пружена да би прослава овог јубилеја била одржана.

Свима присутнима најљубазније се захваљујем што су својим доласком указали част Историјском институту и што учествују у прослави годишњице његовог постојања.

Свима још једном велико хвала.

Проф. др Предраг МИРАНОВИЋ

РИЈЕЧ РЕКТОРА УНИВЕРЗИТЕТА ЦРНЕ ГОРЕ,
ПОВОДОМ СВЕЧАНЕ ПРОСЛАВЕ
65. ГОДИШЊИЦЕ ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА

Уважени министри,
Ваше Екселенције,
поштоване колегинице и колеге,
драги пријатељи, даме и господо,

Изузетно ми је драго што вам се могу обратити овом свечаном приликом обиљежавања 65 година постојања Историјског института Црне Горе. Сигуран сам да се данас осјећамо поносним што учествујемо у прослави овог важног датума, зато бих желио да директору, др Радославу Распоповићу, као и свим запосленим на Историјском институту, честитам овај значајан јубилеј.

Историјски институт најстарија је научна установа у Црној Гори, и као такав има важно мјесто у научној структури нашег Универзитета, али значај његовог постојања и резултата научно-истраживачког рада сеже дубоко и у социолошки, политички и културолошки живот цијеле наше земље. Током минулих деценија, Институт је показао истрајност како у истраживању наше богате историје, тако и у креирању релевантних виђења различитих друштвених и историјских феномена, оличених у његовој изузетно богатој издавачкој дјелатности. Публикације Историјског института мјерило су његовог снажног стваралачког потенцијала, који се у тој институцији континуирано гради уз преданост науци и истраживању. О томе свједочи и један од најстаријих научних часописа у овој области - „Историјски записи“, чијим издавањем Историјски институт доказује да заузима значајно мјесто у научном и истраживачком бићу нашег Универзитета, али и друштва у цјелини.

Такође, овом приликом желио бих да нагласим и значај активности које Историјски институт успјешно реализује и на међународном

плану. Искрено вјерујем да ће се запажени међународни пројекти на Институту реализовати и убудуће, а сарадња са релевантним научним институцијама ван Црне Горе потврдиће чињеницу да значај постојања Историјског института далеко премашује националне границе.

Не треба заборавити ни благо које чувају библиотека и архив Историјског института, у науци препознати као вриједни извори научних података.

Уважене колеге, Историјски институт данас представља институцију у којој се његује богат научни живот, истражују и расвјетљавају важна друштвена питања и појаве, сакупља сазнање које са нама несебично дијеле афирмисани историчари и научници. Због свега тога, желио бих да им још једном честитам на истрајности и посвећености науци. Чврсто вјерујем да ће Историјски институт славити још много оваквих јубилеја, јер је, својим досадашњим радом, то заслужио. Хвала.

ФОТОГРАФИЈЕ И ФАКСИМИЛИ ПОЗДРАВНИХ ТЕЛЕГРАМА

Поздравна ријеч др Радослава Распоповића, директора Историјског института Црне Горе

Чланови диплоатског кора, представници јавног и културног живота Црне Горе, званице и гости

Обраћање ректора
Универзитета Црне
Горе, проф.др Предрага
Мирановића

Уручење плакете и
обраћање министарке
науке у Влади РЦГ, проф
др Сање Влаховић

Уручење плакете
министру културе у
Влади РЦГ, господину
Браниславу Мићуновићу

Уручење плакете
представнику
Министарства просвјете,
господину Срђи
Раичевићу

Уручење плакете
представнику
Министарства спољних
послова, господину
Предрагу Стаматовићу

Уручење плакете
представнику Државног
архива, господину
Стевану Радуновићу

Уручење плакете
представнику Централне
библиотеке „Ђурђе
Црнојевић“

Уручење плакете Њ.Е.
господину Мартину
Памеру, амбасадору
Републике Аустрије у
Црној Гори

Уручење плакете Њ.Е.
госпођи Доминик Газу,
амбасадорки Републике
Француске у Црној Гори

Уручење плакете Њ.Е.
господину Вићенцу Дел
Монаку, амбасадору
Републике Италије

Уручење плакете
Њ.Е. госпођи Гразуни
Сикорској, амбасадорки
Републике Пољске

Уручење плакете
представници амбасаде
Руске Федерације у
Црној Гори

Уручење плакете
представници амбасаде
Републике Словеније у
Црној Гори

Уручење плакете
и обраћање Њ.Е.
госпође Сју Кеј Браун,
амбасадорке САД у
Црној Гори

Уручење плакете и
обраћање Њ.Е. господина
Мехмета Мијаји Танлира,
амбасадора Републике
Турске у Црној Гори

Уручење плакете
госпођи Јелени чогурић,
представници амбасаде
УАЕ у Црној Гори

Обраћање др Вере Кац,
замјеника директора
Историјског института
Босне и Херцеговине

Обраћање др Срђана
Рудића, директора
Историјског института
Србије

АРХИВ СРБИЈЕ
ARCHIVES OF SERBIA

05 Ф. 661
02.07.2013.

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ - ПОДГОРНИЦА

Проф. др Радослав Распоповић

Директор

Поштовани колега др Распоповићу,

Колективу Института и Вама као директору те установе најсрдачније честитам 65 – годишницу Историјског института Црне Горе и желим пуно успеха у даљем раду. Верујем да ће започета сарадња Института за историју Црне Горе и Архива Србије у будућност бити још чвршћа и плодотворнија.

Историјски институт Црне Горе је израстао у престижну научну установу у овом делу Европе, препознатљиву по својим научним издањима и међународној сарадњи коју остварује у дужем низу година.

У Београду, 2. јула 2013.

Пријатељски и с поштовањем

др Мирослав Перичић, директор Архива Србије

Карађузева 2
11000 Београд
Република Србија

tel: (011) 3370-781
fax: (011) 3370-246
e-mail: office@archives.org.rs
www.archives.org.rs

Karađuzeva 2
11000 Beograd
Republic of Serbia

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

др Радослав Распоповић
директор
Историјски институт Црне Горе
Подгорица

Поштовани колега Распоповићу,

Имам изузетну част да Вама и свим сарадницима Вашег уваженог Института честитам велики јубилеј, 65. годишњицу рада на тешком

и често клизавом терену историјске науке.

Зaslуге Вашег Института у тумачењу историје наших простора и народа, донела је, упркос некадашњим идеолошким ограничењима, велике резултате. Они су трајно уграђени у ризницу поузданих историјских знања, кроз монографије, зборнике радова и Ваш часопис, главно гласило историчара из Црне Горе.

Наша недавно започета сарадња ће, како се обострано очекује, ускоро резултирати конкретним резултатима како би се наше научне, међдржавне и укупне братске везе додатно продубиле на корист оних историјских сазнања која су мудрим народима увек путоказ у будућност.

Радујући се Вашем јубилеју, слободан сам да Вам у име колега из Балканолошког института САНУ пожелим нове успехе!

др Душан Т. Батаковић

директор

CENTRALNA
BANKA
CRNE GORE

*Isvršni direktor
Centralne banke Crne Gore*

ISTORIJSKI INSTITUT CRNE GORE

Dr Radoslavu Raspopoviću, direktoru

Poštovani gospodine Raspopoviću,

Vama, svima koji sada rade i koji su nekada radili u Istorijskom institutu, kao i njegovim brojnim saradnicima i prijateljima, a u nemogućnosti da lično prisustvujem svečanosti, čestitam ovaj veliki Jubilej, sa željom da i u budućnosti budete jedna od najuspješnijih naučnih institucija u Crnoj Gori.

Iskreno Vaš,

Radoica Luburić

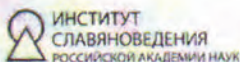
HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST
Opatička 10, 10 000 Zagreb
Tel: 01/4851-720 Fax: 01/4851-725

Poštovani i dragi kolega Raspopoviću,
zahvaljujem Vam na pozivu na svečanu proslavu povodom 65. obljetnice
osnutka Istorijskog instituta Crne Gore.
Nažalost zbog već preuzetih obveza nisam u mogućnosti odazvati se Vašem
pozivu.
Vama i svim znanstvenicima i djelatnicima Instituta najsrdačnije čestitam na
ovoj važnoj obljetnici, uz iskrene želje i za daljnjim uspješnim i plodonosnim
djelovanjem.

S poštovanjem,

dr. sc. Jasna Turkalj,
ravnateljica Hrvatskog instituta za povijest

Zagreb, 1. srpnja 2013.

ИНСТИТУТ
СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ
РОССИЙСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК

**Федеральное государственное
бюджетное учреждение
Российской академии наук
Институт славяноведения**

Россия, 119334 Москва, Ленинский проспект, д. 32 А, корпус «В»
тел. (495) 938-17-80, факс: (495) 938-00-96, e-mail: inslav@inslav.r

«6» июля 2013 г.

№ 154

Директору Исторического института Черногории
др. Р.Распопович;

Дорогой др. Радослав Распопович!

Искренне поздравляю Вас с 65-летием Исторического института Черногории.

Он был открыт 3 июля 1948 г. в Цетинье, и уже 65 лет является главным историческим центром Черногории, который определяет уровень развития в стране исторического знания. Ученые Института за прошедшие годы опубликовали множество научных работ, получивших мировое признание и ставших классикой черногорской историографии.

Нам особенно приятно, что у Института славяноведения РАН сложилось с черногорскими коллегами тесное сотрудничество. Мы неоднократно проводили совместные научные конференции, выпускали сборники документов, организовывали перевод научных трудов друг друга. В содействии с Историческим институтом Черногории Институтом славяноведения РАН был подготовлен специальный «черногорский» номер российского исторического журнала «Родина».

Желаем Историческому институту дальнейшего процветания, а всем его сотрудникам - счастья, здоровья, благополучия и новых творческих успехов!

Директор Института славяноведения РАН,
доктор исторических наук

Никифоров

К.В.Никифоров

ЧЛАНЦИ

Savo MARKOVIĆ*

PRILOG PROUČAVANJU SREDNJOVJEKOVNE LATINSKE LEKSIKE, EPIGRAFIKE I SOCIJALNE MORFOLOGIJE BARA: CASE STUDY CYRIACUS

ABSTRACT: *On the basis of the sources of various typology, as well as of historiography, there are followed the activities of the members of Curiaçe – Kurjaković family of Bar, in the course of the 14th – 15th centuries. Micro-historic research took into account the modalities of their connection with the home environment, especially through the lexical analysis, epigraphy and related segments of social and ecclesiastical life in Bar. In accordance with the social movements of that time, focused is the role of the presbyter Dominicus Curiaçe, over the decades present both in Bar and in Dubrovnik, who was the bond of religious - and traditions of affinity, witnessing the expressions of devoutness, noted in two Adriatic communes.*

KEYWORDS: *Curiaçe, testament, epigraphic fragments, Bar, Dubrovnik, Middle Ages*

Istaknuta barska porodica *Curiaçe*, koja se pominje u izvorima XIV i XV vijeka, u istoriografiji se smatra ogrankom patricijskog roda *Ruggi*. Ovaj značajni barski plemićki rod, shodno poznatim istorijskim izvorima, pojavljuje se u prvoj polovini XIV v. i srijeće do kraja XVI vijeka. Na njihovu povezanost upućuje podatak iz Giustinianievog izvještaja iz 1553. godine, prema kojem su **Ruzi** ili **Curiazi** jedna od patricijskih porodica u Baru.¹

* Autor je doktor pravnih nauka.

¹ *Commissiones et relationes Venetae*, collegit et digessit Šime Ljubić – Tomus II, Annorum 1525–1553, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, volumen octavum, Zagrabiae 1877, str. 234; Carl Georg Friedrich Heyer von Rosenfeld, *Wappenbuch Der Adel des Königreichs Dalmatien, nach archivalischen und anderen authentischen Quellen*, Nürnberg 1873, s. VI; Ivan Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb 1902, str. 4. I. Marković omaškom *Churiaze* pribraja Borisima.

Prezime barske porodice **Curiaice** (*Curiaice*, 1391; **Curiaçe**, 1394; **Curiaç**, 1421, **Churiacouich**, 1455, **Churiazze**, **Curiazzi**, 1553), s drugim istočnojadranskim onomastičkim varijantama, upućuje na južnotalijansko, apulijsko prezime *Chiriaco*, koje je jasnog grčko-vizantijskog porijekla.² Na mišljenje prema kojem su *Curiazzi* činili dio ogranka, ili ogranak roda Ruggi, možda je moglo upućivati bilježenje posjeda koji je u blizini Možure (*Masura*), sela Gorane („*villam Gorani*“) i Pistule (*Pistoli*), u blizini Ulcinja, 1424. g. imao *Petro Rossi Jcaruci* (Petar Rosso, *Petro Ruij*, *Rufius*),³ Vlah među Pamalioitima, jedan od najstaknutijih saboraca Nike I Hermana. On je 1422. godine dobio selo *Charuzi*, preko rijeke Bojane.⁴ Međutim, za njega se ne navodi da je bio iz Bara, a naziv sela Karuci,⁵ u oblicima transkripcije koji se nalaze u izvorima („*deli Charuzi diocesis Antibari*“, 1453),⁶ nije isto-vjetan prezimenu koje je u notarskoj transkripciji etimologiju moglo temeljiti na svetačkom imenu (lat.) *Cyriacus*, *Quiriacus* - prema grčkom *Kyriākōs*,⁷ s istom osnovom kao i talijansko ime *Ciriaco*.⁸ Pri tome, u Baru se, osim

² *Clericus Quiricus* se pominje u Ulcinju 1242, a *Churianus Pascalis de Smoga* iz Kotora 1282. g. Prezime s osnovom u imenu *Curiacus* zabilježeno je na Krku; *Quiricus*, *Quiriacus*, bilježe se u Apuliji, a *Cyriacus* u Anconi. Luigi Carducci, *Storia del Salento. La Terra d'Otranto dalle origini ai primi del Cinquecento*, Galatina (Le) - Lavello (Pz), 1993, p. 344; Konstantin Jireček, *Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka*, Zbornik Konstantina Jirečeka, II. Posebna izdanja SANU, knj. CCCVI, Odeljenje društvenih nauka, Nova serija, knj. 42, Beograd 1962, str. 159-160. Sve potertao: S. M.

³ Agostino Pertusi, *Per la storia di Dulcigno nei secoli XIV-XV e dei suoi statuti cittadini*, *Studi veneziani*, XV 1973, Firenze, Leo S. Olschki Editore MCMLXXXV, p. 241.

⁴ *Acta Albaniae Veneta*, Joseph Valentini, Tomus Duodecimus, München et alia 1968, p. 18; Miloš Antonović, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*, Beograd 2003, str. 263.

⁵ Selo Caruci (Karuci), pominje se kao jedno od tri sela u kraju oko Bojane, koja su Mlečani obećali u proniju „*homines de Crampsis*“. Ivan Božić, *Nemirno pomorje XV veka*, Beograd 1979, str. 290.

⁶ Oliver Jens Schmitt, *Das venezianische Albanien (1392-1479)*, München 2001, s. 420. Indikativno je, iako bez dokazane veze s navedenim posjednikom, prezime talijanskog slikara, rođenog 1933. godine u Zadru; Secondo Raggi Karuz, akademski je formiran u Rimu, gdje, uz Castel Gandolfo, živi i radi.

⁷ Grč. κύριοζ, Božji; gospodski, gospodstveni, nedjeljni. Od ličnog imena Κυριακή, *Nedjelja*, stvoreno je i muško pridjevsko ime Κυριακόζ, na zapadu učen oblik za muško ime, izvedenica na nenaglašen sufiks *-icus*, od *dominus* - *Dominicus*, Dominko, Dinko. Mletačko ime sveca osnivača dominikanskog reda je u XIV v. *Domenig*, u XV v. *Dominig* (u Baru *Domengo*, 1432). Iz muškog imena *Kurjak* izvedeno je prezime *Kurjaković*. Grčki genitiv Κυριακῶν je u prvotisku glagoljskog brevijara 1491. g. preveden i *Kirēka*. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva, Zagreb 1971, pretisak 1988, str. 413, 425; *Isti, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga druga, Zagreb 1972, pretisak 1988, str. 243; K. Jireček, *n.d.*, str. 163.

⁸ Sv. Kirijak (Ciriak), hrišćanski mučenik pogubljen oko 303/306. g., u vrijeme Dioklecijanovih odnosno Maksimilijanovih progona, jedan je od dvadeset sedam istoimenih svetica, uglavnom mučenika, od kojih se sedam, s vjerovatno konfundiranim hagiografijama, pominje u rimskom martirologiju. Prema tradiciji, ovom rimskom plemiću, koji se odrekao

toponima *Kurilo* (gr. $\upsilon > u$), shodno arhivskim izvorima, nalaze pripadnici porodice *Charuzi* (*Caruzzi*, *Caruci*) u XV i XVI v.; čak je i ime **ALESIO CHARUZI** uklesano na objektu br. 180 u starom gradu Baru.⁹

Na osnovu navedenog, barskoj porodici *Curiace*, odnosno ogranku pomenutog patricijskog roda, pribrojilo bi se nekoliko osoba, o kojima ima pomena u razmatranim izvorima.

I. Povezanost s Dubrovnikom; dvije tamošnje građanke barskoga porijekla

Na osnovu dva testamenata iz XIV vijeka, koji se čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku, moguće je, preko dvije Baranke koje su bile udate za tamošnje građane, djelimično rasvijetliti ovu porodicu i njen barski posjed, ali i rekonstruisati dio istorije žitelja Bara.

I. 1. „*Testamentum de Marussa, uxor che fo de Luxa de Benuignuta*”; Dubrovnik, 15. jul 1391. g.

Testament¹⁰ koji izražava posljednju volju Maruše, žene Lukše *de Benvignuta* objelodanjen je 17. jula 1391. g. u Dubrovniku, pred knezom Vukom Babalio¹¹ i u prisustvu svjedoka, sveštenika Dominika iz Bara i prez-

bogatstva da bi širio hrićanstvo, pripisuje se istjerivanje demona iz Dioklecijanove kćerke Artemije, kao i iz Jobije, kćeri persijskog kralja. Zaštitnik je egzorcista, od iskušenja i opsjednutosti od đavola; poštovan je kao jedan od Četnaest Svetih Pomoćnika u nevolji. *Quiriacus*, biskup Ostije (*Ciriaco de Ostia*), pretrpio je mučeništvo 235. g., tokom progona imperatora Aleksandra Severa. Sv. Kiril Jerusalimski, arhiepiskop, umro je 386/7, a sv. Kirilo Aleksandrijski 444. godine. Prep. Kirijak Otšelnik (*St. Quiriacus*), monah, umro je 557. g. S njim je poistovjećivan *Kyriakos* (Κυριακός), autor *kontakiona* o Lazarevom vaskrsenju (oko VI v.), vjerovatno savremenik Romana Meloda. V.: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Editor in chief Alexander P. Kazhdan, Volume 2, New York – Oxford, Oxford University Press, 1991, p. 1163.

⁹ „*Alexa Caruci de Antibarò, nomine Alexa Petrovich de Godigno*“, bilježi se 1503/04. g. Novelo (Novak) Karuci se pominje u dokumentu od oktobra 1530. g. „*Zanetto Caruzzi de Antivari mariner, condam Zuane*“ i njegov brat *Stephano* bilježe se u Veneciji 1565. g. Risto Kovijanić, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV–XVI vijek)*, knjiga II, Titograd 1974, str. 80; Bogumil Hrabak, Pomorstvo, gusari i bogoštovlje u Paštrovićima (XV–XVIII vek), *Istorijski zapisi*, god. LXVIII, br. 4, Podgorica 1995, str. 110; Đurđe Bošković, *Stari Bar*, Beograd 1962, str. 269; Archivio di Stato di Venezia (ASV), *Notarile testamenti* (NT), busta (b.) 388, br. 630, 10. VIII 1565. Podaci iz Državnog Arhiva u Veneciji dobijeni su ljubaznošću dr sc. Lovorke Čoralić.

¹⁰ Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Testamenta notariae* (TN), sv. 7, 4, ff. 213r-213v. Na testament iz Državnog arhiva u Dubrovniku ukazala mi je i navedeni - te dokumente iz TN, sv. 8, ff. 59v-60r.; sv. 11, ff. 61v-62r i iz *Diversa Cancellariae* (DC), sv. 65, f. 13r - ustupila dr. sc. Nella Lonza, na čemu joj, kao i na revidiranju priložene transkripcije, najljepše zahvaljujem.

¹¹ Pominje se i u testamentu njene, prije sestre nego rodake, Mare, iz 1394. g. Vjerovatno je u

bitera Petra *de Albis*.¹² Najvjerojatnije je testatorka poticala iz barske porodice *Curiace*.

Marussa uxor de Luxa de Benuegnuta, osim što na Bar višestruko upućuje svojim oporučnim odredbama, sugerirše to i porijeklom koji se vezuje za porodicu njenog pokojnog muža. U društvenom životu Dubrovnik može se pratiti nekoliko generacija porodice Benvenutić, porijeklom, pretpostavlja se, iz Bara. Petar, zvani Čibran (Čibrijan), zlatar, u Dubrovniku se pominje od 1332. g.¹³ Njegovi sinovi i unuci su u Bosni, posebno Srebrenici, u Srbiji i Zeti, poslovali gotovo jedno stoljeće.¹⁴ Petrov unuk, Dobrov sin Luka (*Luxa*, Lukša), bio je, oko 1368. godine, prvi poznati zakupac carine u Srebrenici. Njegov polubrat Dragoje, koji je trgovao srebrom, tamošnju carinu je držao 1388. g.¹⁵

Žena pokojnog Lukše Benvenutića, ističući 15. jula 1391. da posljednju izjavu volje daje zdrave svijesti i volje, najprije namjenjuje osam groša za desetinu i prvinu dubrovačkoj katedrali sv. Marije Velike. Zatim ostavlja prezbiteru *Dominico Curiace d'Antivaro* deset perpera, koliko i njegovim sugrađanima, prezbiteru *Andriji de Macho* i *Luki de Mačman*.¹⁶ Svojoj svekrvi Ruži ostavila je 10 perpera, a don *Pieru de Tissiju* dva dukata. Nastavljajući sa zavještanjima duhovnicima, Maruša određuje: „*se domp. Stoycho falisse che di quisti dinari se faça uno percamento*”, kao i jedan kalež – za crkvu sv. Petra Velikog. Odredila je da se iz njenih dobara isplati legat od 11 perpera don *Pieru Sumi*; njemu ostavlja i „*pernate*“ *vitovaglie*.¹⁷

pitanju Vuko Vlahov (c. 1345–1407), poklisar i vojni zapovjednik. Međutim, Vuko Babalio-Mišetić (c. 1365–1434), bio je knez između 1417. i 1429. g. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, Svezak 2, *Vlasteoski rodovi (A – L)*, Zagreb – Dubrovnik 2012, str. 18, 23.

¹² D-m. Petrus de Albis je, ukazuje A. Liepopili, D-m. Petar Bijele („don Piero di Biele“, 1391). Ante Liepopili, Slavensko bogoslužje u Dubrovniku, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički. Knj. 96, Zagreb 1919, str. 31, 39, 50-51, 56.

¹³ Dejan Ječmenica, Dva pisma kralja Stefana Tvrtka I o dugu srebreničkog carinika Dragoja Benvenutića, *Grada o prošlosti Bosne*, 2, Urednik: Rade Mihaljčić, Banja Luka 2009, str. 61.

¹⁴ Ruža Čuk, Trgovci iz zetskih gradova u Dubrovniku i srpskim zemljama u srednjem veku, *Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja*, knjiga 3, Podgorica 1999, str. 158, 164.

¹⁵ D. Ječmenica, *n.d.*, str. 53, 56, 58, 59, 61.

¹⁶ Ukoliko se, zbog velikog vremenskog razdoblja između bilježenja, može smatrati da je riječ o istoj osobi, onda bi navedeni mogao biti „*Lucha Laure de Maxia, nuncius communis Antibari*“, koji 1349. boravi u Dubrovniku. „*Luchas Laure de Maxima de Antibaro*“ se navodi i u slučaju jednog Baranina u Dubrovniku, 28. decembra 1350. g. Vjerovatno je on, ili neko iz njegove porodice, bio u službi Balšića. Isto ili slično napisano ime bilježi se zatim u ispravama iz 1369/70, 1375, 1381, 1385. (*Luca Mançino*) i 1392. g. Prezime je nastalo od nadimka; *Machimen, mazza-mano*, tal. *mancino* - ljevoruk. K. Jireček, *n.d.*, str. 87, 301; Milan Šufflay, *Städte und Burgen Albaniens, hauptsächlich während des Mittelalters*, Wien und Leipzig, 1924, s. 44; Đ. Bošković, *n.d.*, str. 265, 267.

¹⁷ Liepopili više puta bilježi Petra Sumana. A. Liepopili, *n.d.*, str. 39, 40, 52, 56, 57.

Potom je odredila da sve njene i porodične tavaje, kao pokrovi, pripadnu oltarnoj menzi sv. Đura u Baru („*ala tavola de Sancto Georgio de Antivaro*”). Ovo je jedini poznati arhivski podatak o oltarnom stolu barske katedrale. Legat prvostolnici implicira vezanost za matični grad, ali možda sugeriše i sakralni prostor u kojem je duhovnu službu obavljao pomenu ti prezbiter Dominik.

Don Dimitriju „*de Gorgi Mamol*” Maruša je ostavila jedan dukat i jedan stolnjak. *Georgius de Mamollo* iz Bara se pominje 1394. g.; njegov sin Marin, tada dvanestogodišnjak, stupio je na izučavanje zanata kod Nikole *de Brundusio* u Dubrovniku.¹⁸ Da je Maruša raspolagala vrijednim stvarima, svjedoče sljedeći legati; Lignuši Andrije *de Menze* ostavila je zlatni pečatni prsten, a zlatni prsten „*in gema verde*“ Pauli „*de Draso de Bogdan*“. Imovinu u Baru ostavila je za udaju svoje najbliže rođake. Milodar od 20 perpera zavještala je zbog onoga što je nesvjesno loše učinila, da bi zatim odredila prodaju svoje odjeće (kape, „*guarnaçe doi, gonelle tre*“), kao i kreveta i svega onoga što će se naći u njenoj kući; od prihodovanog će se isplatiti njeni legati siromasima. Mari, ženi „*de Francho*“ ostavila je svoju *chodamaniçu*. Moguće je da se radi o Mari *Curiace*, čiji je testament otvoren u Dubrovniku 1394. g., njenoj sestri, ili bližoj rođaki.

Bratu Dominiku ostavila je pola svoje dote, koja mu slijedi prema regulama dubrovačke komune. S obzirom na to da je osoba istog imena pomenuta kao svjedok otvaranju navedenog testamenta, a zatim pri podjeli novčanih legata i konačno, pri podjeli testatorčinog miraza, moglo bi se s određenom sigurnošću pretpostaviti da je Marušin brat pomenuti barski sveštenik *Dominicus Curiace*, za kojeg se bilježi da je imao značajnih veza s Dubrovnikom 1421. i 1424. g.

Ostali novac od prodaje njenih stvari, odredila je Maruša, da izvršitelji njenog testamenta utroše za mise za njenu i duše njenih mrtvih. Ponovo se legatima (rutavi stolnjak, „*tovaglie romiçade*” i dr.) i oporučnim željama osvrnuta na više osoba. Kao epitropi i faktori njenog testamenta određeni su don Piero Suma(n), don *Mençe de Mençe*,¹⁹ don Stojko *de Toglien de Çupana* i *Ser Andrea de Mençe*.²⁰

¹⁸ Đ. Bošković, *n.d.*, str. 259, 268.

¹⁹ Marušin testament u vezi s rodom Mençe upućuje na *Vlajkijevu genealogiju antunina*, u kojoj početak odnosno rodoslova navodi da porodica Ratka Marinova Menčetića potiče od Mençe Palminog iz Bara, koji je pripadao jednoj od najvažnijih plemićkih kuća, a koji se oko 1320. doselio u Dubrovnik. Iako izvori navode da je Ratko Menčetić bio Marinov vanbračni sin, s obzirom na prisutnost Marina Lamprova Mençe u Baru (kako se vidi i u testamentu sastavljenom 1377. godine), N. Vekarić ipak ne isključuje njihovu drugačiju rodbinsku povezanost i mogućnost da je Mençe Palmin iz Bara otac Ratka Menčetića. Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, Svezak 3, *Vlasteoski rodovi (M – Z)*, Zagreb – Dubrovnik 2012., str. 42.

²⁰ Ukoliko je o Dubrovčaninu riječ, moglo bi se raditi o Andriji Domanjinom, koji je 1376.

I. 2. „*Testamentum Maro filie quondam Andree Curiace*”, Bar, 15. maj 1377. / 12. april 1394 - Dubrovnik, 16. oktobar 1394.

Testament Mare, kćerke pokojnog Andrije *Curiace*, objavljen je u Dubrovniku 16. oktobra 1394. g., pred Nalkom Proculom,²¹ koji je odbačen da zamjenjuje kneza Pavla Gundula,²² kao i pred sudijama Andrijom Sorgo, Jakovom Gundula,²³ Vukom Babalio i Rafaelom Goçe. Oporuka je otvorena s pismom komune Bara koje ju je preporučivalo, što su zamjenik kneza i sudije poslali da se registruje u katastik dubrovačkih testamenata i da se od notara komune javnom formom upodobi dubrovačkim običajima. Navedena formulacija jasno ukazuje da je ovoj ispravi predložak bio dokument sačinjen u Baru još 15. maja 1377. g.²⁴ Testament, sastavljen pred sudijom Marinom Žare²⁵ i auditorom Dominikom *Madroceria*,²⁶ započinje uobičajenom formulacijom: „*In Christi nomine, amen.*“ Testatorka

bio dubrovački konzul u Srebrenici, 1382. konzul dubrovačkih trgovaca u Novom Brdu, a 1391. g. poklisar kod Đurđa II Stracimirovića Balšića, kada je izabran i za dubrovačkog kneza. *Isto*, str. 40.

²¹ Nalko (Božo) Mihov Proculo je sindik na Siciliji bio 1392, da bi stekao zvanje kapetana ratne flote koja je 1403. g. trebalo da privoli Korčulu, Hvar i Brač da priznaju vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskog kralja Sigismunda; dubrovački knez bio je devet puta, između 1419. i 1437. g. Umro je u godini epidemije kuge. *Isto*, str. 79, 80.

²² Pavao Đivov Gundula (oko 1357–1416), trgovac u Veneciji od 1381. do 1397. g., zabilježen je 1391. kao poklisar u povelji Radića Sankovića Dubrovčanima; 1392. je bio u poslanstvu u Veneciji, a 1395. u Bosni. Od 1387. do 1416. g. dvanaest puta je bio dubrovački knez. *Isti, Vlastela grada Dubrovnika*, Svezak 2, *n.d.*, str. 299, 300, 304.

²³ Jakov Đivov Gundula, Gundula (oko 1340 – 1415), stariji brat navedenog Pavla, poznat je kao vojni zapovjednik. *Isti, Vlastela grada Dubrovnika*, Svezak 2, *n.d.*, str. 300-301.

²⁴ DAD, TN, sv. 8, ff. 59v-60r.

²⁵ *Marinus de Çare* je zabilježen među „*honorabilis iurati iudices dicte civitatis Antibari*“, kao prokurator komune Bara, 1369. g. *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Ludovicus Thallóczy – Constantinus Jireček – Emilianus Šufflay, vol. II (1344 – 1406), Vindobonae MCMXVIII. (dalje: AA II), p. 59.

²⁶ Pripadnici ove porodice se bilježe u izvorima iz XIII-XV st. Prezime je evidentirano u varijantama *Modrocul* (1281), *Modruculo* (1300), *Modroculi* (1331); „*Modrocy de Antiuari*” (1348/49); *Mortichiul* (1400). *Mence de Modrocur*, koji se bilježi u izvorima iz 1372. i 1388, istovjetan je s Dominikom *Modrocur*. Prema pismu koje šalju „*Judices, consilarii et comunitas Antibari*“, dat je „*sacramentum Vele uxori dicti Dominici et eius matri*“ da će im se neki dug vratiti. Sličnog je prezimena i *Nicolò Murtha* iz Bara, u Veneciji 1536. g. N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, Svezak 3, *n.d.*, str. 275; Irmgard Mahnken, *Dubrovački patricijat u XIV veku*, I, Beograd 1960, str. 364, 410; *Monumenta historica Ragusina*, knjiga IV, Spisi dubrovačke kancelarije, priredio i pripremio Josip Lučić, Zagreb 1993, str. 114, 128, 149; Ruža Čuk, *Srbija i Venecija u XIII i XIV veku*, Beograd 1986, str. 223; Gordan Ravančić, *Crna smrt 1348-1349. u Dubrovniku, Srednjovjekovni grad i doživljaj epidemije*, doktorska disertacija, Zagreb 2006, str. 293; *Acta Albaniae iuridica*, Iosephi Valentini s. J., Tomus I., München 1968 (dalje: AAI), p. 152; ASV, NT, b. 578, br. 302, 22. VIII 1536.

Mara, kći Andrije *Curiaçe*, najprije određuje gdje želi da bude sahranjena: „*eligo meum cimiterium in cimiterio Sancti Georgii*”.²⁷ Za „*male ablatiis*” ostavlja šest kotorskih perpera. Od iznosa od 150 dukata, koji su joj trebali pripasti u Dubrovniku, kako je odredio „*Vlacho Francisci*”²⁸ *vir meus in suo ultimo testamento*”²⁹ – raspolagala je četvrtinom, ostavljajući - „*fratri meo Dominico ducatos decem*”³⁰ a ostalo njenoj i djeci rečenoga Vlaha. Preostale dukate određuje kćerki Nikoleti, ukoliko doživi da stekne zakonsku sposobnost. Ako umre prije toga doba, Mara je odredila da se od predviđene sume načini jedan kalež - vrijednosti osam dukata - „*in eclesia Sancti Georgii*”.³¹

²⁷ Arheološka istraživanja su na sjevernoj strani barskog katedralnog kompleksa indikovala temelje manje crkvice iz XIII-XIV v., čija je polukružna oltarska apsida okrenuta prema jugu. Možda je riječ o kapeli naspram katedrale, s grobom u naosu, koja je tokom osmanlijske vladavine bila pretvorena u pekaru. Pavle A. Rovinski, koji je sakralni kompleks posjećivao 1879/80, navodi da se sa lijeve strane katedrale nalazila izdvojena zgrada, koja je izgledala kao mala crkva sa svodom, okrenuta po dužini od sjevera prema jugu. Ona je kasnije dograđenim dijelom spojena s crkvom sv. Đura, „kojoj je i služila, iz neke potrebe, zbog čega su u ovoj posljednjoj i probijena bočna vrata.“ A. P. Rovinski je uočio da se desno od crkve nalazio „dograđeni dio, u kojem je bilo skupljeno mnoštvo ljudskih kostiju (kosturnica), a iznad vrata bio je natpis: HIC RE QVI E SCIT - ispod njega ispupčen kružić bez bilo kakvih likova, a ispod njega natpis: SERGIVS ARCHIEPS.“ Na cijelom kompleksu katedrale nađeno je više grobova u kojima je bilo kostiju i poneki predmet. Đurđe Bošković, Istraživački, arheološki i konzervatorski radovi u Starom Baru 1951-1955 godine, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knj. VI-VII, Beograd 1955-56, str. 203; Pavel Apolonović Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, Tom IV, Cetinje - Sr. Karlovci, Novi Sad, 1994, str. 469-470; Vojislav Korać, *Arhitektura, Istorija Crne Gore 2*, tom 1, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd 1970, str. 168; Jovanka Maksimović, *Arhitektura, n.d.*, str. 211.

²⁸ Mara je otuda možda ista „*uxor de Francho*”, koja se pominje u razmatrnom testamentu Maruše Benvenutić, od 15. jula 1391. g. DAD, TN, sv. 7, 4, f. 213v.

²⁹ *Michael de Antibaro condam Iohannis*, trgovac u Veneciji, testamentom od 28. septembra 1504. ženi Katarini „vrača” „*dotam suam qua est ducatos 150*”. Testamentom koji je 15. septembra 1508. g. u Veneciji sačinio *Iohannes Grando condam Radi de Antibaro*, ženi Mariji je „povratio” miraz od 500 dukata - „*ut apareat per cartam dotale*” - odredio 50 dukata „*in signum amoris*” i zavještao druge legat. *Andrea fu Francesco de Antivari* je 18. septembra 1537. u Veneciji zavještao ženi Isabeti 200 dukata, „*per sua dote, benche anchora non habbia instrumento dotale fatto per mi*”. *Philippo di Zorzi del condam Giacomo de Antivari* je 26. decembra 1552. u Veneciji svojoj ženi *Helisabethi* ostavio „dotu” od 240 dukata „*et anche 60 del mio*”. ASV, NT, b. 960, br. 518, 28. IX 1504; b. 956, br. 585, 17. IX 1508; b. 873, br. 59, 18. IX 1537; b. 835, br. 149, 26. XII 1552.

³⁰ *Pre Domenego Curiaç* se bilježi znatno kasnije, u testamentu nekadašnjeg barskog kanonika i mljetskog opata Andrije Žare, sastavljenom decembra 1421. g. DAD, TN, sv. 11, ff. 61v-62r.

³¹ *Andreas de Zare* je 1421. katedrali sv. Đura oporučno ostavio 5 perpera i jedan srebrni kalež „*in fornido con li corporali*”. *Lucia uxor Philippi* iz Kotora 1522. g. ostavlja „*S. Georgii de Antibaro unum calicem cum sua patena preci ducatum 10 pro anima mea*”. DAD, TN, sv. 11, ff. 61v-62r; ASV, NT, b. 968, br. 293, 6. V 1522.

Takođe je iskazala želju da se pošalje jedan čovjek Sv. Jakovu u Galiciji³² i da mu se za troškove da 30 dukata. Od navedene ukupne svote je trebalo dati i njenoj majci 20 dukata. Odredila je i da se djeci *Belle Murte*³³ dodijeli 15 dukata. Polagala je pravo na dio pokretnosti i nekretnina koji joj po običaju pripada, od čega majci ostavlja vinograd „*Ciluge*”,³⁴ kao i tuniku i ambretu.³⁵ Ujaku, prezbiteru Stefanu, ostavila je deset perpera. Izjavljujući i da želi svoj dio sadašnjih i budućih prihoda, dodala je da Dražici ostavlja ager u Frašenetu (*Fraxinidi*)³⁶ i vrt kod Sv. Marije.³⁷

Mara potom određuje *Thodi Macho* 18 kotorskih groša, Radu Grubojevom dva perpera, a bratovštini sv. Nikole³⁸ 12 groša. Ukoliko bi ne-

³² Zavještanje za put u najpoznatije hodočasničko odredište na Iberijskom poluostrvu bilježi se još u izvoru iz 1349. g.: „*domini Johanni de Antibaro ut uadat ad Santum Jacobum de Galicia*“. Sveti Jakov (stariji), sin Zavedejev i brat Jovana Bogoslova, bio je u krugu najbližih Isusovih učenika, a po hrišćanskoj tradiciji koja se širila od VII v. išao je do Španije. Prvi je apostol koji je umro mučeničkom smrću, pogubljen mačem od kralja Iroda Agripe I, oko 44. g. Njegove relikvije čuvaju se u Santiagu de Composteli, koji je smatran trećim najsvetijim gradom Katoličke crkve, poslije Jerusalima i Rima. Poštovanju njegovog kulta i hodočašćima „Putem sv. Jakova“ doprinijela je i opatija Cluny. Da je svijest o integrativnim evropskim kretanjima slavljenjem sv. Jakova u Baru poprimalo i drugačije oblike pobožnosti, svjedoči pominjanje crkve posvećene ovom svecu, uz koju je vjerovatno bio dograđen i rekluzorij: *Sergius* Turturosi ostavio je 1390. jedan dukat heremiti „*sancti Jacobi de Antibaro*“. Zahvaljujem dr. sc. Nelli Lonzi na ukazivanju na ovaj važan podatak. AA II, p. 16; ASV, NT, b. 457, 17. IX 1390; Lovorka ČORALIĆ, Tragom barskih patricija u Mlecima (kraj XIV. st. – XVI. st.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zagreb – Zadar 2006, str. 254.

³³ Vele, Velislava, žena Dominika „*de Modrocur*“, pominje se u izvoru od 2. VI 1388. AAI, p. 152.

³⁴ Shodno bilježenju u ovom testamentu, u pitanju je najraniji pomen barskog lokaliteta *Čeluga*.

³⁵ Āmbreta, ombreta; imbrete; tal. deminutiv *membretum*; kopče na košulji, od mjedi, srebra ili zlata, u gradskih ljudi. P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva, n.d., str. 34.

³⁶ „*Presbiter Marcus Stanopoli, clericus sancte Marie de Antibaro*“ je testamentarno 1333. g. crkvi sv. Felicija zavještao njivu „*in Frasseneto, iuxta agrum sancte Trinitatis*“. Risto Kovijanić, Bar i Barani u kotorskim spomenicima XIV vijeka, *Istorijski zapisi*, god. XXVI, knj. XXX, 3-4, Titograd 1973., str. 227; *Isti*, Barski maslinjaci XIV vijeka, *Istorijski zapisi*, god. XI, knj. XIV, 1-2, Cetinje 1958, str. 319-320. Lokalitet Frašenj se nalazi u Maloj Gorani, u Mrkojevićima.

³⁷ Vjerovatno crkva sv. Marije izvan zidina Bara. Pominje se najranije, koliko je poznato, 9. februara 1333, u testamentu pomenutog sveštenika Marka Stanopolija, njenog klerika.

³⁸ Postavlja se pitanje da li je riječ o bratovštini u Baru, Dubrovniku, ili možda Kotoru, u kojem je porodica *Macho* posebno istaknuta. U testamentu Maruše, žene Lukše *de Benvignuta*, iz 1391. g., naveden je međutim prezbiter Andrija *de Macho* iz Bara, a bratovština sv. Nikole u Kotoru se pominje u XVI v. Prema tradiciji, organizacija pomoraca u Kotoru javlja se od IX vijeka, dok se, po najstarijem sačuvanom pisanom izvoru, „*Pia sodalitas navicularum Catharensium*“ pominje 1353. g. Iste godine Tripo Buća je podigao crkvu sv. Nikole u gradu, koja je zatim predana Bratovštini mornara. Jedino je ova staleška bratovština imala svoju crkvu, dok su druge bile vezane za pojedine oltare u drugim kotorskim crkvama. DAD,

što preostalo, trebalo je da se utroši za mise i ručkove. Za svoje zakonite punomoćnike u odnosu na novčani iznos koji je trebala da primi u Dubrovniku, odredila je rizničare katedrale sv. Marije Velike. U vezi sa imovinom u Baru, za prokurateore je odredila svojeg ujaka, pomenutog prezbitera Stefana i brata Dominika, kao i Stefana *Nicolay*. Sastavljanju ovih odredbi izjave posljednje volje prisustvovali su Francisco *Drachi* (koji se 1367. pominje kao auditor u Baru), Dubrovčani Maroje Lamprov³⁹ i Vlaho Bogojev.

U izvoru se dalje navodi da je „*presbiter Johannes Nale canonicus maioris ecclesie Antibarensis publicus iuratus notarius Antibarensis*“ navedeni testament - „*de Catastico Francisci Comi olim dicte civitatis vicenotarii*“⁴⁰ - redigovao, kako je od riječi do riječi našao i zabilježio, u formi javne isprave, koju je tako zadobio 12. aprila, druge indikcije, 1394. g. Javni akti su dobijali jemstvo autentičnosti unošenjem u *katastik* – registar (knjigu notarskih spisa komune), na osnovu čega se mogao izdati prijepis dokumenta, npr. u slučaju gubitka originalne isprave. Ovdje je naglašeno da je *katastik* vodio zakleti vicenotar.⁴¹ Dokument je radi veće obaveznosti svih ovjeren uobičajenim znakom, a potvrdili su ga prisutni predstavnici barskih vlasti, svjedoci Gabrielle (Gabriel) Bačan, zakleti sudija, kao i Petrus Čare,⁴² auditor.

Iz Marine oporuke, sastavljene 1377. i prepisane 1394. godine, evidentni su članovi njene najbliže porodice: pokojni otac Andrija; majka čije ime nije navela, ali koja je bila živa; sin, kćerka Nikoleta, pokojni supružnik Vlaho Franov; brat Dominik; ujak - sveštenik Stefan. U pomenutom testamentu Maruše iz 1391. godine, određeni su legati njenom bratu Dominiku i Mari, ženi Frankovoj.

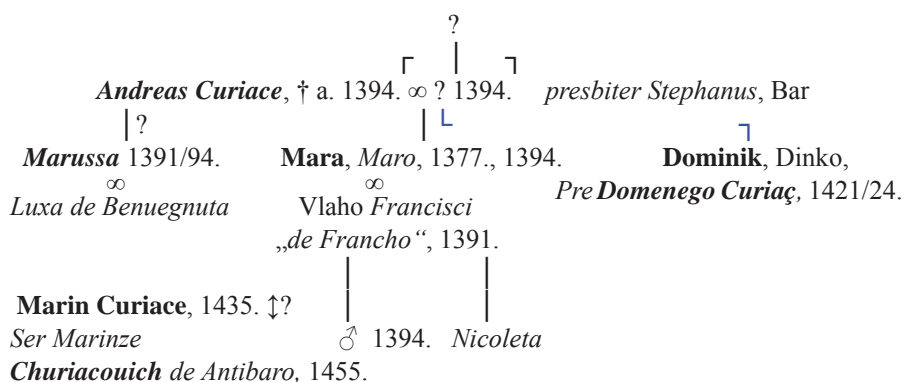
TN, sv. 7, 4, ff. 213r-213v.; Savo Marković, *Liber fraternitatis divi Nicolai marinariorum de Catharo. Statut bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegatima do 1807. godine*. Fototipsko izdanje sa prepisima, prevodima i regestima. Kotor, Bokeljska mornarica, 256 str. Miloš Milošević, Jelena Antović (priređivači), *Acta Histriae*, 17, 4, Koper 2009, str. 787-791.

³⁹ Možda je riječ o Marinu Lamprovom Menče (oko 1335 – oko 1400), na kojeg se upućuje u prethodnom, Marušinom testamentu, koji je oko 1370. živio u Baru, gdje je trgovao solju i tkaninama. U Baru je 1372. g. tužio Domanju *de Dvornich*, a s komunom Bara se sporio 1380. g. N. Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika*, Svezak 3, *n.d.*, str. 40-42.

⁴⁰ Patricijska porodica *Comis* pominje se u Baru u izvorima iz XIV-XVI st.

⁴¹ Služba vicenotara u Baru pominje se 1369, kada je obavlja *Franciscus Decani*, „*vicenotarius et cancellarius communis Antibari*“?. Ukoliko nije u pitanju pomenuti *Francisco Drachi*, vjerovatno jeste *Franciscus Comi*, kako se navodi 1377. g. AA II, p. 60 (260); AAI I., p. 128; up.: Savo Marković, Notarijati medievalnih komuna Crnogorskog primorja (odrazi antičkog nasljeđa, autonomnosti urbaniteta i humanističkog univerzalizma), *Acta Histriae*, Letnik 18, 4, Koper 2010, str. 832.

⁴² „*Nobiles vir Petrus de Čare*“ se bilježi u dokumentu dubrovačkog arhiva iz 1388. g. AA II, p. 101, 102; AAI I., p. 152; Ruža Čuk, Dubrovačka porodica Žaretić poreklom iz Bara u srednjem veku, *Istorijski časopis*, knj. LXVIII, Beograd 2001, str. 55.

II. Barski prezbiter Dominik Kurijaci i natpis iz septembra 1400. godine

Već je na osnovu navedenih testamenata s kraja XIV vijeka očito da je sveštenik Dominik, posredstvom veza s najbližim članovima svoje porodice, odnosno s rođacima, bio u to vrijeme prisutan u Dubrovniku. Otuda proističe njegovo svjedočenje iskazima posljednje volje, a moguće i aktivna uloga na građevinskim zahvatima obavljanim u Baru.

II. 1. *Preduzimljivi sveštenik Dinko*

Najvjerovatnije brat Maruše i Mare, kako se čini po njihovim oporukama iz 1391. i 1394. g., *Pre Domenego (Dnego) Curiac* se bilježi i nekoliko decenija kasnije, u testamentu nekadašnjeg barskog kanonika i mljetskog opata Andrije Žare, sastavljenom 30. decembra 1421. g.⁴³

Don Andrea de Zare mu tom prilikom, kao i klericima sv. Đura, povjerava „*in man*“, pologe deponovane u Baru („*reposture de Antivari*“). Ova testamentarna formulacija bi mogla, kako je nagoviješteno, sugerisati povezanost obavljanja Dinkove duhovne službe s barskom katedralom. Moglo bi se zaključiti, na osnovu oporučne odredbe nekadašnjeg barskog kanonika, da je Dominikova uloga u crkvenoj hijerarhiji Bara bila značajnija.

Testament bivšeg barskog kanonika don Andrije Žare proglašen je 12. januara 1422. godine.⁴⁴ Nakon poništenja izbora Ivana Bazana za barskog nadbiskupa, 6. decembra 1422, papa Martin V je upravljanje dobrima Barske crkve, do novog izbora, 8. januara 1423. godine, povjerio Petru Brajkovu Bogojeviću, Malobraćaninu iz Dubrovnika, biskupu Svača (1420–1435).⁴⁵

⁴³ DAD, TN, sv. 11, ff. 61v-62r.

⁴⁴ DAD, TN, sv. 11, f. 61v.

⁴⁵ I. Marković, *n.d.*, str. 197; Vinko MALAJ, Djelovanje franjevaca dubrovačke provincije

Dominikova višestruka, dugogodišnja povezanost s Dubrovnikom, nesumnjivo je učinila da, poznajući odlično tamošnje prilike, dovede na rad u Bar majstore od ugleda. Dinko (Dominko) Kurijaci tako 1424. godine unajmljuje graditelja Živka Benešića.⁴⁶ Poznati dubrovački graditelj Živko Benešić otišao je marta 1424. u Bar da radi za njega.⁴⁷ Međutim, takvu praksu prezbiter Dominik Kurijaci je mogao započeti i znatno ranije.

II. 2. Natpis prezbitera i rektora iz septembra 1400.

Hronologija zbivanja i sačuvani epigrafski tragovi u Baru upućuju na pretpostavku da je nadbiskup Marin („*Archiepiscopus Antibarensis, & Diocleensis*“),⁴⁸ shodno ploči u palati za koju se pretpostavlja da je bila nadbiskupska rezidencija („*Palatio Episcopali*“),⁴⁹ mogao, nakon uređenja zgrade, s jednim barskim prezbiterom dati da se iskleše natpis u *rustičnoj kapitali*, s kojeg je, kada je riječ o njegovoj desnoj polovini, već 1961. pročitano kako slijedi:

među albanskim katolicima, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb – Dubrovnik 1985, str. 235.

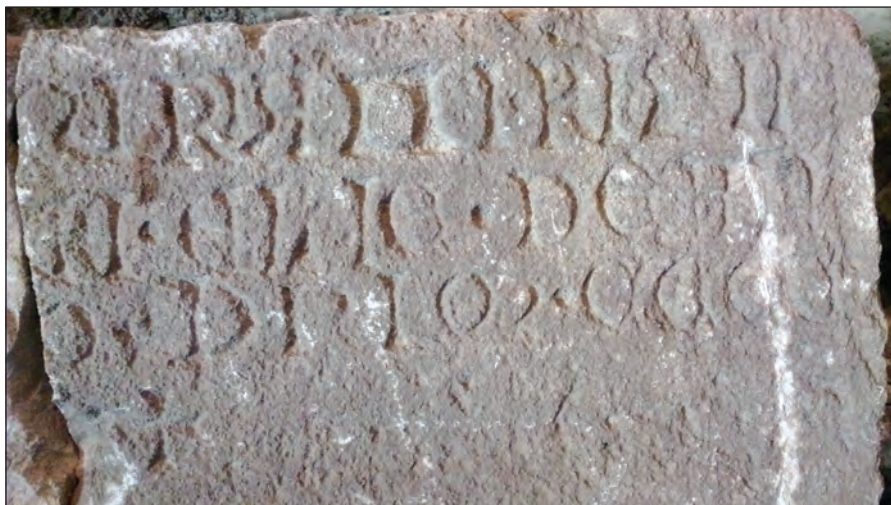
⁴⁶ Đ. Bošković, *n.d.*, str. 251; B. Hrabak navodi 1476. kao godinu dolaska. Up.: Bogumil Hrabak, *Privreda Bara u XIV i XV veku, Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja*, Podgorica 1999, str. 184 [„HAD, Div. not. 1476“; „HAD, Div. not. LXII, 34“].

⁴⁷ Cvito Fisković, *Naši graditelji i kipari: XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb 1947, str. 88, 101.

⁴⁸ Testament nadbiskupa Marina (1396–1420). V.: Daniele Farlati et Jacopo Coleti, *Illyricum Sacrum*, tomus septimus, Venetiis, MDCCCXVII, p. 84. O barskom nadbiskupu Marinu v.: Savo Marković, Marin Ivanov, barski nadbiskup 1395–1420, *Matica*, Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, god. XIII, br. 50, Cetinje – Podgorica, ljeto 2012, str. 189–200.

⁴⁹ U sjeverozapadnom dijelu Starog grada u Baru, za objekat označen brojem 194 – palatu s portalom romanskog tipa i gotskim prozorima, dograđenu na građevinskom kompleksu čiji je najstariji element zid nekadašnjeg podgrada iz XIV vijeka - s izvjesnošću se pretpostavlja da je bila rezidencija rektora Barske crkve. Na zidovima u unutrašnjosti građevine nalaze se tragovi *al fresco* rađenih kružnih medaljona s krstovima za osvećivanje, kao i fresaka, moguće romanogotskog stilskog izraza, s ostacima crvene, zelene i plave boje. U istom sklopu, dvije svetačke figure rađene *en face*, s okernim nimbovima, mlađeg su nastanka, s izrazitijim vizantijskim stilskim obilježjima; potiču iz XV ili prve polovine XVI v. Pomenuti prikazi su se mogli nalaziti u prostoriji za reprezentaciju. Đ. Bošković, *n.d.*, str. 134–135, 139, 141, 143, 146, 147.

...CURIA D(omin)I · R(ector)IS H
 (uius) · EC(c)L(e)SIÆ · DE AN(tibaro)
 ann)O · D(omi)NI M · CCCC
 ... †⁵⁰

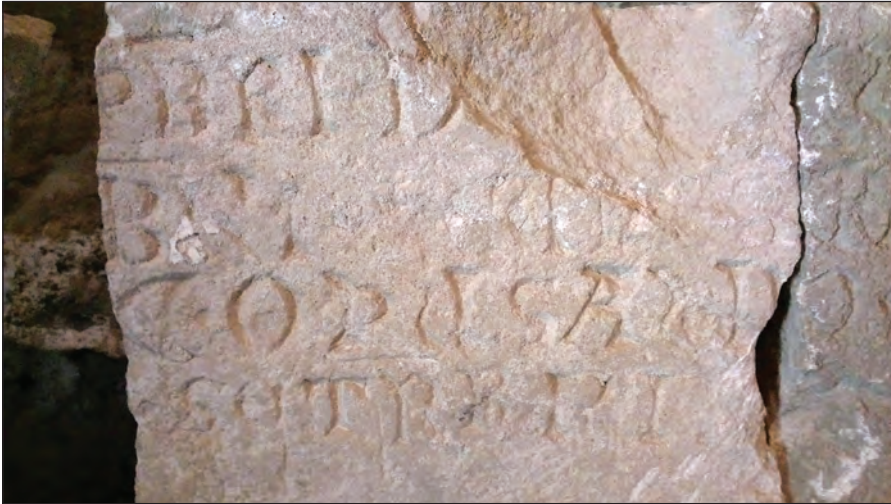

U odnosu na navedeno čitanje, dodat je odvojeni dio natpisa evidentne fizičke povezanosti, koji je tada nedostajao.⁵¹ Ukoliko se uzme da od početka u redovima ne nedostaje više od jednog ili niže dva slova mjesta, može se hipotetisati

s obilježenim **sigurnim**, izvjesnim, s alternativama ranijeg i (s) *pretpostavljenim* čitanjem:

⁵⁰ „*Natpis u Baru iz kurije rektora*”, u prevodu: „Kurija gospodina arhiepiskopa ove crkve iz Bara, godine Gospodnje 1400... †“. Božidar Šekularac, *Tragovi prošlosti Crne Gore, Srednjovjekovni natpisi i zapisi u Crnoj Gori, kraj VIII – početak XVI vijeka*, Cetinje 1994, str. 183-184. Tesanik s natpisom iz 1400. g. se nalazio u navedenom objektu (br. 194) na visini od 6,75 m, u sekundarnoj upotrebi, sa sadržajem datim u transkripciji Cvita Fiskovića i Anta Marinovića iz 1961. g. Jedino mjesto koje se u njihovom čitanju nije potpuno slagalo sa sačuvanim epigraфом je završetak riječi HUIUS, čija se dva posljednja slova (US) ne podudaraju sa tragovima u natpisu, za koje se smatralo da više liče na CC. Kao spolija u doprozorniku jednog od zidova kompleksa, 1960. g. je nađen jedan fragment sličnih slova; ukoliko je prvobitno pripadao zgradi br. 194, onda bi se, navedeno je, zaista radilo o „kuriji“ rektora Barske crkve. Đ. Bošković, *n.d.*, str. 139.

⁵¹ Zahvaljujem se uvaženom arheologu Omeru Peročeviću i njegovom mlađem kolegi Dejanu Draškoviću iz Bara, čijom je ljubaznošću ukazano na ovaj eksponat barskog lapidarijuma.

A=UI, NI, **si**, **çi**, zi H= n·(*enim*)
 ...**P(res)B(ite)RI · D**...CURIA D(omin)I · R(ector)IS · N·
 [(*Sumptu*) presbiteri *Dominici* Curi(a)**çi**, domini rectoris *enim*]

EC(c)L(e)SIÆ=MAG DE AN=Dominicus?
 (*Ānti*)**BARI ...R/N**...(archiepiscopi...?) · MAG(*c/t-magister?*) · DMN...
 [*Antibari Marini Archiepiscopi, magister Dominicus*]
 (*fecit ho*)C **OPUS ANNO** · D(omi)NI M · CCCC
 ... · **SEPT(e)BRIS** ...†

Ukoliko bi se ranije čitanje *kurija* (*curia*) zamijenilo oblikom pisanja prezimena sveštenika iz porodice **Curiaçe**, povezivane s patricijskim rodom *Ruggi* – tada bi se neizostavno imao u vidu **prezbiter Dominik**, Dinko, **Domenego Curiaç**.

Barski nadbiskup Marin II, Ulcinjanin, takođe moguće pomenut u epigrafu, umro je 17. januara 1420. g. u Dubrovniku, s kojim je i prethodnih decenija bio tijesno povezan.

Za ličnost sveštenika Marina („*Presbyter Marinus de Dulcigno*“) vežu se tako dubrovački arhivski pomeni liturgijskih knjiga i predmeta namijenjenih bogoslužju. Novembra 1387, za izradu većeg „misala po zakonu rimskog dvora“ koji je, izuzev u minijaturama i uvezu, kvalitetom trebalo da podržava onaj koji je posjedovao fra Petar Gisla, vjerovatno Baranin porijeklom,⁵²

⁵² U Dubrovniku se za patricijski rod *Gisla* (*Deserunt*: 1300) bilježi da je *Antibarensis*.

Dompnus Marinus de Dulcinio se obavezao da će isplatiti značajnu sumu od 23 zlatna dukata.⁵³ Možda će upravo taj misal pomenuti kao zavještanje, decenijama kasnije u svojem testamentu.

Ne može se isključiti da je on kanonik Marin, koji se u Srebrenici pominje u vrijeme kada su tamo poslovali navedeni Benvenutići. Tajna prepiska, za koju je otkriveno da je obavljao s bosanskim kraljem Tvrtkom i činjenica da je 1391. g.⁵⁴ držao selo „*Uskopie ne' Canali di Ragusa*“, naljutili su Dubrovčane,⁵⁵ koji su nastojali da ga se riješe.⁵⁶ Zahtijevali su od nadbiskupa Dubrovnika da po podignutoj tužbi pokrene postupak utvrđivanja istine. Međutim, nadbiskup nije htio da procesuiru i otvori istragu, odgovorivši vijećnicima da ne želi niti može postupati protiv sveštenika Marina, ne samo po uredbama gradskih vlasti, već i zato što ne postoji osnov za njegovo kažnjavanje po kanonskom pravu.⁵⁷ Kako je i 24. februara 1392. g. sveštenik Marin držao selo Uskoplje u Konavlima, primljeno od pokojnog Tvrtka I, kralja Bosne,⁵⁸ u Dubrovniku se, u Malom vijeću, pribjegli tumačenju statutarne odredbe prema kojoj je bilo kojem dubrovačkom građaninu, pod prijetnjom kazne, bilo zabranjeno da se unutar zacrtanih granica prihvata sela darovanih od bilo koje strane vlasti, te je odlučeno da se progna s dubrovačkog područja na pet godina. Kako don Marin zbog izuzetosti od svjetovne jurisdikcije nije mogao biti prinuđen na plaćanje utvrđene novčane kazne, da bi bio primjer drugima, morao je u roku od 15 dana napustiti grad i dubrovački distrikt, otići „*et habitare quo sibi placuerit*“.⁵⁹ Iako je bilo utvrđeno da se nakon pet godina može vratiti da živi među Dubrovčanima, već 12. avgu-

Dubrovački trgovci *Ghysla*, Гижликъ, pominju se u izvorima u vremenu 1279-1403. g. C. G. F. Heyer von Rosenfeld, *n.d.*, s. X.; K. Jireček, *n.d.*, str. 113, 287.

⁵³ AA II, (412), p. 99.

⁵⁴ *Marinus de Dulcinio* je 27. jula 1391. g. naveden i među sveštenicima koji primaju legat od dubrovačkog popa doseljenog iz Drača, D. Alekse Barlotha. A. Liepopili, *n.d.*, str. 39.

⁵⁵ „*In minori consilio more solito congregato, in quo interfuerunt XI, captum fuit per novem quod domnus Marinus de Dulcigno habetur pro falito eo quod accepit villam a domino rege Bosne*“ (30. januar 1392.); „*super accusa facta contra dompnun Marinum de Dulcinio per Franchum de Baxillio ...*“ (15. februar 1392); „*...ipsa accusa continetur in libro mallificiorum canzellarie de MCCCLXXX primo, die nono madii...*“ (24. februar 1392). *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*, Pripremili Nella Lonza i Zdravko Šundrica, Zagreb – Dubrovnik 2005 (dalje: ODV), str. 192.

⁵⁶ „*...captum fuit de procedendo contra dompnun Marinum de Dulcinio pro accusa facta contra eum per ser Franchum de Baxillio pro eo quod tenuit villas a dominis Sclavonie contra ordines Ragusii*“ (20. februar 1392). ODV, str. 192.

⁵⁷ ODV, str. 193.

⁵⁸ „*...repperit, habuerit et tenuerit a quondam Tvertcho rege Bossine unam villam in Canali vocatam Uschopie, que est infra confinia prohibita quibuscumque civibus Ragusii...*“ *Isto*, str. 192.; AA II, (537), pp. 142-143. Tvrtko I, okrunjen 26. oktobra 1377, bio je kraj Bosne do iznenadne smrti, oko 10. marta 1391. g.

⁵⁹ ODV, str. 192 (24. februar 1392).

sta 1392. Malo vijeće je po ovlaštenju Velikog vijeća moralo oštro reagovati protiv pristalica ulcinjskog sveštenika, zbog pisama koja su stizala vlastima u Dubrovniku za njegovo oslobađanje od presude.⁶⁰ On je u međuvremenu zatražio posredovanje gospodara Zete i drugih uglednika slovenskog zaleđa, što međutim nije ishodovalo stavljanje progonstva van snage. Ipak, poslije nekoliko godina, pošto je bio potreban Đurđu II Stracimiroviću („*pro serviciis dicti domini Georgii*“) u Ulcinju, on je obnovio stare molbe u korist „*dompno Marino de Dulcinio*“, moleći Malo vijeće 10. avgusta 1395. g. da mu se dozvoli da dođe u zavičaj preko dubrovačke teritorije, ne ulazeći u grad.⁶¹ Da bi sačuvali prijateljstvo Đurđa II Balšića i svoje trgovačke interese u Zeti, Dubrovčani su udovoljili Đurđevoj molbi, pa se Marin tako vratio u Ulcinj, gdje je već 10. novembra 1395. g. bio kanonik katedrale.⁶² Tada je zapravo potpisan kao jedan od svjedoka obraćanja Đurđa II („*dei gratia dominus Zente*“) Mlečanima, oko pitanja Skadra.⁶³ Kako će narednog mjeseca biti imenovan za barskog nadbiskupa, ne može se isključiti da je u njegovom napredovanju u crkvenoj hijerarhiji doprinijela činjenica da je imao nekih zasluga u operacijama oko Skadra, Sv. Srđa i Drivasta, koje je iz turskih ruku povratio, početkom oktobra 1395, Đurađ II Stracimirović Balšić.⁶⁴

Bonifacije IX ga je imenovao, „*per obitum*“, 22. decembra 1395. za barskog nadbiskupa; na 80 florena *Marinus II, de Dultuno*, obavezan je 24. januara 1396. godine.⁶⁵ Možda se u kontekstu nadbiskupskog ustoličenja Marin bilježi kao izvoznik dvije vreće sušenih ukljeva (saraga), koje je preko Dubrovnika slao u Rim.⁶⁶ Odlukom dubrovačkog vijeća od 25. januara 1397. g. „*Archiepiscopo dom Marino de Antibarò facta fuit gratia quod possit facere reponi in Ragusio et inde detrahi duos sachos saracharum quas mittit Romam per quendam presbiterum libere*.“⁶⁷

Međutim, Marin II ni kao pastir Barske crkve neće biti pošteđen implikacija političkih i ekonomskih odnosa - Dubrovnika sa Sandaljem Hranićem. To potvrđuje pismo iz aprila 1402, koje Dubrovčani upućuju Sandalju Hraniću, povodom napada njegovih ljudi na njihov brod, na Piligrinu, na ko-

⁶⁰ ODV, str. 229 (12. avgust 1392).

⁶¹ Josip Jelčić, *Zeta i dinastija Balšića*, Preveo i priredio: Radoslav Rotković, Cetinje – Podgorica 2010, str. 214-216.

⁶² *Isto*.

⁶³ AA II, (542), p. 145.

⁶⁴ J. Jelčić, *n.d.*, str. 219; Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, tom I, Cetinje 1989, str. 269.

⁶⁵ Up.: Jadranka Neralić, *Priručnik za istraživanje hrvatske povijesti u tajnom vatikanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine XVIII. stoljeća – Schedario Garampi*, Zagreb 2000, str. 121.

⁶⁶ B. Hrabak, *n.d.*, str. 176.

⁶⁷ *Odluke dubrovačkih vijeća 1395-1397*, Prir. Nella Lonza, Zagreb – Dubrovnik 2011, str. 159.

torskom vratu.⁶⁸ Navodeći da se tom prilikom na brigantinu nalazio barski nadbiskup i s njim jedan Ulcinjanin iz Mletaka, Dubrovčani ističu da su oni i bili uzeli u najam „od naših mornara taj brigantin, kojim oni, kao ubogi ljudi idu po svijetu pa se tako svi prehranjuju, a sa njima su tada pošla i naša vlastela Palko Žurgović sa svojom kućanicom i sa djecom i Maroje Tamarić, koji pođoše u crkvu radi zavjeta na hodočašće.“⁶⁹ Gađani strijelama zarad pljačke od Sandaljevih ljudi, na brigantinu su prionuli na vesla te su utekli, a sa njima i jedna ulcinjska lađa, nadbiskupova.⁷⁰

Ne isključujući drugačije mogućnosti tumačenja epigrafa (npr., u drugom redu drugog fragmenta: „*artium magistri Dominici*“),⁷¹ na osnovu navedene interpretacije vidljivih slova, s pretpostavljenim sadržajem cijelog epigrafa i njegovom kontekstualizacijom, slijedio bi, uslovan, pokušaj prenošenja njegovog smisla:

**Zaslugom (o trošku) Prezbitera Dominika Kuri(a)cija,
uistinu gospodina rektora
Marina nadbiskupa Bara – majstor Dominik
dovrši ovu gradnju godine Gospodnje 1400.
...septembra ... †**

Ukoliko se međutim ne radi o pretpostavljenoj 1400. godini u epigrafu - ako se godine u desetinama nastavljaju u sljedećem redu - najvjerojatnije bi trebalo izostaviti nadbiskupa. Među dubrovačkim majstorima čije bi ime moglo biti istovjetno pretpostavljenom u natpisu, znatno kasnije (1444. g.), bilježi se klesar **Dinko** Radovanov.⁷²

Da su dubrovački majstori radili u Baru ne potvrđuje samo angažovanje Živka Benešića od strane sveštenika Dominika *Curiace* (1424), već i kasnije djelovanje klesara Vlahote Krivonosića. Ovaj Dubrovčanin je radio u Baru 1444. godine, pripremajući kamen po narudžbi Baranina Ivana Petrova. Dubrovački zidar Bartul Radohnić, kod kojeg je na godinu dana radio Luka Božidarović, obećao je svojem šegrtu da će ga odvesti u Bar.⁷³ U Baru je bio zaposlen i Radoslav Radomanović.⁷⁴

⁶⁸ Pavle Dragičević, Pismo Sandalju Hraniću povodom napada njegovih ljudi na dubrovački brod, 1402, april, *Grada o prošlosti Bosne*, 2, Urednik: Rade Mihaljčić, Banja Luka 2009, str. 147, 149.

⁶⁹ *Isto*, str. 149.

⁷⁰ *Isto*.

⁷¹ Slova su označena shodno prethodno datoj legendi.

⁷² C. Fisković, *n.d.*, str. 99.

⁷³ *Isto*, str. 43, 102.

⁷⁴ B. Hrabak, *n.d.*, str. 184.

III. Posjednik Marin Curiace; „Marinze Churiacouich de Antibaro“

Još se jedan pripadnik porodice *Curiace*, zabilježen i sa slovenizovanim prezimenom *Churiacouich*, pominje sredinom XV vijeka. *Marin Curiace* se pojavljuje već u izvoru iz 1435. g.⁷⁵ Marta 1438, Stano Ilijin (Ilić), vjerovatno iseljenik iz Bara u Dubrovnik (čije je građanstvo, ukoliko je riječ o istoj osobi, dobio 1. avgusta 1388. g.),⁷⁶ prodao je Marinu Kurjaku kuću i dućan, maslinjak sa preko 200 stabala, vinograd, voćnjak sa jabukama i smokvama i obradivo zemljište vrijednosti 240 dukata.⁷⁷

Kupac naveden tom prilikom isti je *Ser Marinze Churiacouich de Antibaro*, Marinze (?), „Marinče Kurjaković“, koji je, shodno dokumentu od 27. marta 1455, ugovorio s dvojicom dubrovačkih zidara, Božićkom Tasinovićem i Nikšom Miletićem,⁷⁸ da s njim pođu u Bar i tamo borave dok mu ne ozidaju kuću.⁷⁹ Da se radilo o iskusnim majstorima, svjedoči arhivski podatak prema kojem se upravo navedeni Tasinović pominje u vezi sa gradnjom nove dubrovačke crkve sv. Nikole.⁸⁰

Gospodin Marinče Kurjaković iz Bara je unajmio zidare, dogovorivši se sa Božićkom Tasinovićem i Nikšom Miletićem; koji su obećali i obavezali se da će sa pomenutim otići u Bar - obojica jemčeći i svim svojim dobrima - da tamo rade i izgrade mu kuću. Gospodin *Marinze* je tako s njima ugovorio zidanje svojeg doma, shodno tome kako on bude želio, odnosno umijećem navedenih Božićka i Nikole, s time da će im dati i obezbijediti sve što je neophodno za gradnju kuće od tvrde građe. Pomenuti Božićko i Nikša su obećali da, nakon što započnu posao i gradnju njegovog doma, isti neće ostaviti i otići, sve do dovršenja zidanja. Na to je rečeni g. *Marinze* obećao i jemčio svim svojim dobrima da će dati i isplatiti Božićku sedam dubrovačkih groša za svaki radni dan, a navedenom Nikši pet dubrovačkih groša „*quolibet die laboratorio*“ te da će pokrivati ostale troškove, koji se pojave kako radnim, tako i prazničnim danima. Isplata treba da im započne danom na koji se ukrcaju na lađu („*barcham*“) kojom će otploviti za Bar i

⁷⁵ Đ. Bošković, *n.d.*, str. 269.

⁷⁶ R. Ćuk, *Trgovci iz zetskih gradova u Dubrovniku i srpskim zemljama u srednjem veku*, *n.d.*, str. 165.

⁷⁷ Ruža Ćuk, *Porodica Stano iz Bara u srednjem veku*, *Istorijski zapisi*, god. LXXI, br. 3-4, Podgorica 1999, str. 18, 24.

⁷⁸ DAD, DC, sv. 65, f. 13r.

⁷⁹ R. Ćuk, *n.d.*, str. 18, 24; B. Hrabak, *n.d.*, str. 184. Bilježe se datumi 27. III 1455. i 6. XI 1497. g. [„*Mob. Ord. XVI, 134 - 6. XI 1497*“], pri čemu se samo arhivski spis s prvonavedenim datumom odnosi na *Marinze Churiacovich-a*.

⁸⁰ Podatak mi je saopšten ljubaznošću dr. sc. Nelle Lonze, na čemu joj zahvaljujem.

trajati do dana njihovog povratka u Dubrovnik, shvatajući radne dane kako je gore navedeno.

Tako su zajednički utanačili nagodbeni instrument, koji su se obavezali da će paziti i poštovati, odričući se, itd., ali, itd., prava i statuta, kako je gore navedeno („*Renunciando etc. Autem etc. iuribus et statutis ut supra.*“). Na kraju isprave sastavljene 27. marta 1455. godine konstatovano je da su tom prilikom pomenuti Božićko i Nikša izjavili da su primili od g. Marina, na ime dijela isplate, šest odnosno tri perpera.

Na osnovu navedenog, vidljiva je dalja povezanost pripadnika porodice *Curiaze* s Dubrovnikom, odakle je nastavila da dovodi istaknute zidare, odnosno klesare i graditelje. Kako je već ukazano, evidentiranjem angažovanja konkretnih majstora, ovakva praksa, koja se vjerovatno širila u višem društvenom sloju, bilježi se i kod drugih barskih patricija, kao 1488. g., kod pripadnika roda *Dalmas*.

Pomenuti Marin, sličnošću imena s drugim onovremenim Baranima, upravo najviše upućuje na vezu između roda *Ruzi* i (njenog) ogranka odnosno porodice *Curiazi*, nagoviještenu sredinom XVI v. *Marinus Blaxii (Blasii) Rugii* se pominje 1429. g. kao sudija u Baru.⁸¹ *Marinus Ruci, Ruzi*, bilježi se među „*nobiles Antibarenses, ambaxatores comunitatis Antibari*“, u Veneciji, u vezi s predočavanjem duždu privilegije od 19. maja 1443. godine.⁸² Vjerovatno je njegov sin bio prezbiter *Iohannis Ruzzi* – „*condam ser Marini de Antybaro*“, zabilježen 1493. g. kao mansionar crkve sv. Petra u venecijanskom predjelu *Castello*.⁸³

PreMarin Rugi se pominje 1431. g.;⁸⁴ isti *Don Marino de Rugi*, barski kanonik, bilježi se i 1435. godine.⁸⁵

*

Razmatrani istorijski izvori ne omogućavaju praćenje ove porodice odnosno plemićkog ogranka nakon sredine XV vijeka, niti genealoško kontekstuelizovanje njenih pripadnika unutar opsežnije strukture određenog patricijskog roda. Stoga je mikroistorijska analiza usredsređena na osobe poznate iz raspoloživih arhivskih spisa i historiografije i na oblike njihove povezanosti s matičnom sredinom, posebno kroz leksiku, epigrafiku i odnose segmente društvenog i crkvenog života u Baru. Različita tipologija izvo-

⁸¹ I. Marković, *n.d.*, str. 183-184.

⁸² Srbski istorijski spomenici mletačkog arhiva, skupio i prepisao Janko Šafarik, *Glasnik društva srpske slovesnosti*, knjiga XIV, Beograd 1862, str. 74.

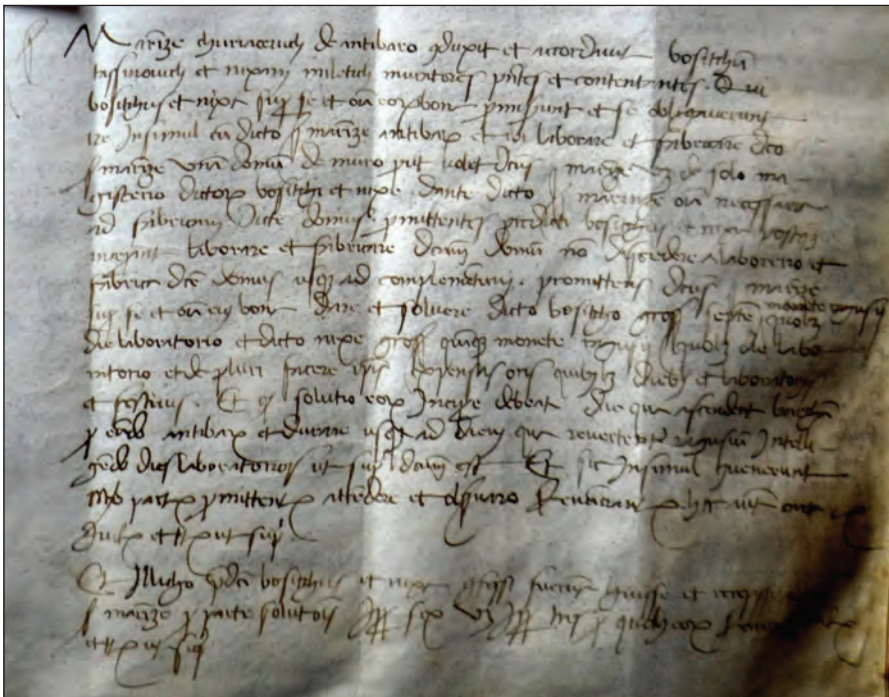
⁸³ ASV, NT, b. 959, br. 371, 7. septembar 1493.

⁸⁴ Đ. Bošković, *n.d.*, str. 269.

⁸⁵ *Isto.*

ra upravo revidira ikonografsku atmosferu i rekonstruiše socijalnu morfologiju medievalne aglomeracije, pomjerajući granice postojećih saznanja. Kontraktualne obaveze i testamentarne predilekcije, emancipacija i samosvijest, vizuelni i ambijentalni detalji, svjedočanstva su kojima se civitet ogleda u zapostavljenom doprinosu porodice *Curiace*. Tragovi srednjovjekovne leksike koju je bilježenje njenih pripadnika ostavilo u nasljeđe pokazuje žive simbiotičke procese i bogatstvo civilizacijskih međuuticaja. Slijedeći društvena, posebno ekonomska kretanja svojeg vremena, oni su im se adaptirali, ostavivši trag o svojem djelovanju, istakavši se materijalnim obilježjima, duhovnim opredjeljenjima, kao i istančanošću pojedinih poduhvata, koji su, ponavljani, strukturno uticali na svakodnevlje u mnogim njegovim ravnama.

* * *

Prilog: Ugovor iz 1455. g. o gradnji kuće, koji je *Ser Marinze Churiacouich de Antibaro* zaključio s dvojicom dubrovačkih zidara, Božićkom Tasinovićem i Nikšom Miletićem.

DAD, DC, sv. 65, f. 13r.

„*Ser Marinze Churiacouich de Antibarò conduxit et accordavit Bositchum Tassinovich et Nixam Miletich muratores presentes et contentantes. Qui Bositchus et Nixa super se et omnia eorum bona promiserunt et se obligaverunt ire insimul cum dicto Ser Marinze Antibarum et ibi laborare et fabricare dicto Ser Marinze unam domum de muro prout volet dictus Ser Marinze videlicet de solo magisterio dictorum Bositchi et Nixe, dante dicto Ser Marinze omnia necessaria ad fabricam dicte domus, promittentes predicti Bositchus et Nixa postquam inceperint laborare et fabricare dictum domus non descendere a laborerio et fabrica dicte domus usque ad complementum promittens dictus Ser Marinze super se et omnia eius bona dare et solve- re dicto Bositicho grossos septem monete Ragusij quolibet die laboratorio et dicto Nixe grossos quinque monete Ragusij quolibet die laboratorio et de pluri facere ipsis expensas oris quibuslibet diebus et laboratoriis et festivis. Et quod solutio eorum incipere debeat die qua ascendet barcham pro eundo Antibarum et durare usquam ad diem qua revertentur Ragusium, intelligendo dies laboratorios ut supra dictum est. Et sic insimul convenerunt instrumento pactorum, promittentes attendere et observare. Renunciando etc. Autem etc. iuribus et statutis ut supra.*

Et illico predicti Bositchus et Nixa confessi fuerunt habuisse et receppise a dicto Ser Marinzò pro parte solutionis ypp. sex videlicet ypp. tres pro quolibet eorum et illis ut supra.“

Savo MARKOVIĆ

CONTRIBUTION TO THE THE RESEARCH OF LATIN LEXICS,
EPIGRAPHICS AND SOCIAL MORPHOLOGY OF THE MEDIEVAL
TOWN OF BAR: CASE STUDY CYRIACUS

Summary

On the basis of the sources of various typology, as well as of historiography, there are followed the activities of the members of *Curiaçe* – Kurjaković family of Bar, in the course of the 14th – 15th centuries. The analysed archival records, however, do not enable the tracing of this family, presumably the patrician offshoot, after the middle of the 15th century, nor genealogical contextualization of its members within the extended structure of certain aristocratic ancestry.

Micro-historic research took into account the modalities of their connection with the home environment, especially through the lexical analysis, epigraphy and related segments of social and ecclesiastical life in Bar. The medieval lexical remnants, preserved in the source materials, show the vivid symbiotic processes and the richness of civilization interfluents. In accordance with the social movements of that time, focused is the role of the presbyter *Dominicus Curiace*, over the decades present both in Bar and in Dubrovnik, who was the bond of religious - and traditions of affinity, witnessing the expressions of devoutness, noted in two Adriatic communes.

In such a permeation, the offspings of *Curiace* left the trace of their activities, distinguishing themselves with material characteristics, spiritual commitments and refinement of particular ventures, which, repeated, were structurally influencing the everyday life in many of its spheres.

Lovorka ČORALIĆ*, Maja KATUŠIĆ**

GRBLJANI U MLETAČKIM PREKOMORSKIM
KOPNENIM POSTROJBAMA (18. STOLJEĆE)

*ABSTRACT: The article is directed on the research of the share of the denizens of Grbalj in Venetian transmarine military units in the eighteenth century. As primary sources are used documents created by the state magistracy *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli*, containing lists of the complement of particular military units, which are kept in the *Archivio di Stato di Venezia*. In the article are analysed proportion of the participation of the denizens of Grbalj in Venetian infantry and cavalry, temporal frame of their mentioning in the sources, places where particular units operated, commanding staff, as well as personal characteristics of individual soldiers. In the final part of the article, the scions of the Bogetić family of Grbalj, who achieved considerable positions within the ranks of the Venetian army, are briefly discussed. In the end of the article are given several appendices: lists of military complement in companies of Wolf and Mark Bogetić and a list of all the denizens of Grbalj who were soldiers in Venetian army units, as established until now.*

KEY WORDS: *Grbalj, Republic of Venice, Venetian transmarine military units, military history, the eighteenth-century history*

Uvod

Jedna od značajem prevažnih sastavnica iz povijesti istočnoga Jadrana odnosila se, osobito u ranome novom vijeku, na sudjelovanje tamošnjega stanovništva u vojnim postrojbama država kojima su pripadali ili koje su ih okruživale. Mletačka Republika, višestoljetna gospodarica pretežitog di-

* Autorica je znanstvena savjetnica u Hrvatskom institutu za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska.

** Autorica je viša asistentica u Hrvatskom institutu za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska.

jela uzmorja od Istre do Albanije, u tome je kontekstu zasigurno bila jedan od vodećih čimbenika. Stoga Ciparski (1570. – 1573.), Kandijski (1645. – 1669.), Morejski (1684. – 1699.) i tzv. Mali rat ili Drugi morejski rat (1714. – 1718.), kao i višedesetljetna neprekinuta ratovanja duž zemljopisno duge istočnojadranske bojišnice, možemo smatrati nezaobilaznom sastavnicom, gotovo konstantom u povijesti područja pod mletačkim državnim i političkim utjecajem.

Središnja tema ovoga rada odnosi se na Grbalj i Grbljane – vojnike, dočasnike i časnike u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću, razdoblju tijekom kojega se – nakon više stoljeća osmanske vlasti – taj prostor našao sjedinjen s drugim mletačkim prekojadranskim stečevinama.¹ Riječ je o mletačkome pješaštvu (*Fanti oltramarini*) i konjaništvu (*Croati a cavallo, Cavalleria Croati*), a gradivo vezano za povijest i djelovanje tih jedinica pohranjeno je u Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASV), u sklopu arhivskoga fonda Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli (dalje: Inquisitori ... pubblici ruoli), kao i u Državnome arhivu u Zadru (dalje: DAZD), poglavito u fondovima Spisi generalnih providura i Spisi zadar-skih bilježnika (dalje: SZB).² Rad je ujedno nastavak sustavne obrade istra-

¹ Osmanlije su formalno-pravno držale Grbalj od 1497. do 1718. godine. Naime, iako su Grbljani 1647. godine prihvatili mletačku vlast i stekli povlastice po uzoru na one podijeljene Paštrovićima, Grbalj je i dalje bio dijelom osmanskoga državnog teritorija. Podrobnije o povijesti Grblja u ranom novom vijeku (posebice u kontekstu odnosa s Mletačkom Republikom) vidi: Jovan N. Tomić, *Crna Gora za Morejskog rata (1684 – 1699)*, Beograd, 1907.; Aleksandar Solovjev, *Grbaljska župa i grbaljski statut, Godišnjica Nikole Čupića*, sv. 40, Beograd, 1931., str. 1-41; Isti, *Knjiga privilegija Grbaljske župe (1647-1767)* sa Dušanovim zakonikom, *Spomenik SKA*, sv. 82, Beograd, 1938., str. 1-79; Jovan Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Posebna izdanja SANU, sv. 155, Beograd, 1950.; Hamid Hadžibegić, *Turski dokumenti Grbaljske župe iz XVII stoljeća, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju naših naroda pod turskom vladavinom*, sv. 1, Sarajevo, 1950., str. 23-50; Isti, *Nekoliko turskih dokumenata o Grblju u XVII st., Spomenik SANU*, sv. 105, Beograd, 1956., str. 73-91; Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba kandijskog rata 1645 – 1669, Istoriski glasnik*, sv. 1-2, Beograd, 1953., str. 3-53; Niko Luković, *Boka Kotorska: kulturno-istoriski vođ*, Cetinje, 1961., str. 204-206; *Istorija Crne Gore*, sv. III/1 (od početka XVI do kraja XVIII vijeka), Titograd, 1975.; Miloš Milošević, *Grbaljske bune*, u: *Pomorci, trgovci, ratnici i mecene: studije o Boki Kotorskoj XV – XIX stoljeća*, priredio Vlastimir Đokić, Beograd – Podgorica, 2003., str. 262-290; Isti, *Seoske autonomije*, u: *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, Podgorica, 2008., str. 135-139; Ivo Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, u: *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast, 2003., str. 179-318.

² O mletačkim vojnim snagama u ranome novom vijeku, posebice s obzirom na postrojbe novačene na području istočnoga Jadrana, vidi u: Giuseppe Sabalich, *Huomeni d'arme di Dalmazia*, Zara, 1909.; Isti, *La Dalmazia guerriera, Archivio storico per la Dalmazia*, anno III, vol. V, fasc. 30, Roma, 1928., str. 279-300; Arduino Berlam, *Le milizie dalmatiche della Serenissima, Rivista dalmatica*, god. XVI, fasc. 1, Zara, 1935., str. 47-58; Ennio Concina, *Le trionfanti et invittissime armate Venete*, Venezia, 1972.; John R. Hale, *L'organizzazione militare di Venezia nel '500*, Roma, 1990.; Francesco Paolo Favalaro, *L'Esercito Veneziano*

živačkih tema koje se odnose na udio pojedinaca ili pojedinih skupina (regionalnih, zavičajnih) u mletačkim vojnim jedinicama ranoga novog vijeka.³

U ovome će se prilogu, tragom spomenutoga arhivskog gradiva i historiografskih saznanja, razmotriti udio žitelja Grblja u mletačkim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću, razdoblju za koje je ovo gradivo ujedno i najpotpunije sačuvano. Slijedom podataka iz arhivskih spisa (ponajprije popisa unovačenih vojnika, dočasnika i časnika prema pojedinim satnijama i pukovnijama) razmotrit će se vremenski tijek (učestalost) njihova spominjanja u vrelima, način bilježenja, omjer uključenosti u pješačke ili konjaničke jedinice, zapovjedni kadar, mjesta njihova djelovanja (stacioniranja, odnosno popisivanja), kao i konkretno djelovanje nekih (u vojnoj hijerarhiji) istaknutijih Grbljana – časnika pod mletačkim ratnim stijegom. Naposljetku, cilj ovoga rada jest i ukazati kako su i u kojoj mjeri stanovnici zavičajem iz manjih, mikroregionalnih područja diljem istočnoga Jadrana, participirali u voj-

del '700: Ricerche e schizzi, Venezia, 1995.; Lovorka Čoralić – Nedjeljka Balić Nižić, Iz hrvatske vojne povijesti – *Croati a cavallo* i *Soldati Albanesi*, njihova bratovština i gradivo o njezinu djelovanju od 1675. godine do sredine XVIII. stoljeća, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 24, Zagreb, 2006., str. 71-130; Tea Mayhew, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule: Contado di Zara 1645-1718*, Viella – Roma, 2008.; Ista, Mletački vojnik na istočnoj obali Jadrana za Kandijskog rata (1645-1669), u: *Spomenica Josipa Adamčeka* (uredili Drago Roksandić i Damir Agičić), Zagreb, 2009., str. 243-262; Domagoj Madunić, *Defensiones Dalmatiae: Governance and Logistics of the Venetian Defensive System in Dalmatia during the War of Crete (1645 – 1669)*, doktorska disertacija obranjena 2012. pri Central European University, Budimpešta.

³ Lovorka Čoralić – Maja Katusić, Andrija Mladinić i Mihovil Anđelo Filiberi – časnici postrojbe *Croati a cavallo* (iz društvene i vojne povijesti Dalmacije u XVIII. stoljeću), *Povijesni prilozi*, god. 28, br. 37, Zagreb, 2009., str. 247-282; Iste, Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735. – 1802.), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 28, Zagreb, 2010., str. 139-172; Iste, Crnogorac Rade Maina – mletački general u Zadru (druga polovica XVIII. st.), *Povijesni prilozi*, god. 29, br. 39, Zagreb, 2010., str. 125-152; Iste, Peraštanin Tripun Štukanović – pukovnik mletačkih oltramarina (druga polovica 18. st.), *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50, Zagreb-Dubrovnik, 2012., str. 385-410; Iste, Kotorški plemići Frano Buća, Gabrijel Vračen i Nikola Paskvali – časnici mletačkih prekojadranskih vojnih postrojbi (prva polovica XVIII. st.), *Povijesni prilozi*, god. 31, br. 42, Zagreb, 2012., str. 249-273; Čoralić, Od zapovjednika hrvatske konjice do gorljivih autonomaša – šibenska obitelj Fenzi (XVII. stoljeće – početak XX. stoljeća), *Povijesni prilozi*, god. 30, br. 41, Zagreb, 2011., str. 203-231; Ista, Crmničanin Marko Đikanović – pukovnik mletačkih prekomorskih postrojbi (*Fanti oltramarini*), *Istorijski zapisi*, god. LXXXIII, br. 3-4, Podgorica, 2011., str. 63.-86; Ista, Mletački pukovnik Ivan Krapović iz Maina (prva polovica 18. stoljeća), *Arhivski zapisi*, god. XVIII, br. 2, Cetinje, 2011., str. 81-106; Ista, Mletački časnik Nikola Visković i sastav vojnoga ljudstva njegove prekomorske pukovnije početkom 18. stoljeća, *Historijski zbornik*, god. LXV, br. 2, Zagreb, 2012., str. 365-385; Ista, Zadarski patricij Šimun Nassi – pukovnik hrvatskih konjanika u mletačkoj vojsci (početak 18. stoljeća), *Povijesni zbornik – godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, god. IV, br. 5, Osijek, 2012., str. 7-31.

noj povijesti države s kojom su, barem u nekim etapama, dijelili istu sudbinu i imali zajedničke razvojne sastavnice.

Opće značajke djelovanja Grbljana u mletačkoj kopненоj vojsci: raščlamba arhivskih spisa

Prema dosadašnjim istraživanjima, ukupan broj Grbljana zabilježeni u spisima mletačke magistrature Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli u 18. stoljeću iznosio je 71. Riječ je o solidnom uzorku koji, promatrano u cjelini, omogućuje prilično vjernu raščlambu istraživačkih pitanja koja se odnose na udio Grbljana u mletačkim prekomorskim pješačkim i konjaničkim snagama. Kada je riječ o načinu ubilježbe grbaljskih, ali i drugih vojnika u rečenim vojnim jedinicama, podaci koje nalazimo u sačuvanim izvorima su jednoobrazni i slijede uobičajenu tehniku popisivanja mletačkoga vojnoga ljudstva toga vremena. Redovito se navode ime i prezime⁴ vojne osobe, ime oca, zavičajno podrijetlo, vrsta kopnenoga roda kojem dotična osoba pripada, satnija i pukovnija (označena prema zapovjednicima), mjesto i datum popisivanja satnije te – iako neredovito – fizičke značajke vojnika (dob, statura, boja kose i drugo). Sve ćemo ovdje nabrojene podatke potanko, slijedom kako ih donosi i arhivski izvor, razmotriti u nastavku ovoga priloga. Naposljetku, u prilogu rada tabelarno će se predstaviti svi Grbljani koje smo zabilježili tijekom dosadašnjih istraživanja navedenog gradiva pohranjenog u mletačkome Državnom arhivu.⁵

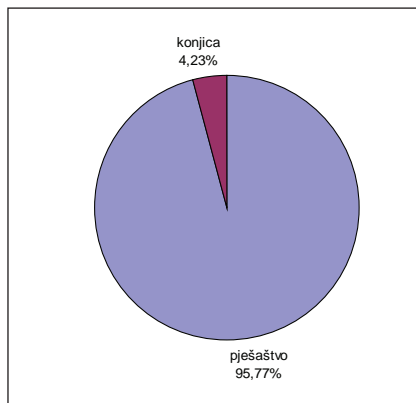
Zavičajno podrijetlo ovdje analiziranih vojnika, dočasnika i časnika zabilježeno je na način uobičajen za mletačke izvore toga doba. Grbalj se označava mletačkim izrazom *Župa* (*Zupa*, *Zuppa*, *Xupa*) i tom je prostornom odrednicom imenovana većina popisanih vojnika. Tek je u nekoliko primjera upisano njihovo uže (prema nazivu naselja) podrijetlo. To su konjanički vojnik Đuro Lješević (prezime ovdje ujedno označava i mjesto podrijetla), kao i – također prema užem zavičaju smješteni u Lješević – pješački vojnici Ivo Martinić te članovi obitelji Taput (Marko i Jovo).

Grbljani su, izvori to jasno potkrjepljuju, ponajprije bili uključeni u pješačke jedinice (*Fanti oltramarini*), što u postotnom omjeru iznosi 95,77% ukupnog broja. Preostali postotak (4,23%) odnosi se na Grbljane u mletačkim konjaničkim snagama. S obzirom da su u *Cavalleria Croati* ponajprije,

⁴ Ovdje je potrebno napomenuti da je vrlo često riječ o patronimicima (primjerice, Jovo Đurov, sin Đura; Stijepo Đurov, sin Đura; Vuko Ivov, sin Iva; Ivo Nikov, sin Nika i drugi).

⁵ S obzirom da će u tabelarnom pregledu uz svakog vojnika i njegovu ubilježbu biti navedena točna signatura unutar arhivskoga fonda Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli (broj svežnja, odnosno buste) u nastavku rada nećemo u svim primjerima opterećivati tekst usputnim bilježenjem signature.

iako ne i isključivo, bili uključeni žitelji s područja sjevernog i srednjeg Jadrana, ovakav je postotni omjer očekivan.

Grafikon 1: Omjer uključenosti Grbljana u pješačke i konjaničke postrojbe

Grbljani se, kako je prethodno spomenuto, bilježe u mletačkim kopnenim snagama tijekom cijeloga 18. stoljeća. Najstariji sačuvani spis u kojemu je zabilježen neki grbaljski vojnik potječe iz 1714. godine, a riječ je o Đuru Jovovom, pješaku u pukovnji Nikole Viskovića. Završni dokumenti u kojima bilježimo grbaljske vojnike datiraju u posljednje godine opstojanja Mletačke Republike. U tim je primjerima riječ o pješačkom bojniku (*sargente maggiore*) Marku Bogetiću, zapovjedniku satnije u pukovnji Antonija Zulattija te o vojniku (pješaštvo) Mati Voliću (pukovnja Vicka Michielija Vitturija), pri čemu su obojica spomenutih zabilježeni 1794. godine.

Uvidom u spominjanje pojedinih godina unutar 18. stoljeća opažamo da se čak 26 vojnika i časnika bilježi 1715. godine. Riječ je o ratnoj godini (Drugi morejski rat, 1714. – 1718.), tijekom koje su se vodili posljednji mletačko-osmanski okršaji u Dalmaciji (Sinj, Imotski, Vrlika, Vrgorac) i Hercegovini (Trebinje, Klobuk).⁶ U svim ovdje zabilježenim primjerima Grbljana radi se o pješačkim satnijama kojima je zapovijedao kotorski plemić Stjepan Buća. Te su satnije popisivane u Kotoru i Splitu, tijekom toga rata jednim od vodećih mletačkih vojnih uporišta na istočnome Jadranu. Pri tome valja naglasiti da je 16 zabilježbi nastalo u Kotoru (osam u Splitu), što pokazuje da je pretežit dio ovih jedinica bio organiziran i usmjeren na obranu mletačkih bokeljskih posjeda, kao i na ratovanje u zaleđu (Hercegovina). Kako su ove snage vjerojatno i unovačene u Kotoru, a njihov je zapovjednik bio ugledni kotorski plemić, visok udio Grbljana nije neočekivan. Naravno, razlog brojčanoj zapaženosti Grbljana u mletačkim snagama 1715. godine razvidan je i radi či-

⁶ Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd, 1970., str. 445-448.

njenice što upravo tijekom toga rata, kako je prethodno rečeno, Mletačka Republika župu Grbalj formalno i stječe kao svoj prekojadranski posjed.

Istraživanje raspoloživog gradiva otkriva nam i trajanje vojne službe pojedinih pripadnika pješačkih i konjaničkih jedinica. Tako su brojni Grbljani zabilježeni samo jednom te nam je njihova kasnija karijera nepoznata. Neki se, međutim, spominju i kontinuirano tijekom niza godina, u pravilu ne napuštajući osnovni vojni rod u kojemu su započeli svoju službu. Takav su primjer pješaci Stjepan Vukov, djelatnik od 1715. do 1737. godine u pukovniji Stjepana Buće; Jovo Đurov koji se u pukovnijama Stjepana Buće i Tripuna Štukanovića bilježi od 1741. do 1764. godine, te konjanik Đuro Lješević, pripadnik raznih satnija u pukovniji kotorskoga plemića Frana Buće od 1734. do 1759. godine.

Uz svakoga se vojnika redovito navodi i zapovjednik satnije te pukovnija (nazvana prema pukovniku ili bojniku koji njome zapovijeda). Upravo nam pregled pukovnika koji su zapovijedali ovdje istraživanim grbaljskim pješacima i konjanicima otkriva širok spektar, imena najistaknutijih onovremenih mletačkih vojnih zapovjednika zavičajem sa istočne obale Jadrana. Neki od njih isprva se spominju kao kapetani satnija, s vremenom bivaju promaknuti u pukovnike, a neki u završnoj etapi bogate vojne karijere postaju i generali.⁷ Navođenje njihovih imena svojevrsna je retrospektiva znamenitih časnika iz Dalmacije i Boke koji su pod stijegom Privedre Republike postigli najveća moguća postignuća. O nekima od njih u historiografiji je već pisano, a mnogi su – nepravedno i nezasluženo – ostali gotovo zaboravljeni u »moru« još uvijek nedovoljno iskorištenog gradiva u mletačkoj pismohrani. Radi boljeg razumijevanja konteksta djelovanja Grbljana u mletačkim kopnenim postrojbama osnovne podatke o tim visokim vojnim časnicima (obiteljsko podrijetlo, činovi, upute na odgovarajuće izvore i historio-grafska saznanja) vrijedi navesti nešto podrobnije. Najviše vrhovnih zapovjednika postrojbi u kojima su djelovali Grbljani potječe iz Boke. To su već više puta spominjani Stjepan Buća,⁸ zatim kotorski plemić i pješački pukovnik Benedikt Paskvali,⁹ konjanički pukovnik Tripun Gregorina¹⁰ te odvjetci

⁷ U nekim primjerima pukovnija se, čak i nakon smrti pukovnika, još neko vrijeme (nekoliko godina poslije) naziva po prethodnom obnašatelju te dužnosti.

⁸ *Conte* Stjepan Buća pukovnik je mletačkih prekomorskih pješaka tijekom prva četiri desetljeća 18. stoljeća. Gradivo o njegovim postrojbama pohranjeno je u ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 501-510 (1715. – 1790.).

⁹ Benedikt Paskvali pukovnik je pješačkih postrojbi od oko 1750. do sedamdesetih godina 18. stoljeća (ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 671-675). Koncem karijere stekao je i čin generala.

¹⁰ Tripun Gregorina (1719. – 1791.) odvjetak je kotorske obitelji istarskoga podrijetla (porečki plemići); kapetan je od 1736., a pedesetih godina djeluje kao bojnik u pukovniji Frana Buće. Potpukovnikom je imenovan 1774. godine, a već sljedeće godine bilježimo ga u činu pukovnika hrvatske konjice. Gradivo o njegovu djelovanju u činu pukovnika pohranjeno je

uglednih peraških obitelji Tripun Štukanović¹¹ i Nikola Visković.¹² Sa širega područja najjužnijih mletačkih prekomorskih posjeda na istočnoj obali Jadrana potječu i pukovnik pješaštva *conte* Nikola Medin iz ugledne paštrovske vojničke obitelji,¹³ zatim Ivan Maina (Krapović), djelatan u *Fanti oltramarini* u tridesetim i četrdesetim godinama 18. stoljeća¹⁴, Marko Đikanović iz Crmnice¹⁵ te pukovnik i naposljetku general Marko Antun Bubić, zavičajem iz Budve.¹⁶ Grbljani su, nadalje, djelovali i u pukovnijama kojima su zapovijedali istaknuti dalmatinski časnici. Ponajprije su to Ivan Antun Kumbat i njegov sin Antun, zavičajem s područja Kaštela,¹⁷ zatim zadarski plemići Lujo Detriko¹⁸ i Ivan Frano Benja,¹⁹ kao i Trogirani Vicko Michieli Vitturi.²⁰

u ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 815-820 (1775. – 1791.).

¹¹ Podrobnije vidi: Čoralčić – Katušić, Peraštanin Tripun Štukanović (+ 1769) – pukovnik mletačkih oltramarina.

¹² Podrobnije vidi: Čoralčić, Mletački časnik Nikola Visković i sastav vojnoga ljudstva njegove prekomorske pukovnije početkom 18. stoljeća.

¹³ Gradivo o djelovanju Nikole Medina u činu pukovnika pohranjeno je u ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 454, 650-655 (1787. – 1797.).

¹⁴ Podrobnije vidi: Čoralčić, Mletački pukovnik Ivan Krapović iz Maina (prva polovica 18. stoljeća).

¹⁵ Podrobnije vidi: Čoralčić, Crmničanin Marko Đikanović – pukovnik mletačkih prekomorskih postrojbi (*Fanti oltramarini*).

¹⁶ Podrobnije vidi: Čoralčić – Katušić, Od afričke obale do dalmatinske prijestolnice – mletački general Marko Antun Bubić (1735. – 1802.).

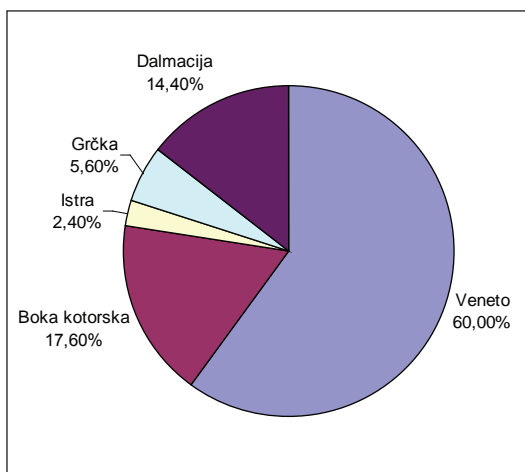
¹⁷ Ivan Antun Kumbat (Kombat, Kumbatović) rođen je u Dalmaciji (Kaštel-Štafilić) u drugoj polovici 18. stoljeća. Težačkoga je podrijetla, a prvotno je služio na mletačkoj galiji. Godine 1711. bilježi se kao kapetan mletačke jedinice prekomorskog pješaštva na Krfu. Nakon što se istaknuo u bitkama kraj Arga i Kalamate 1715. te Krfa 1716. godine imenovan je pješačkim pukovnikom, potom brigadirom, a nakon Požarevačkoga mira 1718. – zbog ratnih zasluga – general-bojnikom. Od 1718. do 1744. godine zapovijedao je mletačkom pješačkom pukovnijom na Krfu. Umro je na Krfu 1744. godine, a koncem života nagrađen je i naslovom *conte*. Junaštvo Ivana Antuna Kumbata opjevao je Andrija Kačić Miošić (*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Split, 1983., pjevanje 105). Njegov je sin Antun također zapovijedao mletačkim pješačkim pukovnijama (od oko 1744. do smrti). Usporedi: Ante Kuzmanić, Nekoliko ričih na uspomenu Ivana Kumbata, *Zora dalmatinska*, god. 3, br. 45, Zadar, 1846., str. 359-360; Giuseppe Ferrari Cupilli, *Cenni biografici di alcuni uomini illustri della Dalmazia*, Zara, 1887., str. 49-52; Ivan Vuletin, Kaštelanac Ivan Kumbat, mletaški gjeeneral, *Pučki list*, god. 1, br. 8, Split, 1891., str. 59-60; Sabalich, *Huomeni d'arme di Dalmazia*, str. 42; Hrvoje Morović, Mletački general Kaštelanin Ivan Kumbat, *Slobodna Dalmacija*, god. 34, Split, 21. VIII. 1976., str. 6. Gradivo o djelovanju Ivana i Antuna Kumbata u činu pukovnika vidi u: ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 547-550, 564 (1710. – 1754.).

¹⁸ Osnovne podatke o Luji Detriku vidi u: Carl Georg Friedrich Heyer von Rosenfeld, *Der Adel des Königreichs Dalmatien*, Nürnberg, 1873., str. 39; Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, Zara, 1897, str. 42, 110; Isti, *La Dalmazia guerriera*, str. 292; *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3, Zagreb, 1993. (tekst: Tatjana Radauš i Josip Vrandečić), str. 339.

¹⁹ Gradivo o djelovanju Ivana Frane Benje u činu pukovnika sačuvano je u ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 774-775, 1701. – 1745.

²⁰ *Conte* Vicko Michieli Vitturi bilježi se sedamdesetih godina 18. stoljeća kao kapetan u pješačkoj pukovniji Marka Ginnija. Od 1785. djeluje kao pukovnik, a gradivo koje se

Vrijedan podatak sadržan u popisima unovačenih vojnika i časnika odnosio se na mjesta njihova djelovanja, odnosno privremenog stacioniranja jedinice (satnije), prilikom čega su načinjeni popisi raspoloživoga vojnog ljudstva. Raščlamba podataka o mjestima stacioniranja zorno pokazuje da su Grbljani najčešće djelovali u jedinicama raspoređenim na širem području Veneta, odnosno mletačke terraferme (60,00%). Pri tome su prevagu imali sami Mleci, odnosno tamošnja vojna baza na nedalekom Lidu, zabilježena – u kontekstu ukupnoga broja mjesta popisivanja sa čak 36,80%.²¹ Uz prijestolnicu Serenissime, jedinice u kojima su popisivači bilježili i Grbljane, učestalo se – kada je riječ o mletačkom kopnenom posjedu – bilježe u gradovima Brescia i Bergamo; nešto manje u Veroni i Cremoni, a tek u pojedinačnom primjeru u Padovi. Velik je broj Grbljana popisani (vjerojatno i izravno unovačen) u Kotoru te stoga na Boku otpada 17,60% prisutnosti grbaljskih vojnika. Kada je riječ o dalmatinskim gradovima, Grbljani su najčešće bilježeni u Splitu, nešto manje u Zadru, a samo u jednom primjeru i na otoku Korčuli (14,40%). Glavna mletačka grčka baza bio je otok Krf. Isključivo su ondje, a ne na drugim (tada već malobrojnim) mletačkim »levantinskim« posjedima, zabilježeni i vojno službujući Grbljani te stoga na Grčku otpada 5,60% od ukupnoga broja svih zabilježenih vojnih uporišta. Naposljetku, na istarsko vojno područje otpada malih 2,40%, a riječ je o Poreču i tada glavnom gradu mletačke pokrajine Istre – Kopru.

Grafikon 2: Mjesta djelovanja (popisivanja) grbaljskih vojnika

odnosi na njegovo djelovanje sačuvano je u ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 454, 643-647 (1785. – 1796.).

²¹ Okolnost da su vojnici prikupljeni i popisivani u Mlecima ili na Lidu uobičajena je. Iz te su se, središnje mletačke baze, odlukom nadležnih magistratura satnije i pukovnije upućivale u druga mletačka vojna uporišta od Istre do Grčke.

Popisivači su katkada, ali ne uvijek redovito i točno, bilježili i osobne fizičke karakteristike pojedinih vojnika. Uzorak kojime raspolažemo relativno je malen, ali ipak – barem okvirno – pruža osnovna saznanja o dobnoj starosti i izgledu onovremenih grbaljskih vojnika. Kada je riječ o njihovoj dobnoj strukturi, iako nevelik uzorak, ipak ostavlja mogućnost za donošenje određenih zaključaka. Naime, većina vojnika za koje je zabilježena njihova dob (isključivo su to pješaci, čiji je uzorak i u ukupnome broju mnogo veći) stari su nešto više od dvadeset godina. Vojnik s najmlađom zabilježenom životnom dobi je Jovo Kovačević, pripadnik satnije pukovnika Stjepana Buće te u trenutku popisivanja star 21 godinu. Najstariji ovdje zabilježen grbaljski vojnik pješak je Stjepan Vukov, u trenutku provedenoga popisa (1727.) star 40 godina.

Jedan od povremeno zabilježenih podataka koji se odnosi na osobne značajke vojnika njihova je statura, odnosno opći dojam o visini pojedinca. I ovdje je uzorak kojime raspolažemo relativno malen, ali posvjedočuje da su Grbljani, prema slobodnoj procjeni popisivača, pretežito svrstavani u osobe srednjega rasta (*comun, ordinario*). Ipak, u manjem broju primjera bilježimo ih i kao osobe visokoga stasa – *alto* (Niko Ljubanović, Ivo Martinić, Niko Stijepov, Stjepan Vukov), dočim su neki od njih upisani i kao vojnici niže stature (*basso* – Đuro Lujić, Antun Stijepov).

Pojednostavljena, stereotipna predodžba izgleda vojnika još je izrazitija pri opisu boje njihove kose. U desetak zabilježenih primjera pisari su vojnike iz Grblja zapazili kao smeđokose (*castagno*), dočim im se samo jedan vojnik (Niko Stijepov) doimao kao crnokos (*nero*).

Prethodno je više puta naglašeno kako su Grbljani poglavito participirali u mletačkim pješačkim postrojbama. Stoga su podaci o konjanicima, kao i o njihovim konjima, u izvorima vrlo oskudno zabilježeni. Takvi se podaci bilježe samo za vojnika Sava Kunjića (ridan), dočim je Đuro Lješević od 1734. do 1759. godine, od kada se spominje u konjaničkoj vojnoj službi, promijenio više konja (sivci i dorati).

* * *

U prethodnome dijelu uglavnom smo grbaljske časnike i vojnike promatrali općenito i zbirno, navodeći tek manji broj konkretnih primjera. Stoga ćemo se na kraju ovoga rada pozabaviti konkretnim pojedincima, odnosno Grbljanima koji su u mletačkoj vojsci obnašali časničke i dočasničke činove,²² a saznanja o nekima od njih moguće je proširiti i uvidom u druge arhivske izvore.

²² U radu je više puta spomenuto kako su Grbljani najčešće bili obični vojnici. Neki su, ipak, obnašali i specijalizirane, ali ne i časničke činove. Jedan je takav primjer bubnjar (*tamburo*) Luka Karamarković, djelatnik 1772. godine u pukovniji Kotoranina Benedikta Paskvalija.

Grbljane u časničkim činovima redovito bilježimo uz pripadnike obitelji Bogetić. Kronološkim slijedom prvi se spominje Martin, pješački potpukovnik (*tenente colonnello*), čiju vojnu karijeru možemo pratiti od 1724. do 1730. godine. Redovito je bio zapovjednik u pukovniji Stjepana Buće, a brojni sačuvani podaci (popisi njegova unovačenog ljudstva) svjedoče kako je u tome vremenu djelovao – uz istarski Kopar – najčešće u Mlecima i njima nedalekoj utvrđi Rovigo.

Od 1779. do 1794. godine možemo pratiti i vojno napredovanje Marka Bogetića. On je od 1779. do 1780. godine zabilježen kao kapetan u pješačkoj pukovniji Crmničanina Marka Đikanovića (stacioniran je na Korčuli i na Krfu), a potom je devedesetih godina djelatna u činu bojnika (*sargente maggiore*) u pukovniji Antonija Zulattija.²³

U raznim je pješačkim satnijama služio i kapetan Vuk Bogetić. Godine 1777. bilježi se u Zadru kao zapovjednik satnije u sastavu pukovnije Jurja Jelića; 1778. vodi satniju pukovnika Giovannija Minotta (stacioniranu na Krfu), a 1779. – 1780. godine djelatna je u pukovniji već više puta spomenutog Marka Đikanovića te redovito stacioniran na otoku Krfu.²⁴ Vjerojatno je upravo Vukov sin kapetan Jovo Bogetić, a o njegovoj vojnoj karijeri osnovne podatke saznajemo iz fonda Spisi zadarskih bilježnika Državnog arhiva u Zadru. Godine 1773. zabilježen je u popisu osoba kojima je neke novčane iznose dužan kapetan Andrija Bezzi.²⁵ Četiri godine poslije (1777.) Jovo Bogetić je, zajedno s Radom Krapovićem (Rade Maina, tada naveden u činu *sargente maggiore di battaglia*) i kadetom Đurađem Živkovićem, imenovan izvršiteljem oporuke pukovnika Marka Đikanovića.²⁶ Bliska povezanost s generalom Radom Krapovićem potvrđena je i iz oporučnog navoda samoga Jove Bogetića. Oporuka je sastavljena 1776. godine u Zadru, a Rade Krapović (naveden u činu brigadira) jedan je od imenovanih izvršitelja oporučiteljevih legata. Bogetić je umro u Zadru početkom siječnja 1780. godine, a zanimljivo je napomenuti da je njegova oporuka otvorena u kući generala Rade Krapovića.²⁷ Tijekom osamdesetih godina 18. stoljeća možemo pratiti i vojnu karijeru Jakova, jedinog konjaničkog časnika iz obitelji Bogetić. Kapetan je i zapovjednik satnije u pukovniji Kotoranina Tripuna Gregorine, a mjesta njegova djelovanja od 1783. do 1787. godine bila su Split i Zadar, kao i mletačka uporišta na terrafermi (Brescia, Verona).

²³ Prijepis vojnoga ljudstva u satniji kapetana Marka Bogetića, zapisan na Krfu 1780. godine, vidi u prilogu broj dva na kraju rada.

²⁴ Prijepis vojnoga ljudstva u satniji kapetana Vuka Bogetića, zapisan na Krfu 1780. godine, vidi u prilogu broj jedan na kraju rada.

²⁵ DAZd, SZB, Bortolo Ferrari: 1763. – 1783., b. VI., Inventari, br. 17., 17. II. 1773.

²⁶ DAZd, SZB, Bortolo Ferrari, b. V., filza 4, br. 106., 31. XII. 1777.

²⁷ DAZd, SZB, Giovanni Grisogono de Franceschi: 1768. – 1824., b. XXIV., br. 63., 25. IV. 1776.

Naposljetku se potrebno osvrnuti i na nekoliko Grbljana koji su u službi Serenissime stekli status zaslužnih časnika i vojnika. Nalazimo ih u popisu Benemeriti ruoli Dalmazia e Albania 1714. – 1786.,²⁸ ali nam – osim vrlo općenitog vremenskoga raspona od 1714. do 1786. godine,²⁹ nije podrobnije poznat tijek njihove vojne službe. Redom navođenja u izvoru to su: *conte* Pero Tujković, *conte* Jovo Lazarević, *conte* Jovo Mirković, *conte* Jovo Došebić, Jovo Mijov, Vuko Perov, Vojin Vukov, Stijepo Vukov, Marko Tujković i Vuko Doljanica.

Zaključak

Povijest Grblja u ranome je novom vijeku, a osobito u 18. stoljeću, bila usko povezana s Mletačkom Republikom i njezinim prekojadranskim stečevinama. Dolazak Grblja u sastav mletačke države početkom 18. stoljeća značio je i snažnije uključivanje tamošnjega stanovništva u razvojne sastavnice mletačke prekojadranske politike. Vojna povijest, odnosno sudjelovanje Grbljana u mletačkim vojnim snagama toga vremena, pri tome je jedna od osobito važnih istraživačkih tema toga područja te je stoga toj problematici posvećen i ovaj rad.

Tragom arhivskih spisa pohranjenih u Archivio di Stato di Venezia (fond: Inquisitori sopra l'amministrazioni dei pubblici ruoli) i Državnoga arhiva u Zadru (fond: Spisi zadarskih bilježnika) u ovome smo radu nastojale ukazati na udio Grbljana u elitnim mletačkim prekojadranskim kopnenim postrojbama. Raščlamba gradiva zorno pokazuje da su Grbljani ponajprije sudjelovali u mletačkim kopnenim jedinicama (*Fanti oltramaringi*) te da je njihov brojčani prinos osobito bio jak tijekom tzv. Drugog morejskog rata (1714. – 1718.), kada to područje konačno i dospijeva u sastav Republike svetoga Marka. Nadalje, Grbljani su, uzevši u obzir da je ipak riječ o malom zemljopisnom području, u mletačkim kopnenim snagama participirali brojčano snažno (71 zabilježen vojnik, dočasnik i časnik) i raznovrsno. Bilježimo ih u pukovnijama i satnijama istaknutih bokeljskih i dalmatinskih časnika, a mjesta njihova djelovanja obuhvaćala su širok prostor mletačkih kopnenih i prekojadranskih stečevina (od terraferme, preko Istre i Dalmacije, do Boke i Krfa). Grbljani, nadalje, nisu bili samo obični vojnici – primjer odvjetaka obitelji Bogetić koji su u konjaništvu i pješaštvu postizali visoke vojne počasti i zvanja posvjedočuje o tome.

Grbljani su stoga, možemo naposljetku zaključiti, činili brojčano snažan i ulogom zapažen kadar u mletačkome vojnom ljudstvu zavičajem sa

²⁸ ASV, Inquisitori ... pubblici ruoli, b. 910.

²⁹ Iznimka su Stjepan (Stijepo) Vukov – pješak u pukovniji Stjepana Buće od 1715. do 1737. godine te Jovo Lazarević koji se kao pješački vojnik spominje 1791. godine u satniji Giacinta Matiazziija (pukovnika Nikole Medina).

istočne obale Jadrana. Buduća arhivska istraživanja kako mletačkih, tako i dalmatinskih i bokeljskih arhiva, zasigurno će ovu činjenicu i dodatno potvrditi.

Prilog 1: sastav pješačke satnije kapetana Vuka Bogetića u pukovni-
ji Marka Đikanovića, Krf, 29. veljače 1780. (Archivio di Stato di Venezia,
Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli, b. 600A).

1. Kapetan (*Capitan*): Vuk Bogetić
2. Narednik (*Sargente*): Niko Ivanov
3. Narednik (*Sargente*): Jure Tomašić
4. Kaplar (*Caporal*): Jovo Dešković
5. Kaplar (*Caporal*): Ilija Radulović
6. Bubnjar (*Tamburo*): Antun Markov
- Obični vojnici (*Soldati, Fanti oltramarini*):
7. Marko Perov
8. Đuro Tomić
9. Valentin Bonarić
10. Niko Đurov
11. Pere Prtenjača
12. Antun Pateran
13. Đuro Radovanić
14. Jovo Sablić
15. Stipan Rico
16. Luka Kaletić
17. Antun Bašić
18. Marko Matić
19. Đuro Pastuović
20. Ivan Salamunović
21. Krsto Ilijin
21. Ivan Bujić
22. Giovanni Vicetti
23. Jovo Čudić
24. Bariša Rubačić
25. Jakov Savić

Prilog 2: sastav pješačke satnije kapetana Marka Bogetića u pukovni-
ji Marka Đikanovića, Krf, 31. kolovoz 1780. (Archivio di Stato di Venezia,
Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli, b. 600A).

1. Kapetan (*Capitan*): Marko Bogetić
2. Narednik (*Sargente*): Toma Marković
3. Narednik (*Sargente*): Niko Ivanov

4. Zastavnik (*Alfier*): Đuro Živković
5. Kaplar (*Caporal*): Nikola Stipanović
6. Kaplar (*Caporal*): Ivan Markišić (Markančić)³⁰
7. Bubnjar (*Tamburo*): Marko Rašković
8. Bubnjar (*Tamburo*): Ivan Rašković
- Obični vojnici (*Soldati, Fanti oltramarini*):³¹
9. Đuro Maganjak
10. Ivan Ivanšić
11. Venerando Botinjav (*Bottignov*)
12. Jakov Conti
13. Ivan Carić
14. Jure Jeličić
15. Šimun Sancin
16. Luka Kiošić (Čiošić)
17. Đuro Vušković
18. Josip Marković
19. Miho Carev
20. Tripo Trinović
21. Frane Carev
22. Toma Vujanović
23. Bože Točić
24. Šime Špurelić
25. Grgo Matković
26. Filip Marković
27. Toma Kovačević
28. Damjan Bandović
29. Šimun Paštrović
30. Tadija Ivanović
31. Ivan Vuković
32. Jure Jelas
33. Marko Divić
34. Vid Jurković
35. Ivan Pervan

³⁰ Kaplar Ivan Markančić, pokojnog Ivana iz Kavrana kraj Pule oženio se 4. XI 1776. u Kotoru Lucijom Islavo *di Stato Austriaco*. Svjedoci vjenčanju bili su kapetan Marko Bogetić i Andrija Milošević. Usp. Biskupski arhiv u Kotoru (dalje: BAK), Matične knjige katedrale sv. Tripuna: Matična knjiga vjenčanih II (1697–1824).

³¹ U kotorskoj matičnoj knjizi umrlih zabilježena je smrt nekolicine vojnika iz pješačke satnije kapetana Marka Bogetića. Tako su u *ospedale pubblico* preminuli Bariša Bašić iz Poljica (31. I 1776) i Jakov Žilković sa Visa (25. IV. 1778). Uz njih, u Kotoru je 27. VII 1776. u poblize neidentificiranoj kući preminuo vojnik Petar Rašković. Usp. BAK, Matične knjige katedrale sv. Tripuna: Matična knjiga umrlih III (1775–1823).

Prilog 3: zbirni popis grbaljskih vojnika u mletačkim prekomorskim kopnenim postrojbama u 18. stoljeću³²

³² Vojnici se navode abecednim slijedom, a uz osnovne podatke (prezime, ime, ime oca, zavičajno podrijetlo), navode se satnije (*compagnia*) i pukovnije (*reggimento*) unutar kojih su djelovali (navedene su prema imenima njihovih zapovjednika), vojni čin, osobne karakteristike (dob, stas, boja kose), podaci o konjima (za pripadnike konjaničkih postrojbi), mjesto i datum popisivanja te signatura (broj svežnja, odnosno buste) unutar arhivskoga fonda Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli u Archivio di Stato di Venezia.

osoba	prezime i ime	ime oca	mjesto	rod vojske	satnija (zapovjednik)	pukovnija (zapovjednik)	dob	stas	boja kose	konj	mjesto i datum popisa	busta
1	Andrijin, Niko	Andrija	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	24	srednjeg rasta	smedokos		Mleci, 24.6.1737.	b. 501
2	Baković, Pero	Jovo	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća					Kotor, 19.6.1715.	b. 501
3	Barbić, Vojin	Pero	Grbalj	pješak	pukovnik Marko Đikanović	pukovnik Marko Đikanović					?, 1779.	b. 604A
4	Bećirović, Miloš	Petar	Grbalj	pješak	pukovnik Antun Marković	pukovnik Antun Marković					Krf, 1.6.1768.	b. 639
5	Bogetić, Jakov		Grbalj	konjanik / kapetan	kapetan Jakov Bogetić	pukovnik Tripun Gregorina					Split, 9.8.1783.	b. 816
5	Bogetić, Jakov		Grbalj	konjanik / kapetan	kapetan Jakov Bogetić	pukovnik Tripun Gregorina					Zadar, 19.8.1783.	b. 817
5	Bogetić, Jakov		Grbalj	konjanik / kapetan	kapetan Jakov Bogetić	pukovnik Tripun Gregorina					Verona, 10.9.1785.	b. 817
5	Bogetić, Jakov		Grbalj	konjanik / kapetan	kapetan Jakov Bogetić	pukovnik Tripun Gregorina					Brescia, 1.8.1786.	b. 817
5	Bogetić, Jakov		Grbalj	konjanik / kapetan	kapetan Jakov Bogetić	pukovnik Tripun Gregorina					Brescia, 30.10.1787.	b. 818
6	Bogetić, Marko		Grbalj	pješak / kapetan	kapetan Marko Bogetić	pukovnik Marko Đikanović					Korčula, 1.9.1779.	b. 600A
6	Bogetić, Marko		Grbalj	pješak / kapetan	kapetan Marko Bogetić	pukovnik Marko Đikanović					Krf, 1.3.1780.	b. 600A
6	Bogetić, Marko		Grbalj	pješak / kapetan	kapetan Marko Bogetić	pukovnik Marko Đikanović					Krf, 31.8.1780.	b. 600A

6	Bogetić, Marko		Grbalj	pješak / bojnik	bojnik Marko Bogetić	pukovnik Antonio Zulatti				? 1794.	b. 600A
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Mleci, 27.7.1724.	b. 501
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Kopar, 31.10.1725.	b. 501
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Mleci, 12.3.1727.	b. 502
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Kopar, 19.7.1727.	b. 502
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Mleci, 30.9.1727.	b. 502
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Mleci, 30.12.1727.	b. 502
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Mleci, 30.3.1728.	b. 502
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Mleci, 30.6.1728.	b. 503
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Mleci, 20.10.1728.	b. 503
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Mleci, 10.4.1729.	b. 503
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Mleci, 30.12.1729.	b. 503
7	Bogetić, Martin		Grbalj	pješak / potpukovnik	potpukovnik Martin Bogetić	pukovnik Stjepan Buća				Rovigo, 7.3.1730.	b. 503

8	Bogetić, Vuk		Grbalj	pješak / kapetan	kapetan Vuk Bogetić	pukovnik Juraj Jelić				Zadar, 1.9.1777.	b. 600A
8	Bogetić, Vuk		Grbalj	pješak / kapetan	kapetan Vuk Bogetić	pukovnik Giovanni Minotto				Krf, 28.2.1778.	b. 600A
8	Bogetić, Vuk		Grbalj	pješak / kapetan	kapetan Vuk Bogetić	pukovnik Marko Đikanović				Krf, 31.8.1779.	b. 600A
8	Bogetić, Vuk		Grbalj	pješak / kapetan	kapetan Vuk Bogetić	pukovnik Marko Đikanović				Krf, 29.2.1780.	b. 600A
9	Brajković, Vojin	Niko	Grbalj	pješak	kapetan Andrija Medin	pukovnik Tripun Štukanović				Mleci, 29.12.1764. b. 703	
10	Drakulović, Jovo	Drakule	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buča	pukovnik Stjepan Buča				Split, 25.1.1715.	b. 501
11	Duletić, Miloš	Vučeta	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buča				Kotor, 19.6.1715.	b. 501
12	Đurov, Jovo	Đuro	Grbalj	pješak	kapetan Tripun Štukanović	pukovnik Stjepan Buča				Mleci, 31.8.1741. b. 509	
12	Đurov, Jovo	Đuro	Grbalj	pješak	kapetan Andrija Medin	pukovnik Tripun Štukanović				Mleci, 29.12.1764. b. 703	
13	Đurov, Pero	Đuro	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buča				Kotor, 19.6.1715.	b. 501
14	Đurov, Stjepo	Đuro	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buča				Kotor, 19.6.1715.	b. 501
15	Eregević, Stanko		Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buča	pukovnik Stjepan Buča				Split, 25.1.1715.	b. 501
16	Ivov, Vuko	Ivo	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buča				Kotor, 19.6.1715.	b. 501

17	Jovan, Stanko	Jovo	Grbalj	pješak	pukovnik Marko Đikanović	pukovnik Marko Đikanović					?, 1779.	b. 604A
18	Jovanović, Todor	Jovan	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća					Split, 25.1.1715.	b. 501
19	Jovanović, Vujadin	Jovan	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća					Split, 25.1.1715.	b. 501
20	Jovov, Đuro	Jovo	Grbalj	pješak	kapetan Luka Makedonija	pukovnik Nikola Visković					Zadar, 15.6.1714.	b. 715
21	Jovov, Niko	Niko	Grbalj	pješak	kapetan Jerolim Smeća	pukovnik Benedikt Paskvali					Mleci, 17.12.1766.	b. 672
21	Jovov, Niko	Niko	Grbalj	pješak	kapetan Jerolim Smeća	pukovnik Benedikt Paskvali					Mleci, 7.4.1767.	b. 673
22	Jovov, Stijepo	Jovo	Grbalj	pješak	pukovnik Marko Antun Bubić	pukovnik Marko Antun Bubić					Mleci, 21.3.1778.	b. 500
23	Karamarković, Luka	Luka	Grbalj	pješak / bubnjar	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali					Bergamo, 31.3.1772.	b. 675
24	Kovačević, Jovo	Niko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	21	srednjeg rasta			Mleci, 10.10.1729.	b. 503
24	Kovačević, Jovo	Niko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća		srednjeg rasta			Bergamo, 18.4.1731.	b. 504
25	Krstović, Mijo	Stijepo	Grbalj	pješak	kapetan Tripun Leoni	pukovnik Antun Kumbat					Mleci, 29.6.1748.	b. 549
26	Kunjić, Savo	Ivan	Grbalj	konjanik	potpukovnik Frano Buća	pukovnik Frano Benja				ridan	Cremona, 12.9.1751.	b. 775
27	Lalošević, Stanko	Vuko	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća					Kotor, 19.6.1715.	b. 501

28	Lazarević, Jovo	Mijo	Grbalj	pješak	kapetan Giacinto Mattiazzi	pukovnik Nikola Medin					Kotor, 10.4.1791.	b. 651
29	Lendić, Mate	Ivan	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali					Bergamo, 28.3.1769.	b. 673
29	Lendić, Mate	Ivan	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali					Mleci, 9.11.1770.	b. 674
29	Lendić, Mate	Ivan	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali					Bergamo, 31.3.1772.	b. 675
30	Lujčić, Đuro	Ivo	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	22	nizak			Mleci, 10.10.1729.	b. 503
30	Lujčić, Đuro	Ivo	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća		nizak			Mleci, 18.4.1731.	b. 504
31	Lješević, Đuro	Ivan	Grbalj / Lješević	konjanik	bojnik Frano Buća	pukovnik Lujko Detriko				sivac	Bergamo, 10.12.1734.	b. 804
31	Lješević, Đuro	Ivan	Grbalj / Lješević	konjanik	bojnik Frano Buća	pukovnik Lujko Detriko				sivac	Brescia, 4.4.1737.	b. 806
31	Lješević, Đuro	Ivan	Grbalj / Lješević	konjanik	bojnik Frano Buća	pukovnik Lujko Detriko				sivac	Zadar, 3.9.1741.	b. 806
31	Lješević, Đuro	Ivan	Grbalj / Lješević	konjanik	potpukovnik Frano Buća	pukovnik Frano Benja				dorat	Cremona, 12.9.1751.	b. 775
31	Lješević, Đuro	Ivan	Grbalj / Lješević	konjanik	potpukovnik Frano Buća	pukovnik Frano Benja				dorat	Cremona, 27.2.1754.	b. 776
31	Lješević, Đuro	Ivan	Grbalj / Lješević	konjanik	pukovnik Frano Buća	pukovnik Frano Buća				dorat	Mleci, 30.5.1758.	b. 782
31	Lješević, Đuro	Ivan	Grbalj / Lješević	konjanik	pukovnik Frano Buća	pukovnik Frano Buća				dorat	Padova, 10.11.1758.	b. 782

31	Lješević, Đuro	Ivan	Grbalj / Lješević	konjarnik	pukovnik Frano Buća	pukovnik Frano Buća											Brescia, 1.4.1759.	b. 782
32	Ljubanović, Đuro Jovo	Đuro	Grbalj	pješak	kapetan Jerolim Smeća	kapetan Jerolim Smeća											Mleci, 2.12.1765.	b. 671
32	Ljubanović, Đuro Jovo	Đuro	Grbalj	pješak	kapetan Jerolim Smeća	kapetan Jerolim Smeća											Mleci, 17.12.1766.	b. 672
32	Ljubanović, Đuro Jovo	Đuro	Grbalj	pješak	kapetan Jerolim Smeća	kapetan Jerolim Smeća											Mleci, 7.4.1767.	b. 673
33	Ljubanović, Marko Niko	Marko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća			23	visok	smedokos						Mleci, 10.10.1729.	b. 503
33	Ljubanović, Marko Niko	Marko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća											Bergamo, 18.4.1731.	b. 504
34	Marinović, Đuro	Toma	Grbalj	pješak	kapetan Juraj Vučetić	kapetan Juraj Vučetić											Kotor, 30.9.1793.	b. 644
35	Martinić, Ivo	Vuko	Grbalj / Lješević	pješak	kapetan Jakov Paskvali	kapetan Jakov Paskvali											Kotor, 19.6.1715.	b. 501
35	Martinić, Ivo	Vuko	Grbalj / Lješević	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća											Brescia, 1.11.1724.	b. 501
36	Mijatov, Josip	Antun	Grbalj	pješak	bojnik Giovanni Paravia	bojnik Giovanni Paravia											Kotor, 30.9.1793.	b. 644
37	Mikolić, Marko	Ivan	Grbalj	pješak	bojnik Ivan Krapović	bojnik Ivan Krapović											Poreč, 14.4.1734.	b. 548
37	Mikolić, Marko	Ivan	Grbalj	pješak	pukovnik Ivan Krapović	pukovnik Ivan Krapović											Zadar, 30.9.1738.	b. 629
37	Mikolić, Marko	Ivan	Grbalj	pješak	pukovnik Ivan Krapović	pukovnik Ivan Krapović											Krf, 20.5.1740.	b. 630

37	Mikolić, Marko	Ivan	Grbalj	pješak	pukovnik Ivan Krapović	pukovnik Ivan Krapović	pukovnik Ivan Krapović	pukovnik Stjepan Buća	srednjeg rasta	smedokos	Rovigo, 10.7.1742.	b. 632
37	Mikolić, Marko	Ivan	Grbalj	pješak	pukovnik Ivan Krapović	pukovnik Ivan Krapović	pukovnik Ivan Krapović	pukovnik Stjepan Buća	srednjeg rasta	smedokos	Mleci, 29.6.1743.	b. 632
38	Milim, Staniša	Miloš	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	kapetan Jakov Paskvali	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća			Kotor, 19.6.1715.	b. 501
39	Milovanov, Pavle	Milan	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća			Split, 25.1.1715.	b. 501
40	Milutinov, Periša	Milutin	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća			Split, 25.1.1715.	b. 501
41	Nikaljević, Marko	Vuko	Grbalj	pješak	kapetan Marko Đikanović	kapetan Marko Đikanović	kapetan Marko Đikanović	pukovnik Antun Kumbat			Verona, 16.11.1751.	b. 550
42	Nikov, Ivo	Niko	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	kapetan Jakov Paskvali	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća			Kotor, 19.6.1715.	b. 501
43	Novakov, Vuić	Novak	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	kapetan Jakov Paskvali	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća			Kotor, 19.6.1715.	b. 501
44	Ožić (Odžić, Oxich), Krsto	Mihajlo	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali			Mleci, 1.12.1765.	b. 672
44	Ožić (Odžić, Oxich), Krsto	Mihajlo	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali			Bergamo, 28.3.1769.	b. 673
44	Ožić (Odžić, Oxich), Krsto	Mihajlo	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali			Mleci, 9.11.1770.	b. 674
44	Ožić (Odžić, Oxich), Krsto	Mihajlo	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali			Bergamo, 31.3.1772.	b. 675
45	Parica, Ivo	Stijepo	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	kapetan Jakov Paskvali	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća			Kotor, 19.6.1715.	b. 501

46	Pateja, Vuko	Niko	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buča				Kotor, 19.6.1715.	b. 501
47	Pavlinović, Đuro Grgo	Đuro	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali				Mleci, 1.12.1765.	b. 672
48	Pavlinović, Ilija	Đuro	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali				Mleci, 1.12.1765.	b. 672
49	Pleša, Frane	Šime	Grbalj	pješak	potpukovnik Dona Cleva	pukovnik Nikola Medin				Mleci, 7.7.1783.	b. 650
50	Radov, Đuro	Rado	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali				Zadar, 18.8.1762.	b. 671
50	Radov, Đuro	Rado	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali				Verona, 1.12.1762.	b. 672
51	Radov, Milko	Rado	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buča	pukovnik Stjepan Buča				Split, 25.1.1715.	b. 501
52	Raković, Rade	Đuro	Grbalj	pješak	kapetan Tripun Leoni	pukovnik Antun Kumbat				Mleci, 29.6.1748.	b. 549
53	Rogić, Jakov	Matija	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali				Mleci, 1.12.1765.	b. 672
53	Rogić, Jakov	Matija	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali				Bergamo, 28.3.1769.	b. 673
53	Rogić, Jakov	Matija	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali				Mleci, 9.11.1770.	b. 674
53	Rogić, Jakov	Matija	Grbalj	pješak	pukovnik Benedikt Paskvali	pukovnik Benedikt Paskvali				Bergamo, 31.3.1772.	b. 675
54	Sanković, Marko	Pero	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buča	pukovnik Stjepan Buča	22	srednjeg rasta	smedokos	Mleci, 10.10.1729.	b. 503

55	Stijepov, Antun	Stijepo	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća						Kotor, 19.6.1715.	b. 501
55	Stijepov, Antun	Stijepo	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	nizak	smedokos				Mleci, 30.4.1724.	b. 510
55	Stijepov, Antun	Stijepo	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	nizak	smedokos				Brescia, 1. 11.1724.	b. 501
56	Stijepov, Niko	Stijepo	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	visok	crnokos				Mleci, 30.4.1724.	b. 510
56	Stijepov, Niko	Stijepo	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	visok	crnokos				Brescia, 1. 11.1724.	b. 501
57	Šimić, Stjepan	Martin	Grbalj	pješak	potpukovnik Dona Cleva	pukovnik Nikola Medin						Mleci, 7.7.1783.	b. 650
58	Šimunov, Jovo	Ive	Grbalj	pješak	kapetan Tripun Leoni	pukovnik Antun Kumbat						Mleci, 29.6.1748.	b. 549
59	Taput, Jovo	Marko	Grbalj / Lješević	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća						Kotor, 19.6.1715.	b. 501
60	Taput, Marko	Vuko	Grbalj / Lješević	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća						Kotor, 19.6.1715.	b. 501
61	Vojin, Vuko		Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća						Kotor, 19.6.1715.	b. 501
62	Volić, Mate	Ivo	Grbalj	pješak	potpukovnik Nikola Michieli Vitturi	pukovnik Vičko Michieli Vitturi						Mleci, 29.9.1794.	b. 644
63	Vučetin, Marko	Vučeta	Grbalj	pješak	pukovnik Josip Antun Fanfonia	pukovnik Stjepan Buća	26	srednjeg rasta				Mleci, 30.3.1725.	b. 501
64	Vučimić, Marko	Jovo	Grbalj	pješak	bojnik Giovanni Paravia	pukovnik Vičko Michieli Vitturi						Kotor, 30.9.1793.	b. 644

65	Vujiš, Ivan	Pero	Grbalj	pješak	pukovnik Tripun Štukanović	pukovnik Tripun Štukanović	pukovnik Marko Đikanović							Kotor, 1.9.1768.	b. 703
66	Vukotić, Petar	Vukota	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća								Split, 25.1.1715.	b. 501
67	Vukotić, Savo	Jovo	Grbalj	pješak	potpukovnik Dona Cleva	potpukovnik Nikola Medin								Mleci, 7.7.1783.	b. 650
68	Vukov, Antun	Vuko	Grbalj	pješak	pukovnik Marko Đikanović	pukovnik Marko Đikanović								?, 1779.	b. 604A
69	Vukov, Ivo	Vuko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća								Split, 25.1.1715.	b. 501
70	Vukov, Petar	Vuko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća								Split, 25.1.1715.	b. 501
71	Vukov, Stjepan	Vuko	Grbalj	pješak	kapetan Jakov Paskvali	pukovnik Stjepan Buća								Kotor, 19.6.1715.	b. 501
71	Vukov, Stjepan	Vuko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća		visok		smedokos				Mleci, 30.4.1724.	b. 510
71	Vukov, Stjepan	Vuko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća		visok		smedokos				Brescia, 1.11.1724.	b. 501
71	Vukov, Stjepan	Vuko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća	40	visok		smedokos				Brescia, 4.8.1727.	b. 502
71	Vukov, Stjepan	Vuko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća		visok		smedokos				Mleci, 10.10.1729.	b. 503
71	Vukov, Stjepan	Vuko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća		visok		smedokos				Bergamo, 18.4.1731.	b. 504
71	Vukov, Stjepan	Vuko	Grbalj	pješak	pukovnik Stjepan Buća	pukovnik Stjepan Buća		visok		smedokos				Mleci, 24.6.1737.	b. 501

Lovorka ČORALIĆ*, Maja KATUŠIĆ

THE DENIZENS OF GRBALJ AS SOLDIERS IN VENETIAN TRANSMARINE MILITARY UNITS (THE EIGHTEENTH CENTURY)

Summary

The central theme of the article is directed on the research of the share of the denizens of Grbalj in Venetian transmarine military units (infantry and cavalry) in the eighteenth century. As primary sources are used documents created by the state magistracy *Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici ruoli*, containing lists of the complement of particular military units, which are kept in the *Archivio di Stato di Venezia*. As secondary (additional) sources are used the Deeds of the Notaries of Zadar, kept in the State Archive of Zadar. Following these sources and previous results of historiography, the article delineates main characteristics of the participation of the denizens of Grbalj in the aforementioned Venetian transmarine units. From the analysis of these data, it is evident that the denizens of Grbalj were in the first place active within Venetian infantry, and that they were particularly numerous during the so-called Little or the Second War of Morea (1714-1718), in the period of which Grbalj came under the Venetian rule. Places of their operation (garrisons of particular companies and regiments) were diverse and they were present in the area of Venetian hinterland (Veneto), Istria, Dalmatia, Boka and Grece. Their commanders were in the first place officers from Dalmatia and Boka, prominent actors of Venetian military history of the eighteenth century. The denizens of Grbalj were not only simple soldiers, but they succeeded in gaining important non-commissioned and commissioned officer ranks, as may be well seen from the case of the members of the Bogetić family. In the end of the article are added several appendices: lists of military complement in companies of Wolf and Mark Bogetić from 1780 and a list of all the denizens of Grbalj who were soldiers in Venetian infantry units as established until now.

Душан БОЈКОВИЋ*

НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1918–1928: ОТВАРАЊЕ ЦРНОГОРСКОГ ПИТАЊА

ABSTRACT: *In this article we have analyzed the relation between the leadership of Communist Party of Yugoslavia towards statehood and national issue of Montenegro in period of the creation of unified state of Serbs, Croats and Slovenians up until the so called Congress of Dresden. The basis of the text is composed from the documents of Party's activity, deposited at the Archives of Yugoslavia, followed by the published sources and relevant literature.*

KEYWORDS: *Montenegro, Montenegrins, tribe, people (ethnic group), nation, Serbia, Serbs, Communist Party of Yugoslavia, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, self-determination, hegemony, imperialism, revolution*

Непосредно након стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) поткрај 1918. југословенски¹ социјалисти и комунисти делили су са осталим грађанским партијама у земљи позитивне ставове према новонасталим приликама. Обраћајући се „браћи и друговима“ током 1919, комунисти су говорили како би „сада [...] требало да настане мир“, јер је дошло до уједињења „Југословена“. Међутим, њихово незадовољство изазвано је политиком „домаћих капиталиста“ који „удружени са енглеско [-] француским не дају нам мира“.² Такође, осуђен је

* Аутор је докторант на Одјељењу за историју Филозофског факултета, Београд

¹ У периоду од 1918. до 1929. термин „Југославија“ представљао је општеприхваћени назив за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. У складу с тим, у даљем тексту ова два термина посматрана су као синоними.

² Архив Југославије (у даљем тексту: АЈ), Централни комитет Савеза комуниста Југославије (у даљем тексту: ЦК СКЈ), 1919/9.

начин на који је уједињење спроведено, јер је оно, према већ утемељеном гледишту Комунистичке интернационале (КИ, Коминтерна), извршено „не револуционарном борбом сиромашних маса, већ [...] као резултат великих ратова у Европи и на Балкану“.³

Током првих послератних година (1918–1921) представници југословенског радничког покрета сматрали су да је „национално уједињење“, односно формирање заједничке државе, остварено на основама „националног јединства“ Срба, Хрвата и Словенаца. Заоштравање „класних супротности“ између „србијанске на једној и хрватске и словеначке буржоазије на другој страни“, пратили су са израженом забрињутотошћу о питању опстанка „Југославије“. На другом конгресу Комунистичке партије Југославије (КПЈ) 1920. истакнуто је да би свако прихватање било каквих разлика између Срба, Хрвата и Словенаца у националном смислу водило растакању државне заједнице и слабењу радничког покрета у земљи.⁴

У овом периоду комунистима је била блиска званична идеологија југословенског државног врха о националном јединству, према којој Срби, Хрвати и Словенци представљају три сродна племена једног народа, односно нације. При томе је, према њиховом мишљењу, православно становништво Црне Горе и Вардарске Македоније – „Јужне Србије“ – улазило у састав српског „племена“. Отуда се отварање македонског и црногорског питања у оквиру југословенског комунистичког покрета једино може посматрати кроз призму односа КПЈ према српском питању. Мада је у званичној партијској реторици српско питање у потпуности решено 1918. стварањем Краљевине СХС⁵, оно је остало присутно у позадини свеукупне националне политике КПЈ. На идеолошком плану унутар КПЈ у међуратном периоду однос према осталим народима и националним мањинама одређиван је у складу са политиком према српском народу.

Нарастање државне кризе изазване сукобом „националних буржоазија“, комунисти су идентификовали са кризом идеје националног јединства.⁶ С друге стране, појачани притисак Коминтерне почетком два-

³ *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, том II, Конгреси и земаљске конференције КПЈ 1919–1937 (у даљем тексту: *ИА КПЈ*), Београд 1947, стр. 10–12. Ова теза потекла је са Првог конгреса Комунистичке интернационале 1919, на коме је речено да су југословенска и чехословачка држава створене применом оружане силе. Више: Десанка Пешић, *Југословенски комунисти и национално питање (1919–1935)*, Београд 1983, стр. 27–28.

⁴ *ИА КПЈ*, стр. 41–42.

⁵ АЈ, Комунистичка интернационала (у даљем тексту: КИ), 1924/6.

⁶ У једном извештају КПЈ о приликама у југословенској заједници упућеном Коминтерни крајем јануара 1921. стоји: „Потпуна неспособност буржоаских странака да уп-

десетих година додатно је иницирао преиспитивање актуелних ставова КПЈ. Сима Марковић, један од предводника југословенских комуниста, закључио је да се „у ери империјализма национално питање не може решити“, јер се „буржоаско друштво“ показало неспособним да реализује идеју националног јединства и тиме изврши своју „историјску улогу“.⁷ Усвајање „Обзнане“ (децембар 1920) и Закона о заштити државе (август 1921) додатно је уверило комунисте да су „племенске супротности [...] данас много оштрије него раније“. Теза о „хегемонизму крупне српске буржоазије“ као главном узрочнику „племенског антагонизма“⁸ трасирала је будући правац развитка националне политике КПЈ.

Велики заокрет

Средином 1922. комунисти су у потпуности одбацили своје раније ставове о постојању једног „троплеменог“, односно „троименог народа“. Полазећи од новоусвојеног гледишта према коме је „теорија о народном јединству СХС онако како је формулише владајући српски блок само маска империјализма српске буржоазије, КП[Ј] истиче за основу решења свих националних и племенских спорова принцип самоопредељења“.⁹ Годину дана касније, Сима Марковић је дошао до „закључка да су Срби, Хрвати и Словенци три нације или ако употребимо реч народ као синоним нације, три народа“.¹⁰ Такође, предвиђено је да „сваки народ има суверено апсолутно право да се конституише у самосталну аутономну и политичку и економску и културну целину“.¹¹

На Првој земаљској конференцији КПЈ (1922) отворено је, уз македонско, питање Црне Горе.¹² Коста Новаковић, присталица леве фрак-

рављају земљом и стална политичка реакција, која се испољавала у честим кризама владе, водиле су сталној државној кризи, а нарочито кризи идеје националног јединства“ (АЈ, КИ, 1921/2, стр. 8).

⁷ Sima Marković, *Tragizam malih naroda. Spisi o nacionalnom pitanju*, Priredila i pogovor napisala dr Desanka Pešić, Beograd 1985, str. 14.

⁸ АЈ, ЦК СКЈ, 1921/1–2, стр. 5.

⁹ АЈ, КИ, 1922/16–11.

¹⁰ Разлика између појмова „народ“ и „нација“ састоји се, према мишљењу Симе Марковића, „у томе што је народ [...] етнографска, а нација историјска категорија. Нација је историјски продукт. Она је постала у току историје, па зато као и све историјско, и она није ништа стално, вечито, него у току времена променљиво, пролазно. Нација, није, дакле, статички него динамички појам. Језиком социјалне физике могли бисмо рећи: нација не спада у категорију социјалних чврстих тела; она је управо један специфични социјални процес“ (Sima Marković, *n. d.*, str. 26). Уопште узев, у процесу формирања националне политике КПЈ током прве половине двадесетих година, термини „народ“ и „нација“ често су посматрани као синоними.

¹¹ *Isto*, str. 19, 78.

¹² Dušan Lukač, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941*, ISI, Beograd

ције у редовима југословенских комуниста, говорио је о „црногорском питању“, посматрајући га као државноправни, односно политички проблем.¹³ Према његовом мишљењу, незадовољство изазвано политиком југословенског режима осећа се „у свим класама [...] извесних покрајина“, при чему је посебно указивано на Црну Гору, Македонију и Хрватску. У свом Предлогу резолуције о политичкој ситуацији Југославије и задацима КПЈ Коста Новаковић је проблем развоја „историјских групација“ у заједничкој држави посматрао као борбу нација, племена и покрајина.¹⁴

Током прве половине двадесетих година комунисти су становништво Црне Горе посматрали као неодвојиви део српског племена, народа или нације. С друге стране, представници КПЈ указивали су на економске тешкоће у Црној Гори, уз уважавање тежњи за обновом црногорских државних традиција укинutih 1918.¹⁵ У вези с тим Коста Новаковић је говорио да у „Црној Гори која је вековима била слободна држава а сада стављена под грубу чизму српске солдатеске и полиције, народ је стално незадовољан режимом [...]. Очајно привредно стање ове покрајине [подвучено у оригиналу – Д. Б.], грешке режима и једним делом пропаганда споља¹⁶ – то су фактори незадовољства народа“.¹⁷

Теза о превласти – „хегемонији“ – српске буржоазије пред чијим су „диктатом“ капитулирале хрватска и словеначка, добила је потпуну потврду на Трећој земаљској конференцији КПЈ 1924. Оцењено је да „основни узрок заоштравања националних супротности“ у земљи „лежи на страни српске буржоазије“, која је „још пре [Првог] светског рата водила завојевачку колонијалну политику у Македонији и Албанији“. Тако „непосредни резултат српске хегемоније“ представља „одбрамбено национално груписање хрватског и словеначког народа и националних мањина, као и покрети за аутономију Македоније, Црне Горе и Босне“. Поред наведеног, „српска буржоазија [...] уништава аутономију Црне Горе и најгрубљим националним угњетавањем, колонизацијом и насилним истребљивањем и асимилацијом србизира Ма-

1972, str. 79–91.

¹³ Десанка Пешић, *н. д.*, стр. 60–62, 68–72.

¹⁴ „Сукоби историских групација које су некад никле из једне а сад модификоване другим економским условима, тешкоће унутрашње политике и тешкоће уопште у целој држави увећане су. Поред нерешеног економско–финансијског проблема, са свим политичким и социјалним последицама, пада свом својом тежином тешко или готово никако нерешљиви проблем националних, племенских и покрајинских бораба [подвучено у оригиналу – Д. Б.]“ (АЈ, КИ, 1922/16–9, стр. 4).

¹⁵ Aleksa Đilas, *Osporavana zemlja. Jugoslovenstvo i revolucija*, Beograd 1990, str. 95–96.

¹⁶ Мисли се на деловање италијанске иреденте.

¹⁷ АЈ, КИ, 1922/16–9, стр. 4.

кедонију и потискује националне мањине“.¹⁸ Извесне нејасноће уноси део Резолуције о националном питању у коме је назначено како „после пет година заједничког живота у једној држави [...] националне супротности Срба према Хрватима и Словенцима с једне стране, а према Македонцима и Црногорцима, с друге стране [...] заоштреније су него што су икад биле“.¹⁹ Међутим, у тексту Резолуције проблем односа „Срба“ и „Црногораца“ није доведен до краја. Остало је недоречено у чему се састоји разлика између „националне супротности“ Срба према Хрватима и Словенцима, а у чему према „Македонцима“ и „Црногорцима“. Такође, није јасно да ли термин „Македонци“ сугерише постојање „македонске нације“ или је реч о национално разноликом неспрском становништву те покрајине. Како ова специфичност македонског питања није применљива у етнички хомогеној Црној Гори, може се закључити да се у Резолуцији указује на националну самобитност „Црногораца“. Ипак, овај усамљени пример није подстакао даљи развој црногорског питања у духу националне афирмације. Наведени редови сведоче о честим „лутањима“ и унутарпартијским борбама на идеолошком плану.

Насупрот Македонији која је током првих послератних година посматрана као део Србије²⁰, партијско руководство је гајило свест о Црној Гори као југословенској покрајини са јасно израженим историјско-политичким одликама.²¹ Уважавајући њене „посебности“, комунисти су истицали да „Црна Гора стоји данас [1923] као енергичан борац против насилничког империјалистичког српског режима“. Такође, КПЈ има дужност да „укаже на издају, коју су према Црној Гори учинили буржоаски аутономисти, напуштајући аутономистичку паролу [...] и прилазећи демократским централистима. Истински борци за право самоопредељења сиромашне Црне Горе јесу и остају једино комунисти“.²² У Ре-

¹⁸ АЈ, КИ, 1923/66, стр. 2; АЈ, КИ, 1924/1–6а; *ИА КПЈ*, стр. 69. Упоредо са ревизијом партијске националне политике током 1921–1923. поједини чланови КПЈ настојали су да одрже своје раније гледиште. Према мишљењу Павла Павловића „колико год формалистички може да се тврди да у Југославији постоје национални проблеми, исто тако може да се тврди и супротна чињеница, односно, да проблеми овакве врсте не постоје. Као по оним руским речима којима скептик пита филозофа да ли бог постоји, а овај одговара: ако верујеш он постоји – у таквом виду јавља се и хрватски, словеначки, српски и македонски национални проблем у Југославији. О овом националном проблему говори се као о политичкој фатаморгани, тако да јасно видимо да овај проблем у ствари не постоји“ (АЈ, КИ, 1923/35, стр. 1). Ови и слични ставови били су, међутим, убрзо потиснути у потпуности. Десанка Пешић је приметила како је Павле Павловић „био један од оних југословенских комуниста који се тешка срца одрицао југословенске националне идеје“ (Десанка Пешић, *н. д.*, стр. 83).

¹⁹ *ИА КПЈ*, стр. 69.

²⁰ АЈ, КИ, 1922/49, стр. 2.

²¹ АЈ, КИ, 1924/3.

²² АЈ, КИ, 1923/29–9, стр. 6.

золуцији о националном питању из 1924. право на самоопредељење допуњено је правом на „оцепљење и формирање у независне државе како Хрватске, Словеначке [односно Словеније – Д. Б.], Македоније и Црне Горе тако и ослобођење Албанаца“.²³

С обзиром на прокламовани принцип борбе „од Срба угњетених народности, за национално ослобођење“²⁴, односно права „угњетених“ – несрпских – нација на самоопредељење, није јасно наведено да ли се право Црне Горе на самоопредељење, отцепљење и формирање независне државе темељило на свести о историјскополитичким или националним разликама у односу према Србији и Србијанцима. Прихватање првог критеријума представљало би преседан у међуратној политици КПЈ, јер се право на самоопредељење није односило на покрајине или области, већ искључиво на „подјармљене народе“, односно нације у југословенској држави.²⁵ Било да је реч о „левој“, „десној“ или „центрумашкој“ фракцији, унутар КПЈ постојала је сагласност о питању државноправног положаја Црне Горе. Њена политичка индивидуалност – изражена кроз аутономију, статус федералне јединице или самосталне државе – није довођена у питање. Мада поједини прогласи КПЈ који позивају на борбу против српске буржоазије указују не само на „угњетачку политику“ србијанске већ и српске буржоазије у целини²⁶, званични партијски документи у овом периоду говоре искључиво о постојању три нације (Срби, Хрвати, Словенци), издвајајући при томе Македонију као област у којој ни једна нација нема већину. Тако је црногорско питање насупрот хрватском, словеначком и македонском, у оквиру националне политике КПЈ током прве половине двадесетих година, једино посматрано као политички проблем.

Почев од 1925. Коминтерна се озбиљније посветила југословенском националном питању и решавању идеолошких сукоба унутар КПЈ. У тзв. Југословенској комисији, формираној ради „помирења“ фрак-

²³ АЈ, КИ, 1924/74–6, стр. 7.

²⁴ АЈ, КИ, 1924/ 66, стр. 3.

²⁵ „Признајући свакој нацији право самоопредељења до оцепљења, радничка класа се одлучно бори против сваког националног угњетавања и позива радне масе свих угњетених нација у заједничку борбу против хегемонистичке српске буржоазије за стварну равноправност свих нација“ (АЈ, КИ, 1924/72). На Трећој земаљској конференцији КПЈ недвосмислено је речено да треба „омогућити пуно право самоопредељења народних маса путем плебисцита [све подвучено у оригиналу – Д. Б.]“ (АЈ, КИ, 1924/66, стр. 4).

²⁶ „Диктатура српске буржоазије и монархије и милитаризма, може се само срушити у отвореном грађанском рату радничких маса свију нација Југославије, против српског и светског империјализма или се мора пред њим капитулирати [подвучено у оригиналу – Д. Б.]“ (АЈ, ЦК СКЈ, 1925/7, стр. 5).

ција уз арбитражу Москве²⁷, назначено је да „комунисти треба да науче да концентришу сву револуционарну енергију која се крије у покрету угњетених националности на свргавање диктатуре српске буржоазије и на убрзање пролетерске револуције“. Право на самоопредељење дефинисано је као „борба у свим покрајинама против угњетавања тих народности од стране српских властодржаца“.²⁸ Разматрајући питање „аутономашких“ покрета у заједничкој држави, изузимајући Србију која „нема национално питање“²⁹, Југословенска комисија је закључила да аутономија треба да води ка федерацији у процесу стварања „федеративне заједнице националних држава“.³⁰ Наведени редови упућују на закључак да аутономија треба да се темељи на националној посебности становништва те покрајине у односу према осталим чиниоцима заједничке државе. У изворима нема јасних назнака о томе да ли се овај принцип КИ могао безусловно применити у случају Црне Горе. Ипак, на овај начин Коминтерна је сугерисала даљи правац развоја црногорског питања, те су југословенски комунисти већ почетком следеће године начинили искорак у том духу.

Најпре су црногорски комунисти на Другој обласној конференцији КПЈ за Црну Гору, одржаној фебруара 1926, истакли парола самоопредељења Црногораца и формирања црногорске републике у оквиру будуће Балканске Комунистичке Федерације.³¹ Отварање црногорског националног питања 1925–1926. обележено је објављивањем мањег броја текстова у загребачком листу „Борба“, у којима је поред осталог указивано на потребу „економског и националног ослобођења Црне Горе“.³²

На Трећем конгресу КПЈ 1926. Југославија је означена као „многонационална држава у којој се српска нација јавља као владајућа“, при чему је „империјалистички режим владајуће српске буржоазије“ заснован на „политици националног угњетавања и економског исцрпљивања несрпских нација“. Посебно је наглашено како је „империјалистичка политика владајуће српске буржоазије“ изазвала „сасвим оправдано силно незадовољство код свих несрпских нација. И то незадовољство

²⁷ Коминтерна је формирала Комисију за југословенско питање у коју су, поред КПЈ, ушли представници већине европских комунистичких партија. У дискусији вођеној од 21. марта до 6. априла 1925. разматран је проблем деловања „партијске опозиције“. Основни закључци Комисије сведени су на осуду политике Симе Марковића и „његове групе“. Више: Десанка Пешић, *н. д.*, стр. 207–229.

²⁸ АЈ, КИ, 1925/51–4, стр. 6.

²⁹ АЈ, КИ, 1924/6.

³⁰ АЈ, КИ, 1925/51–4, стр. 6.

³¹ АЈ, КИ, 1926/5.

³² Десанка Пешић, *н. д.*, стр. 103.

дошло је до изражаја у формирању националних покрета у Хрватској, Словенији, Македонији, Војводини и Црној Гори³³. Имајући у виду степен хомогености становништва Црне Горе, наведени редови недвосмислено остављају утисак о националној самобитности Црногораца.³⁴ Мада на конгресу није говорено о „црногорском народу“, у табеларном прегледу присутних делегата разврстаних према „националности“ једна колона носи наслов „Црногорци“.³⁵

³³ АЈ, КИ, 1926/21–14, стр. 1; *ИА КПЈ*, стр. 111. Док је за Војводину јасно да се ради о „националном покрету“ Немаца и Мађара, остало је недоречено да ли се у случају Македоније мисли на македонски народ, односно нацију или на несрпско становништво у Македонији.

³⁴ Десанка Пешић, *н. д.*, стр. 102–103.

³⁵

	муслимани	Срби	Македонци	Црногорци	Хрвати	Мађари	Словенци
Београд		2					
Јужна Србија		2					
Македонија		1	1				
Црна Гора				1			
Босна		1					
Хрватска					6		
Далмација					9		
Словенија							4
Бачка		1				1	
Банат		2			1		
Омладина		1			1		

АЈ, КИ, 1926/21–15, стр. 3. Гордана Влајчић сматра да „признавање чињенице постојања националних покрета у Македонији и Црној Гори [...] још увијек није значило и признање постојања ових нација. Више је било у функцији борбе против великосрпске хегемоније и југославенског капиталистичког система, него резултат спознаје о постојању македонске и црногорске нације. Ипак, то је у исто вријеме значило и отварање КПЈ према тој спознаји, значајном фактору југославенске револуције“ (Gordana Vlačić, *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje*, Zagreb 1984, str. 198).

У складу са политиком Коминтерне, која је на трагу државних интереса Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР) налагала разбијање југословенске заједнице, комунисти су истицали како је „КПЈ једина партија која се доследно бори за неограничено право самоопредељења до отцепљења од данашње државе“.³⁶ Вође радничког покрета у Москви упозоравали су да би ојачани великосрпски режим још „више погоршао него досад [...] национално угњетавање Хрвата, Словенаца, Македонаца, Албанаца, Црногораца итд“ и „Југославију би почео и формално претварати у Велику Србију у којој би настајао денационализовати све несрпске нације“.³⁷ Смернице КИ говориле су о „координирању борбе радних маса са националнореволуционарним покретима“³⁸ у земљи, при чему је антијугословенство представљало основно полазиште у тој сарадњи. У црногорском случају требало је „помагати процес диференцијације у федералистичком покрету и повезати се с његовим левим крилом“.³⁹

Полазећи од „историјског права“, црногорски федералисти су захтевали самосталност Црне Горе у оквиру шире федерације, али, насупрот комунистима, у тој државноправној посебности нису видели националну индивидуалност.⁴⁰ Већина федералиста је, према мишљењу комуниста, тежила сарадњи са „српском буржоазијом, дворском камарилом и империјалистичком кликом“. Ипак, федералисти су представљали једини политички чинилац у Црној Гори чији је програм барем делимично био сагласан политици КПЈ. У вези с тим, у „задацима КПЈ“ из средине 1926. стоји да се треба „приблизити [...] федералистичком покрету“.⁴¹

Поводом политичких прилика у Црној Гори, југословенски комунисти су сматрали да постоје „објективни и субјективни услови“ за развој радничког покрета. С друге стране, рад покрајинског руководства карактерише слабост у организацији, јер „центра не поклања довољно пажње“ овим проблемима, нити чланови „читају партијску литературу“. Оцењено је да „у народу“ влада велико одушевљење према СССР, те да се верује да једино „Русија“ може решити црногорско питање које „још стоји отворено“. Позивајући се на искуство из 1920, када је Партија окупила „све што се осјећало пригњечено економски и политички“

³⁶ *ИА КПЈ*, стр. 99.

³⁷ АЈ, Балканска Комунистичка Федерација (у даљем тексту: БКФ), 94, стр. 2.

³⁸ АЈ, БКФ, 92, стр. 5.

³⁹ *ИА КПЈ*, стр. 99.

⁴⁰ Више: Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd 1991, str. 128–129; Десанка Пешић, *н. д.*, стр. 103–104.

⁴¹ АЈ, КИ, 1926/27, стр. 5.

и „моћни сепаратистички покрет гласао за нас“⁴², црногорски комунисти су закључили да је осипање чланства и симпатизера након 1921. у првом реду производ „тадашње политике“ КПЈ која је била за државни „централизам, а противу сваког сепаратизма“. С циљем окупљања „широких народних маса“ у борби против „великосрпског хегемонизма“ одлучено је да „се ради на оснивању једне револуционарно–националне партије у Црној Гори“⁴³, док је Политбиро КПЈ налагао формирање „заједничког листа“ са националним покретом „на основу једног конкретног програма“.⁴⁴

Према мишљењу југословенских комуниста, „српска буржоазија“ има у Македонији и Црној Гори „двоструки циљ: прво политички и даље појачавати своју хегемонију у тим покрајинама и владом над тим покрајинама, проглашеним за ‘српске’, јачати своју хегемонију у осталој Југославији“. Предвиђено је формирање блока са федералистима на платформи „против националног угњетавања Црне Горе“. Такође, требало је „подупрети паролу аутономије Црне Горе“, подсећајући, међутим, „да то није наша парола“, јер „се тиме Црна Гора још не ослобађа од српске хегемоније, али ми нећемо да не помогнемо и у том питању црногорски радни народ у борби против националног угњетавања“.⁴⁵

Поводом предстојећих општинских избора у Црној Гори, заказаних за 15. август 1926, црногорски комунисти – Савез радника и сељака у Подгорици – постигли су договор са Мјесном организацијом Црногорске странке о јединственој изборној листи. У Протоколу споразума стоји да су се „обје странке“ обавезале да ће водити „најенергичнију борбу противу централизма у држави, који баца народ Црне Горе у потчињен и бесправан положај, као и борбу против цјелокупне данашње хегемонистичке политике, која се води из Београда“.⁴⁶ Изостављање националног момента у реторици КПЈ требало је да осигура сарадњу са представницима Црногорске странке. Међутим, повезивање са федералистима није успело „у свим мјестима“, јер су „они остали наглоњени монархији“.⁴⁷

Свеукупну политику југословенског државног врха током 1927. комунисти су оценили као курс ка „генералској фашистичкој дикта-

⁴² На изборима за Конституанту 1920. КПЈ је освојила 198.736 гласова, чиме је заузела четврто место по броју посланичких места у Уставотворној скупштини. Комунисти су освојили већину у Црној Гори са 37,99% гласова. Више: Ivo Vanac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988, str. 308–309.

⁴³ Исто, стр. 1, 4–5.

⁴⁴ АЈ, КИ, 1926/29, стр. 1.

⁴⁵ АЈ, КИ, 1926/38, стр. 6–7.

⁴⁶ АЈ, КИ, 1926/46, стр. 1.

⁴⁷ АЈ, КИ, 1926/78, стр. 1.

тури“.⁴⁸ Говорећи о „ратној опасности“ у Европи, партијско руководство је на Четвртом пленуму (1927) истакло да „сада пролетаријат има отаџбину коју мора бранити, а то је Совјетски Савез, отаџбина радничке класе свих народа [подвучено у оригиналу – Д. Б.]“.⁴⁹ Однос југословенских комуниста према предстојећем оружаном сукобу одређен је искуством руских бољшевика у Октобарској револуцији, према коме је требало радити на поразу „домаће буржоазије“ и кроз грађански рат и револуцију успоставити мир. У југословенском случају КПЈ је сматрала да „у покрајинама у којима постоје национално-револуционарни покрети или у којима постоје услови да се ти покрети у току рата развију у облик партизанских акција (Македонија, Црна Гора, Истра) наша парола може бити масовно дезертирање у планине и формирање националнореволуционарних герилских одреда под руководством комуниста [подвучено у оригиналу – Д. Б.]“.⁴⁹

У атмосфери ишчекивања „новог империјалистичког рата“, југословенски комунисти су настојали да консолидују своје редове, укину фракције, успоставе чврсто идеолошко и организационо јединство, реше горућа питања која су током десетогодишњих унутарпартијских сукоба остала отворена. На Четвртом, тзв. Дрезденском конгресу КПЈ 1928. теза о разбијању југословенске заједнице додатно је оснажена.⁵⁰ Загледани у Москву, комунисти су говорили како се „целокупна спољна и унутрашња политика Југославије креће [...] последњих година све више у знаку припрема за рат“. На њену и политику осталих балканских држава КПЈ је гледала као на утврђивање „базе за контрареволуционарни рат против Совјетског Савеза“ под руководством „француског и енглеског империјализма“.⁵¹

Према мишљењу партијског руководства „већ самим стварањем државе СХС створене су многобројне и дубоке супротности унутар државе СХС, које неизбежно воде у сусрет новоме рату и које се могу решити само сломом те државне творевине“.⁵² Истичући значај националног питања у Југославији, комунисти су говорили како „широки покрети радних маса угњетених народа за самоопредељење и националну независност играју ванредно велику улогу у борби против империјалистичког рата и за његово претварање у грађански рат. Њихо-

⁴⁸ АЈ, КИ, 1927/24–3, стр. 1.

⁴⁹ АЈ, КИ, 1927/24–8, стр. 11, 13–14.

⁵⁰ Више: Душан Лукач, *n. d.*, стр. 245–248.

⁵¹ *ИА КПЈ*, стр. 182–184.

⁵² *Исто*, 190. У једном прогласу ЦК КПЈ стоји како „десетогодишњи крвави режим великокрпске буржоазије не само да није решио национално и сељачко питање, него шта више он је још јаче заострио националне супротности у Југославији, још је јаче повећао супротности на селу и у вароши“ (АЈ, ЦК КПЈ, 1928/10, стр. 1).

ву борбу против националног угњетавања треба тесно повезати с борбом против опасности империјалистичког рата, у циљу развијања националне и аграрне револуције“. У наведеним околностима задатак КПЈ је да „концентрише борбу радничке класе, сељаштва и угњетених нација пре свега против главног непријатеља, хегемонистичке [српске] буржоазије и њене војне монархије [све подвучено у оригиналу – Д. Б.]“.⁵³

На Дрезденском конгресу окончан је процес афирмације црногорске нације. Најпре је оцењено како у „Црној Гори, која је после [Првог светског] рата помоћу француског и енглеског империјализма лишена своје државне самосталности и присаједињена држави СХС, спроводи великосрпска буржоазија дивљачки окупаторски режим и пљачка сиромашно сељаштво 'братске' Црне Горе (репарације, гарнизонирање итд.). Отуд црногорско сељаштво, притиснуто страховитим прогонима и глађу и опљачкано до коже, тежи к независности Црне Горе“. Посебно је наглашено да ће Партија „најпотпуније помагати све акције маса које воде к образовању независне Црне Горе, притом безобзирно демаскирајући директне експоненте хегемонистичког режима и колебљивост буржоаског вођства Црногорске федералистичке странке и објашњавајући масама да се коначно ослобођење црногорског народа може осигурати само извојевањем радничко–сељачке власти и стварањем Балканске федерације радничко–сељачких република“.⁵⁴

Насупрот проблему националног јединства Срба, Хрвата и Словенаца које је било предмет вишегодишњих динамичних преиспитивања унутар КПЈ, о црногорском националном питању није посебно расправљано. Почев од 1928. у партијској литератури се говорило искључиво о „црногорском народу“, али је изостављено образложење које би „оправдало“ радикални заокрет КПЈ у националној политици према Црној Гори. Извори партијске провенијенције наводе на закључак да је тезу КИ о различитости Црногораца у односу према Србима и осталим народима у националном смислу руководство КПЈ прихватило без икакве дилеме. Одсуство унутарпартијских распри о црногорском питању треба довести у везу са снажењем притиска Москве, болшевицијом партије, „чишћењем социјалдемократских остатака“ и потискивањем старијих комуниста попут Симе Марковића, Павла Павловића,

⁵³ *ИА КПЈ*, стр. 162, 190. Бранислав Глигоријевић наводи да је КПЈ била готово једина секција Коминтерне која је „комадање своје државе примила без значајнијег отпора“ (В. Gligorijević, „Komunisti i jugoslovensko pitanje“, *Istorija 20. veka*, br. 1–2/1993, str. 124).

⁵⁴ *ИА КПЈ*, стр. 163.

Илије Милкића, Животе Милојковића, Љубе Радовановића, Лазе Стефановића, итд, који се нису мирили са новим курсом Коминтерне и наметањем идеолошког једноумља под паролом „монолитизма“.⁵⁵ У овом периоду (1918–1928) национално питање у редовима КПЈ није било доведено до краја, о чему сведоче несугласице међу делегатима Пете земаљске конференције КПЈ крајем 1940. у погледу самобитности муслиманског становништва у Босни и Херцеговини.⁵⁶ Ипак, црногорско питање није „продубљивано“ или поново отворано, јер се прећутно веровало да би истицање разлика у националном смислу између становништва Црне Горе и Србије могло ослабити позиције радничког покрета у тим југословенским покрајинама. Отуда се у међуратној реторици и пропаганди КПЈ везаној за питање Црне Горе државноправни моме-нат налази испред националног.

⁵⁵ Према мишљењу Божидара Јакшића оправдано се „намеће питање да ли је Партија тада [крајем двадесетих година – Д. Б.] уопште и постојала и није ли баш процес бољшевизације, а нарочито начин на који је провођен, био један од узрока те кризе. Није ли се апарат Ки послужио клацкалицом ‘десни’ – ‘леви’ да би елиминисао принципијелне противнике процеса бољшевизације, да би у наредних десетак година (1928–1938) ликвидирао и ‘десне’ и ‘леве’ и тако остварио основно начело бољшевизма – монолитно јединство? На тој вртешци, на којој су се људи случајно или против своје воље знали наћи на ‘левој’ или ‘десној’ позицији, неке су се апаратске каријере вртоглаво уздизале а друге суновраћале у амбисе стаљинских логора. А најтрагичнија последица је свакако да је страдало мноштво искрених комуниста, који су истински радили за велико дело револуције“ (Božidar Jakšić, *Svest Socijalnog protesta. Ogled o međuratnom jugoslovenskom marksizmu*, Beograd 1986, str. 158–159). О борби фракција унутар КПЈ видети: Branislav Gligorijević, *Kominterni, jugoslovensko i srpsko pitanje*, ISI, Beograd 1992, str. 184–212.

⁵⁶ Izvori za istoriju SKJ, *Peta zemaljska konferencija KPJ*, tom I, knj. 10, Beograd 1980, str. 211, 214, 239. Анализирајући развој националне политике КПЈ у међуратном периоду Бранко Петрановић је приметно како се „национална инфекција комуниста [...] огледала у многим правцима: разарање Југославије, развијање мржње против српске буржоазије као угњетачке, што се практично светило српском народу; извођењу терористичких акција, савезу комуниста са хрватским и македонским екстремним националистима, подстицања државности Хрвата, Словенаца, Македонаца и других, проширивања њихових етничких међа, а на другој страни сужавања, слабења и на крају деградација Србије фаворизовањем покрајина у њеном саставу јачањем државних својстава на рачун Србије“ (Бранко Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Београд 1993, стр. 40).

Dušan BOJKOVIĆ

NATIONAL POLITICS OF THE COMMUNIST PARTY OF
YUGOSLAVIA 1918–1928: THE MONTENEGRIN QUESTION

Summary

Stimulated by the signals from the Communist Party of Yugoslavia, at beginning of the twenties, Yugoslav communists had begun revision of their stand on Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians. Primarily, during the years 1920 and 1921 the act of creation of unified state was stripped of its progressive character and the thesis about the supremacy of Serbian bourgeoisie in the country was adopted. During the debate about the Yugoslav issue, the idea of national unity of Serbs, Croats and Slovenes was declared as surpassed. As soon as the next year, the Macedonian issue was being observed in the context of national oppression of non-Serbian peoples in Vardar Macedonia. At the same time, demands in the spirit of the restoration of independence of Montenegro were brought up.

Montenegrin national issue was opened during the twenties. However, except for the few columns in Party's newspaper, it didn't present an object of wider discussion within the CPY. At the Third Congress of the Party, in 1926, strengthening of the national movement in Montenegro was mentioned, but no clear stand was taken concerning the national difference of the people of Serbia and the people of Montenegro. By the adopting of the phrase "Montenegrin people", during the Fourth Congress of the CPY, in 1928, national identity of Montenegrins was completely affirmed.

Милан ТЕРЗИЋ*

ПЛАН ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ОДБРАНЕ ОД МОГУЋЕГ НАПАДА ЗЕМАЉА ИНФОРМАЦИОНОГ БИРОА (Случај Црне Горе)

Abstract: The paper treats the measures taken in Montenegro as the part of general measures for Yugoslav defense in case attack by the Cominform countries. Its text was written on the base of documents preserved in Military archive in Belgrade, as well as the relevant scientific literature.

Key words: mobilization, evacuation, Yugoslav Army, coordination committees, Blažo Jovanović

Након блиске и свесрдне југословенско-совјетске, превасходно идеолошке сарадње током, а нарочито обилате војне помоћи и подршке на крају Другог светског рата, Југославија се окренула земљама комунистичког Истока. То је био разлог што је на Западу окарактерисана као верни слуга комунистичког Истока. Због тога је сукоб Југославије и Совјетског Савеза 1948. године за Запад био изненађење.¹ У новонас-

* Аутор је виши научни сарадник на Институту за стратегијска истраживања, Београд.

¹ Југословенски сукоб са СССР-ом и земљама комунистичког истока 1948. године, прво је стидљиво дотицан кроз уметничку обраду и стилизоване судбине појединаца, а потом више преко мемоара, дневника, зборника докумената, зборника радова, историографске литература итд. Распадом југословенске државе отворила се прича о страдалиштву присталица Резолуције ИБ чији је синоним јадранско острво Голи оток. Филмови: *Срећна Нова 1949* (режисер Столе Попов), *Отац на службеном путу* (режисер Емир Кустурица), *Балкански иштијун* (режисер Душан Ковачевић) итд. Међу литерарним делима истичу се Антоније Исаковић, *Трен 1, 2, 3*, Драгослав Михајловић (*Кад су цветале тикве*), Мирослав Поповић (*Удри банду*) итд. Публицистика и историјска литература: Миливоје Марковић *Преиспитивања - Информбиро и Голи оток у југословенском роману*. В. Дедијер: *Нови прилози за биографију Ј. Б. Тита 1-3*, 1981-1984; Владимир Дедијер: *Изгубљена битка Ј. В. Стаљина*; Саво Кржавац и Драган Марковић: *Информбиро – шта је то?* итд. *V Конгрес КПЈ* (стенографске белешке), Култура, Београд, 1949. *VI Конгрес КПЈ (СКЈ)*, Култура, Београд,

талим околностима Запад је заузео став да у пружању отпора Стаљину треба подржати Југославију и Јосипа Броза Тита. Од западних земаља,

1952. Vladimir Dedijer, *Dokumenti 1948*, I-III, Rad, Beograd 1979. *Sednice CK KPJ 1948-1952*, Branko Petranović, Ranko Končar i Radovan Radonjić, Beograd 1985. *Politbiro CK KPJ 1945-1948*, priredio Branko Petranović, Beograd 1995; *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1948, 1949, 1950*, Beograd 1989, 1991. и 1993; *Восточная Европа в документах российских архивов*, I (1944–1949), II (1949–1953), Москва – Новосибирск 1997, 1998; *Советский фактор в восточной Европе 1944–1953*, Т. 1. 1944–1948, Документы, Москва РОССПЭН, 1999; *Balkanski pakt 1953/54*, Zbornik dokumenata, Vojnoistorijski institut, Beograd 2005; *Културна политика Југославије 1945–1952*, књ. 1. и 2, Зборник докумената, приређивачи: Бранка Докнић, Милић Петровић, Иван Хофман, Београд 2009. *Југословенско-советски однос 1945-1956*, Зборник докумената, приређивачи: Љубодраг Димић, Миладин Милошевић, Ђорђе Борозан, И. Бихаркин, В. Внукова, Л. Зеленко, А. Кравченко, В. Сољански, Београд 2010. Milovan Đilas, *Nesavršeno društvo*, Beograd, 1990. Milovan Đilas, *Razgovori sa Staljinom*, Beograd 1990. Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, Beograd 1991. Рифат Раство-дер, др Бранислав Ковачевић, *Црвена мрља*, Титоград 1990; више књига Милинка Стојановића о страдањима присталица ИБ, *Титов дневник*, приредио Перо Симић, стручни сарадник Нада Пантелић, Компанија Новости, Београд 2009. итд. *Балкан после Другог светског рата*, Зборник радова, Београд 1995; *Југословенско-советски сукоб 1948. године*, Зборник радова са научног скупа, Београд 1999; *Тито Стаљин*, Зборник радова са међународног научног скупа, Београд 2007. *Balkanski pakt 1953/54*, Zbornik radova са научног скупа, Београд 2008. *THE BALKANS IN THE COLD WAR: Balkan Federations, Cominform, Yugoslav-Sovjet conflict*, Зборник радова, Institute for Balkan Studies of Serbian Academy of Science and Art, Beograd, 2011; *Југословенска дипломатија 1945–1961*, Зборник радова Института за новију историју Србије, Београд 2012. *Историја СКЈ*, ИЦ Комунист, Београд, 1985. Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Beograd 1988, knj. 3; Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi sa velikim silama 1948-1955*, Zagreb 1988. Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Beograd 1988. Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943-1948*, Beograd 1990; Dragoljub Živojinović, *Vatikan, katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941-1958*, Beograd 1994; Баев Ђордан, *Военнополитическите конфликти след Втората световна војна и Бугарија*, Софија 1995. Ђорђе Stanković, Ljubodrag Dimić, *Istoriografija pod nadzorom (Prilozi istoriji historiografije)*, knj. I и II, Beograd 1996; Radoica Luburić, *Pomirenje Jugoslavije i SSSR 1953-1955*, Podgorica 1999; Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952-1955*, Beograd 2000. Jan Pelikán, *Jugoslávie a východní blok 1953-1958*, Praha 2001. Едемский А. Б., *От конфликта к нормализации. Советско – югославские отношения в 1953-1956*. Наука, Москва, 2002; Радић Радмила, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, књ. I и II, Београд 2002; Волокитина Т. В., Мурашко Г. П., Носкова А. Ф., Покивайлова Т. А., *Москва и восточная Европа. Становление политических режимов советского типа 1949-1953. Очерки истории*, Российская политическая энциклопедия, Москва, 2002; Bojan Dimitrijević, *Jugoslavija i NATO*, Beograd 2003. Džon Gedis, *Hladni rat*, Beograd 2003. Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini; Sjedinjene Države, Jugoslavija i Hladni rat*, BMG, Beograd 2003, Bojan Dimitrijević, *Od Staljina do Atlantskog pakta; Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije 1945-1958*, ISI, Beograd 2005, Ivan Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951-1958*, ПСГ, Podgorica 2006. Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-čeholovački odnosi 1945-1955*, Beograd 2010. Александар Животић, *Југославија, Албанија и велике силе: 1945-1961*, Архипелаг, Београд 2011.

нарочито САД, добијена је и обимна војна помоћ. Да би ојачала своју одбрамбену моћ, у случају напада са истока, Југославија је 1953/1954. године склопила уговоре о срадњи са Грчким и Турском.

Југословенска држава, у тешкој ситуацији и неизвесности која је претила од напада дојучерашњих источних савезника, спрема се за одбрану превасходно ослоном на сопствене снаге, на војску (Југословенска армија) укључујући сваки део југословенског друштва. У друштву доминантне партијске (Комунистичка партија Југославије) улоге, сваки сегмент делатности био је подвргнут строгој контроли. Ситуацију неизвесности и страха подгрејавале су пропагандне провокације, стални гранични инциденти, хапшења присталица Резолуције ИБ-а итд.

У Југославији се на могући напад са Истока озбиљно рачунало. Црна Гора је била федерална јединица централизоване југословенске државе. Ради што ефикаснијег деловања, формиран су координациони комитети народне одбране за сваку федералну јединицу, од нивоа републике до локалне самоуправе. У њима су се налазили представници војних и цивилних власти. Израђени су прецизни планови за мобилизацију, као и евакуацију управног апарата и војно способног становништва у унутрашњост, детаљни прегледи расположивих ресурса у пољопривреди, индустрији, сировинама, стоци, саобраћајним средствима, људским ресурсима, путној и железничкој мрежи, лучким капацитетима, а све како би се организовала успешна одбрана.

Да су озбиљно схваћене претње са Истока, најбоље указују састанци на највишем државном нивоу којима присуствују најважнији државни и партијски руководиоци. Прво је 1948. године створен Врховни савет Народне одбране у који су ушли Јосип Броз Тито, као председник и чланови: Едвард Кардељ, Александар Ранковић, Милован Ђилас, Борис Кидрич, Франц Лескошек, Светозар Вукмановић, Коча Поповић и Митар Бакић, као секретар.² Потом је на састанку код Јосипа Броза Тита, 18. маја 1950. године, закључено да се образује Савет Врховне команде и Секретаријат као његово тело. Савет се бавио најважнијим питањима општег државног значаја у вези са јачањем одбране земље. Према потреби позивао је ресорне министре и друге, успостављао тесан контакт са Привредним саветом, док су по републикама остали координациони комитети радили у дотадашњем саставу.³

Предмет ових састанака на највишем државном нивоу била су го­рућа питања припреме за одбрану државе. Обухватала су све делове југословенског друштва, почевши превасходно од војске као стуба југословенске одбране (стање у армији, организација и снабдевање армије,

² ВА, ЈНА, к. 540, ф. 1, бр. 1/1.

³ ВА, ЈНА, к. 539, ф. 4, бр. 27/1.

извођење наставе у армији, стање медицинске снабдевености армије и медицинске производње у земљи, питање војне индустрије и Дирекције муниције, стање у Дирекцији експлозива, стање у Дирекцији за оружје, противавионска заштита, питање железнице и изградња нових пруга за снабдевање армије, финансијско пословање армије и војнобанкарска служба, хитна потреба да се „форсира, прати и помогне изградња војних објеката“, итд.), питања евакуације и функционисања у новим ратним околностима (план организације министарстава, пресељавање владиних министарстава, сарадња на усклађивању планова), рад комисија при среским народним одборима важним за пресељење на нове локације, стање резерви, изградња магацинског простора (израда цистерни за бензин), размештај материјала по републикама, израда плана привредне мобилизације, питања евакуације људства, локација за премештај (предислокација привредних предузећа, нове локације за индустрију), питање веза (промена шифре), функционисање града Београда у случају рата, снабдевање електричном мрежом, медицинска подршка (санитетска служба у рату, здравствена служба и медицинска индустрија, прегледи лекара по врстама специјалности), организација ратне власти (припрема за штампање ратних новчаница, јачање економске базе на стратешкој територији, пресељавање „Танјуга“, „Борбе“ и „Радио Београда“), ванармијско васпитање, саобраћај и везе (проблематика теретног аутомобилског саобраћаја везана за број камиона, аутомобилске радионице, гориво, стање путева...), рад комисија Народне одбране, састанци комисија по републикама, пресељавање сточног фонда (овце, свиње, коњи/ергеле итд.), стање ваздухопловне индустрије, питање архива, искључења из Партије итд.⁴

Када се погледа број ових састанака на највишем државном нивоу,⁵ приметна је њихова учесталост, што указује на страх од могућег напада. Због тога су вршене брижљиве припреме за одбрану и разматране могуће последица евентуалног напада. Пажљиво су анализирани сви друштвени и привредни потенцијали како би се за Југословенску армију створила неопходна база да издржи првобитни удар, и у даљем току евентуалног рата, спречи продор у дубину југословенске територије. Реч је о координираној сарадњи савезних и републичких органа. Суштински је требало сва питања подредити потребама војске (Југословенске армије) којој је требало створити најбоље услове како би могла да пружи адекватан одговор на евентуални напад. Војностратеш-

⁴ ВА, ЈНА, к. 498; к. 539; к. 540.

⁵ Највећи интензитет састанака је у другој половини 1949. и првој половини 1950. године. Најпребукиранији месеци су октобар и новембар 1949. године када број састанака прелази 15. у току једног месеца.

ка позиција за будућу одбрану била је највећим делом фокусирана на простору Босне и Херцеговине због карактеристика њеног земљишта и централног геостратешког положаја у југословенској држави. У војсци је лежао кључ југословенског отпора и, како се показало, то је Тита и Југославију спасило у овом сукобу. У току одбрамбених припрема, наредбом Врховног команданта оружаних снага од 22. децембра 1951. године, Југословенска армија је добила назив *Југословенска народна армија*. Управо се променом имена војске, укључивањем *народна* у назив, хтела појачати унутрашња кохезија и јединство свих делова друштва. Јосип Броз Тито је водио дневник од краја 1950. и почетком 1951. године,⁶ и делови тадашњих дневних забелешки говоре да је тада био у највећем страху од могућег напада.

Кренуло се од питања мобилизације. У Директиви о извођењу послова мобилизације, коју је потписао Ј. Б. Тито јуна 1948. године, а која је упућена председницима влада народних република и генералштабу Југословенске армије, тражено је да се формирају републички одбори који ће обављати послове мобилизације, да се све спусти на нижи ниво и да све буде повезано и кординисано са органима Југословенске армије.⁷

На највишем државном нивоу је решавано питање састава републичких координационих комитета. Тако је Ј. Б. Тито, решењем од 31. марта 1949. године, потписао састав Координационог комитета народне одбране при Влади НР Црне Горе. У овај комитет су ушли председник Координационог комитета: Блажо Јовановић, председник Владе, секретар је био мајор Смајо Терзић, начелник Војног округа, а чланови: генерал-мајор Саво Јоксимовић – министар унутрашњих послова НР Црне Горе, Јефто Шћепановић – председник Планске комисије НР Црне Горе, Гојко Гарчевић – министар финансија НР Црне Горе, Владо Божовић – министар индустрије и комуналних послова НР Црне Горе, Никола Ђаконовић – министар трговине, Владо Раичевић – генерални секретар Владе НР Црне Горе, Михаило Вицковић – председник Комитета за локални саобраћај Владе НР Црне Горе и мајор Вељко Беговић – начелник политичког одсека Војног округа Цетиње. Делокруг рада Координационог комитета регулисан је упутствима министра одбране за мобилизацијске послове.⁸

Уредбом од 28. јуна 1949. године реорганизована је Југословенска армија и Корпус Народне одбране и, ради прилагођавања новим мо-

⁶ *Титов дневник*, приредио Перо Симић, стручни сарадник Нада Пантелић, Компанија Новости, Београд 2009.

⁷ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 540, ф. 1, рег. бр. 1.

⁸ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 540, ф. 1, рег. бр. 5.

гућим ратним околностима, прешло се на нови мобилизацијски план.⁹ Такође дошло је до предислокација појединих војних формација. Наредбом Генералштаба за пребацивање јединица Ратног ваздухопловства од 28. септембра 1949. године, 105. школски ваздухопловни пук из Ечке пресељен је на простор Црне Горе, у Никшић. У Никшић је пресељен и 130. ваздухопловни технички батаљон из Титограда.¹⁰ Разлог за пребацивање из Титограда, данашње Подгорице, траба свакако тражити због близине границе са Албанијом.

Део ратних припрема је план евентуалне евакуације индустрије који је направљен августа 1949. године.¹¹ На састанку са Ј. Б. Титом 15. септембра 1949. Године, Блажо Јовановић је као представник НР Црне Горе истакао проблеме са којима се сусрећу у Црној Гори. Нагласио је, мислећу на сушу, да су „елементи непогоде смањили могућност откупа“ и истакао недостатак „камиона за пребацивање дрвене грађе и дрва за огрев“.¹²

На састанку комисије за евакуацију на савезном нивоу, 8. октобра 1949. године, разматрана су питања евакуације партијског и руководећег кадра, уопште радне снаге и становништва (план, организација, материјално обезбеђење и друга питања).¹³

Записник са састанка ужег координационог Комитета, који је председник владе Црне Горе Блажо Јовановић потписао 7. октобра 1949. године, указује да су донете „одлуке о извршењу припрема у случају рата“.¹⁴ Прво је одређено место за смештај ужег руководства: „Село Мораково, на источној страни од Никшића, удаљено је 24 км. Само мјесто се налази изнад Моракова на коти 1171, зв. Блаце. Од Никшића до Моракова постоји аутомобилски пут у доста добром стању, а од Моракова до мјеста Блаца постоји шумски пут за зграду у којој се сада налази дјечје одмаралиште. Овим путем се сада такође врши пребацивање шумске грађе из дотичног шумског комплекса. Терен је врло подесан за осигурање и смјештај, има велики комплекс шуме са камењем и стрмим падинама, осим тога има и жива вода и постоји мо-

⁹ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 540, ф. 1, рег. бр. 5.

¹⁰ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 12, ф. 4, рег. бр. 8.

¹¹ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф. 2, рег. бр. 2.

¹² Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф. 2, рег. бр. 4.

¹³ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф. 2, рег. бр. 10.

¹⁴ Састанак ужег координационог комитета је, како пише на документу, одржан 4. септембра 1949. године. Мишљења смо да је, пошто је Блажо Јовановић записник потписао 7. октобра 1949. године, приликом куцања направљена грешка и уместо октобра, на документу, пише септембар. Мало је вероватно да је, у ишчекивању могућег ратног стања, требало чекати месец дана да се записник потпише и достави савезној истаници. Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф. 12, рег. бр. 2.

гућност изградње електричне централе. Што је такође важно, конспирација би била загарантована у градњи потребних објеката. Ово мјесто је изабрано из следећих разлога: а/ што се има директна веза са Пљевљима, а преко њих са НР Србијом; б/ што се има такође директна веза преко Гацког са НР Босном и Херцеговином; в/ што се преко Грахова можемо везати са Црногорским Приморјем и НР Хрватском; г/ што је само мјесто врло подесно за смјештај ужег руководства у случају бомбардовања и осталих непријатељских подухвата. Остала министарства и руководства масовних организација да се у случају рата смјесте у Никшићкој Жупи, удаљеној од Никшића 16 км. Према истоку. На тај начин раздаљина између мјеста смјештаја ужег руководства и мјеста смјештаја осталих министарстава била би око 10 км ваздушне линије. Такође би се за смјештај једног дијела министарстава и руководства масовних организација употребио горњи манастир Острог. Друга варијанта за смјештај ширег руководства било би Горње Поље, гдје постоје зграде за смјештај. Горње Поље се налази сјеверозападно од Никшића, удаљено 12 км¹⁵. Такође, донета је одлука да се особље Председништва, Владе и министарстава смањи на минималан број и да се њихови послови расподеле на оперативни, плански и организационо-инструкторски део. Министарства су подељена по групама: 1. Председништво владе, Министарство просвете, Министарство правосуђа, Контролна комисија, Комитет за законодавство, Одељење рада и Хидро-метеоролошка служба; 2. Министарство трговине, снабдевања и државних набавки, Управа за спољну трговину и Комитет за туризам и друштвену исхрану; 3. Министарство индустрије, комитет комуналних послова, Дирекција за електро-привреду, Рибарство¹⁶ и Дирекција за рударство; 4. Планска комисија и Министарство финансија; 5. Министарство грађевина, Комитет за локални саобраћај и Геодетска управа; 6. Министарство пољопривреде и шумарства и Управа за водну привреду; 7. Министарство унутрашњих послова; и 8. Министарство народног здравља и социјалног старања. На нижем нивоу, у среће народне одборе, предвиђено је по пет чланова извршног одбора и то: председник, секретар, повереник унутрашњих послова, једно повереништво за привреду и планску комисију, са још десет службеника. За месне народне одборе предвиђени су председник, секретар и је-

¹⁵ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф. 12, рег. бр. 2.

¹⁶ У записнику са састанка о проблемима рибарства од 31. марта 1950. године указано је на његову неразвијеност у Црној Гори. „НР Црна Гора: неке нарочите љубави за рибарство у Црној Гори нема. До сада смо ми у Хрватској имали 5 људи из Ц. Горе на курсу а који су по завршетку курса отишли на друге дужности не у рибарство. Улов рибе мало је мален и рибарских бродова имају незнатан број“, Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф. 4, рег. бр. 20.

дан службеник, а за секретара ужег комитета одређен је мајор Радуле Поповић.¹⁷

Ови предлози из НР Црне Горе разматрани су на састанку државног врха 10. октобра 1949. године, када је прецизирано: „Локација владе и осталих министарстава треба да се распореди на читавом простору Мароково – Горње Поље – Острог, а не у једном или другом од наведених крајева. Они треба да предложе тачне локације за сваку поједину установу односно министарство. Исто треба да предложе тачну категоризацију министарстава. Комитет за водопривреду, геодетску управу, туризам, хидрометеоролошку службу и министарство правосуђа треба да се укину за време рата, јер нису потребна, односно њихову функцију преузима Армија. Груписање појединих министарстава и установа није слабо“.¹⁸

Конкретније, на предлог из Црне Горе 11. октобра 1949. године, следио је одговор Љубодрага Ђурића који је изнео мишљење пред свој и Кидричов долазак у Црну Гору. Сложио се са предлогом да Мораково код Никшића буде место за смештај владе и министарстава, тражећи тачно распоред по појединим селима и да се уради тачна категоризација министарстава, као и састав одбора на ниже. Посебно је наглашено: „До сада нам нисте доставили предлог где мислите сместити штампарију, какво је ваше мишљење у погледу радио-станице /емисионе/. Шта мислите учинити и како са архивом“. На крају се каже да су послали типизирани пројекат склоништа за уже руководство и да се отпочне са радовима на том послу.¹⁹ Након тога одржан је састанак највећих државник представника НР Црне Горе 1. октобра 1949. године, коме су присуствовали Блажо Јовановић, Андро Мугоша, Јефто Шћепановић, Саво Брковић, Саво Јоксимовић и представници са савезног нивоа Борис Кидрич и Љубодраг Ђурић. Размотрена су питања припрема и задаци координационих комитета и оформљивања комисија. У ужи координациони комитет ушло је 5 чланова: Блажо Јовановић, Андро Мугоша, Јефто Шћепановић, Саво Брковић и Саво Јоксимовић. На овом састанку је оформљено пет комисија: Комисија за дислокацију владе (Блажо Јовановић, Андро Мугоша, Саво Јоксимовић и Јефто Шћепановић), Комисија за категоризацију (Блажо Јовановић, Јефто Шћепановић, Владо Раичевић и Ђедо Војводић), Комисија за план ослобађања од мобилизације (Андро Мугоша, Саво Јоксимовић, Павле Лопичић и Саво Брковић), Комисија за везу (Саво Јоксимовић) и Комисија за архиву (Саво Јоксимовић, други помоћник и секретар владе), док је за снабдевање армије одређен Грујо Спахић.²⁰

¹⁷ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф. 12, рег. бр. 2.

¹⁸ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф. 2, рег. бр. 11.

¹⁹ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф. 12, рег. бр. 2.

²⁰ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф. 12, рег. бр. 1.

На састанку комисије за евакуацију новембра 1949. године разматрано је питање размештаја сточног фонда и за Црну Гору је планиран откуп оваца из Македоније. „Овце: Требало би ићи линијом откупа на ширем подручју. Могло би се за Босну и Херцеговину, Црну Гору откупити 40.000 оваца са социјалистичког сектора у НР Македонији. За смештај оваца нема већих тешкоћа, само би требало обезбедити нешто материјала за основну изградњу објеката. Храна ће се моћи обезбедити на тај начин ако овце поделимо по 500 комада на срез, па да срески комитети организују среске фарме за овце. Овакав начин повећања сточног фонда треба још испитати. Исто треба испитати могућност за поједине крајеве у Босни, Црној Гори, Србији и Хрватској. Што се тиче НР Србије, може само да пребаци своје овце на Пештер. Исто се треба саветовати са осталим републикама. У погледу пребацивања оваца из Македоније у Босну и Црну Гору остаје ствар на томе да треба разговарати са друговима из НР Македоније, јер су код досадашњих дискусија били против тога решења. Сада треба на ствар гледати са *перспективе јачања одбрамбене снаге земље*. (подвукао М. Т.) Овај проблем ће разматрати друг Мијалко Тодоровић заједно са другом из Македоније, Босне и Хрватске. Осталим републикама треба одлуку пренети, да саме решавају овај проблем у свом оквиру, тј. на својој националној стратегијској територији.“²¹ Ово питање је присутно и на заседању комисије за евакуацију 28. новембра 1949. године. Тада је Титу реферисано и он био става да „за сада“ не треба пребацивати овце из Македоније јер је то, како каже, „осетљиво политичко питање“.²²

На заседању Комисије за евакуацију материјалних добара 26. децембра 1949. године распоређени су пољопривредни кредити народним републикама и Црна Гора је добила 60.000.000 динара, од чега за сточарство 24.000.000 динара. Поред тога дат је и задружном сектору новац за капиталну изградњу и Црна Гора је добила 250.000.000 динара.²³

У каснијим инструкцијама Јосипа Броза Тита од 6. јануара 1950. године нешто је модификован став о смештају савезне и републичких влада. Конкретно је прецизирано: „Да ће се савезна влада сместити на Јадранској обали и да то исто ураде и републичке владе које имају излаз на море, те према томе не треба да граде склоништа ни Црна Гора ни хрватска влада. Док друге републике треба да граде мања склоништа са потребним унутрашњим уређењем“.²⁴

²¹ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф.2, рег. бр. 46.

²² Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф.2, рег. бр. 48.

²³ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф.2, рег. бр. 60.

²⁴ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф.4, рег. бр. 1.

Стање у Црној Гори је било и предмет састанка заменика секретара координационих комитета народних република 29. априла 1950. године. Констатовано је да: „По подацима Планске комисије предузећима војне индустрије недостаје радне снаге, и то: предузеће „Јадран“ 159, ремонтни завод „Тиват“ 159, арсенал „Тиват“ 1.664, војнограђевинско предузеће „Тиват“ 138 радника. Међутим, када су на терену ови подаци проверени, по изјави главног инжењера сва поменута војна предузећа су у потпуности подмирена радном снагом и подаци Планске комисије су нетачни. Значи, војна предузећа на територији НР Црне Горе подмирена су са обичном радном снагом. Сада су дошли захтеви од Команде Области за проширење путева, испоставе телефона, подизање клаоница итд. Испорука артикала Армији слаба је. Војна бродоградња тражи око 5.000 комада црног бора класе „А“, а сматра се да цела Црна Гора нема толико тог дрвета. У изградњи су 2 млина. У млину у Спужу већ се монтирају стројеви, капацитет млина је 3 – 4 вагона дневно, а капацитет слива је 500 вагона, док уз сам млин постоји силос са капацитетом од 20 вагона“.²⁵

Све указује да се на могући напад озбиљно рачунало. Чињеница је да је озбиљно схваћена претња са Истока била разлог да се покрећу свеобухватне припреме целокупног југословенског друштва. Такође, присутна је снага савезне државе чије одлуке се на републичком нивоу благовремено извршавају. На републичком новоу, у овом случају у Црној Гори, ове припреме су део општих припрема за одбрану, и све указује на њихову темељност и озбиљност. Сва питања су била подређена потребама војске (Југословенске народне армије) да би јој се створили најбољи услови како би могла да пружи адекватан одговор на евентуални напад. Пада у очи чињеница да су у Црној Гори у ужем комитету и у комисијама највише ангажована четворица људи из црногорског руководства: Блажо Јовановић, Саво Јоксимовић, Андро Мугоша и Јефто Шћепановић.

²⁵ Војни архив (Ва), фонд ЈНА, к. 539, ф.4, рег. бр. 23.

Milan TERZIĆ

THE PLAN OF YUGOSLAV DEFENSE FROM EVENTUAL ATTACK
BY THE INFORMATIONAL BUREAU COUNTRIES
(The case of Montenegro)

Summary

Everything indicates that the possibility of attack was taken very seriously. The fact was that the seriously taken threat from East provided the reason for starting the thorough preparations within Yugoslav society in whole. There is also visible the power of the state, whose decisions have been executing on time at the level of republics. In Montenegro, in this case, mentioned preparations presented a part of general defensive activities, having been seriously and thoroughly conducted. Everything was subordinated to the needs of Army, in order to provide the best conditions for adequate reaction in case of attack. It is also important to notice the fact that the four persons from the Montenegrin leadership, Blažo Jovanović, Savo Joksimović, Andro Mugoša and Jefto Šćepanović, have taken the biggest part in narrower committee and related commissions.

Златко ИВАНОВИЋ*

АМЕРИЧКА ПЕРЦЕПЦИЈА НОВЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ПОЛИТИКЕ НЕСВРСТАВАЊА

ABSTRACT: Following its failure to integrate Yugoslavia into the Western military alliance, American leadership ultimately agreed with Belgrade's new political strategy of non-alliance. Still, the United States tried to retain some influence on Yugoslavia's foreign policy through a program of military and economic assistance, thus keeping Yugoslavia away from the Eastern bloc. Eisenhower and Dulles' expectations to use Tito's growing influence on the emerging non-committed countries show that they, as well as Truman, based their policy towards Yugoslavia on geopolitical instead of ideological interests. With its new political course consolidated, Yugoslavia found significant political allies, creating a new force in international relations.

KEY WORDS: United States, Non-alignment, Tito, Nehru, Nasser

Прилаз Сједињених Држава ванблоковској политици новоослобођених земаља у првим годинама хладног рата био је негативан и непријатељски. Сматрало се да је таква политика усмјерена директно против Запада, као бјежање од моралне одговорности кад се међународна заједница налазила на историјској прекретници у борби против ширења комунизма¹. Политика невезивања за блокове је окарактерисана као неутрализам, према којој је Dulles заузео оштар став. Он је сматрао да неутралност значи изолационизам и одсуство бриге за судбину других, што сем у изузетним случајевима представља аморалну и кратковиду концепцију.²

* Аутор је докторант на Факултету политичких наука у Подгорици.

¹ Дипломатски архив Министарства спољних послова у Београду ПА, стр. пов., 1956, САД, ф-2, 229. САД и ванблоковска политика Југославије и новоослобођених земаља Азије и Африке.

² New York Times, 1956, 10. Јун

Томе је допринијело, између осталог, и то што су акције несврстаних земаља великим дијелом биле усмјерене против колонијализма, што је резултирало да су у Уједињеним нацијама често имале супротне ставове од западних савезника и озбиљно угрожавале њихову превласт у тој организацији, често добијајући подршку социјалистичких земаља. Ванблоковске земље, посебно Југославија, окривљују се за примјену двоструког стандарда у односу на Исток и Запад, при чему се тврди да оне енергично иступају када се ради о колонијалном питању, док су углавном биле резервисане према интервенцијама блока источноевропских земаља³.

Концепт мирољубиве коезистенције био је супротан ставу америчке хегемоније у Европи и остатку свијета. Дио дилеме која се тичала америчке спољне политике се можда налазио у Ајзенхауеровом говору током предсједничке кампање 1952. Године, када је изјавио да Сједињене Државе никада неће бити мирне док комунистичке земље не одаберу сопствени пут. Више него вјероватно, Ајзенхауер је вјеровао да одабирање сопственог пута значи демократско и слободно тржиште, прије него пут заснован на независности, социјализму или мирољубивој коезистенцији коју је Југославија усвојила. Упркос томе што се Тито средином педесетих удаљио од Сједињених Држава и оштро гушио све гласове протеста против комунистичке власти, америчка администрација је и даље подржавала Тита као „симбол разлика у комунистичком свијету“, али и зато што је несврстане држао подалеко од утицаја Москве⁴.

Југословенска интеракција са азијским и афричким земљама се постепено интензивирала. Југословенски политички лидери, војне и привредне мисије, синдикалци и умјетници посјећивали су и узвраћали посјете својих колега из Индије, Бурме, Етиопије и Египта. Циљеви тих активности били су тродимензионални: 1) да се оснаже југословенски напори и оконча позиција релативне изолације тражењем политике идеолошких истомишљеника, 2) да се земља повеже са прогресивним снагама у свијету, и 3) да се развијају тржишта југословенских предузећа посредством настајућих тржишта у Азији и Африци⁵.

У овом периоду се већ назире и нека нова војно-политичка стремљења Југославије: обнављање односа са СССР-ом и окретање према Трећем свијету. Тако су током јесени 1953. године почели први конкретни преговори о испорукама наоружања и војне опреме за земље

³ L. W. Martin, *Conservative View of the New States, Neutralism and Nonalignment*, New York, 1972.

⁴ Предраг Симић, Тито и НАТО, Београд 2008, стр. 94.

⁵ Alvin Z. Rubenstein, *нав. дјело*, стр. 39.

Трећег свијета. Сљедећи период донијеће интензивну сарадњу у смислу продаје или чак поклањања оружја, школовање припадника армија тзв. Трећег свијета у Југославији и друге видове сарадње. У овом тренутку сарадња са оваквим армијама била је за Југословене утемељење њихове позитивне самоперцепције, али и својеврстан вентил, премда су на неки начин били притиснути и са Запада, пријатељски, и са Истока, сасвим непријатељски⁶.

На првој социјалистичкој конференцији азијских земаља одржаној у Рангуну јануара 1953. године Југославија је направила значајан продор на позорницу азијског социјализма. Југословенски представници Милован Ђилас и Алеш Беблер су истакли три главне теме које су проистикале из југословенског искуства: могућност малих нација да сачувају своју независност у свијету којим доминирају супер-силе, разлике између југословенског и совјетског социјализма, као и улогу радничких савјета и самоуправљања у промовисању демократије и социјализма⁷.

Три су земље преко којих је Југославија успоставила везе са Афро-Азијом: Етиопија, Бурма и Индија. Етиопија је била прва афричка земља са којом је Југославија успоставила контакте на Париској мировној конференцији 1947. године. Сарадња се проширила и на Уједињене нације гдје је Југославија подржала етиопски захтјев према Еритреји, а Етиопија је вратила поводом Трста. Др Јоже Филфан је у октобру 1951. године предводио прву југословенску мисију добре воље у Етиопији и Египту. Као резултат те мисије, у јулу 1954. године је услиједила посјета цара Хајла Селасија, првог афричког званичника који је посјетио Југославију, чиме је започет период Титовог активног дружења са најзначајнијим лидерима Африке и Азије⁸.

Пријатељство са Индијом је постепено сазријевало, упркос блиским односима које су успоставили Алеш Беблер и Сер Бенгал Рау. Ово пријатељство је било много важније Београду него Њу Делхију. Док је Југославија отворила амбасаду у Индији 20. априла 1950. године, индијска влада је одлучила да акредитује амбасадора у Београду тек октобра 1954. Током сукоба Југославије са земљама Информбироа, Индија је приоритет давала неутралистичкој политици и очувању пријатељских односа са Совјетским Савезом, замјерајући Југославији тјешње вези-

⁶ Бојан Б. Димитријевић, ЈНА од Стаљина до НАТО пакта, Београд 2005, стр. 391.

⁷ Pregled međunarodne politike, „*Tokom socijalističke konferencije u Rangunu*,” том 4, број 1 (јануар 1953), 5; Pregled međunarodne politike, „*Dobar početak u Rangunu*,” том 4, број 3 (фебруар 1953),

⁸ Dušan Bilandžić, *Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945-1969*, Zagreb 1969, str, 82.

вање за НАТО пакт и западне силе. Посјета Виђаје Лакшми Пандит, Нехруове сестре Југославији јуна 1954. године била је од изузетног значаја за приближавање двије земље, подстакавши индијску владу да интензивира односе са Југославијом. У име своје владе она је упутила позив Титу да дође у Индију, и посјета је услиједила октобра 1954. године.

У августу 1953. године је прва војна делегација Египта посјетила је Југославију, чиме су створени услови за продају пјешадијског наоружања Египту. Упркос америчком и британском противљењу, Београд је реализовао продају, чиме је значајно подигао свој рејтинг у Каиру. Својом спремношћу да испоручи оружје Бурми, Египту и Алжиру у вријеме кад ниједна друга сила то није жељела, као и спремности да на себе навуче гњев Запада са могућим политичким и економским последицама по себе, Југославија је предузимала огромне кораке ка учвршћивању свог кредибилитета међу новоослобођеним земљама у вријеме њихове највеће неизвјесности и осјећаја политичке слабости⁹.

Послије 1952. године, фрагментарни контакти са Бурмом добили су кохерентан и срдачан облик. Југословенска војна мисија послата у Бурму у децембру 1952. године закључила је споразуме о испоруци минобачача и брдске артиљерије. Најважанији бурмански руководиоци били су импресионирани југословенским социјалним програмом и као резултат тога упућен је позив Југословенима да присуствују Алжирској социјалистичкој конференцији у Рангуну, што је Југословенима омогућило да успоставе чврсте односе са азијским социјалистичким партијама. Даље интересовање Бурманаца за усвајање југословенског модела у Азији услиједило је након Титове посјете Бурми у јануару 1954. године¹⁰.

Међутим, Београд је морао бити веома опрезан код успостављања односа са земљама Трећег свијета, као што је Индија, усљед могућности да буде оптужен за неутрализам. Док год је постојала јасна и присутна опасност од совјетско-сателитског напада, Југославија је била принуђена да истраје у одлучности да остане ван блокова на веома суптилан начин. Београд је чинио све што је у његовој моћи да остане ван НАТО-а, док у исто вријеме није могао себи дозволити да остане лишен америчке економске и војне помоћи, као ни безбједносних гаранција које су биле главно средство одвраћања од совјетске агресије. То је оставило нешто простора Београду да смисли, промовише и јавно подржи несврстану политику. На крају 1952. године када су односи са Западом били

⁹ Ибид.

¹⁰ Jovan Čavoški, *Arming Non-Alignment: Yugoslavia's Relations With Burma and the Cold War in Asia (1950-1955)*, Cold War International History Project, http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/WP61_Cavoski_web.pdf

на најнижој тачки, Тито је нашао за сходно да умири Сједињене Државе поводом југословенских дјеловања. Амерички амбасадор у Београду Џорџ Ален се 7. јануара 1953. године сусрео са Титом који га је увјеравао да Југославија неће, чак и кад би могла, вратити у табор лагера, као и да је сваки облик неутрализма или изолације немогућ¹¹.

ЦИА је у својим аналитичким извјештајима о Југославији бељежила да је између 1954. и 1955. године Југославија са опадањем опасности од совјетске агресије развијала своју политику „мирољубиве коегзистенције.“¹² У југословенској штампи почело је објављивање серије чланака о питањима антиколонијалне политике и развоја земаља које су тек добиле независност. Током октобра 1954. године у Борби су објављивани чланци на тему коегзистенције у којима је она дефинисана не у свом уобичајеном значењу, већ у смислу сарадње с циљем очувања мира. Према Борби, свака земља која није била за коегзистенцију, вјеровала је у неизбјежност рата¹³.

САД су на југословенску политику несврстаности гледале у почетку доста негативно и са великим неповјерењем, што се веома споро мијењало, док је Совјетски Савез прије Стаљинове смрти био релативно незаинтересован за такву политику, да би јој касније пружао подршку, која је прво била доста ограничена, а потом све озбиљнија¹⁴.

Већина америчких сенатора, политичара и новинара сматрала је да је помоћ коју је Југославија добијала несразмјерно велика у односу на користи које су САД имале од њене политике и да је стога треба изнова процјењивати. Мање од двије недјеље прије него што је Хрушчов посјетио Београд, директор ЦИА Ален Далс нагласио је да су пред Брозом биле три могућности: приближити се Западу, вратити се Истоку, или наставити неутралистичку политику. Трећа се могућност Далсу чинила најизвјеснијом¹⁵.

Промјена околности у односима са Совјетским Савезом омогућила је Југославији да почне да води смјелију несврстану политику, што је и услиједило у другој половини 1954. године. Након шест година свако-

¹¹ *Ambasador u Jugoslaviji (Alen) Stejt Departmentu, 8. januara 1953; Foreign Relations of the United States, 1952-1954, vol VIII, str. 1333-5.*

¹² From “National Communism” to National Collapse, *US Intelligence Community Estimative Products on Yugoslavia, 1948-1990*, National Intelligence Estimate no. 31/1-55, May 19, 1955, str. 181.

¹³ Nick S. Ceh, *United States-Yugoslav Relations During the Early Cold War, 1945-1957*, Chicago 1998, str. 273.

¹⁴ Dragan Bogetić, „Razvoj sovjetskih i američkih stavova prema politici i pokretu nesvrstanosti“, *Istorija XX veka*, broj 1-2/1986, str. 101-126.

¹⁵ FRUS/1955/Vol XXVI/DOC. 241/642-643 I 644-645. (u Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Zagreb, str. 82.).

дневних граничних инцидената, економске блокаде, изолације из међународног комунистичког покрета, као и изнад свега, смањене опасности совјетско-сателитског напада, изгледи за нормализацију односа са Совјетским Савезом су постали реалност. У писму од 22. јуна (прве директне комуникације између југословенско – совјетског руководства од прекида 1948. године), Совјети су иницирали побољшање односа двије земље¹⁶. Никита Хрушчов, нови совјетски лидер и први секретар Совјетске комунистичке партије признао је совјетску кривицу за прекид односа 1948. године. Каснијих мјесеци тајна кореспонденција Тита и Хрушчова се наставила, што је ишло ка линији побољшања односа између двије земље и елиминисању опасности директне војне интервенције. То је Титу дало шири маневарски простор да смањи зависност од Запада и успостави еквидистанцу са оба блока¹⁷.

У исто вријеме, односи са Западом су били на врхунцу. Југославија је остварила два дугорочна циља за која јој је била потребна западна помоћ. Након дугогодишњег преговарања потписан је Балкански пакт Грчке, Турске и Југославије. Посредством овог пакта, Југославија је обезбиједила индиректне гаранције од совјетског напада, без обавезе да се придружи НАТО-у. Такође, коначно је ријешен и дугогодишњи спор са Италијом око Трста. Југославија и Италија су 5. октобра у Лондону потписале коначан текст споразума којим је Слободна Територија Трста подијељена постојећим линијама раздвајања¹⁸.

Југословенско одређење за несврстаност није имало само политичке разлоге. Важан аспект овог проблема чинили су и економски интереси (Југославија је била претежно аграрна земља која је обнављала ратом уништenu привреду и након совјетских настојања да Југославија не развија тешку индустрију смањене су могућности пласмана југословенских производа на тржишта западног свијета којима није била дорасла); војни интереси (залагањем за принципе независности малих земаља и афирмацијом таквих начела стварало се повољно окружење, док је војна индустрија на другој страни, посебно у периоду постојања опасности од СССР-а и његових савезника, доживјела нагли развој, па су ти производи могли бити пласирани на тржишта

¹⁶ Pismo Sekretara CKKPSS N.S. Hruščova Generalnom sekretaru SKJ J.B. Titu, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi*, Zbornik dokumenta, priređivači Ljubodrag Dimić, Miladin Milošević, Đorđe Borozan, I.V. Buharkin, L.V. Vnukova, J.A. Zelenko, M.K. Kravčenko, V.A. Soljanski, Beograd 2010, str. 660-663.

¹⁷ Svetozar Rajak, *In search of a Life Outside the Two Blocks, Yugoslavia's Road to Non-Alignment, Velike sile i male države u hladnom ratu-slučaj Jugoslavije*, Beograd 2005, str. 94; Radoica Luburić, *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953-1955*, Podgorica 1999.

¹⁸ Balkanski пакт 1953-1954, Zbornik radova, Beograd 2008; Bojan B. Dimitrijević, *JNA od Staljina do NATO pakta*, Beograd 2005, str. 325-390.

земаља Трећег свијета која нијесу имала сопствену индустрију),¹⁹ као и културни и религијски разлози.

Узајамно неповјерење Југославије и западних сила у вези са њеним међународним апсирацијама испољено је већ приликом првих контаката са водећим личностима Индије, Бурме и Египта. Полазило се од тога да је политика мирољубиве коегзистенције, коју је Југославија све више заговарала, била слична политици коју је истовремено пропагирао и Совјетски Савез у склопу своје „мировне офанзиве.“

Такву политику „неутрализма“ како ју је Запад називао, Сједињене Државе су осуђивале као средство за слабљење утицаја НАТО у Европи, али и Азији и Африци. Још прије Титовог пута за Индију и Бурму, амерички амбасадор му је предао мемоар своје владе о погледима Сједињених Држава на ситуацију у Азији, с намјером да југословенски предсједник у свом наступу и то узме у обзир. У том документу се за заоштрену ситуацију у Азији као искључиви кривци наводе НР Кина и Совјетски Савез.

Зато се Сједињене Државе појављују као снага која жели да помогне лидерима слободне Азије, напомињући да су Сједињене Државе на сличан начин поступиле и када је Југославија била угрожена од Совјетског Савеза²⁰.

Титова посјета Индији и Бурми крајем 1954. године и почетком 1955. године државама које су већ имале разрађену и политички уобличену доктрину коегзистенције представљала је преломан догађај за коначно дефинисање нове југословенске стратегије, али и за касније формулисање широке платформе за институционализацију мултилатералног дјеловања ванблоковских земаља у оквиру покрета несврстаности. Титова посјета југоисточној Азији и успостављање првог личног контакта са египатским предсједником Насером при проласку кроз Суец по повратку у Југославију, био је први и најзначајнији корак у развијању трајних пријатељских односа између Тита, Нехруа и Насера, тројице државника који ће појединачним односима највише допринијети окупљању и афирмацији и развоју покрета несврстаности. То путовање ће се касније потврдити као значајно, јер се јавља као претеча иницијативе која ће довести до ширег окупљања земаља са свих континената²¹.

За Југославију је од посебног значаја било упознавање политике Индије, земље која је прва почела да теоријски обликује доктрину несврстаности. У том контексту, посебну тежину је имала чињеница

¹⁹ Aleksandar Stamatović, *Vojna privreda Druge Jugoslavije*, Beograd 2001.

²⁰ Dragan Bogetić, *Nova strategija spolje politike Jugoslavije 1956-1961*, Beograd 2006, str. 49.

²¹ Dimče Belovski, *Poreklo i ciljevi nesvrstanosti*, Beograd, 1975, str.10.

да је Тито био први председник једне европске државе који је појетио Индију послуже стицања независности. Посебан публицитет је дат Титовом говору у индијском парламенту 21. децембра 1954. у коме је југословенски председник указао на потребу координисаног дјеловања Југославије и новоослобођених држава Азије и Африке на свјетској сцени. То је учинио постављајући нека од суштинских питања међународних односа, између осталог и нужност борбе против блоковске подјеле свијета, као и зашто се активности ванблоковских држава не смију свести на регионалну дјелатност већ морају имати универзалан значај²².

Међутим, индијско руководство је имало приличне резерве према концепту активне мирољубиве коегистенције. Премијер Нехру је био далеко склонији идеји о регионалном повезивању азијских држава, док су му се Европа и остали дјелови свијета чинили сувише далеки и мање важни. Судећи по исцрпним извјештајима југословенске амбасаде у Индији, индијско руководство се држало изразито резервисано у погледу иницијатива за тјешње повезивање двију држава.²³ Тито је морао отклонити Нехруове сумње у погледу југословенског чланства у Балканском пакту и појаснити став према НАТО-у.²⁴

Сличне ставове у вези са начелима коегистенције југословенски председник је изложио нешто касније приликом посјете Бурми и сусрета са председником Бурманске уније Ба Уом у Рангуну, као и у интервјуу листу „Nju Times of Burma.“ Тито је прецизирао да је погрешно сврставати процесе сарадње држава различитих политичких система на регионалне размјере, већ га је нужно сагледати на много ширем плану, као пут у правцу све тјешњег повезивања и организовања међународне заједнице²⁵.

По повратку из Индије и Бурме Тито се на броду Галеб сусрео са Насером 5. фебруара 1955. године. Борба је изјавила да је „висок степен сагласности о свим важнијим свјетским питањима допринио сазријевању и конкретизацији југословенско-египатске визије организованог наступа и заједничке акције ванблоковских држава у међународним односима.“²⁶

Поред ових земаља, све приснији југословенски партнери у реализацији концепта активне мирољубиве коегистенције постајале су и

²² J. B. Tito, *Govori i članci, knjiga X*, Naprijed, Zagreb 1966, str. 22-23.

²³ Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova u Beogradu (DAMSPB), PA, 1955, f-1, 117.

²⁴ Momir Stojkoviћ, *Tito, Nehru, Naser - Nastanak i razvoj politike nesvrstavanja*, Beograd, 1983.

²⁵ J. B. Tito, *Govor i članci, knjiga X*, Naprijed, Zagreb 1966, 65-67.

²⁶ Borba, 6. februar 1956. године, *Zajednički kominike o razgovorima predsjednika Tita i premijera Nasera*.

Индонезија и Сирија, које су такође након стечене независности чиниле прве кораке у изналажењу оптималних оквира унутрашњег и спољно-политичког система. Радило се о сличностима у борби са великим силама и елиминацији њиховог утицаја на сопственом националном простору и сличне визије будућности изградње – неукључивање у блокове.²⁷

Догађаји који су услиједили послје Титовог пута у Индију и Бурму показали су да су будући лидери покрета несврстаности генерално постигли сагласност о потреби окупљања свих ванблоковски оријентисаних држава. Друга тековина тог путовања била је област билатералних односа са тим државама и економске појединости које су се могле постићи из начелних договора постигнутих у том контексту. То је резултирало заузимањем новог југословенског економског курса према овим афро-азијским земљама, што је Тито образложио у свом експозеу у Савезној народној скупштини 7. марта 1955. године.²⁸

Конференција одржана у Бандунгу, Индонезији, од 9. до 24. априла 1955. године представљала је сљедећи значајан датум у развоју коегзистенције. Југославија на ову конференцију није била позвана.²⁹ Док су Америкаци сматрали да су амерички интереси остали заштићени у Бандунгу, као и да је Нехру доживио неуспјех у ширењу неутралности у Азији и стварању Трећег блока, совјетски лидери су сматрали да су афро-азијске земље у Бандунгу изразиле спремност раскида са западним војним савезима.

Развојем и афирмацијом политике несврставања, нарочито послје Бандушке конференције, у америчкој штампи све се више дизао глас који је захтијевао измјену америчке спољне политике и неадекватног односа према политици несврставања. Ово тим прије јер се сматрало да ће негативан став и негирање вриједности политике несврставања у западним земљама омогућити СССР да повећа свој утицај у несврстаним земљама.³⁰

Мада је након повратка са свог првог путовања у земље Азије и успостављања односа са Совјетским Савезом, Тито успио убиједити Сједињене Државе да више нема повратка у лагер, Вашингтон није био одушевљен његовим честим критикама НАТО-а. Називајући Сјеверноатлански савез „америчким системом“ милитаризације Европе који је можда био оправдан у вријеме Стаљина, никако се није могао оправдати његов наступ наспрам новог совјетског руководства које је,

²⁷ Dr Ranko Petković, *Tito i nesvrstanost*, Beograd, 1975, 19-24.

²⁸ J. B. Tito, *nav. djelo*, str. 128-129.

²⁹ Aleksandar Novačić, Miodrag Đukić, *Nesvrstani od Beograda do Kolomba*, Oslobođenje, Sarajevo, 1975, str. 27.

³⁰ Department of State Bulletin, 1956, str. 1004, prema L.Hanon, cit. P. XII-4.

како је Тито смаграо, било заинтересовано за сарадњу. Тито је такође критиковао Сједињене Државе због агресивних потеза подршке Чанг Каи-шеку на Формози против Кине: „Народи азијских земаља препознају да агресија Сједињених Држава на кинеску територију Тајвана угрожава свјетски мир у Азији и читавом свијету.“³¹

Такве критике су биле веома иритирајуће за Американце који су сматрали, као и државни секретар Џон Фостер Дулс, да је сваки свјетски лидер који није био проамерички настројен, био је или неутралан, или је морао бити просовјетски оријентисан. Џорџ Мини, начелник Америчке федерације рада и Конгреса индустријских организација, одвраћао је пословне лидере који су били заинтересовани за успостављање пословних контаката са Југославијом, називајући Нехруа и Тита подржаваоцима и савезницима комунизма. Елеонора Рузвелт је оповргавала такав став, подсећајући Минија да „постоје подручја у свијету гдје комунизам значи нешто другачије од онога што је он значи овдје (у Сједињеним Државама).“ Она је заговарала стрпљење, разумијевање и напоре како би се постигао већи степен слобода и напретка у свакој комунистичкој земљи отвореној за промјене као што је Југославија, са чиме се предсједник Ајзенхауер и сагласио.³²

Сљедећи корак ка уобличавању покрета несврстаности представљала је узвратна Нехруова посјета Југославији од 30. јуна до 7. јула 1955. године којој је присуствовала и његова кћерка Индира Ганди³³. Од тада комуникација двију земаља биљежи сталан успон, што је резултирало низом усаглашених иницијатива и иступања у ОУН, гдје су обје земље наступале заједнички у борби против колонијализма, као и приликом избора Југославије за сталног члана Савјета безбједности.

Наредне 1956. године дошло је до поновне посјете Нехруа Југославији и сусрета са Титом на Брионима 18-19. јула, гдје је већ боравио египатски предсједник Насер. Тито је намјеравао да одигра кључну улогу посредника између значајних земаља у развоју, али не путем велике конференције као оне у Бандунгу, већ кроз састанак на врху који би обухватао најзначајније личности тог свијета.³⁴ Међутим, сам предлог за одржавање тројног састанка Тита, Нехруа и Насера на Брионима дао је премијер Индије, што потврђује и повјерљива грађа

³¹ Jules Archer, *Red Rebel, Tito of Yugoslavia*, New York 1969, str. 155-156.

³² J. Archer, *nav. djelo*, str. 156.

³³ Архив Југославије, I-3-a/38-9. *Posjeta indijskog Predsjednika vlade Nehrua Jugoslaviji, 30. jun – 7. Jul 1955.*

³⁴ Jovan Čavoški, *Jugoslavija i daleki istok-Treći svijet između Jugoslavije i Kine*, Institut za noviju istoriju Srbije, Zbornik radova “Jugoslavija u hladnom ratu”, Beograd, 2010, str. 64-65.

Дипломатског архива у Београду.³⁵ Тројица државника су након размјене гледишта усвојили саопштење, касније помињано као Брионски документ³⁶ који се означава као историјска прекретница и кључни догађај у склопу инцијатива ванблоковских држава за стварање покрета несврстаности. Међутим, он ипак није имао толику улогу и значај који му се приписује.³⁷

Питање организовања састанка на Брионима је у Сједињеним Државама посматрано као један у низу све уочљивијих и одлучнијих корака ка преоријентацији југословенских спољнополитичких приоритета и све већем удаљавању од позиција западних земаља³⁸.

Слиједили су нови сусрети са државницима новоослобођених земаља и размјене узајамних посјета Сукарна и Нкрумаха, посјета Сиханука Југославији у лето 1956. године и потом друго велико азијско Титово путовање крајем 1958. у току кога ће посјетити Индонезију, Бурму, Цејлон, Етиопију, Судан и Египат. То су, упоредо са другим сусретима, биле велике етапе у обличавању политике несврстаности.³⁹

Одмах након сусрета на Брионима, египатски предсједник Насер је донио одуку о национализацији Суецког канала, не обавијестивши при томе саговорнике о таквој намјери. Запад је касније и Југославију и Индију сумњичио да су на Брионима охрабриле Насера да прибјегне таквој мјери.⁴⁰ И југословенски амбасадор у Москви Вељко Мићуновић је у разговорима са Хрушчовом стекао утисак да су Совјети сматрали да су Броз и Нехру били унапријед обавијештени о Насеровој намјери.⁴¹ Тиме је Насер покренуо најопаснију кризу на Средњем истоку током хладног рата.⁴²

Запад је у цјелини југословенске антиколонијалне ставове и наступе сматрао акцијом директно у функцији совјетског блоковског интереса, односно политике дестабилизације и слабљења западног одбрамбеног система. Стога су свака изјава поводом разговора у Индији и Бурми и сваки наговјештај будуће сарадње праћени са подозрењем и неодобравањем. Посебно нерасположење изазвала је вијест објављена 17. јануара 1955. године на конференцији за штампу у Рангуну да је Југославија

³⁵ *Međunarodna politika*, Beograd, 882/1987; AJBT, KPR I-3 c (u Pero Simić, *Tito-fenomen stoljeća*, Zagreb 2009, str. 289).

³⁶ *Zajednička izjava*, Međunarodna politika, br. 152-153, Beograd 1956, str. 1 (u Dr. Bojana Tadić, *Osobnosti i dileme nesvrstanosti*, Beograd, 1982, str. 105.)

³⁷ Tvrtko Jakovina, *Treća strana hladnog rata*, Zagreb 2011, str. 38-40.

³⁸ D. Bekić, nav. delo, str. 740-743.

³⁹ Lazar Mojsov, *Dimenzije nesvrctanosti*, Beograd 1980, str.78.

⁴⁰ DAMSPB, 1957, STR.POV., f-3, 325, Jugoslovensko-indijski odnosi u 1956-1957.godini.

⁴¹ Veljko Mićunović, *Moskovske godine (1956-1958)*, Zagreb 1977, str. 118.

⁴² Džon L. Geddis, *Hladni rat*, Clio Beograd, 2003, str. 252.

понудила Бурми да јој поклони наоружање за опремање једне бригаде њене армије. На Западу се све више јављала бојазан да је југословенски поклон Бурми издвојен из помоћи коју је Југославија добијала од западних сила. Југословенски министар спољних послова Коча Поповић је рекао да се не ради о оружју из САД и Велике Британије, него о оружју домаће производње.⁴³ Стога су Титови контакти у Индији и Бурми, који су означили нову југословенску спољнополитичку стратегију усредсређену на супростављање блоковској подјели свијета и приближавање новоформираним афро-азијским државама, имали изузетно негативне реперкусије на односе Југославије и Запада.

Треба напоменути да Југославија није давала повода за спекулације о свом новом неутралистичком спољнополитичком курсу. Током посјете Индији и Бурми, Тито је инсистирао на тези да југословенска политика несврстаности нема ничег заједничког са политиком неутрализма или пасивности. Југословенску политику окарактерисао је као активну, позитивну и конструктивну.⁴⁴

Упорно југословенско дистанцирање од политике неутрализма и потенцирање закључака усвојених у Индији и Бурми, којима су три ванблоковске земље потврдиле намјеру да заузму активан став према савременим збивањима у свијету, резултирали су постепеним ублажавањем ставова САД и других западних сила према њиховој новој спољнополитичкој оријентацији. Блоковска логика није дозвољавала афирмативно третирање несврстане логике, али су бар створени услови за њено уважање као респектабилне међународне опције.⁴⁵ Ипак, касније је преовладао став да покрет блоковски неангажованих земаља може бити користан за западни свијет пошто ограничава ниво продора Совјетског Савеза на простор тек формираних држава Азије и Африке⁴⁶. Зато су у званичним реакцијама Американци говорили о позитивној улози брионског састанка истичући значај југословенског учешћа и њеног међународног угледа.⁴⁷ Амерички дипломатски кругови су наглашавали значај сусрета коме је посебан печат давала Југославија с обзиром на карактер њене спољне политике. Југословенско учешће је сматрано гарантом придржавања начела прокламованих Брионском декларацијом.⁴⁸

Све већи интерес Југославије да успостави тјешњу сарадњу са новоослобођеним афро-азијским државама и безрезервна подршка њи-

⁴³ Bilten TANJUG, Vijesti stranih agencija, 17. januar 1955. godine; D. Bekić, *nav. djelo*, str. 739.

⁴⁴ Borba, 25. decembar 1954.

⁴⁵ Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Beograd 2006, str. 52.

⁴⁶ J. L. Geddis, *Hladni rat*, Clio Beograd, 2003, str. 224-228.

⁴⁷ DAMSPB, PA, 1956. godina, f-90, 411648, Izvještaj ambasade u Vašingtonu DSIP-u.

⁴⁸ DAMSPB, PA, 1956. godina, f-90, 411644, Izvještaj ambasade u Moskvi DSIP-u.

ховом спољнополитичком курсу, негативно су дакле утицали на југословенске односе са САД, будући да се та стратегија у великој мјери поклапала са међународним ангажманом Совјетског Савеза и његових сателита. Иако још нијесу постојале организационе и политичке препоставке за јединствен наступ ванблоковских земаља у питањима од зеједничког интереса, Југославија је у знатној мјери успјела да заинтересује своје будуће партнере из покрета несврстаности за ту политичку опцију која ће касније битно утицати на општу констелацију снага у свијету.⁴⁹

Упркос радикалне преорјентације у југословенској спољнополитичкој стратегији, САД су наставиле да пружају свесрдну помоћ економском отварању Југославије према Европи, у чему су видјеле могућност даљег инкорпорирања југословенске привреде у западноевропско тржиште. САД су задржале уходан оквир економске сарадње са Југославијом, настављајући да пружају помоћ Југославији мимо замрзлог Трипартитног програма гдје су Велика Британија и Француска имале симболичну улогу. Због немогућности Југославије да заустави стални тренд континуираног раста диспропорције у њеном трговинском билансу редовне робне размјене и комерцијалних трговинских односа са Сједињеним Државама, интерес Југославије за тим обликом економске сарадње са Сједињеним Државама је опадао. Стога је Југославија жељела да стави тежиште на сарадњу са западноевропским и источноевропским земљама чији су системи били компатибилнији са њеним.⁵⁰

Далеко већи интерес за сарадњу постојао је за другу сферу „билатералне сарадње“ са Сједињеним Државама - редовно примање економске помоћи од те земље. Поред износа помоћи који је за сваку годишну одобравао амерички Конгрес, на основу америчког Закона о узајамној безбједности (*Mutual Security Act*) из 1951⁵¹, од изузетног значаја за Југославију била је и економска помоћ у пшеници још неким пољопривредним производима, чиме је фактички омогућавано очување њене економске и социјалне стабилности.

Додатни фактори ограничења касније сарадње са САД били су и све учесталији сусрети Тита и Хрушчова и обостране иницијативе за интензивирање југословенско-совјетске сарадње⁵², југословенска

⁴⁹ Dragan Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Beograd 2006., str. 125.

⁵⁰ DAMSPB, PA 1957, SAD, f-93, 28983, Jugoslovensko-američki privredni odnosi.

⁵¹ Тај закон је замијенио програм америчке помоћи савезничким државама (реализован од 1948. до 1951. године) – Маршалов план.

⁵² Утисак САД да је Југославија промијенила своју политику, нарастање антиамеричког расположења у Југославији, необјективно потенцирање совјетског курса указао је и амерички амбасадор Риддлебергер током серије разговора са државним подсекретаром Срђаном Прицом што је убрзо резултирало негативним исходом расправе у аме-

подршка Египту у склопу иницијатива за разрјешење Суецке кризе⁵³ и окончања арапско-израелског сукоба, као и став Југославије према алжирском питању⁵⁴ и актуелном процесу деколонизације уопште.

У америчким политичким круговима дошло је до изразите поларизације на оне који су сматрали да је Југославија задржала независност те да јој треба одобрити редовну економску помоћ као и ранијих година и на оне који су оштро критиковали владу због подршке комунистичкој Југославији. Главни заговорници помоћи Југославији били су предсједник Ајзенхауер и државни секретар Далс, као и највећи број чланова Стејт Департамента. Они су полазили од чињенице да Југославија због самосталног пута у социјализам и развијања односа са Трећим свијетом и даље игра важну улогу у слабљењу монолитности совјетске групације држава, а као чланица Балканског савеза са Грчком и Турском представља значајан фактор пенетрације НАТО у југоисточној Европи. Опоненти таквом ставу били су углавном конгресмени из Републиканске странке предвођени утицајним сенатором Вилиамом Ноуландом из Калифорније.⁵⁵

Периодичне размјене југословенско-америчких оптужби због појединих неприкладних изјава представљале су уобичајену појаву која је годинама пратила сарадњу двију земаља које су биле удаљене у сфери идеолошко-политичких стремљења, али блиске на плану спољнополитичких прагматичних императива. У склопу једине законитости у односима двију страна: успон - пад, дошло је до санирања политичких анимозитета и стварања предуслова за наставак економске помоћи.⁵⁶

ричком конгресу о пружању финансијске помоћи Југославији (ДАМСПБ, 1956, ПА, САД, ф-83, 45 939, 46 820, 46821, 47601, Забиљешка о разговору Државног подсекретара за иностране послове Срђана Прице са америчким амбасадоором Рајдлбергером, 19. априла, 5. маја, 7. маја, и 18. маја 1956. године).

⁵³ Југославија је подржала одлуку Египатске владе од 26. јула 1956. да национализује Компанију Суецког канала и сама преузме управу над том важном међународном саобраћајницом, чиме је довела до озбиљне кризе на Блиском истоку. (Ј. Б. Тито, Борба за мир и међународну сарадњу, БИГЗ, 1972, стр. 184-185); Александар Животић, Југославија и Суецка криза, Београд 2008, стр. 89-115).

На тројном састанку Тита, Насера и Нехруа на Брионима јула 1956. године, Југославија је подржала Фронт националног ослобођења у алжирској борби за национално ослобођење Алжира (Заједничка изјава, Међународна политика, бр. 152/153, Београд 1956, стр. 1).

⁵⁴ Ljubiša S. Adamović, Džon R. Lempi, Rasel O. Priket, *Američko – jugoslovenski ekonomski odnosi poslije Drugog svjetskog rata*, Beograd 1990, str. 60.

⁵⁵ У Београду је 3. новембра 1956. године потписан Споразум ФНРЈ и САД о испоруци робних вишкова САД Југославији, чиме је укупна вриједност помоћи коју је Југославија примила од САД у виду поклона и привредних производа достигла 680 милиона долара.

⁵⁶ DAMSPB, PA 1957, SAD, f-3, 369 i 375.

Међутим, будући да Југославија није више била војно угрожена, настојећи да елиминише једнострану војну зависност од САД, спријечи све оштрију антијугословенску кампању у америчком конгресу, као и обострано незадовољство ефектима и понашањем супротне стране у реализацији програма војне помоћи, југословенски предсједник Тито је 6. децембра 1957. године обавијестио амбасадора Ридлбергера о одлуци о обустави америчке војне помоћи⁵⁷ чиме је завршена једна ера у југословенско-америчким односима и започета нова.

Закључак

Након све интензивнијег заузимања новог спољнополитичког курса Југославије, њена сарадња са Сједињеним Државама се углавном сводила на економску сферу, при чему је фокус Југославије био на очекивању да ће јој Сједињене Државе обезбиједити помоћ за неопходни економски развој. Упркос погоршавајућим односима са Сједињеним Државама, Југославија је била слободна да критикује америчку спољну политику о многим питањима. При томе је југословенска влада била очигледно убијеђена да односи са Сједињеним Државама неће због тога бити озбиљно нарушени.⁵⁸

Док је „борба за мир и социјализам“ представљала основне принципе на којима се заснивала настајућа спољна политика Југославије као једине европске земље која је прихватила несврстаност, Југославија је и даље остала дубоко свјесна своје сталне зависности од Сједињених Држава, како економске тако и војне. Страх од Совјетског Савеза је надвладавао сумње према Сједињеним Државама и тиме јој омогућавао да задржи специјалне односе са Сједињеним Државама у периоду када се совјетски лидери нијесу бунили против југословенског „ревизионизма.“

Сједињене Државе су југословенску несврстану политику све више схватале као индиректну подршку совјетском продору на афроазијски простор; док су земље лагера испољавале слаб интерес за сарадњу са ванблоковски оријентисаном Југославијом, државе Трећег свијета нијесу показале превише ентузијазма за интензивирањем сарадње, страхујући од негативне реакције совјетског руководства да им пружи неопходну економску и финансијску помоћ.

Период привикавања Сједињених Држава на југословенски неутрализам био је испуњен обостраним сумњичењем и свакодневним узајамним оптужбама, које су за кратко вријеме довеле до удаљавања двије

⁵⁷ Lorejn Lis, *Održavanje Tita*, Beograd 2003, str. 265-307.

⁵⁸ Lorejn Lis, *Održavanje Tita*, Beograd 2003, str. 265-307.

стране. Ипак, у економској сфери позитиван тренд сарадње је углавном задржан, а у неким сегментима чак и појачан.

Zlatko IVANOVIĆ

THE US' PERCEPTION OF THE YUGOSLAV POLICY
OF NON-ALIGNING

Summary

Following its failure to integrate Yugoslavia into the Western military alliance, American leadership ultimately agreed with Belgrade's new political strategy of non-alliance. Still, the United States tried to retain some influence on Yugoslavia's foreign policy through a program of military and economic assistance, thus keeping Yugoslavia away from the Eastern bloc. Eisenhower and Dulles' expectations to use Tito's growing influence on the emerging non-committed countries show that they, as well as Truman, based their policy towards Yugoslavia on geopolitical instead of ideological interests. With its new political course consolidated, Yugoslavia found significant political allies, creating a new force in international relations.

Иван ЛАКОВИЋ*

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ
ВОЈНЕ ПОЛИТИКЕ 1958–1961. ГОДИНЕ

ABSTRACT: *Based on the available documents of Western and Yugoslav origin, as well as the relevant literature, this paper deals with the perspectives of Yugoslav military policy between the periods of two strategic partnerships in providing the source for its armed forces' material equipping. Yugoslav leadership had to take into account the political consequences of joining such projects, so the most important related criteria contained preconditions needed both for continuing as more as independent foreign policy, as well as preservation of the internal system intact. International constellation allowed the space for dispersing Yugoslav directions of bonding – provided that West had remained a mayor partner for economic cooperation, Third World countries became the closest political allies, while the USSR regained its place as the source of military modernization.*

KEY WORDS: *Josip Broz Tito, Yugoslavia, USA, USSR, military aid, military policy.*

Војна сарадња са САД, којој се Југославија окренула након екскомуникације из блока европских социјалистичких земаља 1948. године, представљала је основни извор модернизације њених оружаних снага и формални оквир кроз који је вршено опремање недостајућим ратним материјалом¹. Споразумом о прихватању америчке војне помоћи,

* Аутор је виши истраживач у Историјском институту Црне Горе

¹ О војној сарадњи Југославије и Запада видјети више у: D.Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi sa velikim silama, 1949–1955*, Zagreb, 1988, D.Bogetić, *Jugoslavija i Zapad, 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, L.Lis, *Održavanje Tita*, Beograd, 2003, B. Dimitrijević, *Jugoslovenska armija 1945 – 1954. Nova ideologija, vojnik i oružje*, Beograd, 2006. i *JNA od Staljina do NATO pakta. Armija u spoljnoj politici Titove Jugoslavije*, Beograd, 2006, I. Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951-*

потписаним у Београду 14. 11.1951, почело је вријеме отварања ЈА према западним војним концепцијама, не само у домену наоружавања, већ и у погледу стратешких интеграција које су се темељиле на приближеним виђењима актуелног политичког тренутка. Током свог трајања, овај програм је значајно допринио доживљају Југославије као земље веома блиске НАТО, што је додатно наглашено чињеницом потписивања Балканског Пакта са Грчком и Турском, чланицама овог савеза, почетком 1953. године². Међутим, званични Београд није желио да дозволи утапање у западни војно-политички систем, тако да је, већ током Тршћанске кризе 1953-1954³, а нарочито након „откривања“ политичког потенцијала сарадње са новоосамостаљеним земљама Азије и Африке⁴ и нормализације односа са СССР-ом 1955. године⁵, овај облик војне сарадње са Западом постао чак и фактор оптерећења у међусобним односима⁶.

Самоиницијативни излазак Југославије из програма америчке војне помоћи крајем 1957⁷. године, иако се најдиректније тицао даљег планирања и спровођења државне војне политике, у својим основама је имао најмање војних разлога. До тада је овај програм омогућио не само квалитативну модернизацију југословенског војног система, већ и значајно попуњавање домаћег арсенала дугим низом недостајућих артикала. Њихова софистицираност, цијена и (не)доступност су стално подсјећали да је одређени вид стратешког партнерства са неком од двије водеће силе примарни услов њиховог непрекинутог прилива, а његово продубљавање једини пут било за њихову замјену модернијим и савременијим моделима, било за већим количинама испорученог материјала. Међутим, југословенски државни врх је добро знао да суштинска везаност за једног од сучељених блокова значи и неумитност потпадања под одлучујући утицај његовог хегемона, односно, перспективу губит-

1958, Podgorica, 2006.

² Видјети више у: М. Terzić, (urednik), *Balkanski pakt 1953 - 1954*, Beograd 2005.

³ Видјети више у: М. Milkić, *Jugoslavija, Italija i Tršćanska kriza 1948-1954*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2012.

⁴ Видјети више у D. Vogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Beograd, 2006.

⁵ А.Б. Едемский, *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953–1956 годах*, Москва, 2008.

R, Luburić, (urednik), *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953 – 1955. Tematska zbirka dokumenata*, Podgorica, 1999.

⁶ FRUS 1958-1960, Volume X, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey, Part II, Yugoslavia, Doc. 122, Editorial note, str, 325.

⁷ NARA, RG 334, E 292, box 27, f 319.1 jan-mar, AMAS quarterly activity report for period ending 31 December 1957, FRUS 1958-1960, Volume X, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey, Part II, Yugoslavia, Doc. 122, Editorial note, str, 111, 325, VA, II odjeljenje, K 21, f 3, R br. 3, Vojna pomoć SAD, str 1.

ка независности било у обликовању сопственог државног и друштвеног уређења, било вођења спољне политике. Иако је тек угашени програм био најважнији извор модернизације и јачања југословенских оружаних снага, сматрало се да је његова политичка цијена превисока⁸.

Како је одређени ниво војне моћи представљао једну од важнијих одлика југословенског положаја и према Истоку и према Западу, тако је и одрицање од наставка његовог одржавања могло да угрози тешко стечене позиције. Сем тога, трупа није посједовала флексибилност дипломатских служби; за њу су стагнација или прекид у материјално-организационом развоју представљали проблеме који су тражили системска и трајна решења. Војна сарадња са Западом је била на путу да то постане, али пројекат је напуштен у тренутку када је прилив америчког војног материјала достигао ниво довољне висине да суштински измијени слику о стању југословенске војске, али не и да прерасте у разлог за прављење суштинских политичких заокрета. Такав корак је имао смисла само ако је и у овом домену постојала одговарајућа алтернатива, која би обезбјеђивала идентичан материјално-технички квалитет уз мање политичке обавезности. Југославија је током трајања програма, на нескривено незадовољство донатора помоћи, стално показивала тенденцију да примљени материјал употребљава у што мањој мјери, а да значајан дио сачува од хабања условљеног сталним кориштењем⁹. На овај начин је сачуван значајан проценат радних ресурса испоручене војне опреме, али овако добијено продужење њеног радног вијека је могло само да помогне у „премошћавању“ до неког другог, системског решења. Иако је то решење тражено у неупоредиво мање драматичним условима него скоро деценију раније, ипак је свако кашњење у његовом налажењу значило све скупље продужење застоја у развоју оружаних снага¹⁰.

Престанак програма америчке војне помоћи је, посматран кроз призму нормализације односа са СССР-ом и отварања према земљама „Трећег свијета“, требало да представља корак у правцу даљег потврђивања независности југословенске политике и уравнотежавања њене позиције између сучељених блокова¹¹. На први поглед, изгледа-

⁸ Видјети више у D. Bogetić, *n.d.*, I. Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951-1958*, Podgorica, 2006, str 168-172.

⁹ ДАМСПРС, стр. пов, 1955, ф II, 213, стр 1-4.

¹⁰ NARA, RG 273, E1, Box 46, f NSC 5805/1, Operations coordinating board report on U.S. policy toward Yugoslavia (NSC 5805/1), December 10, 1958, str 5.

¹¹ О афирмисању југословенске ванблоковске и несврстане политике крајем 50-их и почетком 60-их година XX вијека, видјети више у: D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*, Beograd, 2006, Isti, *Jugoslovensko-američki odnosi 1961-1971*, Beograd, 2012, Ј. Димић, Д. Богетић, *Београдска конференција несврстаних земаља*, Београд, 2012.

ло је да та активност долази у право вријеме – већина материјала по раније утврђеним програмима је била испоручена, остатак је стално бивао оптерећен различитим политичким компликацијама, надградња се, због свог суштинског несагласја са пројектованом државном политиком, није ни планирала ни очекивала, а перспективе економске консолидације на темељу одобрених аранжмана из СССР су, нарочито кроз идеолошки замагљене наочаре, изгледале као спасоносно решење којим се успостављао баланс у финансијској и материјалној зависности према иностранству. Дотадашња војна сарадња са САД је проистицала из потреба једног другачијег историјског тренутка, док су у времену, када је југословенска страна „преломила“ у намјери да са њом прекине, међународне околности дјеловале потпуно другачије. Умјесто пријетњи, медијске кампање, зецкања оружјем, економске и дипломатске блокаде, односи са Истоком су, с изузетком Албаније, Кине и повремених компликација и размимоилажења, показивали позитиван тренд и наговјештавали много мањи број проблема у будућности. На примјер, спектакуларни износи одобрених совјетских кредита или призори током Титовог боравка у СССР-у 1956. године, тешко да су указивали на другачији исход.

У ствари, такве идиле нити је било, нити је ико од њених судионика заиста вјеровао у њено постојање. За Совјетски Савез и Никиту Хрушчова је враћање Југославије под окриље Кремља представљало циљ којем се тежило, а чије је испуњење имало одређену цијену. За Југославију и Тита, исто је важило у смислу одржавања нормалних државних и идеолошких веза, али уз јасну свијест о томе шта је била цијена која се није могла, нити жељела платити. Проблем је лежао „само“ у томе што је совјетски циљ био управо оно што Југославија никако није хтјела да дозволи – поновно потчињавање и повратак у лагер¹². Када је у јесен 1957. постало јасно да је нова колизија ставова према овом питању неминовна, изгледало је да ће Југославија бити на већем губитку – нити је постојао артикулисан програм војне сарадње са Западом, нити је дошло до реализације совјетских кредита у предвиђеним износима. Гледано са аспекта потреба југословенских оружаних снага, све је упућивало на поновни улазак у период импровизације и сналажења.

ЈНА је, планом *Дрвар* из 1959. године, реорганизована у складу са промијењеним доживљајем ратне опасности. Свијест о снази и рушилачком капацитету оружја које је супротстављеним суперсилама стајало на располагању, надограђена на другачије виђење највјероватнијег потенцијалног нападача, предодредила је изглед новог организо-

¹² D. Bogetić. n.d, str 74-80.

вања одбране земље. Како је претходна концепција суштински, била постављена са циљем спречавања и успоравања продора источних снага пројектованим правцима напредовања, сада је требало осмислити систем који је „агресора“ препознавао у било којој страни. Новом концепцијом је требало помирити позитивна искуства НОВ кроз „Стратегију општенародног рата“ (донијета 1958. године), а кроз децентрализацију, уситњавање и повећану мобилност и аутономију јединица се тражио одговор на могуће изазове ратовања у условима дејства термонуклеарним оружјем. Иако је овакав приступ проблему имао своју унутрашњу логику, он је представљао још један корак којим се Југославија удаљавала од времена војне сарадње са САД¹³.

Формални излазак из програма помоћи је, на овај начин, допуњен и фактичким преласком на систем који је, по својој циљној оријентацији, био потпуно другачији. За САД јесте било од користи одржавање југословенске независне позиције у односу на СССР, али то није могло да укључи и помагање војних напора који су, макар једнако, били усмјерени и ка предупређењу евентуалних агресивних намјера са запада. Како је и сасвим летимичан поглед на територијални распоред новоформираних армија јасно показивао да су оне замишљене као центри реализације борбених дејстава који Запад не доживљавају као безбједну позадину, то је и америчким планерима било јасно да оваква политика представља југословенску потврду непостојања жеље за наставком или реафирмацијом војне сарадње на пређашњим основама¹⁴.

Све ове активности су временски коинцидирале са поновним захлађењем у односима са Истоком (па би, сходно томе, било логично очекивати промјену оваквог курса), али у њиховој реализацији није било ни застоја, ни скретања. Оставши без финансијских средстава на које је рачунала кроз реализацију совјетских кредитних линија, Југославија јесте покушала да проблем ријеша поновним економским везивањем за западне земље¹⁵, али то није било пропраћено уласком у војне аранжмане ван комерцијалног домена. Како су се тако замишљене активности, попут лиценчне производње британског ловца *Hem (Gnat)*¹⁶, показале

¹³ B. Dimitrijević, *Modernizacija i intervencija. Jugoslovenske oklopne jedinice 1945-2006*, Beograd, 2010, str 111-113.

¹⁴ J. Allen, R. Kauzlarich, (eds.), *From "national communism" to national collapse. US intelligence community estimative products on Yugoslavia, 1948-1990*, National Intelligence Council, Washington 2006, str 12 (264).

¹⁵ FRUS 1958-1960, Volume X, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey, Part II, Yugoslavia, Memorandum of Conversation, Secretary's trip to New York, 27. September 1958, doc 135, str 362.

¹⁶ NARA, RG 334, E 292, box 27, f 319.1 jan-mar, AMAS Air Section Report for April 1957, str 3.

као неспроводиве унутар постојећих материјалних, инфраструктурних и финансијских координата, то се поново показало да се даљи одрживи развој и модернизација војног механизма могу реализовати само уз ослонац на одређеног и прихваћеног стратешког партнера. Сад, која ће од двије тренутно могуће варијанте бити изабрана, било је питање и идеолошког афинитета, и геополитичке процјене.

Престанк формалног аранжмана који се односио на војну помоћ САД Југославији је, посредно, утицао и на динамику реализације низа пројеката које је кредитирала америчка страна у оквирима Закона о заједничкој безбједности (МСА)¹⁷. На примјер, изградња Јадранске магистрале је, у преговорима са америчком страном као кредитором, стално представљана као прворазредан војни пројекат. САД су још у јануару 1955. године начелно прихватиле његово финансирање, али у наредне двије године у том погледу није пуно урађено. Југословенска страна је у марту 1957. године поднијела додатну документацију на основу које се надала да ће ствари кренути са мртве тачке, али директног одговора још није било. Амбасадор ФНРЈ у САД, Лео Матес, покушао је да у разговору са државним подсекретаром Кларенсом Дагласом Дилоном (Clarens Douglas Dillon) 24. јануара 1958. године покрене ово питање. Он је навео да је југословенској страни представљена информација да још није одлучено на који начин ће се финансирати овај посао, будући да ће у новим политичким околностима САД све више пребацити тежиште са бесповратне помоћи на зајмове. Дилон му је одговорио да је, у овом конкретном случају, читав пројекат у тренутку подношења био представљен као војни, што би, у свјетлу спровођења споразума о прекиду војне помоћи, значило и његово аутоматско укидање. Међутим, како је у питању била активност од изузетне важности, а имајући у виду и наступе југословенских званичника (нпр. С. В. Темпа о томе да Југославији не треба помоћ (grants) већ зајмови), сматрало се да је формално и политички најизводљивије да се читав посао реализује унутар уобичајених економских оквира.¹⁸ Такође, 3. фебруара 1958. је потписан и споразум о испоруци америчких пољопривредних вишкова за 1957/1958. годину у износу од 62,5 милиона долара, гдје је око 75% представљало зајам на 30 година, а остатак као бесповратна помоћ.¹⁹

¹⁷ MSA – Mutual Security Act (1951), закон којим је амерички Конгрес, под претекстом помоћи за заједничку одбрану од комунизма, одобрио испоруку економске, материјалне, финансијске и војне помоћи савезничким земљама у вриједности од око 7,5 милијарди долара. Прим.И.Л.

¹⁸ FRUS 1958-1960, Volume X, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey, Part II, Yugoslavia, Memorandum of conversation, Vashington, January 24, 1958, doc 116, str 307.

¹⁹ АЈ, КПП, I-3-а САД, Информативни подаци о односима Југославије и САД, стр 1. Према том споразуму, Југославији је требало да буде испоручено 520.000 тона пше-

Пада у очи и да промјена међународних околности у љето 1958. године није утицала на југословенску ријешеност да се не упушта у аранжмане око западне војне помоћи. Нови амерички амбасадор у Југославији, Карл Ренкин (Carl Rankin), који је у фебруару 1958. замијенио Џемса Ридлбергера (James Riddleberger), тражио је 20. јуна од Стејт департмента да у свјетлу поновног затезања односа на релацији Београд-Москва, које је доста подсећало на догађаје из 1948. године, буде спреман да покрене сличне механизме за пружање војне помоћи Југославији.²⁰ Међутим, већ 1. јула је примио југословенски захтјев који је био потпуно супротан његовој иницијативи, а у којем се тражило да се убрза процедура формализације споразума о прекиду америчке војне помоћи. Штавише, захтјев је био праћен упозорењем да ће, ако америчка страна настави са отезањем, Југославија бити приморана да то учини унилатерално²¹. Ренкину је било јасно да овакав наступ има за циљ не само административни завршетак једног фактички окончаног процеса, већ слање поруке да колико год озбиљно ситуација изгледала, Југославија не очекује заоштравање и дизање тензија до нивоа сличном оном од прије десет година.

Такође, Тито је искористио прилику да у разговору о ситуацији у Либану и англо-америчке интервенције у тој земљи, Ренкину скрене пажњу да Југославија ни у случају погоршања безбједносне ситуације не жели стране трупе на својој територији, и то посебно не трупе појединачних земаља. Ако би дошло до агресије која се не би могла сузбити сопственим снагама, онда је југословенски став био да се помоћ тражи од ОУН као цјелине, а не од њених чланица понаособ.²²

Доступна америчка документација показује упадљиво одсуство стриктно војних података за период који је уследио непосредно након престанка програма војне помоћи.²³ У већини анализа које су се ба-

нице, 20.000 тона памука и 26.000 литара уља.

D. Bogetić, *Nova strategija...*, стр 279-280.

²⁰ FRUS 1958-1960, Volume X, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey, Part II, Yugoslavia, Telegram from the Embassy in Yugoslavia to the Department of State, Belgrade, June 20, 1958, doc 129, str 339.

²¹ Исто, Telegram from the Embassy in Yugoslavia to the Department of State, Belgrade, 1. July 1958, doc 130, str 340.

²² АЈ, КПР, И-3-а САД, Забелешка преводиоца другарице Кведер о разговору друга Председника Тита са г. Ранкином, америчким амбасадором у Београду, одржаном на Брионима 26. јула 1958 године, стр 6.

FRUS 1958-1960, Volume X, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey, Part II, Yugoslavia, Memorandum of conversation, Brioni, 26 July 1958, doc 132, str 348.

D. Bogetić, n.d, str 259.

²³ Штавише, у неколико аналитичких докумената који анализирају стање у земљи, војна компонента се описује са тек неколико штурих реченица да се, након престанка

виле Југославијом, а у којима је њена војна политика заузимала значајан простор, ово питање је сада само сумарно третирано у најопштијим цртама. Најчешће је препознавана југословенска намјера да се, кроз текућу реорганизацију, напусти ранија концепција пружања фронталног отпора и пређе на стратегију очувања својих снага. Њихов би задатак био да, у случају да не буде могуће избјећи учешће у сукобу двају блокова, преживе нуклеарни удар и реализују отпор у условима који би након њега настали. Такође, видјела се тенденција да ове јединице достигну што је могуће већи ниво самодовољности, у смислу коришћења ресурса који су им стајали на располагању унутар предвиђених рејона дејства, односно, планирање ближе координације војних и цивилних структура на датом простору. Процјењујући да Југославија са својих око 320.000 људи под оружјем и даље располаже најмногљуднијом армијом на Балкану, амерички аналитичари су сматрали да, у случају неуспјеха или немогућности вођења конвенционалних дефанзивних операција, она увијек може да спроведе добро организовани герилски рат широких размјера.²⁴

То одсуство података је могло да значи и директну посљедицу престанка рада америчког одјељења за администрацију програма војне помоћи (АМАС)²⁵, чији су представници били у прилици да, кроз директни и свакодневни контакт са представницима ЈНА, дођу до низа значајних информација о тренутном стању, проблемима и перспективама југословенског војног апарата. Међутим, стиче се и утисак да је америчка страна утврдила своје увјерење да, бар док су на власти Тито и припадници његовог тренутног окружења, Југославија неће поново ући у совјетску орбиту, односно, да ће њена територија и даље остати недоступна за снаге Варшавског уговора, осим у случају да оне покушају њено запосиједање војним путем²⁶. А тај сценарио је, с посебним обзи-

програма војне помоћи, војна сарадња свела на комерцијалне набавке мањих количина резервних дјелова и потрошног материјала, те организације обуке и тренинга за дио југословенског кадра. FRUS 1958-1960, Volume X, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey, Part II, Yugoslavia, Operations Coordination Board Report, Washington, June 24, 1960, Operations plan for Yugoslavia, Anex A, Defense program in Yugoslavia, doc 158, str 427.

Исто, Operations Coordination Board Report, Washington, December 21, 1960, Report on Yugoslavia (NSC 5805/1), Period covered: December 24, 1959 through December 21, 1960), doc 177, str 476.

²⁴ Allen, Kauzlarich, наведени зборник докумената, NIE 15-61, Outlook for Yugoslavia, str 12 (264).

²⁵ AMAS – American Military Assistance Staff, одјељење које је на основу споразума о америчкој војној помоћи инсталирано при амбасади САД у Београду ради планирања и програмирања испорука ратног материјала Југославији. Видјети више у I.Laković, n.d, str 187-202.

²⁶ FRUS 1958-1960, Volume X, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey, Part II, Yugoslavia, National Security Council Report, 5805, Washington, February 28, 1958, Draft Statement

ром на историју југословенско-западног приближавања у сличном контексту десетак година раније, могао само да значи гурање Југославије под окриље САД и НАТО, овај пут без могућности извлачења. Најкраће, Југославија је заузела своју међублоковску позицију, али је тек требало да започне искориштавање најважнијих бенефита таквог положаја.

Жива и енергична политика, усмјерена према новим политичким партнерима са бивших колонијалних простора европских империја, била је један од најважнијих корака у том правцу. Међутим, из вида се није смјело изгубити своје мјесто у Европи и одржавање нивоа државне безбједности, као основног предуслова за вођење било какве спољне политике. У томе је поновно захваљење у односима са Истоком 1958. године одиграло можда и кључну улогу – Југославија је остала у сфери доминантно западног економског утицаја, али одлучна да не дозволи само једној страни обједињавање монопола у домену економско-војног утицаја над њом. Нови детант са СССР, овог пута, није садржао максималистичка очекивања према Југославији, макар не у смислу њеног формалног укључења у блок. У таквим условима је било много лакше искористити могућност да се, на основу резултата економске сарадње са СЕВ, везе прошире и на оно што је и за Москву и за Београд значило потврду ако не савезништва, а оно бар закопаног непријатељства – војну сарадњу. Када је, 1961. године са првим артиклима совјетске ратне технике почело доба војног везивања за источни блок, већ учвршћене економске и политичке везе са Западом и будућим несврстаним земљама су биле довољан контратег за одржавање равнотеже. Међутим, ова сарадња више није била облик директног подређивања. Инсистирање на одржавању макар минимума комерцијалних војних аранжмана са Западом је било далеко од тога да и у овој категорији обезбиједи реципроцитет, али јесте показивало стратешку предидијељеност да се, у тренутним околностима, не затворе ни једна од постојећих врата²⁷.

На крају крајева, тај „минимум“ је био далеко од безначајног и непримјетљивог. Још од зиме 1959. године, југословенске власти су покушавале да добију амерички зајам на основу којег би попуниле своје ловачке и ловачко-бомбардерске ескадриле. У питању је била купови-

of U.S. Policy toward Yugoslavia, doc 120, str 317.

²⁷ Југословенска страна је инсистирала на дугорочном карактеру својих економских веза са Западом из најмање два разлога. Прво, на тај начин се покушавало избјећи стално провјеравање њене политике на годишњем нивоу, што је доносило низ уцјењивања, компликовања, смањивања и изостанке испорука. Такође, на тај начин се подвлачила њена стратешка предидијељеност за сарадњу са Западом, као једне од централних компоненти укупног политичког курса. FRUS 1958-1960, Volume X, Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey, Part II, Yugoslavia, telegram from the Embassy in Yugoslavia to the Department of State, Belgrade, March 21, 1959, doc 142, str 374-375.

на једног броја *тандерџета* (*Thunderjet*) и *сејброва* (*Sabre*) којима би се до краја опремили они ваздухопловни ефективи које је прекид програма затекао усред процеса реорганизације. Ренкин је у марту 1959. године информисао Тита и Кочу Поповића да су о томе већ направљени одговарајући аранжмани и обезбијеђени повољни финансијски услови.²⁸ Када је, крајем исте године купљено првих 78²⁹, а нешто више од годину дана касније још 130 ових апарата³⁰, почетак набавке совјетских *мигова* 21 се могао третирати и као својеврсно одржавање равнотеже утицаја. Међутим, ловачка авијација није била једина област у којој се приступило војној сарадњи са СССР. Године 1961. је купљено 16 половних америчких тенкова *шерман* (*Sherman*) М4А3, али та аквизиција је више служила као алиби стратешкој одлуци у опремању оклопних јединица – набавци совјетских тенкова Т-54 и Т-55. Крајем године је набављено првих 20, а наредне још 40 ових оруђа³¹. Овим активностима почиње вријеме југословенског доминантног ослањања на совјетску ратну технику у најпрепознатљивијим категоријама војног механизма – ратном ваздухопловству и оклопним јединицама.

Ivan LAKOVIĆ

CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF YUGOSLAV MILITARY POLICY 1958-1961.

Summary

A new constellation of its international relations emerged from signed Balkan Pact with Greece and Turkey, *de facto* solved Trieste question, successful *détente* with USSR, and overall consolidation of country's position in the region, allowed Yugoslav leadership to step out from the program of US' military aid. Despite the

²⁸ Исто, Memorandum of conversation, 19. March 1959, doc 141, str 372.

²⁹ Исто, Operations coordinating planning board report, Washington, December 23, 1959, Report on Yugoslavia (NSC 5805/1), doc 152, str 401.

³⁰ Исто, Operations Coordination Board Report, Washington, December 21, 1960, Report on Yugoslavia (NSC 5805/1), Period covered: December 24, 1959 through December 21, 1960), doc 177, str 476.

I. Laković, *Zapadna vojna pomoć Jugoslaviji 1951-1958*, Podgorica, 2006, str 270. Првих 78 апарата су стандардна пресретачка верзија Ф-86Е, а касније набављених 130 су били ловци-бомбардери Ф-86Д.

³¹ В. Dimitrijević, n.d, str 126-127.

J. Allen, R. Kauzlarich, navedeni zbornik dokumenata, Memo for the Director, Yugoslavia and the Soviet Bloc, 18 July 1963, str 3 (293).

fact that the mentioned program presented the only reliable source for modernization of Yugoslav armed forces, they judged its political price as too heavy. During the next three years, a material stagnation of the army was risked in order to achieve more balanced position between the blocks. Yugoslavia retained the close economic relations with West and continued the military cooperation with western countries on the commercial base, but also opened a door for the acquisition of the Soviet military equipment. Diversifying the directions of the most important international relations, Yugoslavia strengthened its middle position between the confronted blocks of powers, having been very careful not to endanger it by any kind of getting too close to any of them.

ПРИЛОЗИ

Јово М. БЕЋИР*

ЈОВО НИКОВ БЕЋИР, БРИГАДИР ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ, О КАПИТУЛАЦИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ У I СВЈЕТСКОМ РАТУ

ABSTRACT: *The paper brings the overview of life and activities of Jovo N. Bećir, brigade general of Montenegrin army in the First, and colonel of Yugoslav army in the Second World War. The most important part is the translation of the interview he gave to J. Steinhardt, reporter of the "Bosnische Post" after the capitulation of Montenegro in 1916.*

KEY WORDS: *Jovo N. Bećir, J. Steinhardt, Bosnische Post, Montenegro, The First World War, capitulation*

Између Цетиња и Котора, испод Ловћена, простиру се Његуши, племе у Катунској нахији. У дугом историјском раздобљу Црне Горе били су у природној улози посредника између двије области, староцрногорске и приморске, које су имале различите друштвено-економске и политичке развојне путеве. С правом се може рећи да су Његуши били главна врата Црне Горе према свијету...

Његуши су старо племе, први пут се помиње 1435. године. Према старини, у Његушима живе два слоја, стари Његуши и досељеници. Старинци су били овдје још у 15. вијеку. Од краја 15. вијека и доцније пристижу ускоци са разних страна. Од њих су се највише развила и истакла два сродна братства, Ераковићи и Раичевићи, потомци Херака и Раича, који су при паду Босне под Турке 1463. прешли под планину Његош а одатле у Његуше, крајем 15. вијека. Старинци су чинили главни дио становништва у 16. и 17. вијеку и имали су вођство у племену. Њих су досељеници постепено потискивали тако да су од краја 17. вијека, нарочито избором владике Данила за црногорског митрополита, прев-

* Аутор је дипл. инжењер, Котор.

ласт у племену добили Раичеви и Херакови потомци. На Његушима су се рађали и јунаци и владари и паметари.

Јово Бећир, бригадир црногорске војске рођен је у Раичевићима-Његуши 14. 10. 1870. године, као далеки потомак Раичевог сина Рада. Отац му Нико био је његушки капетан и подкомандир, мајка Крстиња, рођена Богдановић, из његушког села Копито.

Основну школу завршио је у Његушима. Као ђак трећег разреда основне школе нацртао је географску карту Црне Горе¹. Послије очеве трагичне смрти прешао је са братом Илијом на Цетиње. О њиховом школовању бринуо је књаз Никола. На Цетињу је завршио пет разреда класичне гимназије².

Као питомац црногорске владе војну школу учио је у Италији, у Модени (1866 –1890). Вратио се у Црну Гору са чином потпоручника. Поручник је од 1895. године.

У црногорском одреду који је био у међународној мисији на Криту био је замјеник командира Машана Божовића и стекао симпатије обје сукобљене стране, грчког и турског становништва у Канеји и Халепу. Касније, када се одред подијелио у два дијела, једним је у Канеји ко-

мандовао Машан Божовић а другим дијелом у Халепу Јово Бећир.

За заслуге у овој мисији поручник Јово Бећир одликован је 1898. године са више одликовања: Таковским орденом 4. степена, орденом Свете Ане 3. степена од руског цара, грчким орденом Христа Спасиоца 4. степена и француском Легијом части³.

Прилог бр.1: Фотографија бригадира Јова Бећира на којој су уочљива одликовања:

¹ Jozef Jan Suhtek, Crna Gora i Skadar, Podgorica, 2000.

² Др Момчило Д. Пејовић, Цетињска гимназија 1880–1920, Цетиње, 2007.

³ Бранко Бабић, Критски одред, Подгорица, 2006.

- Око врата Орден за независност Црне Горе (Данилов орден) III степена.
- Испод њега, дјелимично видљив, аустроугарски орден Гвоздене круне (вјероватно II степен)
- Испод се налази орден Италијанске круне III степен
- Испод је Орден Св. Саве III степен.
- На грани (група одликовања) на лијевој страни груди налазе се:
- Орден за независност Црне Горе (Данилов орден) V степен,
- Руски Орден Св. Ане III степен,
- Медаља поводом 50 година владавине краља Николе,
- Грчки орден Христа Спаситеља IV степен,
- Француски орден Легије части IV степен,
- (Највјероватније) Златна црногорска медаља за ревност.
- Интересантно је да је група одликовања на грани окачена по руском систему ленти (трака).

Капетан је од 1901⁴, мајор од 1905⁵, а најмлађи црногорски генерал од 1. 12. 1912⁶.

Обављао је више дужности у Министарству војном, био је помоћник министра војног, члан Великог војног суда и ађутант престолонаследника Данила. Ишао је у дипломатске мисије у Москву и Берлин, пратио кнеза Мирка у Италију и учествовао у Луцерну 1912 . у договору са делегацијом Србије о рату против Турске. У неколико махова одлазио је у Београд ради договора пред Први балкански рат. У 1912. и 1913. години био је начелник штаба и командант Зетског одреда, командант трупа за напад на Скадар и војни командант Скадра.

Предао је ослобођени Скадар међународним јединицама под командом енглеског вицеадмирала Сесила Бернеа, 14. маја 1913⁷.

На почетку Првог свјетског рата црногорски је делегат у штабу Врховне команде српске војске, али се у знак протеста вратио у Црну Гору октобра 1914⁸.

Постављен је за командира дивизије у Херцеговачком одреду. Са том јединицом, у којој су била четири пивска батаљона, Никшићка и Вучедолска бригада, задржавао је бочни удар аустријских трупа до јануара 1916. године. Од војводе Ђура Петровића преузео је команду

⁴ Глас Црногорца, 7. јул 1901.

⁵ Глас Црногорца, 3.12.1905.

⁶ Глас Црногорца, 6.10. 1912.

⁷ Српски биографски речник, Нови Сад, 2004, 515

⁸ Драгољуб Илић, Радван Поповић, Календар историје Црне Горе, Подгорица 2008, 322

Херцеговачким одредом 15. јануара 1916. године. Значајно је допринио успјеху Мојковачке битке. Након одласка краља Николе у иностранство, остао је у Црној Гори и потписао са командиром Петром Ломпаром и аустријским генералом Вебером Одредбу о предаји оружја⁹.

Repis stvari gospodina JOVE BEJIRA promadjene u loži br 490 4 Kofera od fibera 1 sanduk drveni 1 kiselina	
Sadržaj 1 kofer: 3 para muških odijela 1 muški proljetni kaput 2 para muškog rublja 2 muške pišmase U metalu 3 kofera od fibera nalaze se 4 para cipala, nekoliko pari rublja, knjige i ostalo. U sanduku se nalaze također razni predmeti.	
Svi navedene stvari nalaze se u pehrani u spremištu Hotel Evrope.	
Sarajevo, 31. Oktobra 1916.	
<i>Jovo Bejira</i> <i>red. del. Bejira</i> <i>Adalberto Jovanović</i>	
HOTEL EUROPA SARAJEVO	
NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA Zupna narodna opština Sarajevo Broj: 13 II 1916	
6028	

Oznaka pismohrane:		NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA RIZNIČKO UPRAVITELJSTVO, SARAJEVO	
Broj: 194		Radna jedinica: B 4	
Prijatni brojevi:		Izvještaji:	
Sadržaj predmeta:		U odpravništvo stiglo: 194	
U odpravništvo:		Prepisao: 194	
Priključni odpravnik:		Sretno: 194	
1.		Odpravnik: 194	
2.		Predmet:	
3.		Prije odpreme:	
4.		Sadržaj predmeta:	

Прилог бр.2: Извјештај о депоновању личних ствари бригадира Јова Беџира након хапшења

Послије окупације припремао је оружани устанак у Црној Гори и 15. 6. 1916. интерниран је у логор Болдагасон, гдје је био међу присталицама династије Петровић.

У југословенску војску примљен је у чин пуковника. До 25. 6. 1922, када је на свој захтјев пензионисан, службовао је у штабу Дунавске дивизијске област у Београду, у команди Друге амијске области у Сарајеву и у Дравској војној области. Активиран је у априлском рату 1941. и у Тузли се сукобио са командантом Треће армије Милутином Недићем.

Послије капитулације вратио се у Сарајево. Ту су га ухапсиле усташе¹⁰. Ослобођен је по препоруци италијанске краљице Јелене, кћерке краља Николе. Наставио је да живи у хотелу Европа и да тражи своје ствари (ордење, документацију).

⁹ Српски биографски речник, Нови Сад 2004, 515

¹⁰ Istorijски arhiv, Sarajevo

Одбио је понуђено мјесто у окупаторској влади Црне Горе. Одведен је поново у Јасеновачки логор гдје је убијен почетком 1942. године.

Говорио је руски, француски и енглески језик.

Тако је завршио животни пут један од познатих и заслужних црногорских бригадира, официра првих међународних јединица у свијету, начелник штаба Зетског одреда, гувернер Скадра, командант дивизије и Херцеговачког одреда, носилац више домаћих и страних одликовања; одликован 1908. са два одликовања Данилова реда 5. и 3. степена, а 1910. године орденом Светога Саве 3. степена, орденом Светога Станислава 2. степена и италијанским одликовањем Corona d'Italia, године 1914. орденом Светог Станислава 1. степена, а 1915. године орденом Светога Саве 2. степена¹¹.

За њега су у персоналном досијеу Генералштаба дате оцјене: „Чврст карактер и постојан, предузимљив и одлучан, отворен, искрен и интелигентан официр који заслужује препоруку за виши положај и звање“. То су о њему написали војвода Петар Бојовић, командант Дунавске армијске области и командант 2. армијске области генерал Милосављевић¹².

А како је Јово Бећир видио црногорску ратну драму, унутрашње стање у Црној Гори, односе Србије и Антанте према Црној Гори, свједочи интервју који је у сарајевском листу „Bosniche Post“ објављен 2. 2. 1916. године¹³. Ево превода тог интервјуа са њемачког:

ДОГАЂАЈИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Од нашег специјалног извјештача који се налази у Црној Гори, са закашњењем смо путем телеграфских извјештаја сазнали о дешавањима у Црној Гори.

Генерал Јово Бећир о капитулацији Црне Горе

Данас у 5 часова послије подне, у некадашњој билијар соби хотела Гранд, обје делегације потписале су Споразум о спровођењу обуставе оружане борбе. Једна мала, обична соба, у којој се налази дугачки дрвени сто са неколико столица и у позадини један дјечји кревет који се Бог зна откуд ту створио, је мјесто на којем се догодио историјски акт

¹¹ Анђе Капичић, Велимир Вујачић, Страна одликовања у Црној Гори, Народни музеј Црне Горе, 592

¹² Мојковачка операција, Зборник радова са научног скупа, Димитрије Бећир: Бригадир Јово Бећир, Београд, 1997, 267-272

¹³ Bosniche post, Sarajevo 2. 2. 1916.

потписивања уговора, који је један војни фотограф и овјековјечио. Након потписивања споразума сам причао са црногорским делегатом, генералом Јовом Бећиром, који већ данас путује за Подгорицу да документ преда државним органима. Генерала Јова Бећира познајем још као млађег официра и посљедњи пут смо разговарали године 1913. у Скадру, гдје је он био командант тамошње црногорске војске, и био упознат о посљедицама повлачења Црногораца, предајом града команданту одреда велесила. Генерал Бећир, релативно млад човјек, негдје између 44-45 година старости, са плавим очима и плавом косом, био је у веома поштенем расположењу.

„Погледајте, рекао је, каква се несрећа над нама надвила. У много чему сам у животу учествовао и много горких сати проживио и сјећате се у каквом сам расположењу био кад сам након тешких борби и толико стравичних губитака морао да предам освојени град Скадар и да се са мојим трупима вратим, али овако несрећно као у овом моменту се никад нијесам осјећао и кад би ми неко сада одузео живот, мислим да бих му био захвалан за то. Шта се десило са мојом отаџбином и шта ће тек са њом да се деси?”

Покушао сам да смирим генерала рекавши му да су црногорски господар и официри испунили своју дужност и храбро бранили своју земљу, да побједа над Црном Гором је у ствари пораз Антанте јер је оставила на цједилу ову малу земљу, која никад није могла замислити да самостално води рат против Аустро-Угарске.

„То је у суштини тачно. Али, знате, ова читава ствар са Ловћеном ми некако није у реду. Наравно, не могу о томе пуно да причам, али је једно сигурно, Ловћен је превише слабо брањен.”

„Може бити, али, вјерујете ли ви господине генерале да је било могуће Ловћен одбранили? Узевши у обзир да одбране није било довољно, али и јача одбрана би такође имала исте резултате, то је заузимање Ловћена од наших трупа било неминовно, јер нашој тешкој артиљерији не бисте могли да се супротставите.“

„Могуће, али бисмо у сваком случају вашим трупима отежали посао и капитулација би била часнија него што је под овим околностима. Морате да знате да је црногорски војник спреман да погине за своју домовину и да је спреман пуно да поднесе. Навешћу вам један примјер, стајао сам са својом бригадом на једном фронту на очајном терену и моје трупе су већ неко вријеме биле дословце гладне. Моји војници су прошле године у октобру мјесецу били пуних 21 дан без хлеба. У новембру је било нешто боље, зато је у децембру било поново горе. Тада је владала хладноћа и мањак униформи. Црногорски војник је издржао, као ни један војник на свијету, и упркос свему људи су се борили, ни је-

дан једини случај се није догодио да је неко одступио. Ти људи су били спремни до посљедњег да бране Ловћен.“

„Како то, господине генерале, да су ваши војници гладовали? Зар нијесте од ваших савезника Антанте бар храну добили?“

„Ништа нам није послато, ни модерно оружје, ни муниција, камоли храна. Једноставно смо остављени на цједилу.“

„Али нешто сте морали добити, јер сам видио црногорске војнике који су се враћали назад на Цетиње носећи свакакве могуће униформе.“

„Да, рече генерал Бећир уз гласан смијех, то је све што смо добили од наших савезника. Молили смо да нам пошаљу модерне униформе, а Французи су нам послали одбачене ватрогасне униформе и остале маскирне костиме. Што се тиче енглеских униформи, које сте понегдје видјели, оне долазе из канадских војних лагера, гдје су их црногорски војници, који су се вратили из Америке, добили. Наша несрећа је била да смо ми потпуно неприпремљени ушли у рат који смо 18 мјесеци морали да водимо. Ми смо се при избијању рата налазили у стравично тешкој ситуацији. Да се нисмо ујединили са Антантом, није постојала само опасност да од вас будемо самљевени, него је постојала опасност и од револуције. Српска пропаганда је код нас након балканских ратова учврстила своје мјесто и затрвала велики дио популације. Ви знате шта би то значило, кад бисмо постали издајници на такозваној српској страни. Са друге стране смо знали да победа Антанте над нама значи уништење Црне Горе, а побједом Антанте је без двоумице стварање великосрпског рајха постигнуто. Између два зла смо морали изабрати мање и тако се прикључити Антанти. Ја сам на почетку рата био у српском Врховном штабу, али сам се послје три мјесеца вратио у Црну Гору, јер сам сваког дана све јасније видио какав су план Срби имали са нама и нијесам више желио да останем тамо.“

Прилог бр.3: Интервју дат сарајевском листу Bosnische Post.

Поставио сам питање генералу да ли је знао гдје се тренутно налази краљ Никола и како себи објашњава изненадни одлазак краља, на шта ми је одговорио:

„За мене је одлазак краља такође био изненадан као и за све остале. Гдје се краљ тренутно налази ми је непознато, само сам чуо да је послје Скадра, одакле је требало да се врати, отпутовао ка Сан Ђованију ди Медуа, укрцао се на италијански торпедни брод. Шта га је нагјерало да напусти земљу не знам, могу само да претпоставим да је бригнуо за свој живот, јер послје капитулације је у војсци наступила потпуна анархија, која је српским агентима, као и случај са Ловћеном, добро дошла да агитују против краља.“

Генерал је на крају изразио забринутост за Црну Гору изјавивши: „Највећу бригу ми ствара скорашња будућност нашег народа јер уколико ускоро од Управе не буде снабђевен храном, предстоји нам најгора и најсмртоноснија смрт, смрт глађу.“

Стога сам му скренуо пажњу да се Војна управа, колико је мени познато, побринула за снабдијевање становништва најбитнијим стварима, за шта је генерал казао да му је познато али га је страх да због проблема и потешкоћа у саобраћају то се неће десити тако брзо. (J. Steinhardt)

Jovo M. BEĆIR

JOVO NIKO'S BEĆIR, BRIGADE GENERAL OF MONTENEGRIN
ARMY, ON CAPITULATION OF MONTENEGRO
IN THE FIRST WORLD WAR

Summary

Jovo Bećir was the brigade general of Montenegrin army in the First World War and colonel of the joint Yugoslav state in the interwar period. Although retired, he was activated at the beginning of April war in 1941. After the defeat of Yugoslav forces, he was captured and then released due to intervention of Queen Jelena of Savoy, but after he rejected to take part in occupational government in Montenegro, he was again captured by Ustashi units and taken in Jasenovac concentration camp where he was murdered in 1942. In his interview to Austro-Hungarian journalist, immediately after the signing of Montenegrin capitulation in the First World War, he expressed his views on the matter.

ПРИКАЗИ

Miroslava Mirković, *MUNICIPIUM S. RIMSKI GRAD U KOMINIMA KOD PLJEVALJA*, Beograd: Filozofski fakultet, 2013, 159 str.

Остаци Муниципијума С, римског насеља чије име ни до данас није познато, налазе се на северу данашње Црне Горе, у околини Пљеваља. Различити остаци показују да се град развијао од I до IV века н. е. да би у позној антици нестао. Мирослава Мирковић, истакнута историчарка античког света, први пут је дала приказ свих познатих чињеница о муниципијуму С. Ова студија је првобитно објављена на енглеском језику у престижној *BAR International Series* у Оксфорду, само годину дана раније.¹ Српско, само донекле прерађено издање, објавио је Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Студија има 136 страна основног текста (од укупно 159), подељених у пет тематских поглавља. Прво поглавље је уводног карактера и у њему је приказан историјат ранијих истраживања муниципијума С. Први помен античких споменика из околине Пљеваља потиче с краја XVIII века, а током XIX века неколико истраживача је посетило локалитет, међу њима и чувени британски археолог Артур

¹ М. Mirković, *Municipium S(). A Roman Town in the Central Balkans, Komini near Pljevlja, Montenegro*, *BAR International Series* 2357, Archeopress, Oxford, 2012.

Еванс. На жалост, као и на другим античким локалитетима, римске рушевине сматране су извором грађевинског материјала и многе од грађевина данас више не постоје. Прва археолошка ископавања изведена су 1899. године, а систематска су спроведена тек од 1964. под руководством Александрина Цермановић – Кузмановић. Друго поглавље (*Домородачко становништво: аутохтони и досељеници*) бави се питањем етничког састава популације која је насељавала римски муниципијум С. О домаћем становништву говоре и малобројна сведочанства античких писаца, но археолошки налази пружају много више информација. Нарочито је значајан ономастички материјал који пружају натписи. Становништво града састојало се великим делом од досељеника. Илирска имена су бројна, а већи део чине досељеници из области племена Делмата. Локална илирска имена су слабије заступљена. Чини се да је посведочен одређен број Келта, а трачких и грчких имена има у веома малом броју. Јасно се уочава разлика између домородачких и римских елемената и може се пратити постепена романизација становништва. Појам романизације провинцијског

становништва и њихов пре-романски идентитет је велика и отворена тема модерне историографије. Ауторка се није бавила новијом литературом о том питању, већ је поставила основе за нека даља истраживања.

Треће поглавље се бави римским градом и његовим институцијама. Описан је положај града и антички остаци. Основни проблем који се намеће је сам назив насеља. Име се наводи само у једном натпису (бр. 1, стр. 57), али скраћено – *municipium S*. Поједини истраживачи су током година предложили неколико могућности: *municipium Splonistarum*, *Splonum*, *Splonistae*, *Stanecli*, *municipium Siculotarum*. Мирковић се опрезно определила за прво решење. Већина натписа је приватног карактера (надгробни и вотивни споменици), али ипак дају довољно података о локалним институцијама. Чини се да је муниципијум С био типична римска муниципална заједница: локална елита је била организована у *ordo decurionum*, који је управљао градом; помињу се *duoviri*, *quinquennales* и *aediles*. Осим основних података, ауторка разматра и питање односа града према евентуалним старијим насељима у овој области, присуству војника, величини градске територије и правном статусу становништва. У преостала два поглавља представљени су углавном надгробни споменици из двеју откривених некропола, који дају податке и о приватном животу становника муниципијума С. Захваљујући томе било је могуће реконструисати родбинске односе појединаца и постојање неколико истакнутих породица, а исти извори показују и да је

склапање брака између римских досељеника и домаћег становништва било уобичајено. У студији су дати текстови укупно 95 натписа, укључујући и најновије налазе. Најстарији су с краја I века н. е, а најстарији прецизно датирани (бр. 10) је из времена Антонина Пија (138-161). Само је један натпис почасни (бр. 1), остало су дедикације и епитафи. Епиграфски каталог је распооређен по тематском критеријуму, натписи су груписани према типу информација које дају и у одговарајућим поглављима. На крају књиге дата је само основна библиографија, а за већину натписа дате су и фотографије.

Основна сврха ове студије, како је наведено у енглеском издању, је да се сви натписи ове области сакупе, коментаришу и поново објаве. Самим тим, опширнији коментар археолошког материјала недостаје, као и могућа реконструкција живота у римском граду у унутрашњости Балкана. У новом издању додатно је појашњено да ће обиман материјал са некрополе I и некрополе II, као други том ове публикације, објавити др Мира Ружић. Пуна слика о римском муниципијуму С би на тај начин била заокружена у контексту римске урбане културе у Илирику.

Изузетно је значајно што је ова студија Мирославе Мирковић изашла на два језика омогућавајући да ове слабије познате области кроз малобројна сведочанства античких писаца о домаћем становништву и латинске натписе постану основа за стварање комплексне слике о животу становника римских насеља у унутрашњости Балкана.

А. Вујовић, ЦЕТИЊСКА БОГОСЛОВИЈА 2002-2013,
Цетиње, 2013

У години када обележавамо неколико значајних догађаја везаних за историју хришћанске цркве и за историју Српске православне цркве, а то су: 1700 година Миланског едикта, 800 година манастира Ђурђеви ступови, 200 година од рођења митрополита Петра II Петровића Његоша, једног од највећих наших песника и 150 година Цетињске богословије, из штампе је изашла споменица *Цетињска богословија 2002-2013*. у издању Богословије св. Петар Цетињски. Она представља сажетак рада установе у последњих десет година. Аутор ове споменице је Александар Вујовић, теолог и уредник катихетског програма радија *Светигора*. Ово је иначе друга по реду споменица, од обнављања њеног рада. Прве две је урадио монах мр Павле Кондић, некадашњи професор ове образовне институције.

Подсетимо се да је Цетињска богословија најстарија просветна установа у Црној Гори. Основао ју је 1863. године књаз Никола уз помоћ архимандрита Нићифора Дучића и митрополита Илариона Рогановића. У почетку је њен циљ био образовање учитеља, а касније је имала карактер богословско-учитељске школе. Школа је успешно радила све време са изузетком црногорско-турских ратова 1876-1878, Првог и Другог светског рата и у вре-

ме комунистичког терора. Богословија је обновљена 1992. године залагањем тада новопостављеног митрополита Амфилохија Радовића. И баш као у оној библијској *...у почетку беше реч...* тако и Цетињска богословија је наново васкрсавала и израстала у јаку и изузетно важну просветну установу.

О томе колико је она јака говори и податак да је претеча не само основних и средњих школа, већ и претеча данашњег Универзитета Црне Горе. Такође, у једном периоду, заједно са Филозофским факултетом у Никшићу, организовала је научно-филозофски симпозион, а да не говоримо да је организовала и омогућила одржавање предавања јавних личности и професора попут амбасадорке Украјине у Црној Гори госпође Оксане Сљусаренко, проф. др Чеда Лучића, универзитетског професора из Никшића и проф. др Владете Јеротића, редовног професора Теолошког факултета у Београду, као и других не мање важних личности.

У првом делу монографије која је пред читалачким публикумом дате су уводне речи које су о овој институцији дали: митрополит црногорско-приморски г. Амфилохије, Његово преосвештенство епископ будимљанско-никшићки г. Јоаникије, који је један период био ректор и професор ове

установе, а ту су речи и проте Димитрија Калезића, редовног професора Теолошког факултета у пензији, те професора и ректора проте Момчила Кривокопића и проте Гојка Перовића, садашњег ректора Богословије.

Други део даје нам преглед активности по школским годинама. Преглед рада Богословије дат је исцрпно до детаља и то кроз све сегменте. Поред наставних активности, велика пажња се поклањала и наставно-стручним екскурзијама у којима су богослови посетили и упознали светиње православне цркве широм васељене. Пажња је посвећена и предавањима јавних и културних посленика који су говорили о одређеним темама које нису чисто теолошке природе, али и те како се надовезују на теолошка питања, јер, не заборавимо да је теологија једина од наука која нас учи и упућује на спознање људског живота, тј. она је наука живота.

Трећи део споменице посвећен је радовима ученика Богословије. Ја бих овај део споменице истакао значајним, јер нам говори много више. У њима је приказана суштина школовања, суштина онога што овај позив носи. Из њих се види израстање богослова, израстање духовника, и добрих желатеља на њиви Господњој.

Четврти део даје нам пресек о богословима и њиховом тренутном ангажману. Већина је рукопроизведена у свештеничке чинове што је од великог значаја за православни свет и доказ успешности мисије Богословије св. Петар Цетињски у малој Црној Гори, али великој по светињама и светитељима који у њој обитавају и вековима стоје на њеном бранику.

Пети део јесу извештаји са обављених поклоничких путовања у којима је на један сажет начин приказано све оно што се на путу и обиласку светиња могло видети. Аутор није заборавао да упути и на наставни и ваннаставни кадар Богословије дајући сажете биографске податке о њима. Аутор није пропустио а да се не осврне и на људе који су уснули у Господу са надом у васкрсење, а који су цео свој живот посветили Богословији. Ово је уједно задњи сегмент ове изузетне монографије.

Поред добро укомпонованог текста, вредност ове књиге је и у великом броју фотографија које употпуњују све оно о чему се у задњих десет година радило у овој институцији. Одлично припремљена, марљиво рађена, даје нам јасан преглед по значајним темама. Оно што можда не би било лоше је да је у монографији било места и за наставне програме предмета који се изучавају (можемо истаћи да је ово једина школа у Црној Гори која у свом програму има и дан-данас предмет српски језик и књижевност).

У једном делу књиге говори се о реформи програма богословија на овим просторима, али смо остали ускраћени за то на шта се реформе односе, па је било zgodно навести и те аспекте наставног процеса поређењем старог и новог програма.

Све у свему, ово дело препоручујем за читање како бисмо на најбољи начин упознали један сегмент нашег образовног система, јер у временима када се изгубио осећај за многе вредности, а посебно оне истинске, праве, ово је пун погодак.

Мирко Р. Букић

Светислав Шестовић: ШЕСТОВИЋИ КРОЗ ВРЕМЕНА,
Подгорица, 2013, стр. 303

Недавно је из штампе, у издању подгоричке издавачке куће Унирекс, изашла књига „Шестовићи кроз времена“, аутора Светислава Шестовића.

Монографија о Шестовићима чини цјелину са другим значајним истраживачким подухватима из тзв. завичајне историје, и она садржи братственички родослов и историју братства. Ова монографија јасно указује да је мемоарско – архивска грађа о Шестовићима, али и о насељима која су настањивали веома значајно културно и историјско свједочанство. Због тога је веома похвално што се њеним објављивањем, уз садржајни коментар др Саше Кнежевића, ставља на увид широј научној и читалачкој јавности, која ће у крајњој линији дати и најмјеродавнији суд о овом дјелу.

Евидентно је да се аутор трудио да у књигу унесе све оно што би историју Шестовића могло представити што јасније и прегледније. Посебну пажњу, што је и природно, посветио је прошлости свога братства, његовом настанку, развоју и истакнутијим личностима. Основу његове монографије представља грађа коју је сам непосредно сабрао, било истраживањем по архивима, прегледом публицистике или прикупљањем свједо-

чанстава, а затим уз систематизацију и стручно – научну анализу ставио на располагање науци и широј јавности. Овом веома тешком и сложеном послу Шестовић је приступио значајки и научно. Успио је да критички и аналитички истакне вриједност и оцијени значај овог изворног материјала, а драгоцјени значај овог извора је управо у њиховој различитости. Кад се има у виду да је то први озбиљнији рад аутора, ширина познавања и самосталност анализе и закључака представљају одлике талентованог истраживача који има услова да се даље развије и да даље ради на развијању тзв. завичајне историје.

У првом дијелу своје монографије Светислав Шестовић прати друштвена, економска, етнолошка, демографска, социолошка, просвјетна, вјерска кретања у дугом временском периоду. Покушавајући да цјеловито прикаже историјска кретања братства Шестовића, аутор се бавио њиховим далеким поријеклом, пратећи их, по предању од досељења из Катунске нахије у Никшић и даље у Херцеговину, а из Херцеговине надамак Невесиња у Крупице, настојећи да открије њихово миграционо кретање. Због недостатка поузданих писаних историјских

извора аутор је настојао да консултовањем релевантне литературе, народног предања, епског пјесништва, усмене традиције и разговора са памтишама и познаваоцима локалне историје, између осталих и са старим Паровићима од којих су Шестовићи, представи и освијетли са више аспеката овај најстарији период развоја братства. Становници овог, као и ширег простора, често су мијењали своја станишта. Било је миграционих процеса и због ратова, буна, епидемија, планског пресељавања из економских разлога, аграрне пренасељености, планинског рељефа. Подручје Доњег Колашина и Затарја је као и цијела Стара Рашка било матично и етапно миграционо подручје преко кога је динарско становништво ишло у много равније, питомије и богатије предјеле. Становништво које је из било којих разлога остајало на овом подручју, живјело је тешким животом са несигурном егзистенцијом, о чему аутор, за читав период обрађен у монографији, пише лијепо, прегледно и документовано.

Идући редом по садржају књиге наилазимо на веома занимљива и сажета поглавља: Прича о паши казначком, Наш крај у вријеме херцеговачког устанка, Раоничка буна, Битка на Гавањама, Прошћенско – барички батаљон, Барјактари, Први балкански рат, Други балкански рат, Први свјетски рат, Убиство и осветници учитеља и попа Неша Миркова Јоксимовића, Убиство Бошка Бошковића, Благоје Паровић и кратак осврт на његов херојски лик, Алекса – Бећо Ђилас учитељ у Стожеру. Посебно су фактографијом богати одјелци у којима се приказује учешће Шестовића у Другом свјетском рату, њихова ко-

лонизација 1946. године, прве школе и први интелектуалци у братству, као и одјелак о југословенској збиљи, у коме аутор говори и о догађајима свог времена и братственицима свога доба. Веома су драгоцјени и подаци о становништву, његовом свакодневном животу, насељима, различитим видовима друштвеног живота и нарочито подаци о породицама.

У овом дјелу Светислав Шестовић зналачки анализира претходна истраживања овог простора, историчара, географа, антропогеографа, етнолога и других научника различитог профила. Посебно су драгоцјени аутентични подаци добијени темељитим теренским истраживањем и прикупљена богата усмена традиција. Видљиво је да су аутору за обраду појединих питања односно дијелова рада стајали на располагању само оскудни или непотпуни подаци, док је код других дијелова стање у том погледу било много повољније. Због тога се за нека питања морало прибијегавати коришћењу каснијих података, а за нека су коришћене изјаве односно сјећања старих људи. Распољива документација ипак је омогућила да се она питања која су за Шестовиће или за крај који насељавају била од нарочите важности прикажу исцрпније и критички освијетле и оцијене. Неке оцјене и закључци о некима од тих питања битно се разликују од онога што је о њима до сада речено. Сигурно је да ће изазвати дијалог без кога нема напретка у науци. Томе доприносе и Шестовићеви одмјерени и убједљиви закључци, који су данас веома актуелни и уколико издрже суд времена тек ће добити своје право мјесто у нашој историографији. Јер, очигледно је да се трудио да му писање буде базира-

но на историјским чињеницама и истинитим казивањима појединаца.

Други дио ове монографије је родослов братства Шестовића по мушкој и женској линији. Посебно је тешко у данашње вријеме урадити родослов братства, јер су многа домаћинства и појединци расељени по свијету, а многи од њих су прекинули контакт са завичајем. Уз то нови нараштаји, изузев појединаца, нису наставили да преносе стара памћења и казивања, која су тиме пала у заборав. Упорним и стрпљивим радом Светислав је успио да прикупи и да од појединаца добије потребне податке о родослову братства. Успио је да отргне од трајног заборављања људе и догађаје из свог родног краја, да веома документовано и поименично прикаже развој братства и у историјском и у територијалном погледу, како у минулим епохама, тако и у данашњем времену. Свјестан је да је традиција непогрешиви пут у будућност. Као таква она је чувар идентитета народа. Народи без традиције осуђени су на сигурну пропаст, на нестајање које почиње заборавом. Књига је та која треба да спречи да не знамо ко смо и који су нам коријени, упркос богатом духовном наслеђу. Зато сам сигуран да ће ова књига бити прихваћена од читалаца. Значајно је што су све личности у родослову уписане пуним именом и презименом.

Сабрани говори на разним скуповима, здравнице, факсимили чланака, пјесме, објашњења о одликовањима као и о презименаца који нису рођаци и реаговање на одређене нетачне податке у ранијој литератури у прилогу књиге само обогаћују ову значајну монографију. Додајмо и то да је текстуално излагање праће-

но бројним фотографијама, односно илустрацијама урађеним по највишем професионалном нивоу. И управо богата фактографија и бројне илустрације које књига доноси пружају могућност свима да сами провјеравају и закључују, и на тај начин разрјешавају бројне дилеме присутне у завичајној историји.

Морамо закључити да рукопис Светислава Шестовића представља хронолошки и тематски заокружену монографску цјелину о једном од већих братстава на овом подручју. Резултат је темељних вишегодишњих истраживања братства Шестовића. Имајући у виду простор и проблематику коју обухвата ова монографија, сматрам да она има научни и друштвени значај и као таква може се користити као основа за даља мултидисциплинарна истраживања. Она је и свједочанство духа времена, које помаже да се расвијетле историјски процеси на простору Доњег Колашина, али нам прегледно и цјеловито говори и о етничком и културном наслеђу. Књига истиче етичност, духовност, правдољубље. Из оквира свих приказаних података посебно је вриједан онај њихов дио који се базира на архивској документацији а односи се на крупне промјене у аграрним односима условљеним релативно масовним исељавањима, било појединачним било групним. У књизи се кроз свједочанства о бројним појединцима износе подаци који говоре о саставу становништва, његовом занимању, аграрном положају, писмености, образовању, обичајима, начину живота. Научна вриједност ове занимљиве монографије јесте и у томе што она омогућава не само разумијевање политичких и других односа, већ и што употпуњује

сазнање и разумијевање цјелокупног начина живота на овом простору и представља оригиналан прилог проучавању племенске историје и даље и ближе прошлости овог краја. Аутор је повезивао локалне догађаје и личности својих далеких и ближих предака с историјским друштвеним процесима ширих простора нарочито у нововјековној историји.

Светислав Шестовић је у монографију о Шестовићима уврстио податке који по његовом мишљењу не би смјели да се забораве. Шестовићи су

увијек и у најтежим ситуацијама успијевали да остану усправни, часни и достојанствени, а аутор је ову истину о свом братству хтио да освијетли и у томе је успио, што је био један од значајних разлога за објављивање овог рукописа. Оно што овај рукопис чини посебним јесте и то што је његовој изради претходио велики напор и дугогодишњи рад којим је аутор сачинио прегледну хронику о братству која треба да пробуди и подстакне шири интерес за Шестовиће и за област коју насељавају.

Др Жарко Лековић

Miljan Milkić, TRŠĆANSKA KRIZA U VOJNO-POLITIČKIM
ODNOSIMA JUGOSLAVIJE SA VELIKIM SILAMA 1943–1947,
INIS, Beograd, 2012, 223 str.

У издању Института за новију историју Србије, током 2012. године је објављена књига др Миљана Милкића *Тршћанска криза у војно-политичким односима Југославије са великим силама 1943–1947*. Ова студија доноси резултате истраживања првог периода најозбиљнијег територијалног спора послеријатне Југославије и њених западних сусједа. Тршћанска криза је била много више од граничног спора Југославије и Италије, будући да је њено рјешавање укључивало директни ангажман сила побједница у II св. рату. Као што сам аутор наводи, она је и настала више као резултат англо-америчког неслагања са југословенским виђењем будућег статуса Јулијске крајине, него што је Италија била у могућности да на крају рата покреће неки нови сукоб. Међутим, западни доживљај Југославије, као подручја већ виђеног унутар совјетске зоне утицаја, био је довољан да се све њене аспирације према западним територијама од почетка гледају без икаквих симпатија.

Са друге стране, снаге IV армије НОВЈ су енергичном војном кампањом у мају 1945. године избиле на Сочу, дајући својим фактичким при-

суством на терену одлучујућу тежину југословенским претензијама. Ово питање је, током 1947. године, формално регулисано међурјешењем у виду формирања Слободне територије Трста (СТТ) под међународном администрацијом, али које је својом зоналном подјелом на подручја под југословенском, односно англо-америчком контролом, носило и обресе будућег коначног исхода.

Аутор је свој поглед на ово питање изложио кроз предговор, увод, четири тематско-хронолошка поглавља, закључак и резиме на енглеском језику. У уводном дијелу је дат преглед догађаја који су довели до настанка Тршћанске кризе, као и догађаја који су обликовали унутрашњу политичку сцену у Југославији у посљедњим годинама рата. Прво поглавље доноси анализу развоја Тршћанског питања 1943–1945. године, пратећи његову еволуцију из југословенског и западног (Велика Британија-САД-Ватикан-Италија) угла гледања. Ове активности су кулминирале у тзв „трци за Трст“ у мају 1945. године, подизању тензија између Југославије и западних савезника, као и дипломатским активностима кроз које је тражено

рјешење. Наредна три поглавља прате управо ове активности на три нивоа у периоду 1945-1947 – тражење општег дипломатског рјешења, односе у троуглу Југославија-Италија-велике силе, као и слику стања у самој Јулијској крајини. У другом поглављу је дат преглед најважнијих споразума који су се односили на ово питање, закључно са резултатима Париске мировне конференције. У трећем се прати развој југословенско-италијанских односа у овом периоду кроз призму рјешавања Тршћанског питања, и то кроз њихову формалну обнову и прве покушаје директних преговора. Четврто поглавље паралелно описује југословенску и савезничку војну управу у Јулијској крајини, њихове међусобне односе, сарадњу и сукобе, као и формирање СТТ као привременог рјешења којим је окончан овај стадијум Тршћанске кризе.

Рад је утемељен на изворној грађи Војног архива, Архива Југославије и Дипломатског архива Министарства спољних послова Србије, као и документима објављеним у 26 различитих зборника и збирки. Већина необјављених докумената који су овдје коришћени, што се нарочито односи на грађу Војног архива у Београду, до сада нису били доступни истраживачима. То тексту даје посебан квалитет, пошто тако презентована слика представља до сада најпотпунији спој постојећих знања и потпуно нових истраживачких резултата о овом питању. Ауторов једноставан, разумљив и пријемчив стил писања лако одржава читаочеву пажњу, а праћење теме на различитим нивоима одвијања – од високе дипломатије до свакодневног живота, кроз мноштво различитих детаља и података, само потврђује његово владање материјом.

Иван Лаковић

Академик Милица Костић, НАУКА И РАЗВОЈ НАУКЕ У ЦРНОЈ
ГОРИ КРОЗ ВРИЈЕМЕ, Подгорица, 2011.

Наука је скуп свих методички сакупљених и системски сређених знања о свијету, сажетих у законе и теорије који могу бити провјерени. Али, наука, као што је рекао Алберт Ајнштајн, „није збирка закона и каталог неповезаних чињеница. Она је творевина људског духа са својим слободно измишљеним идејама и појмовима. Као такве оне представљају опште друштвено добро доступно не само стручним људима, већ и укупном становништву“. По њему, „домет цјелокупне науке је што више емпиријских чињеница обухватити логичким расуђивањем из што мањег броја хипотеза и аксиома“.

Према томе, наука је објективно, логично, аргументовано знање о законитостима, чињеницама, узроцима и појавама стварности, стечено и провјерено егзактним посматрањем, поновљеним експериментом и ваљаним размишљањем.

Потреба за коришћењем различитих знања и достигнућа су све веће. Знање које даје наука је основни фактор развоја и услов просперитета друштва, јер ново знање које даје наука, веома брзо развија нове могућности у свим сферама људске активности, а то доводи до настанка нових вриједности.

У савременом свијету, стратегија будућег развоја заснива се на научним сазнањима, те стога се може рећи да оне чине основне производне снаге у свим областима људске активности.

Научна сазнања омогућавају изналажење рјешења за унапређивање свих области и доводе до квалитетнијих промјена привредног система одређеног друштва, смањујући на тај начин његову технолошку и економску зависност од развијених земаља. У најразвијенијим земљама, богатство је стицано на основу нових сазнања, јер наука и научне информације постају главна снага друштвено-економског развоја. Према томе, основни ресурси будућности су наука и научна информација, јер су попримили најзначајнију улогу друштвено-економског развоја, тако да главна снага прогреса друштва нијесу велика постројења и природна богатства већ научна сазнања и научна информација. Стога, за разлику од високоразвијених земаља, у средње развијеним и земљама у развоју, као што је Црна Гора, транзицијске промјене подстакле су нови приступ образовној и научној дјелатности, постављајући захтјеве за стицање нових знања и оспособљавања нових кадро-

ва разних профила за потребе савременог друштва. Захтјев за развој науке и улагања у њу односи се на Црну Гору, тим више што се наука у Црној Гори почела касно развијати, без традиције научних институција и научних кадрова.

Процес развоја савременог образовања и науке у условима глобализације је предуслов за подизање нивоа привредног и социјалног развоја друштва у цјелини. С обзиром на то да наука и њена примјена све више постају покретачи укупног развоја друштва, то улагање у науку и образовање је постало најзначајнија инвестиција. Уколико су улагања у образовни и научни систем већа то су значајнији резултати у области привреде и друштва у цјелини. Стога је потребна све већа афирмација науке, а то значи стицање нових знања која постају не само фактор производње већ и фактор развоја који је значајнији од привредних ресурса. Развој образовања и науке има вишеструки значај за развој привредних и ванпривредних дјелатности, тј. цјелокупне привреде и друштва.

Искуства о улози система образовно-научне дјелатности у епохи нове научно-информативне револуције од посебног су значаја за мале и неразвијене земље, као што је Црна Гора, гдје фаворизовање науке у укупном развоју треба спроводити у пракси.

Истраживање развоја науке у Црној Гори представља веома тежак и сложен научноистраживачки задатак. Сложеност истраживања је вишеструка и када се проблематика третира само са једног аспекта у једном друштвеном систему. Међутим, када се истражује развој науке у различитим друштвеним системима кроз које

је Црна Гора пролазила у дужем временском периоду, сложеност је знатно већа. Такво истраживање је изазов не само за појединца, већ и за један тим састављен од научника разних профила.

Тог деликатног задатка прихватила се истакнута црногорска научница, академик Милица Костић, која се преко педесет година бави научним радом. У току своје дуге научне каријере, академик Костић је објавила преко 640 библиографских јединица, 13 књига и 19 монографија из области: привредни развој, привредни систем и економска политика. Упоредо са вишедеценијским научноистраживачким радом у Институту за друштвено-економска истраживања, обављала је и значајне функције у органима за науку Црне Горе и екс – Југославије, а од 2008. године је и редовни члан Црногорске академије наука и умјетности. Све то указује на њену компетентност у раду на теми – Развој науке у Црној Гори, пројекат Црногорске академије наука и умјетности.

Резултат њеног напорног научноистраживачког рада је објављена студија – „*Наука и развој науке у Црној Гори кроз вријеме*“. То је прва студија о науци у Црној Гори, од првих помена до данас. По свом квалитету и значају она представља изузетан допринос црногорској науци, јер превазилази све досадашње радове из те области. Како је проблематика књиге интердисциплинарног карактера, то су методологија и научне методе истраживања адекватне томе. Стога је у истраживању тематике коришћен комбиновани систем више научних метода у адекватним временским оквирима и то:

- метода историјске анализе (за период прва половина XX вијека);

- метода системске анализе (за период после Другог свјетског рата).

Осим системске анализе за помеху период коришћене су и друге методе:

- неуристичке методе (метода трагања);
- делфи метода тј. метода која се заснива на мишљењу личности које су најкомпетентније за одређена питања;
- метода индукције и дедукције;
- компаративна метода;
- синтетичка метода, а такође потребно је истаћи методу компаративне анализе за карактеристичне периоде и године у просторним координатама.

Компаративна анализа репрезентативних показатеља рађена је на нивоу Црне Горе и екс – Југославије.

У току научно-истраживачког рада коришћени су основни научни принципи: анализа, синтеза, генерализација, конкретизација и хипотеза.

Коришћењем више научних метода, академик Милица Костић је обавила комплетно истраживање у разним фондовима у Црној Гори и екс – Југославији, а потом уз примјену основних научних принципа дала темељну анализу развоја науке као дјелатности у Црној Гори у различитим друштвеним системима.

Књига – Наука и развој науке у Црној Гори кроз вријеме, обимна је студија на 513 страна, синтетизована у шест дијелова.

Први дио – Теоријска разматрања, обрађен је на 88 страна, у два поглавља.

У првом поглављу, првога дијела, обрађено је више значајних научних тема које се односе на образо-

вање уопште, њихово мјесто и улогу у транзицијском простору и глобализацији, знање, науку и транзицију образовања, улогу националних академија наука и значај науке у развоју универзитета и др.

Друго поглавље посвећено је највећем изазову за науку у XXI вијеку, тј. проблематици глобалног загријавања и климатских промјена. Аутор посебно истиче теме које упозоравају на опасност која пријети опстанку човјечанства. У овом разматрању знатан простор посвећен је активностима Црне Горе у вези са заштитом од посљедица климатских промјена, доношењу Националног програма и примјени народних споразума из Кјота.

Други дио – Историјска вертикала научноистраживачког рада у Црној Гори од најстаријих дана до средине XX вијека, обима 60 страна, изложен је у два поглавља.

Прво поглавље посвећено је научноистраживачком раду до 1918. године. У њему су обрађене разне теме о развоју образовања и културе; о првим докторима наука; о почецима и развоју научних истраживања и допринос европских научника развоју просвјете, науке и културе у Црној Гори, као и истраживање економских кретања.

У другом поглављу обрађен је развој науке у Црној Гори између два свјетска рата у сљедећим темама: организација научног рада у Југославији; значај неких листова, часописа и публицистичких радова за науку; захтјев интелектуалаца за оснивање научне институције; научно-истраживачки рад по областима (истраживање природе, истраживања из друштвених и хуманистичких наука и истраживања економских прилика).

Трећи дио, под насловом - Развој науке у социјалистичком систему, првој деценији транзицијског процеса, посвећен је питањима развоја науке у Црној Гори од оснивања Економског факултета (прва високошколска институција), затим института и других факултета, Друштва за науку, Црногорске академије наука и умјетности, Универзитета „Вељко Влаховић“, Универзитета Црне Горе, приватних факултета и универзитета.

Овако велики број питања обрађен је на 96 страна и представљен у четири поглавља.

Прво поглавље посвећено је систематским ријешењима у склопу којих су дефинисани научна политика, концепција и стратегија. Почетни дио поглавља представља основу са које је почео укупан развој Црне Горе и стварање научне политике, а затим основне концепције научне политике екс – Југославије – Оквир научне политике Црне Горе. Слиједе закони и институционални оквири организације и вредновања научне и истраживачко-развојне дјелатности; научна политика и стратегија дефинисана планским документима; циљеви научне политике и стратегије; научна политика и стратегија научноистраживачке и развојне дјелатности за вријеме самоуправних интересних заједница; оквири научне политике и принципи финансирања научног рада и научна политика у првој деценији транзицијског процеса, касније и сада.

Друго поглавље посвећено је стварању, развоју и резултатима научноистраживачког потенцијала, при чему се издвајају теме: научноистраживачки потенцијал, научноистраживачки кадрови са посебним нагласком на стварање и усавршавање научног под-

млатка и талената у земљи и иностранству, као и тема финансирање научне дјелатности у социјалистичком систему, првој деценији транзицијског процеса и касније.

Остваривање програмске оријентације научних и развојних истраживања у социјалистичком систему, представља треће поглавље трећег дијела у коме су приказани резултати научноистраживачког рада по научним областима у краћим периодима и у дугом року, као и институције које су носиоци научних истраживања.

Четврто, завршно поглавље трећег дијела, садржи компаративну анализу развоја научне дјелатности Црне Горе у односу на Југославију.

Четврти дио приказан на 24 стране, посвећен је реализацији Програма научних истраживања у периоду од 1970. до 2011. године, чију израду су финансирани ресорни државни органи за науку. Програм научних истраживања приказан је у два поглавља:

Прво поглавље обухвата истраживања по научним областима и носиоцима истраживања за периоде: 1991–2006. и 2007–2011. година.

Друго поглавље посвећено је научним истраживањима по научним областима и носиоцима истраживања за период: 1970–2011. године.

Пети дио, Међународна научна сарадња, систематизован на 24 стране и изложен је у два поглавља.

У првом поглављу дат је осврт на међународну научну сарадњу у прошлости, а потом споразум о научној сарадњи Владе Црне Горе са владама земаља у региону као и споразуми ЦАНУ и Универзитета са партнерима у иностранству.

Друго поглавље посвећено је научним истраживањима у међународ-

ној научној сарадњи. У овом поглављу обрађена је билатерална сарадња са земљама региона у периоду од 2004. до 2008. године; научна политика и стратегија за међународну сарадњу и међународна сарадња у истраживањима која су у току.

На 110 страна, колико обухвата шести дио књиге, дат је преглед научноистраживачких пројеката по носиоцима и научним областима за период 1970–2011. Пројекти су приказани у два поглавља:

Прво поглавље обухвата преглед научноистраживачких пројеката чију израду су финансирали државни органи за науку Црне Горе од 1970. до 2011. и савезни органи за науку екс – Југославије од 1970. до 1990.

У другом поглављу приказан је преглед научноистраживачких пројеката ЦАНУ по научним областима и одељењима од 1994. до 2011. године.

Као и за претходне, тако и за овај

дио дато је закључно разматрање, које је са осталим обједињено у општи закључак који је преведен на енглески и француски језик. Уз то дата је литература, прилози, скраћенице, садржај табеларних прегледа, регистар личних имена, предметни регистар научних и високошколских институција и завода.

Књига *Наука и развој науке у Црној Гори кроз вријеме*, још једно је оригинално научно остварење у низу научних дјела академика Милице Костић. Ова књига је прва студија која приказује еволуцију науке у Црној Гори, те као таква може бити од посебне важности како за појединце из области науке тако и за научне институције.

Наука и развој науке у Црној Гори кроз вријеме је садржајно богата, методолошки и концепцијски добро постављена студија изванредног стила и језика, па је као незаобилазно дјело топло препоручујем научној и широј читалачкој јавности.

Вукајло Глушчевић

САДРЖАЈ

ЛУБИЛЕЈИ

200. година од рођења

Петра II Петровића Његоша

Академик Миомир ДАШИЋ, <i>Петар II Петровић Његош у револуцији 1848-1849. године у мемоарским записима Матије Бана</i>	7
В.А. АРТАМОНОВ, <i>Два реформатора - Пётр II Његош и Пётр I Велики</i>	55
Варвара Б. ХЛЕБНИКОВА, <i>Загадка личности поэта и правителя Петра Његоша в трудах П.А.Ровинского</i>	67
Наталья БЛУДИЛИНА, <i>Русские историософские мифологемы в начальной поэзии Његоша</i>	81
Неда ДОНАТ, <i>Њемачки превод Горског вијенца од Јохана Кирстеа и његови одједи у научној и стручној јавности на њемачком говорном подручју</i>	95
М.В. БЕЛОВ, <i>Черногория в русской деловой и путевой прозе 30 – 40-х гг. XIX века</i>	105
<i>65. година од оснивања Историјског института Црне Горе</i>	117
др Радослав РАСПОПОВИЋ, <i>Обраћање поводом 65. годишњице од оснивања Историјског института Црне Горе</i>	119
Проф. др Предраг Мирановић, <i>Ријеч ректора Универзитета Црне Горе, поводом свечане прославе 65. годишњице оснивања Историјског института</i>	127
<i>Факсимили поздравних телеграма и фотографије</i>	128

ЧЛАНЦИ

Саво МАРКОВИЋ, <i>Прилог проучавању средњовјековне латинске лексике, епиграфике и социјалне морфологије Бара: case study Surlacius</i>	137
Ловорка ЧОРАЛИЋ & Маја КАТУШИЋ, <i>Грбљани у млетачким прекоморским копненим постројбама (18. стољеће)</i>	159
Душан БОЈКОВИЋ, <i>Национална политика Комунистичке Партије Југославије 1918–1928: отварање црногорског питања</i>	185
Милан ТЕРЗИЋ, <i>План југославенске одбране од могућег напада земаља Информационог бироа (Случај Црне Горе)</i>	199
Златко ИВАНОВИЋ, <i>Америчка перцепција југословенске политике несврставања</i>	211
Иван ЛАКОВИЋ, <i>Прилог проучавању југословенске војне политике 1958-1961. године</i>	227

ПРИЛОЗИ

Јово БЕЋИР, <i>Јово Ников Бећир, бригадир црногорске војске, о капитулацији Црне Горе у I. свјетском рату</i>	239
---	-----

ПРИКАЗИ

Олга ПЕЛЦЕР-ВУЈАЧИЋ, <i>Miroslava Mirković, Municipium S. rimski grad u Kominima kod Pljevalja, Beograd: Filozofski fakultet, 2013, 159 str.</i>	249
Мирко ЂУКИЋ, <i>Александар Вујовић, Цетињска богословија 2002-2013, Цетиње, 2013.</i>	251
Жарко ЛЕКОВИЋ, <i>Светислав Шестовић: Шестовићи кроз времена, Подгорица, 2013, стр.303.</i>	253
Иван ЛАКОВИЋ, <i>Miljan Milkić, Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa Velikim Silama 1943-1947, Београд, 2012, стр 223.</i>	257
Вукајло ГЛУШЧЕВИЋ, <i>Академик Милица Костић, Наука и развој науке у Црној Гори кроз вријеме, Подгорица, 2011.</i>	259

СОДЕРЖАНИЕ

ЮБИЛЕИ

200-летие со дня рождения

Петра II Петровича-Негоша

Академик Миомир ДАШИЧ, <i>Петр II Петрович-Негош во время революции 1848-1849. гг. в мемуарах Матии Бана</i>	7
В.А. АРТАМОНОВ, <i>Два реформатора - Пётр II Негош и Пётр I Великий</i>	55
Варвара Б. ХЛЕБНИКОВА, <i>Загадка личности поэта и правителя Петра Негоша в трудах П.А.Ровинского</i>	67
Наталя БЛУДИЛИНА, <i>Русские историософские мифологемы в начальной поэзии Негоша</i>	81
Неда ДОНАТ, <i>Перевод Горного венца на немецкий язык Иоганном Кирсте и отзывы о нем в научной и профессиональной сфере на немецкоговорящей территории</i>	95
М.В. БЕЛОВ, <i>Черногория в русской деловой и путевой прозе 30 – 40-х гг. XIX века</i>	105
<i>65-летие со дня учреждения</i> <i>Исторического института Черногории</i>	117
Радослав РАСПОПОВИЧ, <i>Выступление директора Исторического института Черногории, по поводу отмечания 65-летия со дня учреждения Института</i>	119
Академик Предраг МИРАНОВИЧ, <i>Слово Ректора Университета Черногории по поводу юбилея 65-летия со дня учреждения Исторического института</i>	127
<i>Факсимиле поздравительных телеграмм и фотографии</i>	128

СТАТЬИ

Саво МАРКОВИЧ, <i>Дополнение к тематике изучения средневековой латинской лексики, эпиграфики и социальной морфологии г. Бар: case study Surliacus</i>	137
Ловорка ЧОРАЛИЧ & Майя КАТУШИЧ, <i>Грбљане в венецианских заморских сухопутных войсках (XVIII век)</i>	159
Душан БОЙКОВИЧ, <i>Национальная политика Коммунистической партии Югославии 1918–1928 гг.: поднятие черногорского вопроса</i>	185
Милан ТЕРЗИЧ, <i>План югославской обороны от возможного нападения со стороны государств-членов Информационного бюро (Дело Черногории)</i>	199
Златко ИВАНОВИЧ, <i>Американский взгляд на югославскую политику неприсоединения</i>	211
Иван ЛАКОВИЧ, <i>Дополнение к тематике изучения югославской военной политики 1958–1961 гг.</i>	227

ОЧЕРКИ

Йово БЕЧИР, <i>Йово Ников Бечир, черногорский бригадный генерал, о капитуляции Черногории в I мировой войне</i>	239
---	-----

ОБЗОРЫ

Олга ПЕЛЦЕР – ВУЯЧИЧ, <i>Мирослава Миркович, Municipium S. римский город в с. Комини близ г. Плевля, Белград: Философский факультет, 2013, 159 стр.</i>	249
Мирко ДЖУКИЧ, <i>Александр Вуйович, Цетинская духовная семинария 2002-2013 гг., Цетинье, 2013.</i>	251
Жарко ЛЕКОВИЧ, <i>Светислав Шестович: Шестовичи на протяжении многих лет, Подгорица, 2013, стр. 303.</i>	253
Иван ЛАКОВИЧ, <i>Милян Милкич, Триестский кризис в военно-политических отношениях между Югославией и Великими державами в 1943-1947 гг., Белград, 2012, стр. 223.</i>	257
Вукайло ГЛУШЧЕВИЧ, <i>Академик Милица Костич, Наука и развитие науки в Черногории на протяжении многих лет, Подгорица, 2011.</i>	259

CONTENTS

JUBILEES

*Dedicated to 200. years of birth
of Petar II Petrović Njegoš*

Academician Miomir DAŠIĆ, <i>Petar II Petrović Njegoš in the revolution 1848-1849 according to memoirs of Matija Ban</i>	7
V.A. ARTAMONOV, <i>Two reformers - Petar II Petrović Njegoš and Peter I the Great</i>	55
Varvara B. HLEBNIKOVA, <i>Mystery of the person of the poet and ruler Petar Njegoš in the works of P. A. Rovinski</i>	67
Natalya BLUDILINA, <i>Russians mythologems in poetry of Njegoš</i>	81
Neda DONAT, <i>The first translation of Mountain wreath in German and its reflections on scientific and professional public</i>	95
M.V. BELOV, <i>Montenegro in the Russian travelogue prose during the 30 and 40ies of XIX century</i>	105

*Dedicated to 65. years of foundation
of Historical Institute of Montenegro*

117

Radoslav RASPOPOVIĆ, PhD, <i>Speech dedicated to the 65th anniversary of foundation of Historical Institute's of Montenegro</i>	119
Prof. Predrag MIRANOVIĆ, PhD, <i>Speech by the rector of University of Montenegro on the celebration dedicated to the 65th anniversary of Historical Institute's foundation</i>	127
<i>Facsimiles of the complimentary telegrams and photos</i>	128

ARTICLES

Savo MARKOVIĆ, <i>Contribution to the research of Latin lexics, epigraphics and social morphology of the medieval town of Bar: case study Cyriacus</i>	137
--	-----

Lovorka ČORALIĆ & Maja KATUŠIĆ, <i>The Denizens of Grbalj as Soldiers in Venetian Transmarine Military Units (the Eighteenth Century)</i>	159
Dušan BOJKOVIĆ, <i>National politics of the Communist Party of Yugoslavia 1918–1928: the Montenegrin question</i>	185
Milan TERZIĆ, <i>The plan of Yugoslav defense from eventual attack by the Informational bureau countries (the case of Montenegro)</i>	199
Zlatko IVANOVIĆ, <i>The US' perception of the Yugoslav policy of non-aligning</i>	211
Ivan LAKOVIĆ, <i>Contribution to the research of Yugoslav military policy 1958-1961.</i>	227

CONTRIBUTIONS

Jovo BEĆIR, <i>Jovo Niko's Bećir, brigade general of Montenegrin army, on capitulation of Montenegro in the First World War</i>	239
---	-----

REVIEWS

Olga PELCER – VUJAČIĆ, <i>Miroslava Mirković, Municipium S. rimski grad u Kominima kod Pljevalja (Municipium.S. A Roman town in the Komini near Pljevlja), Blgrade: Faculty of philosophy, 2013, 159 pgs.</i>	249
Mirko ĐUKIĆ, <i>Александар Вујовић, Цетињска богословија 2002-2013 (Cetinje's seminary 2002-2013), Cetinje, 2013.</i>	251
Žarko LEKOVIĆ, <i>Светислав Шестовић: Шестовићи кроз времена (Šestovići trough the times), Podgorica, 2013, 303 pgs.</i>	253
Ivan LAKOVIĆ, <i>Miljan Milkić, Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa Velikim Silama 1943-1947 (Trieste crisis in the Yugoslav relations with Great Powers 1943-1947), Belgrade, 2012, 223 pgs.</i>	257
Vukajlo GLUŠČEVIĆ, <i>Academician Милица Костић, Наука и развој науке у Црној Гори кроз вријеме (Science and its development in Montenegro trough the times), Podgorica, 2011.</i>	259

SOMMAIRE

JUBILEES

*Bicentenaire de la naissance
du Roi Petar II Petrovic Njegos*

Académicien Miomir DAŠIĆ, <i>Petar II Petrović Njegoš pendant la révolution 1848-1849, dans les mémoires de Matija Ban</i>	7
V.A. ARTAMONOV, <i>Deux réformateurs – Petar II Njegoš et Petar I le Grand</i>	55
Варвара Б. ХЛЕБНИКОВА, <i>Загадка личности поэта и правителя Петра Негоша в трудах П.А.Ровинского</i>	67
Натаља БЛУДИЛИНА, <i>Русские историософские мифологемы в начальной поэзии Негоша</i>	81
Neda DONAT, <i>Traduction allemande de “La Couronne de la montagne” par Johan Christie et ses effets sur l’opinion public dans les milieux scientifiques et professionnels dans le monde germanophone</i>	95
М.В. БЕЛОВ, <i>Черногория в русской деловой и путевой прозе 30 – 40-х гг. XIX века</i>	105
<i>65 ans de la fondation de l’Institut historique du Monténégro</i>	117
Dr Radoslav RASPOPOVIĆ, <i>Discours à l’occasion de 65 ans de la fondation de l’Institut historique du Monténégro</i>	119
Prof dr Predrag MIRANOVIĆ, <i>Parole du recteur de l’Université du Monténégro à l’occasion de la célébration de 65 ans de l’Institut historique</i>	127
<i>Télécopies des télégrammes d’inauguration et des photographies</i>	128

ARTICLES

Savo MARKOVIĆ, <i>Contribution aux études de la lexique, épigraphique et la morphologie sociale du latin médiéval à Bar: case study Cyriacus</i>	137
Lovorka ČORALIĆ & Maja KATUŠIĆ, <i>Les habitants de Grbalj dans les formations véniciennes d'outre-mer (18 siècle)</i>	159
Dušan BOJKOVIĆ, <i>Politique nationale du Parti Communiste yougoslave 1918-1928: ouverture de la question monténégrine</i>	185
Milan TERZIĆ, <i>Plan yougoslave de la défense de l'attaque éventuel des pays du Bureau d'informations (le cas du Monténégro)</i>	199
Zlatko IVANOVIĆ, <i>Vue américaine sur la politique yougoslave de non-alignement</i>	211
Ivan LAKOVIĆ, <i>Contribution à l'étude de la politique militaire yougoslave 1958-1961</i>	227

PIECES JOINTES

Jovo BEĆIR, <i>Jovo Nikolov Bećir, brigadier de l'armée monténégrine, sur la capitulation du Monténégro dans la Première Guerre Mondiale</i>	239
--	-----

EXPOSES

Olga PELCER-VUJAČIĆ, <i>Miroslava Mirković, Municipiums: la ville romaine à Komini, près de Pljevlje, Belgrade: Faculté des lettres, 2013, 159 pg.</i>	249
Mirko DJUKIĆ, <i>Aleksandar Vujović, Ecole de théologie de Cetinje 2002-2013, Cetinje 2013.</i>	251
Žarko LEKOVIĆ, <i>Svetislav Šestović, Famille Šestović à travers le temps, Podgorica, 2013, pg 303</i>	253
Ivan LAKOVIĆ, <i>Miljan Milkić, Crise de Trieste dans les relations militaires et politiques entre la Yougoslavie et les Grandes Puissances 1943-1947, Belgrade, 2012, pg 223</i>	257
Vukajlo GRUŠČEVIĆ, <i>Académicienne Milica Kostić, Science et développement de la science au Monténégro à travers le temps, Podgorica, 2011.</i>	239

ТЕХНИЧКА УПУТСТВА САРАДНИЦИМА ЗА ПИСАЊЕ ЧЛАНАКА КОЈИ СЕ ПРЕДАЈУ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ У *ИСТОРИЈСКИМ ЗАПИСИМА*

Научни часопис *Историјски записи (ИЗ)* објављује сљедеће категорије чланака:

1. уводна саопштења
2. изворне научне чланке
3. прегледне чланке
4. излагања са научних скупова
5. стручне чланке

Осим њих, *Историјски записи* објављују приказе књига и периодике, хронику научне активности, биљешке и слично. Категорију рада предлаже аутор, а коначну одлуку доноси Редакција. Сви радови морају имати краћи извод или сажетак (abstract), кључне ријечи (key words) и резиме (summary) на енглеском језику (до 1500 карактера)

Техничка упутства за писање чланака за Историјске записе

Сви прилози (чланци, прикази, реаговања, биљешке, извори...) морају бити написани у електронској форми, у некој од верзија програма MS Word (или у неком другом компатибилном програму) и снимљени у формату MS Word документа (*.doc). Такође, молимо наше сараднике да користе фонт Times New Roman, величине слова 12 и 1,5 величине проред. У критичком апарату у фуснотама је величина слова 10, а проред једнострук (single). Рад се предаје у електронској форми (CD, DVD, Flash memory stick или via e-mail), а уз који треба приложити и једну копију штампану на папиру. Радови не би требало да прелазе два ауторска табака (32 стр).

Аутор рада је обавезан да Редакцији достави своју регуларну, као и е-маил адресу, као и свој тренутни радни статус. Прилог се може предати лично у Историчком институту Црне Горе, са назнаком „за *Историчке Записе*“, или послати поштом на адресу:

Исторички институт Црне Горе
Булевар Революције 5
81000 Подгорица
Црна Гора,

односно, електронском поштом на адресу istorijskizapisi@gmail.com или ii@ac.me

**Техничка упутства за писање критичког апарата
чланака за *Историчке записе***

Име аутора и наслов чланка - curent (обична штампана слова)
Наслов монографије или часописа – italic (коса, надесно
нагнута слова)
Исто – italic
н.д. (наведено дјело) – italic

Радови који не задовољавају ове техничке критеријуме неће бити узети на разматрање за објављивање у часопису. Редакција часописа је отворена за сваки облик претходног интересовања и инструкција сарадницима по питању техничких пропозиција у вези изгледа чланка.

Часопис *Историјски записи* је доступан и преко
међународних база података
CENTRAL EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL)
EBSCO - Historical abstracts with full text

И С Т О Р И Ј С К И З А П И С И

Година LXXXVI

Бр. 3-4/2013.

Издавач

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ ЦРНЕ ГОРЕ
Подгорица, Булевар Револуције 5

За издавача

Радослав Распоповић, директор

Припрема

Жарко Павловић

Ликовно рјешење корица

Вјекослав Бојат

Лектура и коректура

ИК Глигорије Дијак

Садржај превели

Наташа Поповић, руски

Иван Лаковић, енглески

Јасмина Крајчевић, француски

Тираж:

300

Штампа

Штампарија Побједа

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

93/94

ИСТОРИЈСКИ записи : орган Историјског института
и Друштва историчара Црне Горе / главни и одговорни
уредник Радослав Распоповић. - [Год. 1], књ. 1, св.
1/2 (1948) - . - Подгорица (Булевар Револуције 5) :
Историјски институт Црне Горе, 1948 (Подгорица :
Побједа). - 24 cm

Четири пута годишње. - Је наставак: Записи
ISSN 0021-2652 = Историјски записи
COBISS.CG - ID 54807